

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย

สาทิศ แทนบุญ

คุณฉันทิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาไทยศึกษา

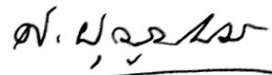
คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

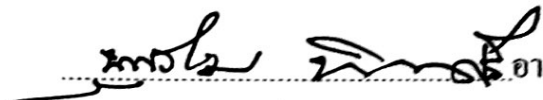
ตุลาคม 2558

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยบูรพา

คณะกรรมการควบคุมคุณวุฒินิพนธ์และคณะกรรมการสอบคุณวุฒินิพนธ์ ได้พิจารณา
คุณวุฒินิพนธ์ของ สาทิต แทนบุญ ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพาได้

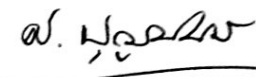
คณะกรรมการควบคุมคุณวุฒินิพนธ์

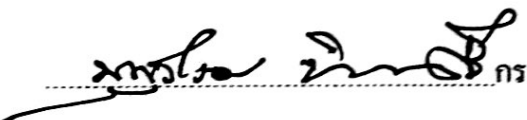

..... อาจารย์ที่ปรึกษาหลัก
(ดร.ศักคินา บุญเปี่ยม)

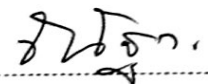

..... อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม
(รองศาสตราจารย์บุญร่วม ทิพพศรี)

คณะกรรมการสอบคุณวุฒินิพนธ์

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์เชาวน์ มณีวงศ์)

..... กรรมการ
(ดร.ศักคินา บุญเปี่ยม)

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์บุญร่วม ทิพพศรี)

..... กรรมการ
(ดร.ณัฐา คำชู)

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ อนุมัติให้รับคุณวุฒินิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของ
การศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาไทยศึกษา ของมหาวิทยาลัยบูรพา

..... คณบดีคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์
(ดร.บุญรอด บุญเกิด)

วันที่ 30 เดือน ตุลาคม พ.ศ. 2558

กิตติกรรมประกาศ

คุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความกรุณาจาก ดร.ศักดินา บุญเปี่ยม อาจารย์
ที่ปรึกษาหลัก และรองศาสตราจารย์บุญร่วม ทิพพศรี อาจารย์ที่ปรึกษาร่วม ที่กรุณาให้คำปรึกษา
แนะนำแนวทางที่ถูกต้อง ตลอดจนแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ด้วยความเอาใจใส่ด้วยดีเสมอมา
ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งเป็นอย่างยิ่ง จึงขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์เชาวน์ มณีวงศ์ และดร.ณัฐา คำชู ที่เป็นกรรมการ
สอบและได้ให้คำแนะนำ ให้คำปรึกษา ตรวจสอบแก้ไข ทำให้ผลงานวิจัยมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การศึกษาครั้งนี้ส่วนหนึ่งได้รับทุนจากสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ จึงขอขอบพระคุณ
อธิการบดีสถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ และผู้อำนวยการวิทยาลัยนาฏศิลป์จันทบุรี มา ณ โอกาสนี้ด้วย
ขอขอบพระคุณญาติพี่น้อง และกัลยาณมิตรทุกคนที่ให้การกำลังใจ สนับสนุนผู้วิจัยเสมอมา
คุณค่าและประโยชน์ของคุษฎีนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นกตัญญูกตเวทิตาแด่บุพการี
บูรพาจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านทั้งในอดีตและปัจจุบัน ที่ทำให้ข้าพเจ้ามีการศึกษา และประสบ
ความสำเร็จมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

สาทิค แทนบุญ

54810043: สาขาวิชา: ไทยศึกษา; ปร.ด. (ไทยศึกษา)

คำสำคัญ: วรรณกรรมคำสอน/ สุนทรภู์/ สังคมไทย

สาทิต แทนบุญ: วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคน

ในสังคมไทย (INFLUENCE OF SUNTHORNPHU'S DIACTIC LITERATURE IN THAI

SOCIETY) คณะกรรมการควบคุมคุชฎินิพนธ์: ศักดินา บุญเปี่ยม, วท.ค., บุญร่วม ทิพนศรี, กศ.ม..

181 หน้า, ปี พ.ศ. 2558.

การวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาสารัตถะวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู์ เพื่อศึกษาโลกทัศน์ของสุนทรภู์ที่ปรากฏใน วรรณกรรมคำสอน กับสภาพสังคม วัฒนธรรม เพื่อศึกษาความสำคัญ และบทบาทวรรณกรรมคำสอนของ สุนทรภู์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคน ในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขอบเขตของการวิจัย มีวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาษิตสอนหญิง มีวิธีดำเนินการวิจัย โดยทำการวิจัยจากเอกสาร เพื่อนำมาจัดระบบ และหาความเชื่อมโยงในมิติต่าง ๆ

ผลการวิจัยปรากฏว่า สารัตถะวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู์ สวัสดิรักษา เนื้อความเป็นคำสอน เกี่ยวกับการปฏิบัติตามความเชื่อโบราณเพื่อให้เป็นสิริมงคล ระบุประโยชน์ผู้ที่ปฏิบัติตามพึงได้รับและระบุนโทษ หรืออันตรายแก่ผู้ฝ่าฝืน เรื่องที่สอน ได้แก่ เรื่องการรักษาสุขภาพอนามัย การวางตัว ฯลฯ เพลงยาวถวายโอวาท มีเนื้อความสอนให้ขยันเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ เช่น เรื่องการเมือง การสงคราม กฎมณเฑียรบาล ฯลฯ สุภาษิตสอนหญิง มีเนื้อความที่เกี่ยวเนื่องกับการสอนสตรีตามค่านิยมของสังคมไทย มีทั้งข้อห้าม และข้อควรปฏิบัติ ทั้งในเรื่องของการวางตัว กิริยามารยาท การแต่งกาย การเลือกคู่ครอง การปรนนิบัติสามี โลกทัศน์ของสุนทรภู์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนสุนทรภู์ แสดงถึงการมองโลกอย่างเข้าใจในชีวิตว่า ชีวิตจะต้องเกี่ยวข้องกับคนในสังคม จึงควรที่จะมีข้อที่พึงปฏิบัติตน และข้อที่ห้ามปฏิบัติ เพื่อการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ความสำคัญ และบทบาทวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคน ในสังคมไทยนั้นมีความสำคัญคือ การสอนให้เป็นคนดี บทบาทของวรรณกรรมคำสอน คือ เพื่อการอบรมสั่งสอน บทบาทที่สะท้อนภาพชายและหญิงไทย และบทบาทที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในด้านคติชน

54810043: THAI STUDY; Ph. D. (THAI STUDY)

KEYWORDS: DIACTIC LITERATURE/ SUNTHORNPHU/ THAI SOCIETY

SATID TANBOON: INFLUENCE OF SUNTHORNPHU'S DIACTIC LITERATURE IN THAI SOCIETY. ADVISORS: SAKDINA BOONPIAM , Ph.D., BOONRUAM TIPPHAASREE, M.Ed. 181 P. 2015.

This research has an objective of studying the diactic literature of Sunthornphu. To study his point of view appearing in his didactic literature that has related to the surrounding society and cultures. To studying the important and the way of Soonthornphu's didactic literature has affected to the livelihoods of people in Thailand regarding to the era of King Phrabat Somdej Phra Buddhaloetla Naphalai and King Phrabat Somdej Phra Nangklaao Chaoyoohua

The scope of this research has three main points which are Sawasdi Ruksa, Ballads dedicated to preserving obedience and the proverbs teaches women. A research method has studied from the several of the related documents and has reorganized in a various dimensions. The findings of Sawadi Ruksa, It represents to the way of teaching follows on the ancient religious practices to make a fortune. Identify the people who follow will receive. Identify the hurt or harm that violates includes instructional posing health treatment, etc.

The ballads dedicated to testimonies. It is the way of diligent learning in the variety of knowledge such as politics, war, regulations, etc.

The Proverbs teaches women. Women are taught to follow the Thai values. The prohibition and guidelines should be in manners, the dress posing and life mate selection. The husband under the Sunthorn Phu's point of view which has appeared in didactic literature rather reflects the worldview of those who are optimistic are taught to teach them good moral conduct diligent study. Teach a man neighborly ties teach a man with gratitude. A man should be faithful to each other as a husband to wife. The master and servant believes in practical terms that is sacred to some people in society is careful to emphasize careful about. The didactic literature of Soonthornphu has affected to the lives of people in Thailand and also taught to be a good person.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
สารบัญ.....	ฉ
สารบัญตาราง	ซ
บทที่	
1 บทนำ.....	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	4
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	5
ขอบเขตของการวิจัย.....	5
วิธีดำเนินการวิจัย.....	5
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	6
นิยามศัพท์เฉพาะ	7
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน	8
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน	13
เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่.....	16
งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่.....	25
3 วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่	29
สวัสดิศึกษา.....	29
เพลงยาวถวายโอวาท.....	32
สุภาษิตสอนหญิง.....	36
4 ความสำคัญ และบทบาทของวรรณกรรมคำสอนในเชิงวรรณศิลป์	41
ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนในเชิงวรรณศิลป์	41
บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในเชิงวรรณศิลป์	54

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
5 ความสำคัญและบทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย.....	65
ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย	65
บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย	91
6 สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	134
สรุปผล	134
อภิปรายผล	147
ข้อเสนอแนะ.....	148
บรรณานุกรม	149
ภาคผนวก...	154
ประวัติย่อของผู้วิจัย	182

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
4-1 ลักษณะกลวิธีการสอนแบบต่าง ๆ	64

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

วรรณคดีเป็นส่วนหนึ่งของงานศิลปะ และเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมมีลักษณะสำคัญ 2 ประการ คือ ลักษณะเฉพาะและลักษณะสากล ลักษณะทั้งสองอย่างมีความสำคัญเท่ากัน ลักษณะเฉพาะ แสดงเผ่าพันธุ์ เชื้อชาติ วัฒนธรรมและความเป็นปัจเจกบุคคล ส่วนลักษณะสากล สะท้อนความเป็นมนุษย์และปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งอื่น เช่น ธรรมชาติ ความเชื่อ สังคม ฯลฯ รวมทั้งมนุษย์ด้วยกันเองโดยไม่มีกรอบเงื่อนไขของวิถีสังคมและมิติของเวลาเป็นเครื่องกำกับ

วรรณคดีไทยก็เช่นเดียวกับวรรณคดีชาติอื่น คือ มีลักษณะเฉพาะที่สะท้อนความเป็นไทย และมีความเป็นสากล อันทำให้วรรณคดีไทยบางเรื่องสร้างอารมณ์ร่วมข้ามพรมแดนของกาลเวลา และวัฒนธรรม และมีคุณค่าโดดเด่นไม่แพ้วรรณคดีชาติใด (رينฤทัย สัจจพันธุ์, 2544, หน้า 30-31)

ลักษณะคำประพันธ์ส่วนใหญ่ของวรรณคดีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงยึดรูปแบบของเก่า มีการแต่งกลอน ซึ่งได้รับความนิยมโดยทั่วไป คำนิยมในวรรณคดียึดคำนิยมทางสังคม เช่น ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาและขนบธรรมเนียมประเพณี ยกย่องสถาบันพระมหากษัตริย์และศาสนาว่าเป็นสถาบันที่สำคัญต่อชาติ ให้คติธรรมและความงามทางศิลปะ ฯลฯ (บรรเทา กิตติศักดิ์, 2526, หน้า 88) วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนั้น ส่วนใหญ่เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอน เพราะในสมัยนี้คำประพันธ์ประเภทกลอนเจริญรุ่งเรืองสูงสุด จนมีอิทธิพลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (رينฤทัย สัจจพันธุ์, 2540, หน้า 28) ในสมัยนี้นับเป็นยุคที่มีความเจริญทางด้านวรรณกรรมสูงสุดสมัยหนึ่ง เพราะพระมหากษัตริย์ทรงสนพระทัยในวรรณกรรมและทรงอุปถัมภ์กวีด้วย ทำให้มีกวีเป็นจำนวนมาก และกวีแต่ละท่านได้สร้างผลงานวรรณกรรมไว้มากมาย

วรรณกรรมคำสอนเป็นวรรณกรรมประเภทหนึ่ง ที่มีเนื้อหาสาระในการอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม อีกทั้งมีการสอดแทรกหลักคำสอนต่าง ๆ ในทางพระพุทธศาสนา โดยที่บุคคลทั่วไปในสังคมสามารถจะยึดเป็นหลักปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวันได้ เพื่อทำให้เกิดการปฏิบัติที่ถูกต้องและเกิดความสุขในสังคม สาระสำคัญของวรรณกรรมคำสอนส่วนใหญ่จะกล่าวถึงข้อห้าม และข้อควรประพฤติปฏิบัติของบุคคลในสังคม ส่วนของข้อห้ามเป็นการไม่ให้กระทำความชั่วและเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตที่ประกอบด้วยศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ก็เช่นกัน คุณค่าของศาสนาเป็น

ที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของมนุษย์ เป็นที่พึงพอใจ เป็นบ่อเกิดแห่งความสามัคคีของหมู่คณะ รวมไปถึงถึงความสามัคคีในหมู่มวลมนุษยชาติและเป็นบ่อเกิดแห่งศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม (เอมอร์ ซิตตะโสภณ, 2521, หน้า 16)

ผลงานวรรณกรรมของกวีได้มีส่วนสำคัญในการให้ความกระจ่างเกี่ยวกับเรื่องราวต่าง ๆ ของกวี และสภาพสังคม วัฒนธรรมสมัยใหม่ วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ก็เช่นกัน มีความโดดเด่น เพราะมีอัตลักษณ์เฉพาะตัวผ่านความเจริญรุ่งเรือง และความตกต่ำของชีวิตมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึง รัชกาลที่ 3 ทำให้มีมุมมองในเรื่องของสังคมอย่างลึกซึ้ง เพราะเป็นถึงกวีคนโปรดในราชสำนัก และมหากวีระดมพี โลกทัศน์ของท่านผ่านวรรณกรรมคำสอนถึงคนในสังคมจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจอย่างยิ่งในสังคมไทย

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มี 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาษิตสอนหญิง ซึ่งสวัสดิรักษาประมวลราชจริยวัตรอันดีงาม ในสวัสดิรักษาของเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยานำมาแต่งใหม่ให้อ่านเข้าใจง่าย เพลงยาวถวายโอวาท แต่งโดยนำสุภาษิตโบราณและคติธรรมต่าง ๆ มาสอน ส่วนสุภาษิตสอนหญิงแต่งขึ้นเพื่อใช้สอนสตรีทั่วไป และนำความสะเทือนใจของตนเองมาแต่งเป็นข้อคัดเตือน และสอนใจเกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติของสตรี โดยนำสุภาษิตของเก่ามาอธิบายเพิ่มเติม

“สุนทรภู่” เป็นชื่อที่เรียกกันโดยทั่วไป โดยการนำบรรดาศักดิ์มาผสมกับชื่อจริง กล่าวคือมีชื่อเดิมว่า “ภู่” และเมื่อรับราชการได้รับแต่งตั้งเป็น “ขุนสุนทรโวหาร” ในสมัยรัชกาลที่ 2 และเป็น “พระสุนทรโวหาร” เจ้ากรมพระอัครอักษรฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล ในสมัยรัชกาลที่ 4 แห่งราชวงศ์จักรีตามลำดับ

แม้สุนทรภู่จะเป็นเพียงสามัญชน แต่ก็มีความสามารถทางการแต่งกลอน มีผลงานตั้งแต่ในสมัยรัชกาลที่ 1 ได้แก่ เรื่องโคบุตร (พ.ศ. 2349) เรื่องนิราศเมืองแกลง (พ.ศ. 2350) และเรื่องนิราศพระบาท (พ.ศ. 2350) ความสามารถของสุนทรภู่นี้เองที่ช่วยส่งเสริมให้ตนเองได้เป็นกวีที่ปรึกษาในราชสำนักของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย แห่งยุคต้นรัตนโกสินทร์ รัชกาลนี้เป็นสมัยที่วรรณคดีประเภทร้อยกรอง เจริญรุ่งเรืองถึงขีดสูงสุด เนื่องจากบ้านเมืองสงบสุข ไม่มีการทำศึกสงครามอย่างที่ปรากฏในรัชกาลก่อน ทั้งยังมีกวีที่มีความรู้ความสามารถหลายคน นอกจากนั้นองค์พระมหากษัตริย์ยังทรงเป็นกวีและองค์ประมุขแห่งกวี โปรดการแต่งกาพย์กลอน ผู้ใดเชี่ยวชาญ หรือมีความสามารถทางด้านนี้ทรงโปรดปรานยกย่อง และสุนทรภู่เป็นกวีผู้หนึ่งที่พระองค์ทรงโปรดปรานเป็นที่ยิ่ง แต่เมื่อเปลี่ยนรัชกาล ชีวิตของสุนทรภู่ตกอับ ต้องระเห่ร้อนปนหนาวไปตามที่ต่าง ๆ ในตอนท้ายแห่งชีวิต มีโอกาสกลับมาได้ดีเป็นที่โปรดปรานของ

มณเฑียรบาล ฯลฯ สุนทรภู่สอนให้ตระหนักในคุณค่าของวิชาความรู้ และความขยันหมั่นเพียร พึงระวังในการคบมิตร และได้แนะนำวิธีประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมที่ควร ดังบทกลอนที่ว่า

อันความคิดวิथाเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียนในฝัก
สงวนคมสมนึกใครสัก	จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย
สุภาษิตสอนหญิง	

สุภาษิตสอนหญิง เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวกับคำสอน มีความยาว 402 คำกลอน มีเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับคน สังคม เช่น หากชายรักจริงให้สู้ขอกับพ่อแม่ อย่าหนีตามเขาไป ถ้าชายไม่เลี้ยงจะอับอาย ต้องเป็นมาอยู่บ้านประจานตนฝ่ายพ่อแม่ก็จะโกรธ จงจำโบยตีหญิง เพราะท่านอับอาย ถ้าเราเป็นลูกที่ดีมีศรีสง่า ญาติวงศ์ก็จะดีใจ เพื่อนบ้านก็สรรเสริญ จงรักนวลสงวนตัว คิดถึงหน้าบิดา มารดาอย่าใจร้อน อย่าชิงสุกก่อนห่าม อย่าเกียจคร้านการทำงานของสตรี ทำสิ่งใดทำให้ตลอด รักงาน อย่าชุกชกคบเพื่อนมาก เมื่อเหนื่อยให้อยู่บ้านนอนหลับ อย่านำเรื่องไปพูดนอกบ้าน ให้ดูเรื่องของตน ฯลฯ มีตัวอย่างเรื่องการใช้จ่าย การประหยัด อดออม ดังบทกลอนที่ว่า

มีสิ่งพึงบรรจบให้ครบบาท	อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง	อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ	ให้เป็นมือเป็นคราวทั้งควหาวน
เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล	จงเลี้ยงท่านอย่าให้อคราะห์ใจ

ด้วยเหตุที่สุนทรภู่เป็นกวีที่มีความสามารถในการแต่งกลอนวรรณกรรมคำสอนได้ไพเราะ โวหารคมคายลึกซึ้ง แทรกกวีทัศน์ นำมาเป็นคติสอนใจได้เป็นอย่างดี ทำให้เข้าใจคำสอนที่ปรากฏในสารัตถะของวรรณกรรมคำสอน โลกทัศน์และความสัมพันธ์ของวรรณกรรมคำสอนกับสภาพสังคม ตลอดจนบทบาท และความสำคัญวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ปรากฏในสังคม จึงทำให้ผู้วิจัยศึกษาวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาสารัตถะวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่
2. เพื่อศึกษาโลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน กับสภาพสังคม

วัฒนธรรม

3. เพื่อศึกษาความสำคัญ และบทบาทวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

กรอบแนวคิดในการวิจัย

1. ความต้องการจะมีชีวิตที่สุขสบายในสังคม เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้เกิดวรรณกรรมคำสอน
2. แนวคิดมีผลต่อวรรณกรรมคำสอน ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในแต่ละยุคสมัย
3. ปัจจัยด้านสังคม วัฒนธรรม ที่แตกต่างกันในแต่ละช่วงเวลา ส่งผลให้วรรณกรรมคำสอนแตกต่างกัน

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. ศึกษาสารัตถะวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาษิตสอนหญิง ในด้านจริยวัตรผู้ปกครอง การครองตน ลักษณะของผู้ผู้นำ และความประพฤติกของสตรี
2. ศึกษาโลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน กับสภาพสังคม และวัฒนธรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
3. ศึกษาความสำคัญและบทบาทของวรรณกรรมคำสอน กับสภาพสังคม และวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิจัยจากเอกสาร เพื่อนำมาจัดระบบและหาความเชื่อมโยงในมิติต่าง ๆ เพื่อให้ได้องค์ความรู้ใหม่ แล้วนำเสนอรายงานการวิจัยด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ในลักษณะความเรียง

วิธีการวิจัย

1. การเก็บรวบรวมข้อมูล ใช้วิธีการศึกษาวิจัยเอกสารในรูปแบบต่าง ๆ ที่เป็นงานวิจัยวิทยานิพนธ์ ตำราวิชาการ
2. การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัย ใช้วิธีตรวจสอบข้อมูลเอกสารด้วยการวิเคราะห์เนื้อหาของเอกสาร
3. การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัย ใช้วิธี
 - 3.1 การตีความเพื่อจับกลุ่มข้อมูลเป็นหมวดหมู่ โดยจำแนกตามประเด็นทางสังคม วัฒนธรรม และทางพระพุทธศาสนา
 - 3.2 การตีความในเชิงเหตุและผล วิเคราะห์ข้อมูลต่างๆตามกรอบที่กำหนดในขอบเขตการศึกษา
 - 3.3 สรุปผลการวิเคราะห์
4. การนำเสนอผลการวิจัย นำเสนอด้วยวิธีพรรณนาวิเคราะห์ในลักษณะความเรียง
5. ขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย ใช้วิธี
 - 5.1 เก็บรวบรวมข้อมูลและศึกษาเอกสาร จากแหล่งข้อมูลต่างๆ
 - 5.2 กำหนดกรอบความคิด
 - 5.3 กำหนดเค้าโครงการวิจัย
 - 5.4 ตรวจสอบข้อมูลเอกสาร
 - 5.5 วิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ข้อมูล
 - 5.6 สรุปผลการวิเคราะห์
 - 5.7 นำเสนอผลการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้องค์ความรู้ในเรื่องวรรณกรรมคำสอน และแนวคิดของวรรณกรรมคำสอน การเปลี่ยนแปลงของวรรณกรรมคำสอนซึ่งมีส่วนสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตของคน สภาพสังคม วัฒนธรรม ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
2. ได้ทราบถึงความสำคัญ และบทบาทของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นำวรรณกรรมคำสอนมาสร้างค่านิยมที่ดีในการดำเนินชีวิต

นิยามศัพท์เฉพาะ

โลกทัศน์ หมายถึง ทัศนคติในการมองโลกของสุนทรภู่

วรรณกรรมคำสอน หมายถึง วรรณกรรมที่มีเนื้อหามุ่งสอนจริยธรรม คติธรรม

แนวทางในการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม

สังคมไทย หมายถึง สังคมไทยสมัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย ผู้วิจัยได้จำแนกเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเป็น 4 ประเภท คือ

1. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน
2. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน
3. เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน ผู้วิจัยจะแบ่งเนื้อหาเป็นลักษณะของวรรณกรรมคำสอน และช่วงสมัยของวรรณกรรมคำสอนตั้งแต่สมัยสุโขทัย จนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ สรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

ลักษณะของวรรณกรรมคำสอน

ทรงศักดิ์ ปรางค์วัฒนากุล (2519, หน้า 1) ให้ความหมายวรรณกรรมคำสอนว่า วรรณกรรมคำสอน ได้แก่ วรรณกรรมที่มีเนื้อหามุ่งสอนจริยธรรม คติธรรม และแนวทางในการประพฤติปฏิบัติของคนในสังคม มีบทบาทในการควบคุมสังคมให้ดำเนินไปตามแนวทางที่เหมาะสมตามขนบธรรมเนียม แบบแผน จารีตของสังคมนั้น

ศิริมา เจนจิตมัน (2529, หน้า 26) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอนไว้ว่า วรรณกรรมคำสอนที่มีสืบต่อมาทุกยุคทุกสมัยจะแต่งด้วยคำประพันธ์ที่ใช้ฉันทลักษณ์หลากหลาย กันออกไป มีทั้งร้อยกรอง กวีนิพนธ์ กาพย์ กลอน และร้อยแก้ว ส่วนกลวิธีการสอนจะสอนแบบตรงไปตรงมา ไม่ซับซ้อน ใช้ถ้อยคำสำนวนง่าย ๆ เนื้อหาส่วนใหญ่จะแทรกนิทานสุภาษิต กล่าวอ้างคำโบราณ คัมภีร์พุทธศาสนา และคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยบอกผลของการทำความดี เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจคำสอนได้ดียิ่งขึ้น

ศรีสุดา จริยากุล (2526, หน้า 8-11) อธิบายถึงอิทธิพลและคุณค่าที่ได้จากการอ่าน วรรณกรรมคำสอน มีดังนี้

1. อิทธิพลที่ได้รับจากวรรณกรรมคำสอน
 - 1.1 อิทธิพลต่อความเชื่อทางไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ โชคลางและของขลัง ปรากรู

ในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง เช่น สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท ฯลฯ

1.2 อิทธิพลต่อค่านิยมและความประพฤติ การปลูกฝังค่านิยมและความประพฤติ
ในวรรณกรรมคำสอนมีอยู่หลายเรื่อง เช่น เพลงยาวถวายโอวาท สุภาษิตสอนหญิง กฤษณาสอน
น้องคำฉันท์ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม

1.3 อิทธิพลต่อความเป็นอยู่ มีหลายเรื่องซึ่งเป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องด้วยประเพณี
ศาสนา

2. คุณค่าที่ได้รับจากวรรณกรรมคำสอน

2.1 สารประโยชน์ที่ได้รับมีหลายประการ เช่น ข้อคิดเกี่ยวกับปรัชญาชีวิต คำเตือนใจ
 ฯลฯ

2.2 ความเพลิดเพลิน เป็นการแต่งเพื่อไม่ให้ผู้อ่านเบื่อหน่าย และได้ซึมซับคำสอน
โดยไม่รู้ตัว และได้รับประโยชน์ตามจุดหมาย

นิยะดา เหล่าสุนทร (2542, หน้า 21) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับวรรณกรรมคำสอน
ไว้ที่น่าสนใจว่าวรรณกรรมคำสอนของไทยนั้น นอกจากจะเต็มไปด้วยคำสอนที่มีประโยชน์
ทรงคุณค่าแล้วยังมีเนื้อความที่สมบูรณ์ครอบคลุมถึงสถานภาพของทุกกลุ่ม คำสอนนั้นสอนทุกเพศ
ทุกวัย ไม่ว่าจะเป็นเพศหญิงหรือเพศชาย เด็ก วัยรุ่น วัยกลางคนหรือคนชรา หรือแม้แต่ผู้ที่มี
บทบาทและหน้าที่เกี่ยวข้องกับสถาบันการปกครอง เช่น ผู้ครองนคร สถาบันครอบครัวมีพ่อแม่
ลูกและภรรยา เป็นต้น คำแนะนำหรือข้อความปฏิบัติเหล่านี้มีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตใน
สังคมอย่างมีความสุข

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ (2542, หน้า 113-114) สรุปลักษณะสำคัญของวรรณกรรม
คำสอนไว้ 3 ประการ คือ

1. สอนเรื่องการครองตน หมายถึง สอนให้รู้จักดำเนินชีวิตในแนวทางที่ถูกที่ควร
รู้จักวางตัวที่ดี มีกิริยามารยาทเรียบร้อย อ่อนน้อมถ่อมตน มีจิตใจคงาม แจ่มใส ยึดมั่นในศีลธรรม
ไม่ลุ่มหลงในอบายมุข และรู้จักเลือกคบเพื่อนที่ดี

2. สอนเรื่องการครองเรือน หมายถึง สอนให้รู้จักครองใจผู้อื่นทั้งที่เป็นบุคคล
ในครอบครัว เช่น พ่อแม่ พี่น้อง สามีภรรยา และผู้ได้บังคับบัญชา ให้รักใคร่เมตตา พร้อมอยู่
รับใช้อย่างซื่อสัตย์ จงรักภักดี มีความสุข

3. สอนเรื่องการครองงาน หมายถึง สอนให้มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตนเอง
อย่างดี ขยันหมั่นเพียรทำงานโดยไม่บกพร่อง มีความรู้ อย่างถูกต้องแท้จริง ไม่หยุดศึกษาหาความรู้
รู้จักคัดเลือกสิ่งดีงามเก็บไว้ใช้ประโยชน์ และไม่ละทิ้งหน้าที่การงานของตนให้ค้างค้ำพอกพูน
ช่วงสมัยของวรรณกรรมคำสอน

สิทธา พินิจภูวดล (2525, หน้า 165) กล่าวว่า วรรณคดีคำสอนหมายถึง วรรณคดีที่เขียนขึ้นโดยมีจุดประสงค์ที่จะสั่งสอนหลักการของศาสตร์ต่าง ๆ เป็นต้นว่า จริยศาสตร์ ปรัชญา หรือศิลปะวรรณคดีประเภทนี้ ได้แก่ นิทานธรรมต่าง ๆ ซึ่งผู้แต่งได้รับความประทับใจจากเหตุการณ์ในชีวิตประจำวัน จากคำสั่งสอนศีลธรรมในศาสนาหรือจากความฉลาดหลักแหลมในการแก้ปัญหาของนักปราชญ์ ดังจะเห็นได้จาก นิทานชาดก นิทานธรรมบท สุภาษิตโลกนิติ สุภาษิตพระร่วง วรรณกรรมคำสอนที่เป็นลายลักษณ์อักษรนั้นมีตั้งแต่สมัยสุโขทัยเรื่อยมาจนถึงรัตนโกสินทร์ วรรณกรรมคำสอนที่เกิดขึ้นในสมัยสุโขทัยแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ วรรณกรรมสวดวิีรกรรมเป็นลักษณะของการบันทึกเหตุการณ์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง หรือเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับกฎหมาย โดยมักจะอยู่ในรูปของศิลาจารึกหลักต่าง ๆ แบบที่สองคือวรรณกรรมที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนา ปรัชญา ซึ่งมีแนวไปในทางอบรมสั่งสอน เพราะผู้แต่งเป็นผู้อยู่ในฐานะพ่อเมืองที่ปกครองประชาชนเหมือนพ่อปกครองลูก วรรณกรรมคำสอนก็จัดอยู่ในประเภทนี้ด้วยสำหรับสุภาษิตพระร่วง หรือบัญญัติพระร่วงจัดเป็นวรรณกรรมคำสอนเพียงเรื่องเดียวที่เชื่อว่าแต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย ซึ่งมีข้อสันนิษฐานเกี่ยวกับผู้แต่งแตกต่างกันไป บ้างก็ว่าผู้แต่งคือพ่อขุนรามคำแหง บ้างก็ว่าพระยาสิทธิ และบ้างก็ว่ามีผู้แต่งหลายคน ลักษณะคำประพันธ์เป็นร้อย ตอนต้นแต่งด้วยร้อยบาท ตอนท้ายเป็นร้อยสุภาพและจบลงด้วยโคลงสี่สุภาพ ตามประมุขจารึกวัดพระเชตุพน ฯ จะมีโคลงกระทู้ลงท้ายในตอนจบด้วยเนื้อหาเป็นหลักคำสอนที่กว้างขวางครอบคลุมหลักประพฤติปฏิบัติในด้านต่าง ๆ เช่น การผูกไมตรี การวางตัว การรู้จักรักษาตัวรอดจากสิ่งยั่วยุต่าง ๆ เป็นต้น หลักคำสอนเหล่านี้เกิดจากการรวบรวมคติในการดำรงชีวิตและเป็นการรวบรวมคำแนะนำในการศึกษาจิตใจ และพฤติกรรมของคน โดยใช้ถ้อยคำในการสอนที่แสดงถึงการห้ามกระทำ และแนะนำให้กระทำโดยตรงกระชับ ตรงไปตรงมา สะดวกแก่การจดจำ คำสอนของสุภาษิตพระร่วงจึงเป็นเสมือนกรอบสำหรับการปฏิบัติตนของบุคคลทั้งในฐานะเป็นปัจเจกบุคคลและในฐานะเป็นคนในสังคม ซึ่งยังได้รับการหยิบยกมาใช้เป็นคติธรรมในการดำรงชีวิตสืบมาจนถึงปัจจุบัน

กุสุมา รักษมณี (2530, หน้า 11) กล่าวถึงวรรณกรรมคำสอนในสมัยอยุธยา 4 เรื่องสำคัญคือ

1. โคลงทศรถสอนพระราม เป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะคำประพันธ์เป็นโคลงสี่สุภาพ โดยนำเสนอเหตุการณ์ในเรื่องรามเกียรติ์ เฉพาะตอนท้าวทศรถสอนพระราม เนื้อหาว่าด้วยการสั่งสอนพระโอรสเกี่ยวกับสิ่งที่พระมหากษัตริย์พึงปฏิบัติ เป็นพระราชนิพนธ์ในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช

2. โคลงโลกนิติ เป็นวรรณกรรมคำสอนประเภทโคลงอีกเรื่องหนึ่งบ้างก็เรียก ประชุมโคลงโลกนิติหรือ สุภายิตินิติกำโคลง ลักษณะเนื้อหาเป็นคำสอนที่สามารถใช้เป็นแบบแผนทางโลกสอนแก่นักศกทุกระดับในสังคม

3. ประดิษฐ์พระร่วง เป็นวรรณกรรมคำสอนประเภทร้อยเนื้อหากล้ายคลึงกับสุภายิตพระร่วง

4. กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ เป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีลักษณะคำประพันธ์ประเภทฉันท์ มีกาพย์แทรกอยู่ สันนิษฐานว่า แต่งขึ้นในสมัยพระเจ้าบรมโกศ เนื้อหาเป็นคำสอนสตรีที่เน้นการปฏิบัติตนต่อสามี

สุภาพร คงศิริรัตน์ (2541, หน้า 60) กล่าวว่า วรรณกรรมคำสอนที่เกิดขึ้นในสมัยอยุธยาสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ ประเภทแรกเป็นวรรณกรรมคำสอนที่ตัดตอนมาจากวรรณกรรมเรื่องอื่นโดยเลือกเฉพาะตอนที่มีคำสั่งสอนนำมาเรียบเรียงใหม่ และประเภทที่สอง เป็นวรรณกรรมคำสอนที่เขียนขึ้นเพื่ออบรมสั่งสอนโดยตรง เนื้อหาคำสอนแบ่งได้เป็น

1. คำสอนราชธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์
2. คำสอนหลักความประพฤติของข้าราชการที่พึงประพฤติปฏิบัติต่อพระมหากษัตริย์
3. คำสอนเรื่องทั่ว ๆ ไปในลักษณะสุภายิต

วรรณกรรมคำสอนที่มีหลักฐานเชื่อได้ว่าแต่งขึ้นในสมัยอยุธยามี 6 เรื่อง คือ โคลงพาลีสอนน้อง โคลงทศรถสอนพระราม โคลงราชสวัสดิ์ โคลงโลกนิติ ประดิษฐ์พระร่วง และกฤษณาสอนน้องคำฉันท์

รินฤทัย สัจจพันธ์ (2544, หน้า 99) กล่าวถึงวรรณกรรมคำสอนเรื่องฉันท์พาลีสอนน้องว่าฉันท์พาลีสอนน้อง มีเนื้อเรื่องใกล้เคียงกับ โคลงพาลีสอนน้องที่แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช คืออบรมเรื่องการรับราชการ โดยเฉพาะข้าราชการผู้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท แต่งเป็นอินทรวชิษณฉันท์ 34 บท จบด้วยโคลงสี่สุภาพกระทู้

สิทธา พินิจภูวดล และนิตยา กาญจนะวรรณ (2520, หน้า 157) กล่าวถึง วรรณกรรมคำสอนในสมัยธนบุรีว่า แม้ช่วงสมัยธนบุรีจะมีระยะเวลาเพียงสั้น ๆ อีกทั้งบ้านเมืองยังอยู่ในภาวะสงคราม แต่สมเด็จพระกรุงธนบุรีก็ได้ทรงละเลยแควดวงวรรณกรรม ทรงมีการฟื้นฟูและส่งเสริม ด้วยทรงตระหนักดีว่า วรรณกรรมเป็นเครื่องมือหนึ่งที่จะช่วยส่งเสริม และสร้างขวัญกำลังใจให้กับคนในชาติในสมัยนี้จึงมีงานวรรณกรรมอยู่หลายเรื่องเกิดขึ้น รวมทั้งวรรณกรรมคำสอนมีปรากฏอยู่ถึง 2 เรื่อง คือ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ที่ประพันธ์โดยพระยาราชสุภาวดีร่วมกับพระภิกษุอินแห่งเมืองนครศรีธรรมราช และเพลงยาวนายมหานุกาพ แม้วรรณกรรมเรื่องนี้จะมีลักษณะคำประพันธ์เป็นเพลงยาวเชิงสังวาส แต่เนื้อหากลับแฝงไว้ด้วยสำนวนการสั่งสอนสตรี

โดยตรง

เสนีย์ วิลาวรรณ (2511, หน้า 119) กล่าวถึง วรรณกรรมคำสอนสมัยรัตนโกสินทร์ว่า ในสมัยรัตนโกสินทร์เริ่มตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช บ้านเมืองยังคงอยู่ในภาวะสงคราม และต้องเร่งพัฒนาความเจริญในทุกๆด้านเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่น ลักษณะวรรณกรรมจึงเน้นไปในทางปลุกใจประชาชนและข้าราชการให้ฮึกเหิม ตั้งอยู่ในศีลธรรม อันดีงาม เนื้อหาจึงมักเกี่ยวกับการยกทัพจับศึก ศาสนา และระเบียบของสังคม วรรณกรรมคำสอนที่ปรากฏในรัชสมัยนี้คือ โคลงธรรมสุภาภิต แต่งโดยอาลักษณ์ชื่อ บุญจัน ประพันธ์เป็น โคลงสี่สุภาพ เนื้อหาคำสอนใช้เป็นแนวทางดำเนินชีวิตตามหลักพุทธศาสนา ต่อมาในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย บ้านเมืองมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงมากขึ้น ศักดิ์สงครามเบาบางลง มีการติดต่อค้าขายกับประเทศในแถบเอเชีย เช่น จีน อินเดีย ฯลฯ ประกอบกับพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงเป็นศิลปินเอกทางกวีนิพนธ์ ทำให้งานวรรณกรรมในยุคนี้รุ่งเรืองมาก วรรณกรรมคำสอนที่ปรากฏในสมัยนี้คือ สวัสดิศรัยาคำกลอน ซึ่งเป็นวรรณกรรมคำสอนชายเรื่องแรก สันนิษฐานว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่งขึ้นเพื่อถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ เป็นข้อแนะนำกิจวัตรอันพึงปฏิบัติสำหรับผู้หวังความเป็นมงคล ส่วนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีวรรณกรรมคำสอนเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นพระราชนิมมของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ต้องการชี้แจงแนวทางแห่งการประพฤติปฏิบัติตน ปลูกฝังค่านิยมพื้นฐานและสร้างคุณภาพของคนในสังคม อีกทั้งงานด้านวรรณคดีเริ่มกระจายจากราชสำนักสู่ประชาชนวรรณกรรมคำสอนจึงมักปรากฏมากมายหลายรูปแบบการประพันธ์ เช่น โคลง กลอน ฉันท์ และร่าย

สมพันธ์ เลขะพันธ์ (2518, หน้า 225) กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงนโยบายการพัฒนาบ้านเมืองจากอิทธิพลของอารยธรรมต่างประเทศประกอบกับความเจริญก้าวหน้าของระบอบการพิมพ์ ทำให้แวดวงวรรณกรรมหลังจากรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการเปลี่ยนแปลงไปมากทั้งลักษณะและรูปแบบการประพันธ์ กล่าวคือการตีพิมพ์และการสื่อสารทางการพิมพ์ ทำให้วรรณกรรมแพร่หลายไปสู่ประชาชนทั่วไปมากขึ้น ลักษณะเนื้อหาวรรณกรรมก็มีความหลากหลายอิทธิพลทางศาสนาปรากฏในวรรณกรรมน้อยลง การเผยแพร่แนวคิด แนวทางในการปรับปรุงสังคมเนื้อหาเกี่ยวกับสาขาวิชาต่าง ๆ ได้รับการถ่ายทอดออกมาเป็นวรรณกรรมมากขึ้น ประกอบกับระบบการศึกษาที่เปลี่ยนไป วงความรู้ที่ขยายเพิ่มขึ้นเพราะนโยบายเปิดประเทศรับวัฒนธรรมตะวันตก ทำให้มีวรรณกรรมแนวใหม่ เช่น สารคดี บทความ เริ่มเป็นที่นิยมอย่างกว้างขวางส่งผลให้วรรณกรรมคำสอนโดยตรงมีน้อยลง เป็นต้น ส่วนใหญ่คำสอนมักแทรกไว้ในวรรณกรรมอื่น ๆ ตามความเหมาะสมของเนื้อเรื่อง และเหตุการณ์

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอน ผู้วิจัยสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้
เฉลิม มากนวล (2517, หน้า 19) ศึกษาเรื่อง การวิเคราะห์และเปรียบเทียบชาดก
กับนิทานอีสป สรุปว่า นิทานชาดกยึดหลักการทำความดี ละเว้นความชั่ว ทำใจให้บริสุทธิ์
ส่วนนิทานอีสป มีแนวคิดที่แสดงวิสัยพาล แสดงการกระทำที่ผิดวิสัย แสดงความกตัญญูกตเวที
แสดงความซื่อสัตย์กับอัสติย์ แสดงความสามัคคีกับการแตกความสามัคคี และแสดงความขยัน
กับความเกียจคร้าน

ศิริมา เจนจิตมัน (2529, หน้า 132) ศึกษาเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอน
ประเภทกลอนเพลงยาวในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว การศึกษามุ่งวิเคราะห์
ลักษณะการแต่ง เนื้อหาตลอดจนความเชื่อและค่านิยมที่ปรากฏอยู่ในวรรณกรรมคำสอน
ผลการศึกษาพบว่า วรรณกรรมคำสอนในสมัยรัชกาลที่ 3 แต่งด้วยกลอนเพลงยาวมากที่สุด และ
เป็นกลอนเพลงยาวที่แต่งตรงตามแบบแผน มีกลวิธีการประพันธ์ที่ช่วยให้วรรณกรรมนั้นน่าอ่าน
และเข้าใจง่ายขึ้น ทั้งยังน่าเชื่อถือและควรค่าแก่การปฏิบัติตาม ส่วนเนื้อหายังสะท้อนให้เห็นถึง
คุณค่าทางศีลธรรม จริยธรรมและสังคม นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ และค่านิยม
ของคนในสมัยนั้น เช่น ความเชื่อ เรื่อง บุญ-บาป เรื่องกรรม เป็นต้น กล่าวได้ว่า วรรณกรรมคำสอน
ประเภทกลอนเพลงยาวในรัชกาลที่ 3 นี้ มีทั้งคุณค่าในด้านลักษณะการแต่งและเนื้อหาสมควร
ได้รับการเผยแพร่ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

เดชา ซากักดี (2542, หน้า 62) ศึกษาเรื่อง วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภายิต
พระร่วง โดยวิเคราะห์เนื้อหาอันเป็นหลักคำสอนจริยธรรมเปรียบเทียบกับหลักธรรมของ
พระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า สุภายิตพระร่วงได้สอนหลักจริยธรรมเพื่อการปฏิบัติให้
ถูกต้องของฆราวาสผู้ครองเรือนในด้านต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพ ความรับผิดชอบ
และการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้นในบริบทต่าง ๆ ของการดำเนินชีวิตในสังคม ตลอดจนการปฏิบัติ
ต่อคนอื่น ๆ สุภายิตพระร่วงมีหลักคำสอนที่กล่าวได้ว่าเป็นการนำหลักของพระพุทธศาสนา
มาผสมผสานกับคตินิยม ความเชื่อ และวิถีชีวิตของคนในสังคม หลักคำสอนในสุภายิตพระร่วง
นำมาใช้สอนให้คนไทยมีจริยธรรมในการดำเนินชีวิต มีความภาคภูมิใจในวิถีชีวิตและวัฒนธรรม
ของตน

รินฤทัย สัจจพันธ์ (2540, หน้า 99) กล่าวถึง วรรณกรรมคำสอนเรื่องฉันทปาฬีสอนน้อง
ว่าฉันทปาฬีสอนน้อง มีเนื้อเรื่องใกล้เคียงกับโคลงปาฬีสอนน้องที่แต่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช คืออบรมเรื่องการรับราชการ โดยเฉพาะข้าราชการผู้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาท
แต่งเป็นอินทวิเชียรฉันท 34 บท จบด้วยโคลงสี่สุภาพกระทู้

สาวยารุณ น้อยนิมิตร (2542, หน้า 106) ศึกษาเรื่อง อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทย และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น ผลการศึกษาพบว่า อรรถกถาชาดกมีสาระที่ไม่ได้มุ่งเป็นคำสอนแก่บรรพชิต แต่มุ่งสอนคนทั่วไปทุกระดับตั้งแต่ชนชั้นปกครองจนถึงทาสและมีเนื้อหาครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนและปฏิบัติต่อผู้อื่น ซึ่งคำสอนที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตและคำสอนปลีกย่อย คำสอนที่เป็นหลักสำคัญได้แก่ หลักในการดำเนินชีวิต การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น การครองเรือน การปกครอง และการรับราชการ สาระคำสอนเหล่านี้ตรงกับสาระในวรรณคดีคำสอนของไทย อรรถกถาชาดก ยังมีลักษณะเด่นในการสร้างเรื่องเพื่อสอน โดยเฉพาะการแสดงหลักธรรม ที่เป็นเรื่องเปรียบเทียบหรือเป็นอุทาหรณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการเป็นสาธกในวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น อรรถกถาชาดกจึงมีความสำคัญต่อวรรณคดีคำสอนของไทย และจัดเป็นวรรณคดีคำสอนของไทยเรื่องหนึ่ง

กิ้น เฮ ซิน (2543, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง เปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสตรีไทยและเกาหลีใต้ ผลการศึกษาพบว่า คุณสมบัติและหน้าที่ของสตรีในอุดมคติของทั้งสองประเทศพบลักษณะร่วมของค่านิยมเกี่ยวกับสตรีในอุดมคติของไทยและเกาหลี 4 ประการ คือ ความเป็นซื่อแท้หลัง ความเป็นกุลสตรี ความรักเดียวใจเดียว และความเป็นแม่ศรีเรือน แม้จะมีการเน้นบทบาทของสตรีแต่ละบทบาทต่างกันเล็กน้อย หรือการแสดงออกทางการกระทำที่ไม่เหมือนกันบ้าง เนื่องจากความแตกต่างด้านภูมิหลังทางสังคมและวัฒนธรรมแต่ความคาดหวังของทั้งสองสังคมที่มีต่อสตรีเหมือนกัน กล่าวคือ สตรีต้องรักษาวลสงวนตัว รักษาพรหมจรรย์จนถึงวันแต่งงาน หลังจากแต่งงานแล้วต้องจงรักภักดีต่อสามีผู้เดียวและปรนนิบัติสามี รับผิดชอบงานบ้าน เลี้ยงและอบรมสั่งสอนบุตร กตัญญูทวดเทีต่อมารดาบิดา และระมัดระวังกิริยามารยาท

พระมหาอำนาจ มหาวิโร (2544, บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง หลักราชการจากวรรณกรรมคำสอนในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ผลการศึกษาพบว่า หลักปฏิบัติราชการของขุนนางมีมากที่สุด รองลงมาคือหลักการปกครองของกษัตริย์ ส่วนหลักการดำเนินชีวิตของประชาชนพบน้อยที่สุด แสดงให้เห็นว่าการปกครองในสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จำเป็นที่จะต้องปลูกฝังให้ขุนนางและข้าราชการ มีแนวปฏิบัติที่ดีเป็นแบบอย่างคนทั่วไป เพื่อเป็นตัวกำหนดบรรทัดฐานทางสังคมให้กับกลุ่มชนทั้งในด้านความปฏิบัติ และการปฏิบัติตนตามจารีตประเพณีอันเป็นกลไกสำคัญอย่างหนึ่งในการธำรงรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงทางการเมืองและการปกครอง

วัชรภรณ์ กิตตยานุกิตติ์ (2547, หน้า 26) กล่าวว่า วรรณกรรมคำสอนในสมัยอยุธยาส่วนใหญ่ ส่วนได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีอินเดียแทบทั้งสิ้น ซึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการเผยแพร่ศาสนาและการติดต่อสัมพันธ์ค้าขายกับต่างประเทศที่มีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมาก ลักษณะ

สำคัญของเนื้อหาคำสอน ที่เห็นได้เด่นชัดในวรรณกรรมคำสอนยุคนี้จึงเป็นไปเพื่อชนชั้นปกครอง หรือมูลนาย และปรากฏวรรณกรรมที่มีเนื้อหาคำสอนบุคคลทั่วไปอยู่บ้างก็เพียงเล็กน้อย ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุเพราะระบอบการปกครองของไทยที่เปลี่ยนแปลงไป กษัตริย์เปลี่ยนสภาพจาก “พ่อ” เป็น “สมมติเทพ” หรือเจ้าชีวิตของประชาชน วรรณกรรมคำสอนจึงนำมาใช้เป็นเครื่องมือรองรับ ระบอบวิธีการปกครองนี้ โดยทำหน้าที่เป็นตัวบอกเล่า และกำหนดกรอบการปฏิบัติของชนชั้น การปกครองอย่างไม่เป็นทางการ และยังได้กล่าวว่าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงพระราชนิพนธ์โคลงสุภาษิต มีเนื้อหาใช้สั่งสอนบุคคลโดยทั่วไป และพระบรมราโชวาทสำหรับพระราชโอรสที่แม่ไม่ใช้วรรณกรรมคำสอนโดยตรง แต่มีเนื้อหามุ่ง สั่งสอนอบรมบุตรให้ประพฤติปฏิบัติตนให้ดี ตั้งใจศึกษา และรู้จักใช้จ่าย ซึ่งถือว่าเป็นวรรณกรรม คำสอนเชิงเทศนาโวหารดีเยี่ยม

กาญจนา วิชญาปกรณ (2550, หน้า 1) ได้ศึกษาวาทกรรมวรรณกรรมสอนสตรี:

ภาพสะท้อนบุรุษานุภาพที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง ของ สุนทรภู่ กฤษณาอาสน นื่องคำฉันท พระนิพนธ์ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส และ สุภาษิต สอนหญิง พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผลการศึกษาพบว่า บุรุษใช้อำนาจต่าง ๆ ของสังคมมาสร้างวาทกรรมเพื่อควบคุมให้บุคคลรักษาระเบียบให้ได้ ซึ่งปรากฏวิธีการสร้างวาทกรรมเด่น ๆ อยู่ 4 ประการ คือ

1. การสร้างวาทกรรมจากอำนาจความสัมพันธ์ที่อยู่เหนือกว่าของบุคคล
2. การสร้างวาทกรรมจากการใช้อำนาจของขนบธรรมเนียมประเพณี
3. การสร้างวาทกรรมจากการใช้อำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์
4. การสร้างวาทกรรมจากการใช้อำนาจของมโนธรรม

วิธีการสร้างวาทกรรมต่าง ๆ ดังกล่าวมาล้วนสะท้อนให้เห็นอย่างเด่นชัดว่า สังคมในยุคนั้นชายเป็นใหญ่ ชายจึงมีพลังอำนาจอยู่เหนือสตรีและบุคคลอื่น ๆ ดังนั้นชายจึงมีโอกาสใช้พลังอำนาจมาจัดระเบียบสังคม โดยเฉพาะกลุ่มบุคคลที่เป็นสตรี เพื่อบุคคลในสังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างเป็นสุข

โสภา ทรัพย์ (2550, หน้า 125) ศึกษาเรื่อง นราภุโรบาท: การศึกษาในฐานะวรรณกรรม คำสอน ผลการศึกษาพบว่า สาระการสอนของวรรณกรรมคำสอนเรื่องนราภุโรบาท มีการจัด สาระคำสอนไว้ตามลำดับอายุของเด็กตั้งแต่วัยทารกอายุ 1 ปีครึ่งจนถึง 14 ปี การจัดสาระคำสอน ในกลุ่มเด็กอายุปีครึ่งถึง 7 ปี และเด็กอายุ 8-10 ปี แบ่งได้อย่างเหมาะสมตามวุฒิภาวะของเด็ก เพราะเด็กวัยนี้ควรปลูกฝังเกี่ยวกับจริยธรรมเพื่อเป็นพื้นฐานทางจิตใจ ส่วนสาระคำสอนที่จัดไว้ให้กับเด็ก วัย 11-14 ปีนั้น จัดได้อย่างเหมาะสมตามวุฒิภาวะที่เพิ่มขึ้น โดยเน้นการสอนด้านความรู้เป็นสำคัญ

เช่น ความรู้ด้านการเมือง การปกครอง การศึกษา ด้านเศรษฐกิจ และการดำรงชีพ

ด้านกลวิธีการนำเสนอสาระคำสอน นรังกุโรวาทมีกลวิธีการนำเสนอ 2 แบบ กล่าวคือ กลวิธีการใช้ภาษา มีการใช้คำศัพท์ภาษาต่างประเทศ การใช้คำภาษาปาก การใช้คำไม่สุภาพ และกลวิธีการใช้สำนวน มีสำนวนที่ใช้เฉพาะสมัยพระองค์สุนทรภู่ สำนวนที่มีความหมายตรงกับสำนวนทั่วไปและสำนวนที่มีส่วนประกอบของคำที่เหมือนและต่างจากสำนวนที่ใช้ทั่วไป นอกจากนี้ยังใช้กลวิธีการสอนแบบตรงไปตรงมาและวิธีการเปรียบเทียบแบบอุปมา อุปลักษณ์ และสัญลักษณ์เพื่อสร้างความไพเราะของบทประพันธ์ อีกทั้งสามารถสื่อความหมายของคำสอนนั้นได้อย่างกระจ่าง นรังกุโรวาทจึงนับเป็นวรรณกรรมคำสอนที่สำคัญเรื่องหนึ่ง เนื้อหาส่วนใหญ่มีความเหมาะสมกับเยาวชนทุกยุคทุกสมัยแม้ในปัจจุบัน เพราะประกอบไปด้วยคำสอนที่เป็นข้อคิดที่สามารถเสริมสร้างปัญญาให้เด็กและเยาวชนประพฤตินให้ถูกต้องตามครรลองคลองธรรมของสังคม สามารถนำคำสอนไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน และการแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งคำสอนในนรังกุโรวาทสามารถนำมากระตุ้นเตือนให้ผู้ใหญ่ได้ตระหนักถึงความสำคัญของการปลูกจิตสำนึกทางจริยธรรมให้กับเด็กและเยาวชน นอกเหนือไปจากการให้ความรู้ด้านวิชาชีพ ทั้งนี้เพื่อประเทศชาติจะได้ผลผลิตที่เป็นคนดีมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของสังคมต่อไป

เอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ผู้วิจัยสรุปสาระสำคัญ ได้ดังนี้

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ (2546, หน้า 46-50)

ทรงสันนิษฐานว่า หนังสือกลอนสุภาษิตสอนหญิง หรือในฉบับที่พิมพ์ขายเรียก สุภาษิตไทยนั้น สุนทรภู่น่าจะแต่งตอนตกยาก สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเล่าว่า เมื่อพระองค์เจ้าลักขณานุคุณสิ้นพระชนม์ลง ไม่มีใครกล้ารับอุปการะสุนทรภู่อีก สุนทรภู่จึงอนาถยิ่งกว่าคราวก่อนจนถึงกับไม่มีบ้านเรือนจะอาศัย ต้องลอยเรือเที่ยวจอดอยู่ตามสวน หาเลี้ยงชีพด้วยการรับจ้างเขาแต่งบทกลอน กับทำการค้าขายประกอบกัน สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า สุนทรภู่แต่ง สุภาษิตสอนหญิง ในตอนนี้

กมล การกุศล (2520, หน้า 126-162) กล่าวว่า ผลงานประพันธ์ย่อมพัวพันไปถึงบุคลิกภาพของผู้แต่ง เพราะผู้แต่งอคติมิได้ที่จะสอดแทรกสิ่งที่ตนชอบ ไม่ชอบ หรืออุปนิสัยของตนลงไปด้วยผลงานประเภทนิราศของสุนทรภู่ทำให้เห็นบุคลิกภาพได้เจ็ดประการ สรุปได้ดังนี้

1. สุนทรภู่เป็นคนละเอียด ช่างสังเกต ช่างจดจำ ไม่ว่าจะพบเห็นสิ่งใด สถานที่ใด

หรือบุคคลใดจะกล่าวขยความอย่างละเอียด แม้เหตุการณ์เล็กๆน้อยๆอันน่าจะลืมไปก็ไม่ได้ละ
เว้นที่จะกล่าวถึง

2. เป็นคนที่ปรับตัวไม่ได้ ถือว่าเป็นชาวกรุง ค่อนข้างรังเกียจและดูถูกชาวบ้านนอก
ชอบกล่าวในทำนองก่อนว่าและเสียดสีอยู่เสมอ และยังเป็นคนค่อนข้างสำรวย ยังอดทนต่อเรื่อง
เล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ได้ ถือตัวว่าเป็นเยี่ยมในเชิงกวีและเชิงเจ้าชู้

3. เป็นคนมีความจริงใจ

4. เป็นคนรักความยุติธรรม

5. เป็นคนกตัญญูรู้คุณ

6. เป็นคนล้ำยุค

7. เป็นคนเจ้าอารมณ์และประทับใจง่าย

สิทธา พินิจภูวล และนิตยา กาญจนวรรณ (2520, หน้า 227-228) กล่าวถึงเรื่อง
สุภายิตสอนหญิงว่า เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวกับคำสอนและเคยมีมาก่อนหลายฉบับ ทั้งยังเชื่อว่า
คำสอนเหล่านี้คงมีมาแต่โบราณ ซึ่งกวีสมัยหลัง ๆ ได้นำมาแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ
ตามความถนัด และยังคงกล่าวว่า สุนทรภู่เป็นผู้มีฝีมือในเชิงกลอนได้แต่งคำสั่งสอนหญิงเป็นคำกลอน
ด้วยอีกผู้หนึ่ง

สุภาพร คงศิริรัตน์ (2541, หน้า 60) กล่าวถึง วรรณกรรมคำสอน เรื่องสุภายิตสอนหญิง
ว่า สุภายิตสอนหญิงเป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนเพลงยาว สันนิษฐานว่าสุนทรภู่เป็นผู้ประพันธ์
แต่งเพื่อสอนใจสตรีทั่ว ๆ ไป เป็นข้อตักเตือนถึงการประพฤติปฏิบัติของกุลสตรี ส่วนกฤษณาสอน
น้องคำฉันท์ พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส จารึกไว้ที่ศิลาประดับ
ในวัดพระเชตุพนฯ เพื่อให้เป็นความรู้แก่ประชาชน เนื้อหาเน้นมีการแก้ไขชำระสำนวนภาษา
และการใช้คำใหม่ให้ดียิ่งกว่าเก่า

รังรอง นิลประภัสสร (2545, หน้า 31) กล่าวว่า การศึกษากลอนสุภายิตเป็นการศึกษา
คติธรรมในบทกลอนเรื่องนั้น ๆ และด้วยเหตุที่คติธรรมจัดเป็นวัฒนธรรมประเภทหนึ่ง
และวัฒนธรรมนับเป็นส่วนหนึ่งของสังคม การศึกษาคติธรรมในบทกลอนเรื่องใดจึงทำให้
มองเห็นสภาพสังคมในยุคสมัยนั้นด้วย

ชลลดา เรื่องรักย์ลิขิต (2548, หน้า 54) กล่าวว่า วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มี 3 เรื่อง
คือ

1. สวัสดิรักษาคำกลอน เป็นวรรณกรรมที่สุนทรภู่ แต่งขึ้นในสมัยรัตน โกสินทร์ระหว่าง
พ.ศ. 2364-2367 เพื่อถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ โดยมีเนื้อหาเป็นข้อแนะนำกิจวัตรอันพึงปฏิบัติสำหรับ
ผู้หวังสวัสดิมงคล รวมถึงเรื่องของความเชื่อเรื่องมงคลและอัปมงคล ดังคำกลอนที่ว่า

อนึ่งพบปะพระสงฆ์ทรงศีลา ไม่วันทาถอยถดทั้งยศทรัพย์

จากข้อความดังกล่าว สอนในเรื่องของความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่อพระรัตนตรัยที่ทางพระพุทธศาสนา เรียกว่า ความกตัญญูกตเวที จะเห็นได้ว่า สวัสดิรักษาคำกลอน เป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีคติเตือนใจให้บุคคลได้ปฏิบัติเพื่อเกิดผลดีแก่ตนเอง

2. เพลงยาวถวายโอวาท เป็นวรรณกรรมที่สุนทรภู่แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ใน พ.ศ. 2373 เพื่อถวายสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบารามประไพย์ (เจ้าฟ้ากลาง) และเจ้าฟ้าปิ๋ว เพื่อให้เป็นคำสั่งสอนแทรกคำอาลัยในการที่ต้องจากกัน โดยมีเนื้อหาเป็นคำสอนเกี่ยวกับการคบมิตร เรื่องความกตัญญูกตเวที ความมีเมตตา และเชื่อฟังผู้ใหญ่

3. สุภาษิตสอนหญิงเป็นวรรณกรรมที่สุนทรภู่ แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ระหว่าง พ.ศ. 2380-2383 เนื้อหาสาระมุ่งสอนหญิง โดยเฉพาะในเรื่องของการปฏิบัติตน เช่น การปฏิบัติตนด้วยการรู้จักประมาณตน การรู้จักคบเพื่อนดีไม่คบเพื่อนชั่ว การรู้จักรักษาพรหมจรรย์ คือ รักนวลสงวนตัว การเลือกคู่ครอง เลือกชายที่เหมาะสม ไม่ชิงสุกก่อนห่าม การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น เช่น การปฏิบัติต่อบิดามารดา การปฏิบัติต่อสามี และการเป็นแม่บ้านที่ดี ตลอดจนถึงการเสริมคุณค่าให้กับตนเองในเรื่องของการแต่งกาย การเรือน การงาน และกิริยามารยาท เช่น การฝึกกิริยามารยาทในอิริยาบถต่าง ๆ เช่น การเดิน ยืน นั่ง ให้มีความสุภาพเรียบร้อย การพูดจาให้พูดสุภาพเรียบร้อย อ่อนหวาน เป็นต้น

ทศพร วงศ์รัตน์ (2552, หน้า 13) กล่าวว่าไว้ในหลายแห่งของสุนทรภู่ว่า การที่จะรู้เรื่องหรือเข้าใจงานของสุนทรภู่ หรือ รู้จักตัวตนของสุนทรภู่ และคนข้างเคียง หรือ บริวารจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพยายามอ่านและแคะคู่ย์ และจำ และเปรียบเทียบ โดยเฉพาะกับพระอภัยมณีคำกลอนที่สุนทรภู่แต่งคู่กับนิราศหลายเรื่อง จึงต้องพร้อมที่จะทำความเข้าใจอย่างกว้างขวาง และอย่างละเอียด ในงานของสุนทรภู่ทั้งหมด ทั้งที่เป็นสภาพนอกเรื่องดังกล่าว ซึ่งก็คือ ที่เป็นสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งประวัติศาสตร์ ตำนาน ตลอดจนภูมิศาสตร์ของบริเวณที่สุนทรภู่ หรือท่องเที่ยวไป นั่นคือ ทุกเรื่องของสุนทรภู่จึงดูเหมือนเป็นเรื่องเดียวกัน ในด้านประวัติของตัวเอง เพียงแต่เป็นคนละตอนงานที่นิยมชมชื่นอย่างกว้างขวางในหมู่ประชาชนคนสามัญทั่วไปและยิ่งยังเป็นอมตะจนได้รับเกียรติอย่างสูงยิ่งดังปรากฏ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ (2546, หน้า 21) ตรัสว่า สวัสดิรักษา เป็นวรรณกรรมคำสอนซึ่งสุนทรภู่แต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ ระหว่าง พ.ศ. 2364-2367 ลักษณะคำประพันธ์เป็นสุภาษิต

สิทธิา พินิจภูวดล และนิตยา กาญจนะวรรณ (2520, หน้า 227-228) กล่าวถึงเรื่องสุภาษิตสอนหญิงว่า เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวกับคำสอน และเคยมีมาก่อนหลายฉบับ ทั้งยังเชื่อว่าคำสอน

เหล่านี้คงมีมาแต่โบราณ ซึ่งกวีสมัยหลัง ๆ ได้นำมาแต่งเป็นคำประพันธ์ชนิดต่างๆ ตามความถนัด และยังคงกล่าวว่า สุนทรภู่ผู้มีฝีมือในเชิงกลอนก็ได้แต่งคำสั่งสอนหญิงเป็นคำกลอนด้วยอีกผู้หนึ่ง มุขนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา กล่าวว่า เพลงยาวถวายโอวาทเป็นวรรณกรรมคำสอน แต่งเป็นกลอนสุภาพ จำนวน 76 บท ผู้แต่งคือพระสุนทรโวหาร (ภู่) หรือสุนทรภู่ ซึ่งแต่งเรื่องนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. 2373 ขณะมีอายุ 45 ปี และบวชอยู่ที่วัดราชบูรณะ มีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อกราบทูลลาและถวายโอวาทเจ้าฟ้ากลาง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์) และเจ้าฟ้าปิ๋ว กวีเริ่มต้นด้วยการกล่าวถึงจุดประสงค์ในการแต่ง เนื้อหาของเพลงยาวถวายโอวาทจัดแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นคำสอน มีเนื้อหาเป็นการสอนให้ปฏิบัติในสิ่งที่สมควร บ้างเป็นข้อคิดเตือนใจและส่วนที่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวชีวิตส่วนตัวของกวี ซึ่งสอดแทรกสลับไปกับส่วนที่เป็นคำสอน

เนื้อหาส่วนที่เป็นคำสอนมีหลายเรื่อง คำสอนที่สำคัญคือ คำสอนเกี่ยวกับการศึกษา สอนให้สนใจตั้งใจศึกษาหาความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ตามโบราณราชประเพณี เช่น สุภายิตโบราณราชาศัพท์ กลอนกาพย์ กถุณณเทียรบาล ฯลฯ เพื่อให้มีความรู้ความสามารถสมศักดิ์ศรีแห่งชาติ ขวงค์ และเพื่อจักได้นำวิชาความรู้ไปใช้ประโยชน์ในราชการบ้านเมืองต่อไป อีกทั้งเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของวิชาความรู้ คำสอนเกี่ยวกับการผูกมิตรไมตรี การคบหาสมาคมกับบุคคล เช่น สอนไม่ให้คบคนพุดจาหลอกกลวง ไม่ให้คบคนชั่ว ให้คบนักปราชญ์ ให้คบเลี้ยงคนดีมีศีลสัตย์ ให้วางตนให้เหมาะสมกับบุคคล อีกทั้งสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ เช่น ให้รักษายศศักดิ์ ให้รักษาสัตย์ ให้เห็นคุณค่าของวิชาความรู้ ดังตัวอย่างเช่น

อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก	แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย
แม่นจับอินหมื่นแสนจะแคลนคลาย	เจ็บจนตายนั้นเพราะเหน็บให้เจ็บใจ

หรือ

อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสี้ยนในฝัก
สงวนคมสมนึกใครสัก	จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย

เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องราวส่วนตัวของสุนทรภู่ ที่เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประวัติอันเป็นหลักฐานที่ทำให้ทราบเรื่องราวชีวิตบางช่วงบางตอนของสุนทรภู่ เช่น เป็นครูถวายพระอักษร เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับเจ้าฟ้าคุณทลทิพยวดี สุนทรภู่มีบุตร 2 คน ชื่อ พัดและตาบ สุนทรภู่แสดงความอาลัยที่จำต้องกราบทูลลาเจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋วและแสดงความจงรักภักดีต่อพระราชวงศ์ ขอพึ่งบุญบารมีของเจ้าฟ้าทั้งสองพระองค์และขออย่าทรงขุนเคืองที่ถวายคำสอนไว้ แม้เมื่อจากไปไกลก็ยังคอยติดตามถามข่าวคราวอยู่เสมอ ในตอนท้ายสุนทรภู่ได้ถวายพระพรให้สองพระองค์ประสบ

สิริสวัสดิ์พัฒน์มงคล มีพระชนมายุยังยืนนาน อนึ่งสุนทรภู่ยังกล่าวแสดงความภาคภูมิใจ
ในความสามารถของตนไว้อย่างชัดเจนซึ่งช่วยให้ทราบถึงชื่อเสียงและความรู้สึกเกี่ยวกับตนเอง
ของสุนทรภู่

อย่างหมอนฉันอันที่ดีแลชั่ว	ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาเลื่อนาว
เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว	เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร

บทสุดท้ายของเพลงยาวถวายโอวาท จบลงด้วยการกล่าวอุทิศอานิสงส์ที่ภู่ได้ปฏิบัติ
มาให้แก่เจ้าฟ้าคุณทูล เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว “ให้สิ่งศักดิ์ทรงมหาศถาวร ถวายพร
พันวสาขอลาเอย”

เพลงยาวถวายโอวาทนับเป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีคุณค่าเรื่องหนึ่ง ให้คำสอนข้อคิด
ที่ลึกซึ้งและยังคงทันสมัยสามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตปัจจุบัน แม้วรรณกรรมเรื่องนี้จะมิขนาดสั้น
เมื่อเทียบกับผลงานเรื่องอื่นของสุนทรภู่ แต่มีความไพเราะงดงามทั้งคำและความ มีคำสอนข้อคิด
หลายบทหลายตอนเป็นที่ประทับใจจดจำกันมานาน

สวัสดิ์รักษาคำกลอนเป็นวรรณคดีคำสอนที่สุนทรภู่แต่งขึ้นเป็นกลอนแปดจำนวน 36 บท
สันนิษฐานว่าแต่งระหว่าง พ.ศ. 2364-2367 ในช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 2 เพื่อถวายพระเจ้าลูกยาเธอ
เจ้าฟ้าอาภรณ์ พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ซึ่งสุนทรภู่ทำหน้าที่
ถวายพระอักษร

สุนทรภู่เริ่มเรื่องสวัสดิ์รักษาด้วยการบอกนามของตน แสดงจุดมุ่งหมายและที่มาใน
การแต่ง รวมทั้งแสดงให้เห็นความสำคัญของการปฏิบัติตามหลักสวัสดิ์รักษาไว้อย่างชัดเจนความว่า
สุนทรทำคำสวัสดิ์รักษา

ถวายพระหน่อบพิตรอิสรา	ตามพระบาลีเฉลิมให้เพิ่มพูน
เป็นของคู่ผู้มีอิสริยยศ	จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ
สืบอายุสุริวงศ์วงศ์ประยู	ให้เพิ่มพูนบุญ โยเดโชชัย

เนื้อหาของสวัสดิ์รักษาคำกลอนเป็นคำสอนชายไทยชั้นสูง ให้แนวทางประพฤติปฏิบัติ
ในชีวิตประจำวัน ทั้งที่เป็นข้อห้ามและข้อควรปฏิบัติ ทั้งการปฏิบัติต่อตนเองและการมีปฏิสัมพันธ์
กับผู้อื่น แนวทางปฏิบัติทุกประการล้วนมุ่งรักษา “สิริ” อันจะทำให้เกิดสวัสดิ์มงคลแก่ตนเอง
เพื่อให้ประสบแต่สิ่งดีงามและส่งผลสู่เชื้อสายวงศ์ตระกูลอีกด้วย

คำสอนนั้นเริ่มต้นตั้งแต่การปฏิบัติตนเมื่อตื่นนอนตอนเช้าจนกระทั่งเข้านอน โดยมุ่งหวัง
ให้เกิดสิริมงคลด้วยการปฏิบัติตนในแต่ละวัน ตามลำดับกาลเทศะและเหตุการณ์อย่างเหมาะสม
เมื่อตื่นนอนในตอนเช้า ต้องไม่โกรธ ให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออกและทิศใต้ เสกน้ำด้วย
พระธรรมคาถา รำลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ แล้วจึงล้างหน้าโดยเริ่มกล่าววาจาที่ดีก่อน

ก็จะบังเกิดความยั่งยืนเพิ่มพูนศักดิ์ศรีอันประเสริฐเพราะยามเช้าราศีสถิตอยู่ที่ใบหน้า เวลากลางวัน
นั้นราศีสถิตที่ลำตัวให้อาบน้ำและประพรมด้วยน้ำหอมที่อกก็จะมีสุขสำราญไร้โรค ส่วนใน
เวลาค่ำนั้นราศีสถิตอยู่ที่เท้าจึงควรล้างเท้าทั้งสองให้สะอาดและห้ามมิให้สตรีข้ามเท้า

เวลากินอาหารให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก จะทำให้มีอำนาจและอายุยืน หากหัน
หน้าไปทางทิศใต้จะมีคนรักใคร่ไปมาหาสู่มิได้ขาด ถ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันตกจะมีความสุข
และมียศ ความทุกข์จะบรรเทาหลง ห้ามหันหน้าไปทางทิศเหนือซึ่งเป็นทิศที่ร้าย จะทำให้ถึงสิ้นชีวิต
หรืออายุสั้นลง

เมื่อนั่งถ่ายอุจจาระอย่ามองต่ำ ห้ามป้วนน้ำลายจะทำให้เสียราศี ให้หันหน้าไปทางทิศ
เหนือหรือทิศตะวันตกจึงจะพ้นจากผี คุณไสย ภัยพาลทั้งหลาย เสร็จแล้วให้อาบน้ำและล้างหน้า
จะทำให้ผิวพรรณผ่องใส เมื่อจะเดินทางไปทีใดให้อาบน้ำเป็นฤกษ์เสียก่อนจึงออกเดินทาง ถ้าจะลง
อาบน้ำในห้วยธารให้หันหน้าตามลำน้ำ ห้ามมิให้ถ่ายอุจจาระปัสสาวะในน้ำ และห้ามมิให้หันหน้า
ไปทางเหนือเพราะจะต้องสิ่งอัปมงคล เมื่ออาบน้ำเสร็จแล้วให้ทำความเคารพพระคงคาเสมอ
การสระผมให้สระในวันอังคารหรือวันเสาร์จะสิ้นวิบัติภัย ให้ตัดเล็บวันพุธหรือวันจันทร์จะกัน
ความอัปมงคล และการเรียนสิ่งใดให้เรียนวันพฤหัสบดีจะมีความสวัสดิ การใช้เสื้อผ้าแต่งกาย
ในการรบให้มีครบทั้งเจ็ดสี วันอาทิตย์แต่งสีแดงจะมีโชค วันจันทร์สีนวลขาวจะอายุยืนยาว
วันอังคารสีม่วงปนครามจึงเป็นมงคล วันพุธสีแสด วันพฤหัสบดีสีเขียวเหลือง วันศุกร์สีหมอก
วันเสาร์แต่งสีดำเข้าศึกจะเกรงขาม อนึ่งม้าที่ใช้ขึ้นให้ประดับหางตามสีมงคลเช่นกัน
ในการนุ่งผ้าให้หันข้างขวา จะกันเขี้ยวจระเข้และสัตว์ทั้งหลาย

อย่าลอดใต้ช่อง สะพาน ร้านที่ปลูกผักแพง ไม้ที่ค้ำเรือน เขื่อน หรือคอกต่าง ๆ มิฉะนั้น
จะเกิดราศีอัปมงคล เวทมนตร์จะเสื่อม ทั้งมิให้ข้ามเครื่องอาวุธ และถ้าไปที่ใดได้พบซากศพอย่า
พูดถึง มิฉะนั้นจะเกิดเรื่องร้าย ให้อาบน้ำล้างหน้าเพื่อช่วยแก้กันอันตราย เมื่อสุนัขเห่าหอน
อย่าชุก่อนคำว่า มิฉะนั้นจะเสียสง่าราศี คนจะไม่เกรงถ้อยคำและมักมีภัย ทั้งมิให้ป้วนน้ำลายเมื่อ
มีลมพัด ถ้าไปถูกสัตว์มนตรีคาถาจะเสื่อมการเดินทางไปที่ใดและการนั่งนอน ถ้าได้ยินเสียงดัง
อย่าทัก มิฉะนั้นจะถูกคุณไสย มิให้ว่ากล่าวแค้นและลมนฝนทั้งอย่าเร่งให้วันผ่านไปโดยเร็ว
นอกจากนี้อย่าฆ่าสัตว์ในวันเกิด เพราะจะมีทุกข์โศกโรคภัย อายุจะถดถอย

เวลาเข้าครูและเมื่อพระอาทิตย์จะตกคืนให้ทำความเคารพพระอาทิตย์และพระจันทร์
หากพบพระภิกษุสงฆ์แล้วไม่ไหว้ ทั้งยศและทรัพย์จะถดถอย ในเวลาคำรุ่นคิดถึงวิชาอาคม
ทั้งหลายอยู่เป็นนิจจึงจะศักดิ์สิทธิ์ มีฤทธิ์อำนาจเหนือข้าศึก ช่วยเพิ่มยศให้ยิ่งใหญ่เป็นที่ปรากฏ
และเมื่อเข้านอนให้ทำความเคารพรำลึกพระคุณบิดามารดาครูอาจารย์เสมอ ก็จะเป็นที่สรรเสริญ
มีความเจริญตลอดไป

ในการนอนให้เอาเท้าขวาทับเท้าซ้ายลงข้างขวาจะเดินสะดวกเป็นมงคลยิ่ง ห้ามนอนทับเครื่องรางของขลัง มิให้นอนข้างซ้ายของสตรี อย่าให้สตรีนอนหลับทับมือ อย่าเสพเสนาหากับสตรีในวันจันทร์คราสตรุษ สารท วันเพ็ญ วันเข้าพรรษา และวันเกิดเพราะจะทำให้อายุสั้น รวมทั้งอย่าอยู่ร่วมกับสตรีที่มีระดูเพราะหากไม่สิ้นชีวิต ตาก็อาจจะบอด ทั้งมักเกิดโรคฝีหนอง และเมื่อเสพเสนาหากับสตรีแล้วให้อาบน้ำก็จะเจริญราศีและขจัดโรคภัย

ตอนท้ายเรื่องสุนทรภู่ว่าข้าแสดงความสำคัญของสวัสดิรักษา ทั้งได้บอกที่มาและวัตถุประสงค์ในการแต่งไว้ว่า “บท โบราณท่านทำเป็นคำฉันท์” สันนิษฐานว่าน่าจะหมายถึงสวัสดิรักษาคำฉันท์ วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนปลาย ซึ่งสุนทรภู่นำมาแต่งใหม่เป็นกลอนให้อ่านเข้าใจและจดจำได้ง่าย เพื่อเป็นการสนองคุณและแสดงความภักดี ทั้งได้กล่าวขอภัยไว้หากการแต่งมีความผิดเพี้ยนไป ความว่า

ขอพระองค์จงจำไว้สำเนียง	ดังนี้เรียกเรื่องสวัสดิรักษา
สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ชาติดิยา	ให้่องผาสูกสวัสดิ์จัดภัย
บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์	แต่คนนั้นมีใครแจ่มแจ้งใจ
จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้	หวังจะให้เงินจำได้ชำนาญ
สนองคุณมุทิกาสามีภักดี	ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสถาน
แม้ผิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื่องโบราณ	ขอประทานอภัยโทษได้โปรดเอย

สวัสดิรักษาคำกลอนสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญา วิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ และค่านิยมของคนไทยในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น เช่น ภูมิปัญญาในการรักษาสุขภาพอนามัย การดำเนินชีวิตให้มีสุขสงบด้วยการรักษากาย วาจา ใจ ให้สะอาดผ่องใสไปพร้อมกัน การดำรงชีวิตอยู่ด้วยความไม่ประมาท การสร้างเสริมพลังความสามารถและบุคลิกภาพทางกาย วาจา สัมพันธ์ไปกับการสร้างกำลังใจด้วยความเชื่อและการปฏิบัติในสิ่งที่เป็นมงคล หลีกเลี่ยงสิ่งที่เป็นมงคลต่าง ๆ ฯลฯ ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เป็นประโยชน์ได้แม้ในปัจจุบัน

สุภาษิตสอนสตรีหรือสุภาษิตสอนหญิงแต่งด้วยกลอนสุภาพจำนวน 201 บท สุภาษิตสตรีเริ่มต้นด้วยบทประณามพจน์ กวีกราบขอพรพระพุทธรเจ้าในการแต่ง และบอกนามของคนว่าชื่อ “ภู” จากนั้นจึงบอกจุดมุ่งหมายไว้ชัดเจนว่าแต่งเพื่อนสอนสตรีทั่วไปความว่า

ขอเจริญเรื่องตำรับฉบับสอน	ชาวพระราชราษฎรสิ้นทั้งหลาย
อับความชั่วอย่าให้มัวมีระคาย	จะสืบสายสุริย์วงศ์เป็นมงคล
ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิินทา

เนื้อหาของสุกษยิตสอนสตรีเป็นหลักประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ทั้งส่วนที่เกี่ยวกับครอบครัวและเกี่ยวกับสังคม เป็นคำสอนที่ใช้ได้กับสตรีทุกคนชั้น มีทั้งข้อห้ามและข้อปฏิบัติ และมีตัวอย่างผลร้ายเมื่อไม่ปฏิบัติตามและผลดีเมื่อปฏิบัติตามคำสอน

คำสอนเริ่มจากเรื่องการแต่งกาย ให้สตรีแต่งกายอย่างพอดี เหมาะสมตามฐานะและเหมาะกับรูปร่างหน้าตาของตน การแต่งหน้าแต่งผมก็ให้สุภาพ แต่งแต่พองามอย่างคนรู้จักแต่ง จึงจะเป็นที่ชื่นชมแก่ผู้ที่พบเห็น

กวีสอนเรื่องการแสดงกิริยาในที่สาธารณะ เช่น ให้เดินอย่างระมัดระวังและสงบเสงี่ยม ไม่ไกวแขนมากไปจนสุดแขน ไม่ขยับฝ่ามือฝ่าเท้าหรือเสยผมขณะเดิน การพูดต้องพูดอย่างมีสติ ไม่พูดเพื่อเจ้อ ในที่สาธารณะให้สำรวมกิริยา ไม่ชมม้ายชยตาให้ชาย

ความขยับยั้งชั่งใจที่จะแสดงอารมณ์รักก็เป็นเรื่องสำคัญสำหรับสตรี ความรักระหว่างหญิงชายเป็นเรื่องธรรมดา แต่หญิงจะต้องรู้เท่าทันความรักของชาย ว่ารักแบบจริงจังหรือรักเพื่อหลอกล่อเซยชม จะต้องไม่ใจเร็วและอย่าเชื่อแม่สื่อมากนัก ต้องฟังหูไว้หู เพราะหากตัดสินใจพลาด ก็จะต้องเสียใจอยู่ฝ่ายเดียว

กวีสอนเรื่องการเลือกสามี โดยยกตัวอย่างชายชั่วหลายจำพวก เช่น พวกสุบผีนกินสุรา จะไม่ยอมทำมาหากินคอยแต่เบียดเบียนเงินทองของภรรยาหรือไปฉกฉวยไปซื้อสิ่งเสพติด พวกนักเลงหัวไม้จะทำให้เดือดร้อนใจ ต้องคอยหาเงินทองมาไถตัวเมื่อสามีต้องโทษ พวกคิดพนันก็จะทำให้เสียทรัพย์ เมื่อเสียพนันก็อาจจะขายภรรยาได้ สตรีทั้งหลายจึงควรหลีกเลี่ยงชายชั่วเหล่านี้ อย่าเลือกมาเป็นสามี

กวีเน้นย้ำเรื่องการมีสามีว่าเป็นเรื่องสำคัญสำหรับสตรี จึงต้องระมัดระวังและไม่ชิงสุกก่อนห่ามให้เชื่อฟังคำสั่งสอนของผู้ใหญ่ ไม่หลงเชื่อคารมของฝ่ายชายที่เฝ้าแต่ป้อนคำหวาน ถ้าเขารักเราจริงก็ควรจะมาสู่ขอกับพ่อแม่ตามประเพณี ไม่ใช่ให้หญิงหนีไปอยู่ด้วยกัน ทำให้พ่อแม่อับอายและเสื่อมเสียชื่อเสียงวงศ์ตระกูล ฉะนั้นลูกหญิงจะทำอะไรต้องไตร่ตรองให้รอบคอบ ต้องรักนวลสงวนตัว ครอบตนให้เป็นศรีแก่ครอบครัว เป็นความภาคภูมิใจของวงศ์ตระกูล

การมีคู่ควรรอให้ถึงเวลาอันเหมาะสม ระหว่างนั้นก็เตรียมตนให้พร้อมสำหรับการเป็นแม่เรือนไม่เกียจคร้านการทำงาน คอยดูแลเหย้าเรือนมิให้บกพร่อง ต้องรู้จักประหยัด กตัญญูต่อบิดามารดา สตรีที่อุปถัมภ์แทนคุณบิดามารดาจะได้รับกุศลอันยิ่งใหญ่และเทวดาจะสรรเสริญ ส่วนสตรีที่เนรคุณบิดามารดาตายไปจะตกนรก อยู่บนโลกเทพเจ้าก็สาปแช่งให้ทุกข์ใจและจะประสบแต่ความพินาศ

การพูดจาไม่ควรตะคอกหรือใช้คำหยาบ โดยเฉพาะผู้ที่มีอาชีพค้าขายถ้าพูดจาดีก็จะขายได้ดีมีกำไรคำพูดที่ไม่ไพเราะช่วยให้มีคนเมตตา สตรีที่ดีต้องระมัดระวังตัวทุกอิริยาบถ

ไปนอนเรือนผู้อื่นต้องไม่ตื่นสาย ควรหัวเราะและยิ้มแต่พอดีและควรแต่งกายแต่พองาม

สตรีสามัญพึงเสียเวลากับการแต่งตัวเฉพาะเมื่อมีงานเทศกาลเท่านั้น ในเวลาปกติต้องให้ความสำคัญกับกิจการงานเรือน หมั่นหาวิชาความรู้ประดับตน เพราะเมื่อต้องคุมบ่าวไพร่ในเรือนเจ้านายต้องเก่งกว่าบ่าวให้เกรงกลัวที่จะทำชั่ว อย่าใช้เงินเกินฐานะ ไม่ไปทำตัวแข่งกับชาววัง ถ้าใช้เงินหรือแต่งตัวตามเขาจะเดือดร้อน

ไม่ควรพอกหญิงพาลสันดานชั่ว ได้แก่ หญิงที่เอาแต่แต่งตัวให้ชายมาสนใจ เอาแต่ดูละคร ไม่ยอมทำกรงาน หญิงที่ใจแตกนิยมเที่ยวกลางคืนกับชาย ใครเตือนใครห้ามก็ไม่ฟัง หญิงที่พูดมากปากบอนไม่อาย หญิงเหล่านี้ชีวิตจะประสบความหายนะ ไม่มีใครคบเพราะไม่เชื่อใจ

หญิงชั่วอีกพวกหนึ่งคือ หญิงที่ทำตัวสูงเกินศักดิ์ หญิงสองใจคบชายมากหน้า หญิงเช่นนี้จะไร้คู่และไม่ได้ชายดีเป็นสามี หญิงที่ลอบเล่นเพลงยาว ลอบได้เสียกับชายหนุ่ม และหญิงที่มีสามีอยู่แล้วไปคบชู้หญิงใดที่รู้ตัวว่าชั่วตามที่กล่าวก็อย่าได้ถือโทษ แต่ให้ไตร่ตรองคำสอนแล้วนำไปปรับปรุงตนเอง

ภริยาให้สตรีซื่อสัตย์ต่อสามีเหมือนนางสีดาซื่อสัตย์ต่อพระราม หมั่นปรนนิบัติให้สามีรักและไว้วางใจ ให้เชื่อฟังและไหว้แสดงความเคารพสามีทุกวัน ไม่คือดิ่งต่อสามี เวลาค่ำไม่ออกนอกบ้าน คอยปรนนิบัติสามี กราบเท้าสามีก่อนนอน ไม่นอนตื่นสาย ให้รับตื่นก่อนสามี ดูแลให้สามีรับประทานอาหารจนเมื่อสามีรับประทานเสร็จแล้วตนจึงค่อยรับประทาน เมื่อสามีโกรธ ภรรยาต้องระงับอารมณ์ไว้ ไม่เถียง ไม่ทะเลาะกันให้เป็นทีดิฉินของชาวบ้าน เรื่องในบ้านไม่นำไปเล่าให้ผู้อื่นฟัง ไม่ทำเรื่องชั่วและให้เชื่อฟังสามี ไม่นินทาสามี ต้องอดทนเก็บงำไว้ ผู้ทำได้เช่นนี้จึงจะได้รับการยกย่องว่าเป็นสตรีที่มีปัญญา

ตอนท้ายเรื่องชี้แจงว่าสุภายิตเหล่านี้นำมาจากตัวอย่างที่พบเห็นได้ในชีวิตประจำวัน และย้ำว่าเป็นประโยชน์สำหรับสตรีให้จดจำนำไปให้เพื่อเสริมคุณค่าในตนเอง

พอเป็นเรื่องสำหรับดับทุกข์โทษ	เป็นประโยชน์แก่สตรีที่สวเสาว
เป็นตำรับแบบฉบับไปยึดยาว	ในเรื่องราวสุภายิตลิลิตความ
ข้อไหนชั่วแล้วอย่ามัวไปจินทำ	จงจดจำบุญบาปอย่าหยาบหยาม
เก็บประกอบเอาแต่ชอบในเรื่องความ	ประพฤติตามห้ามใจให้เสียดี
อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ	จงพิเคราะห์คำเลิขประเสริฐศรี
ไว้เป็นแบบสอนคนพ้นราศี	กันบัดลีคำก่อนคนนินทา

สุภายิตสอนสตรีให้ความรู้อันเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของสตรีสมัยนั้น เป็นหลักประพฤติปฏิบัติเพื่อให้สตรีรู้จักวางตนอย่างเหมาะสม ทั้งสอนให้ปฏิบัติต่อบิดามารดาและ

สามืออย่างถูกต้อง และสอนว่าควรทำหรือไม่ควรทำอะไร กวีได้ยกตัวอย่างให้เห็นว่าหากประพฤติตามคำสอนจะได้รับการยกย่องแต่หากไม่ประพฤติตามจะมีผู้ตำหนิและผู้ดูถูก คำสอนในสุภาษิตสอนสตรีนี้สะท้อนค่านิยมที่สังคมไทยคาดหวังต่อสตรี ซึ่งค่านิยมบางประการก็ยังคงปรากฏอยู่จนปัจจุบัน (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, 2553, หน้า 222)

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ผู้วิจัยสรุปสาระสำคัญ ได้ดังนี้

วนิดา ลิขิตกันทิมา (2517, หน้า 375) ได้เสนอเรื่อง การศึกษาบุคลิกภาพของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา ผลการวิจัยสรุปได้ดังนี้

1. สุนทรภู่เป็นคนมีบุคลิกภาพไม่มั่นคง กล่าวคือ มีการปรับตัวในสถานการณ์แวดล้อมที่พบกับความล้มเหลวครั้งแล้วครั้งเล่า ทำให้การดำเนินชีวิตของสุนทรภู่เป็นไปอย่างไม่เป็นสุข เข้ากับใครไม่ได้ การที่สุนทรภู่มีบุคลิกภาพไม่มั่นคง เกิดจากแรงขับภายในที่ควบคุมไม่ได้ ทำให้ขาดความสามารถที่จะตอบสนองความปรารถนาที่แท้จริงได้ และได้เบี่ยงเบนพลังปรารถนาไปทางอื่น แต่ก็ไม่สามารถตอบสนองให้ได้รับความพอใจได้ ทั้งนี้คาดคะเนได้ว่าประสบการณ์ที่ขมขื่นในวัยเด็กของสุนทรภู่อันเนื่องมาจากพ่อแม่หย่าร้างกัน ทำให้สุนทรภู่ขาดความรัก ความอบอุ่น และส่งผลให้เขาเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีบุคลิกภาพไม่มั่นคงในเวลาต่อมา

2. ในด้านที่เกี่ยวกับบุคลิกภาพของสุนทรภู่ที่มีผลต่อการสร้างสรรค์วรรณกรรมพบว่า ความไม่สมปรารถนาในจิตใจสำนึกของเขาทำให้สุนทรภู่เกิดความสนใจและความสามารถในการสร้างสรรค์วรรณกรรม นอกจากนี้บุคลิกภาพของสุนทรภู่มีอิทธิพลให้สุนทรภู่กำหนดเนื้อหาของงานประพันธ์ของเขา โดยปรากฏในวรรณกรรมที่สุนทรภู่แต่งในลักษณะต่าง ๆ เช่น บทบรรยายความรู้สึกนึกคิด บทเจรจาของตัวละคร อุปนิสสัยและบทบาทของตัวละครสำคัญ ตลอดจนเนื้อเรื่องบางตอนอีกด้วย

พัชรี อัยราชวงษ์ (2521, หน้า 12) ศึกษาเรื่อง จริยศึกษาของสตรีในสุภาษิตสอนหญิง คำกลอน โดยศึกษาในเชิงวิจารณ์คำสอนที่ปรากฏในเรื่อง พบว่า บทบาทและฐานะทางสังคมของสตรี ยังอยู่ในวงแคบกว่าบุรุษ กล่าวคือ สตรีได้รับการอบรมสั่งสอนให้มีหน้าที่จัดการเกี่ยวกับการบ้านการเรือนส่วนบุรุษเป็นฝ่ายออกไปทำหน้าที่ในสังคมนอกบ้าน คือเป็นฝ่ายหาเลี้ยงครอบครัว และต้องรับใช้ประเทศชาติด้วยการรับราชการทหารตามกฎหมายเกณฑ์ในสมัยนั้น จากการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบดังกล่าว บุรุษจึงเป็นฝ่ายที่สตรีมอบความเป็นใหญ่ให้เพราะบุรุษต้องเป็นฝ่ายมีหน้าที่ มีความรับผิดชอบต่าง ๆ มากกว่าสตรี

พจนีย์ เห็นพิทักษ์ (2521, หน้า 135) เสนอปริญาณิพนธ์เรื่อง การวิเคราะห์วรรณกรรม นิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่ไว้หกเรื่อง คือ นิราศเมืองแกลง นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง นิราศพระปฐม นิราศอิเหนาและนิราศสุพรรณ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับสุนทรภู่ไว้ดังนี้ คือ จากการวิเคราะห์นิราศเรื่องต่าง ๆ ของสุนทรภู่ ทำให้เห็นบุคลิกภาพของสุนทรภู่ว่าเป็นผู้ที่ไว้หาว่าเขวขาดที่ฟัง เตือดร้อนเรื่องรัก จงรักภักดีต่อ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เป็นคนซื่อสัตย์สุจริต ศรัทธาในพุทธศาสนา เป็นคนสำออง สำร่ายกินอยู่ยาก มีอารมณ์อ่อนไหว ขี้สงสาร ขี้เกรงใจ เจียมตัว เปิดเผย กตัญญูรู้คุณ มีความคิดก้าวหน้า รักธรรมชาติ ช่างสังเกต มีความคิดริเริ่ม ต้องการความมั่นคง ต้องการมี รูปงามและเป็นคนมีอารมณ์ขัน

เหรียญทอง สมศักดิ์ (2529, หน้า 30) ได้กล่าวไว้ในการศึกษาเชิงวิจารณ์แนวความคิด ทางจริยศาสตร์ในวรรณกรรมของสุนทรภู่ โดยสรุป สุนทรภู่ว่ามีทัศนะที่เน้นให้มนุษย์มีความสำคัญเหนือสิ่งอื่นใดในโลกและให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งทุกอย่าง สุนทรภู่สอนให้มนุษย์คิด และกระทำในสิ่งที่เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเอง และส่วนรวม อาจกล่าวได้ว่า แนวคิดทางจริยศาสตร์ ในวรรณกรรมของสุนทรภู่ มีลักษณะสอดคล้องกับจริยปรัชญาแบบมนุษยนิยมอย่างแท้จริง จึงเห็นว่า ควรนำแนวคิดทางจริยศาสตร์ในวรรณกรรมของสุนทรภู่มาใช้ในการพัฒนาส่งเสริม จริยธรรมในสังคมไทย และควรยกย่อง จินตกวีสุนทรภู่ว่าเป็นนักปรัชญาฝ่ายมนุษยนิยมที่สำคัญคนหนึ่งของโลก

รำพึง ศิลาลง (2530, หน้า 102) ศึกษาเรื่อง การศึกษาวรรณคดีคำสอนประเภทร้อย กรองช่วงก่อนได้รับอิทธิพลจากวรรณกรรมตะวันตกในเชิงจริยธรรม โดยศึกษาจากวรรณคดี 10 เรื่อง ปรากฏผลว่า กวีใช้วิธีการสอนโดยผ่านตัวละครที่มีฐานะเป็นที่ยอมรับของสังคม คือ โคลงทศรถสอนพระราม โคลงพาลีสอนน้อง โคลงราชสวัสดิ์ กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ และใช้ วิธีการสอนโดยตรงไม่ผ่านตัวละครคือ สุภามิตพระร่วง สุภามิตสอนหญิง เพลงยาวถวายโอวาท สวัสดิ์รักษา โคลงโลกนิติ และอิศริญาณภามิต วรรณคดีคำสอนทั้ง 10 เรื่องนี้ให้คุณค่าในเชิงจริยธรรมที่สอดคล้องกับหลักจริยศาสตร์ในพุทธศาสนา

นันทา ขุนภักดี (2530, หน้า 169) ได้วิเคราะห์ความเชื่อของชายไทยในสวัสดิ์รักษา ผลการวิเคราะห์พบว่า เป็นวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อสอนชายโดยเฉพาะ โครงเรื่องเหมือนกันทุกฉบับ มีเนื้อหาที่เป็นข้อห้ามและข้อปฏิบัติตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ

สมบัติ จันทรวงศ์ (2537, หน้า 221) ได้วิเคราะห์วิจารณ์เชิงสังคมวิทยาและการเมือง ในงานของสุนทรภู่สาระสำคัญกล่าวถึงการนำกรอบความคิดทางการเมืองมาวิเคราะห์วิจารณ์งาน สุนทรภู่ โดยมีพื้นฐานทางความคิดว่า กวีตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของสถานการณ์ทางเศรษฐกิจสังคม

และการเมืองแห่งยุคสมัยของตนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ผู้วิจัยได้นำเอาเฉพาะส่วน “โลกทัศน์ทางการเมือง” มาวิเคราะห์งานสุนทรภู่ทั้งหมด ต่อจากนั้นได้ใช้เหตุผลในการนำงานสุนทรภู่ มาวิเคราะห์ 3 ประการ ได้แก่

1. สุนทรภู่เป็นกวีเอกและผู้อยู่ใต้ปกครอง จึงคาดได้ว่างานสุนทรภู่น่าจะสะท้อนภาพ และความคิดความอ่านของสังคมไทยได้ดี และกว้างขวางกว่างานของกวีคนอื่น ๆ ที่เป็นชนชั้นสูง ในราชสำนัก
2. งานของสุนทรภู่เป็นที่นิยมกันทุกระดับชั้นและทุกยุคทุกสมัย
3. งานส่วนใหญ่ของสุนทรภู่เป็นกลอนที่เรียกว่ากลอนตลาด ซึ่งทำให้เป็นที่นิยมและติดปากกันในบรรดาผู้อ่าน อีกทั้งง่ายต่อการศึกษาเมื่อเปรียบเทียบกับงานของกวีอื่นที่เขียนออกมา ในรูปของโคลงหรือฉันท์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2545, หน้า 13) ได้วิเคราะห์วิจารณ์เรื่องสุนทรภู่มหากวีระกุ่มพี สาระสำคัญกล่าวถึง กรอบความคิดในศิษยานุศิษย์ของสุนทรภู่อย่างกว้างๆ คือ งานของสุนทรภู่ สะท้อนลักษณะสังคมแบบระกุ่มพี เช่น แนวคิด ตัวละคร จาก รูปแบบการประพันธ์ การดำเนิน เรื่อง เป็นต้น โดยใช้วิธีการศึกษาทางประวัติศาสตร์เชิงเศรษฐกิจ และได้เสนอว่าทัศนะเรื่องบุญกรรมของสุนทรภู่ไม่ได้เป็นไปลักษณะการยอมรับอย่างหลับหูหลับตา หากเป็นกระบวนการ ที่เป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น บุญกรรมอาจมีอิทธิพลต่อชีวิต บุญกรรมทำให้คนทำกรรมใหม่ที่จะเป็น ผลให้ได้รับผลดีหรือผลชั่วอีกทีหนึ่ง สภาพสังคมระกุ่มพีที่สุนทรภู่อ้างอิงอยู่มีแนวคิดของ พระพุทธศาสนาที่เป็นเรื่องอนิจจัง เป็นทัศนะที่ขัดแย้งกับผลประโยชน์ของระกุ่มพี ซึ่งต้องการ สะสมทรัพย์โดยชอบธรรมและพอกพูนทุนเป็นสิ่งที่พึงทำได้

พระมหาสร้อย แก้วทองค์ (2549, หน้า 105) กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง พุทธจริย ศาสตร์ในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส พระยานุমানราชชน โดยสรุปว่า อิทธิพลจริยศาสตร์ในวรรณกรรมคำสอนทำให้คนไทยเห็น คุณค่าของวรรณกรรมไทยมากขึ้น มีการศึกษาเล่าเรียนอย่างแพร่หลาย ทำให้นักประพันธ์รุ่นต่อมา นำแนวทางพุทธจริยศาสตร์มาประยุกต์ใช้เป็นวรรณกรรมรูปแบบต่าง ๆ

सानติ คำภักดี (2550, หน้า 104) ได้ศึกษาสุภาษิตสอนหญิงฉบับภาษาเขมรของออก ญาสุตตันตปริชา (อินท์) ว่า แปลจากสุภาษิตสอนหญิงซึ่งเชื่อว่าเป็นผลงานของสุนทรภู่ วรรณกรรม เรื่องนี้ ออกญาสุตตันตปริชา (อินท์) น่าจะแปลจากสุภาษิตสอนหญิง ดังปรากฏว่ามีลักษณะ คล้ายกันหลายประการ นอกจากนี้บทไหว้ครูยังแสดงให้เห็นถึงการแปลจากภาษาไทยเป็นภาษา เขมร

พระมหาชาญ จันทาโก (2552, หน้า 19) ได้กล่าวไว้ในงานวิทยานิพนธ์เรื่อง

หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมสุภายิตสุนทรภู์ โดยสรุปหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาสำหรับปัจเจกบุคคลได้แก่ อัปมาทะ การไม่คบคนพาลการคบบัณฑิต ธรรมอันทำให้งาม 2 อกุศลมูล 3 กุศลมูล 3 ปัญญา 3 รัตนะ 3 และสัทธรรม 3 เป็นธรรมที่อำนวยประโยชน์และความสุขแก่บุคคลที่ยึดถือปฏิบัติตาม ยังส่งผลกระทบต่อครอบครัวและสังคมอีกด้วย เพราะว่าเมื่อคนดีแล้ว ครอบครัว และสังคมก็ย่อมดีตามไปด้วย

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา ผู้วิจัยจะนำมาใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยซึ่งประกอบด้วยสารัตถะวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู์ โลกทัศน์ของสุนทรภู์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนกับสภาพสังคม วัฒนธรรม ความสำคัญและบทบาทของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู์ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อให้ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยต่อไป

บทที่ 3

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่

สุนทรภู่แต่งวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่อง โดยเรียงลำดับ ดังนี้

1. สวัสดิรักษา
2. เพลงยาวถวายโอวาท
3. สุภาษิตสอนหญิง

สวัสดิรักษา

สวัสดิรักษา แต่งเป็นกลอนสุภาพ จัดเป็นวรรณกรรมคำสอน มีความยาว 72 คำกลอน ซึ่งสุนทรภู่แต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ ระหว่าง พ.ศ. 2364-2367 เนื้อความเป็นคำสอนสั้น ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติ ตามความเชื่อ โบราณเพื่อให้เป็นสิริมงคล ระบุคุณที่ผู้ปฏิบัติตามพึงได้รับ ระบุโทษ หรืออันตรายแก่ผู้ฝ่าฝืน เรื่องที่สอน ได้แก่ เรื่องการรักษาสุขภาพอนามัย เรื่องการแต่งกาย การใช้กาลอาคม การวางตัว ฯลฯ แต่ละเรื่องสุนทรภู่จะสอนสั้น ๆ บอกเหตุผล และย้ำให้เห็น ความสำคัญ สวัสดิรักษาคำกลอนของสุนทรภู่แต่งด้วยกลอนเพลงยาว คือ กลอนแปดที่ขึ้นต้น ด้วยวรรครับ และแต่งต่อไปให้ยาวตามความต้องการจนจบเรื่อง ลงท้ายด้วยคำว่า เอย จบด้วยการบอกที่มาของเรื่องและบอกจุดประสงค์ในการแต่ง

ที่มาของเรื่องสวัสดิรักษานั้น สุนทรภู่ระบุไว้ชัดเจนตอนท้ายเรื่องว่า

บทบูรณท่านทำเป็นคำฉันท์ แต่คนนั้นยังไม่แจ้งแกลงใจ

จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไป หวังจะให้เงินจำด้วยชานาญ

บทกลอนดังกล่าวบ่งชี้ว่า ที่มาของสวัสดิรักษาสำนวนของฉบับนี้ สุนทรภู่ได้นำเรื่อง สวัสดิรักษาคำฉันท์มาเขียนใหม่ให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น และยังขอกฎในตอนจบด้วยว่า

แม้ผิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื่องบูรณ ขอประทานชานาญโทษได้โปรดเอย

วัตถุประสงค์ของการแต่งเรื่องนี้ สุนทรภู่บอกไว้ตอนเริ่มเรื่องว่า

สุนทรภู่ทำคำสวัสดิรักษา

ถวายพระหน่อบพิตรอิศรา ตามพระบาลีเฉลิมให้เพิ่มพูน

คำว่าพระหน่อบพิตรอิศรา ก็คือ เจ้าฟ้าอาภรณ์ พระเจ้าลูกยาเธอในพระบาทสมเด็จพระ

พุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติจากเจ้าฟ้าคุณทวาทิพยวดี พระอัครชายา

สุนทรภู่แต่งสวัสดิรักษาคำกลอนถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์เนื่องจากสุนทรภู่ได้รับ

พระมหากษัตริย์คุณจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษร แต่เจ้าฟ้าอาภรณ์

สวัสดิรักษาคำกลอนฉบับสุนทรภู่ไม่มีบทไหว้ครู เริ่มต้นด้วยการระบุนามผู้แต่ง บอกชัดเจนว่า มุ่งจะสอนเชื่อพระวงศ์ระดับสูง คือ พระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ ดังบทกลอนที่ว่า

ถวายพระหน่อบพิตรอิศรา	สุนทรภู่ทำคำสวัสดิรักษา
เป็นของคู่ผู้มีอิศริยยศ	ตามพระบาติเฉลิมให้เพิ่มพูน
สืบอายุสุริยวงศ์วงศ์ประยูร	จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ
สาระคำสอนในสวัสดิรักษา	ให้เพิ่มพูนภิญโญเดโชชัย

ในสวัสดิรักษามีคำสอน คือ มุ่งให้ปฏิบัติตามคำสอน ซึ่งมีทั้งข้อห้าม และข้อปฏิบัติให้แต่ละคนใช้ชีวิตอย่างมีสติในแต่ละวัน ให้รักษาสิริตามคติโบราณ นับตั้งแต่ตื่นนอนในตอนเช้า ห้ามโมโห ให้หันหน้าไปทางทิศตะวันออก และทิศใต้ เสกน้ำล้างหน้าตอนเช้าด้วยพระธรรมคาถา พระรัตนตรัยที่เคารพนับถืออันเป็นที่พึ่ง ครบสามครั้งจึงชำระล้างหน้า ต่อจากนั้นจึงตรัสหรือพูดในสิ่งที่ดี หรือเป็นมงคลก่อนจึงจะเกิดราศีประเสริฐ เพราะราศีในร่างกายอยู่ที่ใบหน้า ตั้งแต่เช้าจรดเย็น ส่วนเวลากลางวัน ราศีหรือลักษณะดีงามความมงคลอยู่ที่ร่างกายให้สงระราน หรือประพรมน้ำ น้ำหอมไว้ที่พระอุระ หรือที่อก จะมีความสุขสำราญ ปราศจากราคี ต่อเมื่อเวลาพลบค่ำ ให้นำน้ำไปชำระล้างพระบาท หรือเท้าทั้งสองข้าง และอย่าให้สตรีพาดเท้าเวลานอน เมื่อเสวย หรือ รับประทานอาหาร ให้หันหน้าไปทางทิศบูรพา หรือทิศตะวันออก จะเจริญชันษา หรืออายุยืนยาว หากหันหน้าไปทางทิศประจิม หรือทิศตะวันตก จะมีความเกษมสุขสันต์หรรษา ทุกข์ที่มีก็จะบรรเทาเบาบางลงด้วยศศัคคีฐานะ แต่ถ้าหันหน้าไปทางทิศอุดร หรือทิศเหนือจะเกิดโชคร้าย อาจถึงแก่ชีวิต หรือชันษาทรุดดอยลง

การนั่งบังคน หรืออุจจาระ ปัสสาวะ อย่ายลต่ำ หรือมองต่ำ อย่าบ้วนน้ำลายลงไปจะทำให้เสื่อมราศี หรือลักษณะดีงามความมงคล ให้หันหน้าไปทางทิศเหนือ หรือทิศตะวันตกจึงจะดี ไม่ถูกคุณไสยภัยอันตรายต่าง ๆ แล้วให้สร่งน้ำชำระล้างหน้า จึงจะเกิดความผุดผาด ผิวพรรณงาม เวลาจะไปไหนให้อาบน้ำ และใช้เครื่องน้ำหอมมาลูบไล้ทาร่างกาย

เมื่อเวลานอน อย่าให้หม่อมห้าม หรือสตรีมาทับมือ หากร่วมภิรมย์แล้ว ให้อาบน้ำชำระร่างกาย จะเจริญราศี หรือลักษณะดีงามความมงคล

เมื่อจะชำระสระผม ให้สระผมในวันอังคารหรือวันเสาร์ จะสิ้นวิบัติ หากจะตัดเล็บ ให้ตัดวันพุธ หรือวันจันทร์ จะป้องกันสิ่งที่เป็นเสนียดจัญไรไปได้ หากจะเล่าเรียนสิ่งใด ให้เรียนวันพฤหัสบดีจะเกิดความสุขสวัสดิ์

ส่วนเรื่องการนุ่งผ้า การแต่งกายที่เป็นมงคล ในหนึ่งสัปดาห์มี 7 สี ดังนี้

วันอาทิตย์ ให้แต่งกายสีแดง จะเกิดโชคลีมีมงคล

วันจันทร์ ให้แต่งกายสีนวลขาว จะเป็นมงคลอายุยืน

วันอังคาร ให้แต่งกายสีม่วงปนครามจะเป็นมงคลไม่ราศี

วันพุธ ให้แต่งกายสีแสด เหลืองแปดปน จะสุคติ

วันพฤหัสบดี ให้แต่งกายสีเขียวเหลือง จะดี

วันศุกร์ ให้แต่งกายสีเมฆหมอก จะเป็นมงคล

วันเสาร์ ให้แต่งกายสีดำ จะเกิดความกล้าเลิศ

การสรองสนานอาบน้ำในทุกลำธาร ห้วย หนอง คลอง น้ำตก ให้หันพระพักตร์ หรือหน้าไปตามลำคลอง และห้ามถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะลงไปใต้น้ำนั้น และอย่าหันหน้าขึ้นเหนือน้ำเพราะจะถูกลมเพลมพัดซัดมา ซึ่งเป็นอาการเจ็บป่วยโดยไม่รู้สาเหตุ คนโบราณเข้าใจว่าถูกคุณไสย หรือถูกกระทำทางไสยศาสตร์ และเมื่อสรองน้ำ หรืออาบน้ำเสร็จให้ไหว้พระคงคาเสมอ

เมื่อมีวิฆาตคาถาอาคม ทุก ๆ วันในเวลาค่ำ ควรหมั่นท่องบททวน คาถาอาคม เพราะสิ่งศักดิ์สิทธิ์จะคุ้มครองให้พ้นภัยศัตรู จะเกิดขงามปรากฏสืบไป หากสุนัขมาเห่าหอน อย่าขู่ก่อนคำว่าสุนัข เพราะทำให้เสียสง่าราศี จะเกิดภัยอันตราย คนทั่วไปจะไม่ยำเกรงในคำพูดได้ และอย่าบ้วนขะพะ หรือน้ำลาย เมื่อลมพัด เพราะอาจทำให้ไปถูกสัตว์ จะทำให้เสื่อมมนต์คาถา หากพบพระสงฆ์ ผู้ทรงศีล ให้ไหว้กราบ เพราะหากไม่ไหว้แล้ว อาจทำให้ยศศักดิ์ถดถอยลงได้

อย่านินทาว่า แดก ลม ฝน ซึ่งเป็นธรรมชาติ อย่าเร่งวัน เร่งคืนให้หมดลงเร็วไว และเมื่อเวลาเข้าตู่ให้คำนับพระจันทร์ เพราะการเร่งวันเร่งคืนให้หมดเร็วไว เท่ากับการทำให้เราเข้าสู่การหมดอายุ หรือความตายเร็วขึ้น

เมื่อเวลาเข้าที่ศรีไสยาสน์ หรือเข้านอน อย่าได้มีความประมาท ให้คำนับลงที่หมอน หมายถึง กราบหมอนเพื่อระลึกถึงผู้มีพระคุณ คือ พระคุณของบิดา มารดา ครูอาจารย์

การแต่งกายการนุ่งผ้า ให้นุ่งเหน็บข้างขวา เพื่อกันสัตว์ที่มีเขี้ยว งา จระเข้ สัตว์เดรัจฉาน หากเดินทาง อย่าเดินไปได้ช่องคลองสะพาน อย่าลอดร้านพักแพงที่คนเขาปลุกไว้ จะทำให้เป็นราศี แม้ไม่ล่าค้าเรือน และเขื่อนคอก ก็ห้ามลอดไป เพราะหากใครลอดจะเป็นผู้อัปลักษณ์ เสียศักดิ์ศรี ฤทธิเดชเวทมนต์คาถาจะทำให้เสื่อม เพราะมีตัวที่เรียกว่า อัปรีย์จะทำให้เสื่อม

เมื่อเดินทางไปไหน หากได้พบซากอสุภ หรือซากศพ ห้ามออกปากทักทาย เพราะเป็นเหตุร้ายนัก ให้สรงน้ำ หรืออาบน้ำชำระล้างหน้า ร่างกาย เพื่อแก้ภัยอันตราย

เมื่อมีเครื่องผูกลูกสะกด ซึ่งเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่งมีลักษณะเป็นลูกประคำ ที่มักใช้เป็นลูกคั้นเครื่องรางของขลัง และตะกรุดซึ่งเป็นเครื่องรางชนิดหนึ่ง มักทำด้วยโลหะหรือใบลาน โดยปกติมักจะลงคาถาอาคมแล้วม้วนเป็นรูปกลมยาว และกลอง ยามเข้านอนให้นำออก เพราะอาจแตกพังได้ เครื่องอาวุธ หรือศาสตราวุธก็เช่นกัน ห้ามข้าม และอย่านอนข้างซ้ายของสตรีที่มีภัย

เมื่อถึงวันจันทร์ราส วันตรุษไทย วันสารทไทย หรือวันเพ็ญสิบห้าค่ำ แม้แต่วันเกิดก็ห้ามเสนาหา ในที่นี้หมายถึง การมีเพศสัมพันธ์ เพราะจะทำให้อายุสั้น แม้สตรีมีระดู หรือประจำเดือน ก็อย่าได้เสนาหา เพราะอาจจะตายได้ หรือมีชะง่อนก็เสียจักขุ คือ เสียดวงตา มักเกิดมีฝีหนองพุขึ้นได้ ควรบำรุงรักษาดูแลสุขภาพให้ดี

เมื่อถึงวันเกิด ซึ่งเป็นวันสิริมงคล อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพราะจะทำให้เสียสง่าราศี บาปกรรมทำให้อายุจะสั้นลงและมักเกิดทุกข์ โศก โรค ภัย เมื่อถึงเวลานอน ถ้ามหาใจผ่านจุมูกคดองทั้งสองฝ่าย หรือทั้งสองข้างถือว่าเป็นสิ่งดี และเวลานอนอย่าให้พระบาทซ้าย หรือเท้าซ้ายมาทับพระบาทขวา หรือเท้าขวา ต้องเป็นข้างขวาทับข้างซ้าย จึงจะเป็นมหามงคลเลิศ

อนึ่งการจะจรหรือเดินทาง นั่ง นอน หากได้ยินเสียงดังโพงผေး กุกกัก เสียงนั้นคือเสียงของภูตผี ปีศาจ หากใครทลายทักจะถูกฤทธิ์ของภูตผีปีศาจได้

ขอพระองค์ คือ เจ้าฟ้าอาภรณ์พระราชโอรสองค์ที่ 60 ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี พระราชโอรสองค์ที่หนึ่ง จงจดจำไว้เป็นแบบฉบับของพระองค์พงศกษัตริย์ชาติสยาม ประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความผาสุกสวัสดิ์ พิพัฒน์มงคล ขจัดภัยอันตรายต่าง ๆ ซึ่งสวัสดิรักษานี้ โบราณแต่งเป็นคำฉันท์ แต่คนทั่วไปยังไม่เข้าใจแจ่มแจ้ง ข้าพเจ้าคือ สุนทรภู่จึงนำมาแต่งใหม่เป็นกลอน เพื่อหวังจะให้จดจำถ้อยคำได้ชำนาญ แต่งขึ้นเพื่อสนองพระองค์ที่ได้มาสวามีภักดีใกล้ชิดกับพระองค์ ให้พระองค์สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสถานต่อไป และหากแม่เนื้อเรื่องผิดเพี้ยนไป ก็ขอภัยโทษด้วย

เพลงยาวถวายโอวาท

เรื่องเพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่แต่งขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. 2373 ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่งเป็นกลอนเพลงยาวจำนวน 152 คำกลอน ซึ่งขณะนั้น สุนทรภู่ได้ถูกถอดจากบรรดาศักดิ์ขุนสุนทรโวหารแล้ว จึงได้อุปสมบทและจำพรรษา อยู่ที่วัดราชบูรณะ ขณะเดียวกันเจ้าฟ้าอาภรณ์นั้นไม่กล้าเกื้อหนุนสุนทรภู่ดังเดิม เพราะเกรงจะขัด

พระราชนิมิตในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี พระมารดา ยังทรงปรานีสุนทรภู่อยู่ จึงประทานพระราชโอรส คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ซึ่งเป็นต้นราชสกุล มาลากุล และเจ้าฟ้าปิ๋วขณะทรงพระเยาว์ให้เป็นศิษย์ แต่ต่อมาสุนทรภู่ต้องอริกรรม ถูกขับออกจากวัดราชบูรณะ ไปอยู่หัวเมือง จึงแต่งเพลงยาวถวายโอวาทเป็นกลอนเพลงยาว เพื่อทูลลา และถวายโอวาทแต่ศิษย์ทั้งสองพระองค์ โดยเนื้อหาได้สอดแทรกข้อคิดคติสำคัญต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิต เช่น ความกตัญญู ความอดสาหัส ความมีวินัย การรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับตำแหน่ง ฯลฯ

สุนทรภู่ได้แสดงถึงอัจฉริยภาพของการเป็นกวีที่สามารถสรรคำจำนวนจำกัดมาประพันธ์ บทกลอนสั้น ๆ ที่ไพเราะทั้งรสคำ และรสความ ถ่ายทอดให้ผู้อื่น ได้เข้าใจลักษณะวิถีชีวิตสังคมไทย ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้เข้าใจโลกเข้าใจมนุษย์ รู้ถึงความเป็นจริงของชีวิต

สุนทรภู่จะจากถิ่นที่อยู่ไปแล้ว จึงเขียนเพลงยาวถวายโอวาทแต่ศิษย์ทั้งสอง คือ เจ้าฟ้ากลาง และ เจ้าฟ้าปิ๋ว ที่เสด็จมาพุดจาปราศรัยถึงในกุฎิราชบูรณะ เปรียบประคบน้ำที่ได้ชำระล้างร่างกายให้สดชื่น ที่สุนทรภู่ได้เคยฟังบุญญาธิการ เคยอยู่รับใช้พระองค์ซึ่งเป็นหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์ คือ เป็นพระราชโอรส ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย สุนทรภู่จะเดินทางจากไปมิได้อยู่รับใช้สองพระองค์แล้ว จะจากไปไกลในป่าเป็นแรมปีจึงจะกลับมา ขอเจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว พระโอรสทั้งสองในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จงมีพระเกียรติยศยืนยาว ไร้โรคภัยเบียดเบียนเหมือนคนอื่น คำพูดที่เคยพูดไพเราะ อ่อนหวาน เสนาะหูที่ฟังเพลิน จะต้องห่างไกลไปแล้ว แสนจะคิดถึงองค์ใหญ่คือเจ้าฟ้ากลาง และองค์น้อย คือ เจ้าฟ้าปิ๋ว หากไม่เกรงกลัวพระราชอาญาแล้ว จะนำพระโอรสทั้งสองแบกใส่บ่าไว้ข้างละองค์ เพื่อพาเที่ยวชมท้องทะเลป่าเขา แต่ในครั้งนี้มีวิบากกรรมต้องจำจากพระองค์ทั้งสอง เหมือนใจจะขาด หากไม่สิ้นชีวิตของสุนทรภู่แล้ว จะเวียนมาหาทุก ๆ ปี หากให้ไปรบทัพจับศึก ก็จะทำอาสาศู้ศึก จนกว่าตัวจะตายถวายชีวิต เพราะมีความจงรักภักดีต่อสองพระองค์ ขอบารมีทั้งสองพระองค์ คือ เจ้าฟ้ากลาง และ เจ้าฟ้าปิ๋ว จงช่วยสุนทรภู่ด้วย สุนทรภู่เคยเป็นข้ารองพระบาท เพราะพระองค์โปรดการพุด การเขียนที่ไพเราะเสนาะหู พระองค์ทั้งสองเหมือนพระจันทร์เคียงคู่กับพระอาทิตย์ ขอพระองค์จงอยู่ดีศรีสวัสดิ์พิพัฒน์ผล ให้พระชนมายุยั่งยืนหมื่นปี ได้สืบราชสันตติวงศ์ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่บำรุงพระพุทธศาสนา ให้ครบห้าพันปี เหมือนกับสองพระองค์ในเรื่องรามเกียรติ์ คือ พระราม และ พระลักษมณ์ ได้เป็นกษัตริย์อโยธยา ศัตรูที่คิดร้ายก็พ่ายแพ้ไป ขององค์สมเด็จพระเชษฐาคือ

เจ้าฟ้ากลาง จงรักใคร่กลมเกลียวกับพระอนุชา คือ เจ้าฟ้าป๊ว อย่าทะเลาะเบาะแว้งกัน ให้ขยันเล่าเรียน เขียนอ่าน ตามโบราณราชประเพณีของกษัตริย์และไสยศาสตร์ ตำราพิชัยสงคราม จดจำลำดับชั้น ลำดับศักดิ์ของพระมหากษัตริย์ และเชื้อสายกษัตริย์ไว้ให้แม่นยำชำนาญ ด้วยพระองค์ผู้เป็นหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์ ต้องทำราชการ จำเป็นต้องรู้กฎหมายเทียรบาล พระบัญญัติ พระอัยการ ให้แม่นยำ และรอบรู้ถึงสุภายิตพระร่วงสมัยสุโขทัย โคลงพหูพยตราเพชรพวงที่แต่งโดย หลวงสรวิจิต (หน) ในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี ตำราศาสตร์ที่ต้องทราบเพื่อความให้ถี่ถ้วน จะได้พูดได้ถูกต้องตามขนบธรรมเนียม ทั้งตำราพุทธศาสนา ตำราไสยศาสตร์ ต้องเรียนรู้ให้แตกฉาน สามารถนำไปใช้ได้ พระเกียรติยศของทั้งสองพระองค์ก็จะเฉลิมเพิ่มพูน ได้เป็นที่พึงของสุนทรภู่ หากออกจากวังจะไปอยู่บ้าน ก็ขอพึ่งบุญญาธิการ ของสองพระองค์ด้วย แต่ในยามนี้ตัวสุนทรภู่เกิดวิบากกรรม จำเป็นต้องจากไปก่อน ด้วยความยากจนข้นแค้น ขอพระองค์ทรงเอ็นดูสุนทรภู่ให้มั่นคงเหมือนเมรุมาศ อย่าได้หลงเชื่อคำของผู้อื่นที่คิดไม่ดี ถึงแม้สุนทรภู่จะไม่ได้กลับมาหาเป็นเวลานาน ก็ขอให้พระองค์เอ็นดูสุนทรภู่ เหมือนเมื่อก่อน

ขอพระองค์ทรงยศถาบรรดาศักดิ์อยู่ยืนยาวเหมือนการก้าวเท้าของช้างที่มั่นคง ไม่พลาดถล่ำ ให้ระมัดระวังในเรื่องของคำพูดจึงจะกล้าเลิก

อีกประการหนึ่งคือ นักปราชญ์ราชครู ราชบัณฑิต อย่าถือยศศักดิ์ต่อเขาให้สนทนากับนักปราชญ์ ถามเรื่องราวต่าง ๆ ที่พระองค์สงสัย จึงจะได้ชื่อว่าเป็นผู้รอบรู้ อีกบรรดาบ่าวไพร่จงอย่าถือยศศักดิ์นัก ส่วนคนที่มีเวทมนตร์คาถาชำนาญ ก็ให้ผูกไมตรีเอาไว้ โบราณกล่าวไว้ว่า แม้เหล็กจะแข็งกระด้างขนาดไหน ก็ให้เอาเงินง้างออกได้ เปรียบเทียบก็คือ การผูกมิตร ไมตรีไว้ ด้วยสิ่งของต่าง ๆ เช่น เงิน ทอง ฯลฯ ขอพระองค์จงทราบไว้ว่า ให้ทรงใช้ไมตรีเป็นหลักสำคัญ ในการดำเนินชีวิต ส่วนคนที่คิดร้ายต่อเรา อาจจะมาปลิ้นปล้อนปอกลอก อย่าไปคบค้าสมาคมด้วย จะเป็นราศี เปรียบเสมือนคนไม่ซื่อตรง คนหลอกหลวง ส่วนใครที่เป็นคนดีมีสัจย์ ให้ซุบเลี้ยงดูแลไว้อย่างใกล้ชิด อย่าไปคิดร้าย เพราะเขาคิดจะรับใช้ด้วยใจจริง แม้โชครวนจะผูกเขาเอาไว้ ก็ไม่สามารถผูกอยู่ได้ เขาคงหนีไปได้ แต่ถ้าเราผูกใจของเขาไว้ด้วยปาก คือการพูดจาที่ดี เขาก็จะอยู่กับเรา เพื่อรับใช้ เปรียบเทียบกับการกินอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วก็หายไป จางไป แต่ลมปากหรือคำพูดของคน ที่พูดจาไพเราะจะติดตรึงใจเราอยู่ตลอดเวลาที่นึกถึง หากเจ็บอื่นใดก็ไม่เท่า ความเจ็บใจเพราะทรمانจนตาย จะรักใคร่จะเกลียดใครก็เพราะคำพูดนี้เอง จึงต้องระมัดระวังในคำพูด อย่าเป็นคนพูดมาก และให้เป็นคนถ่อมตน อย่าทำตนสูงนั้ก หรือด่ามันัก ให้ทำตัวหรือวางตัวพอประมาณ

อันความคิดหรือความรู้ต่าง ๆ เปรียบประดุจอาวุธ จึงควรซ่อนอาวุธนั้นไว้ หากถึงคราว จำเป็นต้องใช้ จึงนำมาใช้ เปรียบดั่งฟาดฟันศัตรูให้สิ้นชีวิตในทันที อาศัยความพากเพียรใน

การทำงานต่าง ๆ กษัตริย์ย่อมเป็นบุคคลพิเศษที่เหนือกว่าบุคคลทั่วไป ย่อมมีอำนาจบารมี
ดุจราชสีห์ที่สังหารผลาญสัตว์ในป่า เสมือนหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์ ย่อมฉลาดปราดเปรื่องปรากฏ
แก่คนทั่วไป จะมีผู้ใหญ่ ผู้น้อย บุคคลทั่วไปมาสวามิภักดิ์รับใช้ เพราะปัญญาบารมีของพระองค์
ถ้าหากพระองค์ทรงเกียจคร้าน ยศศักดิ์ก็จะถดถอย บ่าวไพร่ บริวาร ก็จะพากันหลีกหนี เหนินห่างไป
พระองค์ก็จะทรงเศร้าสร้อย เสียพระทัย เหตุที่ทูลเช่นนั้นเพราะ เกรงว่าพระองค์จะเป็นเช่นนั้น
ด้วยเหตุที่มาสวามิภักดิ์แล้ว ก็หมายจะอยู่รับใช้พระองค์จนกว่าจะอาสัญ หรือ สิ้นชีวิต จึงกล้าพูด
ตามความจริงทุกประการ

หากพระองค์ไม่ทรงรักษายศศักดิ์แล้ว จะเกิดความละอายอดสู เพราะยศศักดิ์จะช่วย
เชิดชูพระองค์ให้เฉลิมเพิ่มพูนแผ่พวงสว่างศรัทธา ข้าไทใช้สอย บ่าวไพร่บริวารก็จะมาสวามิภักดิ์
ขอเป็นที่พึ่งพิง ประเพณีที่จะบำรุงรักษากษัตริย์ตามโบราณ ตามราชานูวัตร จงพากเพียรเรียนไว้
ทั้งร้อยกรอง กายกถอน กลศึกตามตำราพิชัยสงคราม การฝึกฝนกลยุทธ์ในการต่อสู้ ข้าไท บ่าว
ไพร่ที่ขอพึ่งพา จึงรักพระองค์ หากแผ่นดินอำนาจาสนาลงเมื่อใด ข้าไท บ่าวไพร่เขาจะหน่ายหนี
ไม่ได้อยู่ด้วย จะมีก็แต่วิชาความรู้เป็นเครื่องติดตัวไปเท่านั้น ที่สุนทรภู่อ้างว่าดังนี้ก็เพื่อเตือน
ทั้งสองพระองค์ให้มีความปรีชาปราดเปรื่อง หากแผ่นดินพระองค์ไม่ต้องการ ไม่เป็นที่พอพระทัย
ก็ขอให้ลงโทษสุนทรภู่อีกด้วยที่สอนเกิน หรือบังอาจมาสอนพระองค์ เหตุที่สอนที่เตือนก็ด้วยความรัก
ใคร่เพราะจะต้องจากไปแล้ว ด้วยความเป็นห่วงพระองค์ หวังจะให้พระองค์มีความเจริญรุ่งเรือง
เพราะพระองค์มีพระคุณต่อสุนทรภู่อันอย่างยิ่ง แม้สุนทรภู่อะจะเดินทางไปไกล แต่จิตใจก็ยังอยู่
กับพระองค์ที่วังนี้ จำจะไปป่าเขาถ้ำเนาไพร่ด้วยความตรอมตรม ทูลกระหม่อมทั้งสองพระองค์
เหมือนแก้วมณีอันมีค่า พระองค์น้อยหรือเจ้าฟ้าป้าเหมือนดวงตาข้างซ้ายของสุนทรภู่อ มีความสนิท
สนมรักใคร่กันปลาบปลื้มยินดี เมื่อได้พบเห็นกัน ค่อยมีความสุข ด้วยความสวามิภักดิ์อยากจะไป
เฝ้าก็เกรงพระทัย จะฝากความใคร่ไปบอก ก็กลัวเขาหลอกลวงเอา จึงต้องนิ่งไว้

เมื่อคราวหาของต้องประสงค์แล้วของนั้นเกิดสูญหายไป จึงต้องมาเศร้าใจทุกเช้าค่ำ
ไม่สามารถจะนำของนั้นกลับคืนมาได้ จะเขียนเนื้อความทูลให้ทรงทราบ ก็ไม่กล้า แต่ในใจของ
สุนทรภู่นั้นก็ยังกตัญญูรู้คุณอยู่ ไม่ลืมความรักใคร่ รอที่จะกตเวทิตอบแทนพระคุณ แม้จะไม่ได้
อยู่เข้าเฝ้า ไม่ได้อยู่รับใช้พระองค์ แต่สุนทรภู่อีกยังอำนวยการสวดมนต์พัฒนาบารมีให้ทั้งสองพระองค์
เสมอ เมื่อมีโอกาสก็คอยถามข่าวคราวของพระองค์จากชาววังที่ได้พบกัน ทราบว่าทั้งสองพระองค์
มีความสุข ก็พลอยยินดีปรีดาด้วย เพราะความผูกพันรำลึกถึงทั้งสองพระองค์อยู่เสมอ สุนทรภู่อ
จึงพากเพียรเขียนความ หรือ เพลงยาวถวายโอวาท เพื่อหวังให้พระองค์ทรงทราบถ้อยคำเพื่อเตือนใจ
วางใจไว้ใกล้ที่นอน เมื่อสุนทรภู่อจะจากจร แต่ใจยังคิดถึงอยู่ สาเหตุที่ทูลเตือนเป็นเพลงยาวถวาย
โอวาท เพราะตั้งใจจะให้พระองค์รอบรู้ในสรรพวิชา ไตร่ตรองให้ลึกซึ้ง แต่ถ้าเพลงยาวถวายโอวาท

นี้หยาบหยามพระองค์ ก็อย่าโกรธเคืองเลย ให้เห็นแก่ความรัก ความปรารถนาดี แต่ถ้าพระองค์เห็นว่าเพลงยาวถวายโอวาทนี้ดีจริง เป็นประโยชน์ เป็นไปเพื่อความสุภาพสันติพัฒนาสังคม ขอให้พระองค์จงเร่งรำเรียน ตามคำที่พราศอนด้วยเถิด ซึ่งประโยชน์ของพุทธศาสนานี้สุดดี โดยเฉพาะการฝึกวิปัสสนา ส่วนข้างไสยศาสตร์ ไตรเพท ก็มีคุณวิเศษ เพราะส่งเสริมให้มีศรัทธาสูง สง่าราศีได้สืบพงศ์กษัตริย์ เป็นที่พึ่งพาแก่ข้าไท บ่าวไพร่ บริวาร

การกราบทูลความต่าง ๆ นั้นสุนทรภู่กราบทูลด้วยความซื่อตรง อย่านำได้ถือโทษ โกรธเคือง สุนทรภู่เลย หากสงสัยในเนื้อความเพลงยาวถวายโอวาทให้สอบถามได้ เพราะถ้าถึงวันออกพรรษา แล้ว จะขอลาทั้งสองพระองค์ไป ทั้ง ๆ ที่คิดถึงพระองค์อยู่ เคยได้นั่งสิ่งของที่สองพระองค์ส่ง มาถวายอยู่เสมอ จะไม่ได้เห็นพระองค์อีกนาน คงจะเห็นอีกเมื่อคราวที่พระองค์ทรงเสด็จหรือ ผนวช สุนทรภู่จะได้มาให้พระองค์ได้ใช้สอยทุกวัน สองพระองค์จะได้ไม่ตีกะนอง ด้วยเหตุว่า สมเด็จเจ้าฟ้าคุณทูลทิพยวดี ซึ่งเป็นพระมารดาประทานสองพระองค์ให้สุนทรภู่ เป็นครูคอย อบรมสั่งสอน ในวันดังกล่าวมีพยานอยู่ เป็นวันอังคาร ปีชวดเอกศกแรม 6 ค่ำ คือ ตรงกับปีชวด พ.ศ. 2372 ในสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากนี้สุนทรภู่ยังกล่าวว่า ตนนั้นมีชื่อเสียงโด่งดัง ถึงแม้ตายไป ชื่อเสียงก็ยังโด่งดังอยู่ มีผู้คนเลื่องลือ เพราะเป็นอาลักษณ์ เป็นนักเลงกลอน เลื่องลือไปไกลถึง เมืองเขมร เมืองลาว และเมืองนครทางภาคใต้

ครั้งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ก่อน คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็เคยฝาก พระเชษฐา คือเจ้าฟ้าอาภรณ์ ซึ่งเป็นพระเชษฐาของเจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว ให้สุนทรภู่ได้สอน เมื่อสิ้นแผ่นดินของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยแล้ว เจ้าฟ้าอาภรณ์ก็มีเกล้าที่จะอุปถัมภ์ สุนทรภู่ ด้วยเกรงพระราชอาญา แต่สมเด็จเจ้าฟ้าคุณทูลทิพยวดีทรงเมตตาเข้ารับใช้เก่า จึงให้ พระโอรสมาเป็นศิษย์สุนทรภู่ ขอให้ทั้งสองพระองค์ทรงรักษาพระเกียรติยศ ประพฤติปฏิบัติตาม พระชนก พระชนนี จะเจริญสิริสวัสดิ์ อย่าคุยหรือคบกับคนชั่ว อย่านำคนชั่วมาอยู่ใกล้จิตใจให้อยู่ใกล้ หมุ่นกปราชญ์ราชบัณฑิต แล้วเรียนรู้จึงจะปรากฏพระเกียรติยศตามวงศ์กษัตริย์ เปรียบดังพระองค์ ทรงสาร หรือช่างเสวตถุญชร ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด ขอให้ทั้งสี่พระองค์ คือ เจ้าฟ้าคุณทูล ทิพยวดี เจ้าฟ้าอาภรณ์ สมเด็จเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมพระยาบาราบปรัภย์ หรือเจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว ทรงมีพระชนม์มิ่งยืนนาน สุนทรภู่ขอถวายพระพรลา

สุภาษิตสอนหญิง

สุภาษิตสอนหญิง แต่งเป็นกลอนสุภาพ จัดเป็นวรรณกรรมคำสอน มีความยาว 402 คำ กลอน มีเนื้อหาของสุภาษิตสอนสตรีเป็นหลักประพฤติกปฏิบัติของสตรีตามค่านิยมของสังคมไทย เป็นคำสอนที่ใช้ได้กับสตรีทุกชนชั้น มีทั้งข้อห้าม และข้อควรปฏิบัติ ทั้งในเรื่องของการวางตัว

กิริยามารยาท การพูดจา การแต่งกาย การเลือกคู่ครอง การปรนนิบัติสามี ความซื่อสัตย์ต่อสามี การดูแลรักษาบ้านเรือน ความมั่งคั่ง ต่อจากนั้นสุนทรภู่ยังกล่าวถึงลักษณะที่ไม่พึงประสงค์ของสตรี หรือหญิงแบบต่าง ๆ เช่น ละทิ้งพ่อแม่ ชอบแต่งตัว ดัดการพนัก สูดฝุ่น กินเหล้า หญิงสองใจ ฯลฯ หากชายรักจริงให้สู้ขอกับพ่อแม่ อย่าหนีตามเขาไป ถ้าชายไม่เลี้ยงจะอับอาย ต้องเป็นม่ายอยู่บ้านประจานคนฝ่ายพ่อแม่ก็จะโกรธ จงจำโบยตีหญิง เพราะท่านอับอาย ถ้าเราเป็นลูกที่ดีมีศรีสง่า ญาติวงศ์ก็จะดีใจ เพื่อนบ้านก็สรรเสริญ จงรักนวลสงวนตัว คิดถึงหน้าบิดามารดาอย่าใจร้อน อย่าชิงสุกก่อนห่าม อย่าเกียจคร้านการงานของสตรี ทำสิ่งใดทำให้ตลอด รักรงาน อย่าชุกชุกคบเพื่อนมาก เมื่อเหนื่อยให้อยู่บ้านนอนหลับ อย่างนำเรื่องไปพูดนอกบ้าน ให้อุบายของตน ข้าวของหาให้เต็ม ดังตัวอย่างเรื่องการใช้จ่ายการประหยัด อดออม ดังบทกลอนที่ว่า

มีสติฟังบรรจบให้ครบบาท	อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง	อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ	ให้เป็นมือเป็นคราวทั้งควาหวาน
เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล	จงเลี้ยงท่านอย่าให้อุครระทดใจ

พ่อแม่ท่านเลี้ยงเรามา จงเลี้ยงท่านตอบแทนจะเป็นกุศลเลิศเกียรติยศปรากฏ เทพไท่ 16

ชั้นฟ้าจะสรรเสริญ จะเป็นยอดหญิงที่ได้เลี้ยงท่าน และรักษาความสาวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิทา
เป็นสาวแซ่แร้วสวยสะอาด	ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
แม้แตกร้าวรานร่อยถอยราคา	จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง

กล่าวถึงการนุ่งห่ม การมัดหน้าตาเบี่ยงแต่งกายให้มีความพอดี อย่ามากเกินไป เกือบใฝ่ ปล่อยให้สุภาพให้รู้จักแต่งองค์ ถึงแม้รูปร่างก็ต้องแต่งองค์ การเดิน ให้เดินไปไม่ไกวแขนสุดแขน อย่าเดินย้ายออกยกฝ่าห่ม อย่าเสยผมระหว่างทาง อย่าพูดเพื่อเจือกลางทาง ให้มาพูดคุยกันที่บ้าน อย่านุ่งผ้าพอกใหญ่ได้สะคือ เขาจะล้าลือว่าไม่ดี ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าลืมห่มตัวมัดเดินให้เพลินจิต	ระวังปิดปกป้องของสงวน
เป็นนารีที่อายหลายกระบวน	จงสงวนศักดิ์สง่าอย่าให้อาย

สุนทรภู่สอนในเรื่องความรักว่ามีได้ แต่อย่ามีจนออกนอกหน้าเกินไป จะไม่ดี

ดังบทกลอนที่ว่า

อันที่จริงหญิงชายย่อมหมายรัก	มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
แม้จะรักรักไว้ในอารมณ์	อย่ารักชมนอกหน้าเป็นราศี

สุนทรภู่สอนในเรื่องความรักของชายว่า มีชั้นเชิงมาก ต้องระวังให้ดี ดังบทกลอนที่ว่า

แม่นชายใดใจประสงค์มาหลงรัก ให้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น
 อันความรักของชายนี้หลายชั้น เขาว่ารักรักนั้นประการใด
 นอกจากนี้ให้พิจารณาดูให้ถี่ถ้วน อย่าใจเร็ว อย่าเชื่อแม่สื่อมาก เพราะอาจอ้างให้
 หญิงหลงไหลในลูกขุนนาง แม่สื่อคือปีศาจ อย่าเชื่อมาก เพราะเห็นแก่สินบนที่ได้รับจากการว่าจ้าง
 ให้ฟังหูไว้หู

หากหาผัวหรือสามี อย่าให้ได้คนสูบฝิ่นกินสุรา (ดื่มสุรา) เพราะจะพาจัญไร อัจฉริยะ
 อับริย หากผัวไม่ขยันทำมาหากิน ไม่มีกินต้องวิ่งราวทำให้ต้องถูกจับ

ชายบางคนเป็นนักเลงหัวไม้ บางคนนั้นประพฤติชั่ว ทำตัวเป็นหัวไม้พอถูกจับได้
 ถูกนำมาใส่โซตรวนพวนคอกยาว และเมื่อภรรยาขู่ข่าวกก็ต้องการเงินทองมา เสียดลดหลั่นพันหนา
 ค่าฤชาต้องเสียขายเมียลง นี้เกิดจากการมีผัวชั่ว จึงลำบาก บางคนเล่นเบี้ยเสียดั่ว เงินหมดก็
 จำนำข้าวของ ลูกเมียก็ไม่มีกิน ผัวผ่อนท่อนสไบ ก็จำนำ เมียต้องรับหนี้ ชดใช้แทนผัว ถ้าผัวรู้สำนึก
 ผิดกลับตัวได้ก็ดี ดังบทกลอนที่ว่า

จะหาคู่ผู้สมนิยมหวัง	จระวังชั่วช้าอัชฌาสัย
ที่ชายคืนนั้นก็มียู่ถมไป	ไข่วิสัยเขาจะชั่วไปทั่วเมือง

ส่วนบางนาง ทำทุจริตไม่ได้เลี้ยงดูพ่อแม่ เมื่อพ่อแม่ยากไร้ไม่ยอติ เพราะอายุเพื่อน
 เมื่อมีคนถามก็บอกว่า ไม่ใช่พ่อแม่ของตน อย่างนี้คนไม่ชื่นชม เมื่อหญิงนั้นตายแล้ว จะต้องตกนรก
 ไม่เห็นเดือนเห็นตะวัน ถ้าอยู่ในโลกมนุษย์ก็จะถูกเทพเจ้าแห่ง ถึงจะมีเงินทองก็ฉกฉวยไป
 เกิดโจรภัย อัคคีภัย เพราะใจหยาบช้า หญิงเช่นนี้ ชายใดอย่าไปร่วมรัก เพราะจะเสื่อมเสีย
 และการพุดจา จะสอนในเรื่องการพุดจาให้ไพเราะ ดังบทกลอนที่ว่า

จะพุดจาปราศรัยกับใครนั้น	อย่าตะคั่นตะคอกให้เคื่องหู
ไม่ควรพุดอ้ออิงขึ้นมิ่งกู	คนจะหลู่ถ่วงถามไม่ขามใจ
แม้จะเรียนวิชาทางค้าขาย	อย่าปากร้ายพุดจาอัชฌาสัย
จึงซื่อง่ายขายดีมีกำไร	ด้วยเขาไม่เคื่องจิตระอิดระอา
เป็นมนุษย์สุคนิยมเพียงลมปาก	จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา
แม่นพุดดีมีคนเขาเมตตา	จะพุดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสม

สุนทรภู่สอนว่า หากชายใดมาพุดเกี่ยวกับอย่าโกรธเขา อย่าตอบความ จะจรรนอนดิน
 อย่าหม้อดิน พลาดพลังบาทาจะอายุคน เห็นผู้ใหญ่นั่งอยู่ อย่าเดินไกวแขนบิดแขน ถ้าไปนอน
 ที่บ้านใด อย่าหลับไหลลึ้มกายจนสายคนจะนิทา ถ้าจะนั่งก็ระวังผ้าเปิด คนจะหัวเราะได้ หากเรา
 หัวเราะก็อย่าหัวเราะร่วน ยามยิ้มยิ้มในพักตร์ อย่าทำแขนเท้าคาง และอย่าแต่งตัวนานเกินไป
 ดังบทกลอนที่ว่า

จะแต่งตัวก็อย่ามัวแต่การแต่ง

อย่าทาแป้งจับเขม่าเข้าจนเหลือง

ใช้บ้านนอกขอกนามาแต่งเชิง

ทำเซาะเชิงเขาโห้วงโรไป

เมื่อตรุษสงกรานต์ งานหลวง แต่งตัวงามไม่เป็นไร สิ้นงานแล้ว อย่ารำไรพัดหน้าตลอดปี
เมื่อไปเป็นชาววังจึงนั่งแต่งได้ เพราะงานไม่มีแล้วหาผู้ที่ประยา เจ้าพระยา แต่ถ้าอยู่บ้านช่อง
ให้รู้การงานของหญิง เช่น ทำกับข้าว เย็บปักถักร้อย ฯลฯ เมื่อมีพี่หรือสามีเป็นชาวบ้าน จะได้
ช่วยกันหาเลี้ยงชีพ ส่วนการสอนเรื่องวิชาความรู้ก็สอนให้รู้จริง ดังบทกลอนที่ว่า

รู้วิชาก็ให้รู้เป็นครูเขา

จึงจะเบาแรงตนเร่งชวนขวย

มีข้าไทใช้สอยค่อยสบาย

ตัวเป็นนายโง่เง่าบ่าวไม่เกรง

สุนทรภู่สอนให้มีวิชาความรู้ติดตัวอย่าเอาอย่างหญิงที่โง่ง การที่ชั่วจงกลัวเกรง อย่า
ครั้นเคร่งขับร้องมาก อย่าให้กายตกลาย เร่งชวนขวยทำงาน ให้เสียมเยียมตน เห็นผู้ดีมีทรัพย์
ประดับแต่ง อย่าทำแข่งวาสนาแต่งตาม นุ่งห่มแบบเยียมตน อย่างงลายกรายกรุยทำจุยไป
เพราะตัวนางไม่ใช่ชาววังไม่ควร อย่าคบหญิงพาลสันดานชั่ว แต่งตัวไว้จริตพออาทิตย์บ้ายคล้อย
เที่ยวเดินลอยนวล ชวนพวกชายเจ้าชู้ไม่ดี อย่าทำตนเป็นคนที่ พอเข้ามาที่ส่องกระจกหวิม
วันละ 1,000 หน การงานก็เกียจทำ มัวแต่งตัวอยู่ หากได้ยินเสียงกลองคัง รู้ว่ามีละครที่ไหน ไปที่นั่น
แต่งตัวก่อน แต่งเกินงาม หญิงบางคนรักพวกนักร้อง เที่ยวกลางคืน ชายพาเที่ยว จนใจแตกลง
แหกคอก บางคนพูดมากปากบอน แสนงอน นั่งที่ไหนนินทาเขาไปทั่ว จนเพื่อนบ้านระอา ถ้าตัวเอง
ชั่ว ก็ปกปิดไปยกตนเองไว้สุด ไม่ทำมาหากิน เข้าบ่อนพนัน หญิงเช่นนี้ไม่เจริญ หนีบหาย สูบฝิ่นกิน
เหล้าเมามา ไม่เสียดายร่างกาย มือไวใจกล้าหน้าด่าน ผ่าขาดก็ไม่เจ็บ บ้านเรือนไม่เอาธุระ คิดแต่
เที่ยว ยืมของใครก็ไม่คืนใครให้ยืมแล้ว ปากหวานเหมือนน้ำตาลเพชรบุรี หากใครคบด้วยจะยากจน
จนไม่มีคำติดตัว มีแต่ภัย ส่วนประเภทของหญิงไม่ดี เช่น หญิงทำปั้นเจือ หยิ่งเกิน ไม่เยียมตน
เห็นขุนนาง รุ่ง ลุง เข้ามา ก็เที่ยวแอบแฝง หวังพึ่งพึ่งวาสนา คนเขารู้ว่า เป็นเช่นหอย ตัวดำอย่าทำ
เกินศักดิ์ เหมือนปากเหมือนเกลือ ปนแม่น้ำ มีแต่จะจน บางคนจนไม่อยากทุกข์ ทาแป้งขมิ้นโซ้ว
แต่ไม่มีทรัพย์ ถือว่ารูปงาม

บางคนไม่มีทองแท้แต่งประดับ ก็นำทองเสาชิงช้ามาแต่ง เนื้อสีบ่น้ำทองคำทวย

สายสร้อยสลึงเฟื่อง ทำตัว ผู้ดีว่า ขี้ข้าพลอยตาม ไม่มีความอาย พวกหนึ่งเป็นหญิงสองใจ ร่ายชม
ภริมย์รส ชูต่อชูรู้เรื่องก็หึงหวง ชายจะฆ่าฟันกันเหมือนนางโมราที่ยื่นพระขรรค์ของผ้าให้โจร หญิง
บางคนจึงเป็นเรือขึ้นคาน อยู่เฉย ๆ เพราะชายดีเขาว่า หญิงหลายชู้ หญิงบางคนบ้างเล่นเพลงยาว
ต่อกลอนกับชาย คนที่ไม่รู้กลอนก็วานคนแต่งให้ ในเรื่องรัก ไม่รักงาม เกิดพลาดพลั้งจึงเป็นโรครัก
เกิดมารศีระชน ต้องกินยาซึ่งเป็นยาขับ มีสุรา พริกไทย ให้ลูกดับสิ้นชีวิต ถ้าพ่อแม่รู้ต้องแก้ไข
ให้ลูกสาวแต่งกับชายอื่น พอบรรเทาความอาย อาจมีชายเขลาไปรับเข้าเป็นเมียไม่คิดขายน้า

สุนทรภู่สอนว่า อย่าจับปลาสองมือ เพราะจะพลาดชาย คือชายจะไม่รัก ไม่เลือกด้วย บ้างมีผิวเป็นคู่ขึ้น ยังหาชายคู่อื่นสองสาม ถ้าจับได้ถูกประธาน อยู่ในตรวน นอนในทิม หรือคุก อย่าคบคู่ผู้ชาย ควรบำเรอลูกผิวชองตนให้ดีจึงจะมีความสุข

การปรนนิบัติสามี ให้ค้ำบนอบน้อมสามีทุกวัน ปูที่นอน กราบเท้าสามี สามีเมื่อยก้นวด ตื่นก่อนสามี เตรียมน้ำล้างหน้า หุงข้าวทำกับข้าว เตรียมกระโถน น้ำทาน้ำใช้ น้ำดื่ม สามีจะไปไหน ถ้ารู้ ให้ปลุกขึ้นมา กินอาหารก่อน ให้นั่งใกล้ ๆ ขาดอะไรจะได้หาทันทีเมื่อผิวกินอิ่มแล้ว เมื่อยจึงกิน ภายหลัง ถ้าผิวทำราชการ เข้าเฝ้าให้เตรียมบุหรี หมากพลูให้กิน ปรนนิบัติให้ดีจะเป็นเกียรติยศปรากฏไป

ส่วนเรื่องความประพฤติของสตรี หรือหญิง ก็ให้เป็นหญิงจริงๆ ดังบทกลอนที่ว่า

เกิดเป็นหญิงให้เห็นว่าเป็นหญิง อย่าทอดทิ้งกิริยาอัชฌาสัย

เป็นหญิงครึ่งชายครึ่งอย่าพึงใจ ใครเขาไม่สรรเสริญเมินอารมณ์

เมื่อผิวหรือสามีโกรธ ให้ภรรยาระงับความโกรธไว้อย่าเถียงสามีเปรียบดังสามีเป็นไฟ ภรรยาเป็นน้ำคอยพรมน้ำคอยดับไฟ หากโกรธแล้วเถียงกันทั้งคู่ ความในใจหรือเรื่องอื่น ๆ ก็จะมีตามมาทำให้ชาวบ้านที่ไม่รู้ความไม่รู้เรื่องไปด้วย จึงให้เอาใจสามีอย่าทำตามใจตนเอง ให้ขยันในเรื่องงานบ้านการเรือนเมื่อสามีมีความสุข อย่าทำให้สามีวุ่นวายใจ ให้ยิ้มแย้มปลอบใจ สามีให้สามีมีความสุข หากสามีไม่ชอบสิ่งใดอย่าขึ้นทำ อย่าเป็นคนพูดมาก สิ่งใดที่เป็นความลับจงปกปิด อย่างนำไปบอกบ้านเรือนอื่น การสิ่งใดไม่ดีสามีไม่ชอบอย่านำเข้ามาในบ้าน ดังความในอย่า นำออก ความนอกอย่านำเข้า หากโกรธกับสามีอย่านิทาว่าลับหลัง อย่านิทาว่าผิวหรือสามี จะเสีราสี หากแม่ไปอยู่กับชายอื่น ชายอื่นก็จะรู้กำพืด อย่าเป็นหญิงที่บ่นด่าว่าสามี เนื้อความสุภาษิตที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ล้วนแต่มีเขียนอย่างมาแล้ว ไม่ใช่แต่งเติม เนื้อความสุภาษิตนี้คงเป็นประโยชน์แก่สตรี เป็นตำรับแบบฉบับให้ประพฤติปฏิบัติตามไว้จึงจะมีความสุข

บทที่ 4

ความสำคัญ และบทบาทของวรรณกรรมคำสอนในเชิงวรรณศิลป์

ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนในเชิงวรรณศิลป์

เพื่อให้ทราบถึงความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนเชิงวรรณศิลป์ ผู้วิจัยวิเคราะห์ ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนเชิงวรรณศิลป์ในด้านต่อไปนี้

1. วิเคราะห์ท่วงทำนองแต่ง
2. วิเคราะห์ลีลาการประพันธ์
3. วิเคราะห์การใช้คำและความเปรียบเทียบ
4. วิเคราะห์การใช้ภาษา

การวิเคราะห์ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนเชิงวรรณศิลป์นั้น มีตัวอย่างในด้านต่อไปนี้

1. วิเคราะห์ท่วงทำนองแต่ง

1.1 ลักษณะของการนำเสนอ

การดำเนินเรื่องการประพันธ์วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ นั้น จากการศึกษาพบว่า สุนทรภู่มิมีการดำเนินเรื่อง 2 แบบ คือ การดำเนินเรื่อง โดยใช้เวลาเป็นแกนในการดำเนินเรื่องและดำเนินเรื่องโดยใช้เหตุการณ์เป็นแกนในการดำเนินเรื่อง ซึ่งวรรณกรรมคำสอน เรื่อง สวัสดิรักษา นั้น สุนทรภู่อิงเวลาเป็นแกนในการดำเนินเรื่อง คือ ใช้ห้วงเวลาต่าง ๆ มาพรรณนาไว้ เช่น ตั้งแต่เช้าตรู่ พระอาทิตย์ขึ้น ให้รักษาสิริก่อนตามคติโบราณ ส่วนกลางวันให้รักษาสิริด้วยการนำน้ำมาประพรมหน้าอก ส่วนตอนค่ำ ให้ล้างเท้าก่อนนอน ฯลฯ ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าลืมหลงจงอุตสาห์รักษาสิริ

ตามคติโบราณท่านขานไป

ว่า เช้าตรู่สุริโยโชนทัย

ห้ามมิให้โมโหอย่าโกรธา

ส่วนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่อิงเหตุการณ์เป็นแกนในการดำเนินเรื่อง เพื่อใช้สอนศิษย์ทั้งสองพระองค์ คือเจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและเจ้าฟ้ากฤษณาภิรมย์ ดั่งบทกลอนที่ว่า

หนึ่งนักปราชญ์ราชครูซึ่งรู้หลัก

อย่าถือศักดิ์สนทนาอัมมาสัย

อุตสาห์ถามตามประสงค์งานใน

จึงจะได้รู้รอบประกอบการ

หรือ อีกตัวอย่างหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

ด้วยเหตุว่าฝ่าพระบาทได้ขาดเสด็จ โดยสมเด็จพระทานตามความประสงค์
 ทูลกระหม่อมยอมให้พระทัยปลง ถวายของค้อนุญาตเป็นขาดคำ
 ในวันนั้นวันอังคารพยานอยู่ ปิณธุเอกศกแรมหกค่ำ
 ขอละองสองพระองค์จึ่งทรงจำ อย่าเชื่อคำคนอื่นไม่ยืนยาว
 อย่างหม่อมฉันอันที่ตีแลชั่ว ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาลือฉาว
 เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร
 แผ่นดินหลังพระ โภคก็โปรดเกศ ผากพระเชษฐานั้นให้ฉันสอน
 สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทร ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม
 หากสมเด็จพระเมตตาว่าข้าเก่า ประทานเจ้าครอกฟ้าบุชาเฉลิม
 ไม่ลืมคุณทูลกระหม่อมเหมือนจอมเจิม จะขอเพิ่มพูนพระยศให้ดังงาม
 ในสุภายิตสอนหญิงได้ดำเนินเรื่อง โดยใช้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สุนทรภู่ประสบมา
 เป็นแกนในการดำเนินเรื่อง คือ มีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้น สุนทรภู่ก็นำเหตุการณ์นั้นมาแต่ง
 เป็นกลอนเพื่อเป็นคำสอน ดังบทกลอนที่ว่า

คิดถึงตัวหาผิวนี้หายาก	มันช้ำมากนระนองก็อย่าหลงไหล
คนสูบฝิ่นกินสุราพาจัญไร	แม้หนึงใครร่วมห้องจะต้องจน
ถ้าผิวทำราชการพระผ่านเกล้า	เคยเข้าเฝ้าผู้วังนรังศรี
ทั้งล้วนบัจฉิ์แจ่มแต่งให้ดี	หมากบุหรืหาใส่ให้ไปกิน
อุตส่าห์ทำบำเรอเสนอสอนง	ตามทำนองมิ่งมิตรเป็นนิจสิน
ปรนนิบัติภัสศดาอย่าราคิน	จึงจะภิญโญยศปรากฏไป

1.2 ลักษณะการพรรณนา

สุนทรภู่ ใช้การพรรณนาคล้ายกับกวีรุ่นก่อน แต่สุนทรภู่สามารถพรรณนาได้
 มีวิธีการพรรณนาได้ละเอียดกว่า และมีแง่มุมมากกว่า เช่น การพรรณนาถึงสิ่งที่พบเห็นนี้ จะมีแง่มุม
 ที่ละเอียดทั้งการพบเห็นคน การพบเห็นสภาพสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงความเป็นคนช่างสังเกต
 อันเป็นลักษณะเฉพาะของสุนทรภู่

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้แยกลักษณะของการพรรณนา ดังนี้

1.2.1 การพรรณนาถึงสิ่งที่ได้พบเห็นทั่วไป

จากวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ จำนวน 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวาย
 โอวาท และสุภายิตสอนหญิง สุนทรภู่ได้ประพันธ์ไว้ในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
 นภาลัย ถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

การวิจัยนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงการพรรณนาถึงสิ่งที่ได้พบเห็น ดังนี้

การพรรณนาถึงคนในสังคม

ในการประพันธ์วรรณกรรมคำสอน ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับคำสั่งสอน ข้ออบรม การประพฤติปฏิบัติ ในข้อที่ละเว้นหรือข้อห้ามและข้อที่พึงปฏิบัติ โดยสอนให้ปฏิบัติกับสอนให้ละเว้น เพื่อจะได้เป็นคนดี สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ซึ่งเรื่องสวัสดิกษานุสนทรภู่ได้พรรณนาถึงคนไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งนั้นวันกำเนิดเกิดสวัสด์	อย่าฆ่าสัตว์เสียสง่าทั้งราสี
อายุน้อยถอยเลื่อนทุกเดือนปี	แล้วมักมีทุกข์โศกโรคโรคา

สุนทรภู่สอนให้คนในสังคมใช้ชีวิตอยู่ในศีลธรรม ไม่ผิดศีลข้อที่ 1 คืองดเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต โดยเฉพาะในช่วงวันเกิด ทำให้เสื่อมราสี อายุจะสั้นลง

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่กล่าวถึงคนในสังคมว่า ควรมีการอ่านเขียน เรียนรู้ เพื่อมีวิชาติดตัว ดังบทกลอนที่ว่า

อุตสาหกรรมเขียนอ่านบูรณราช	ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
ลำดับศักดิ์จักรพรรดิขัตติย์วงศ์	อุตสาหกรรมจดจำให้ชำนาญ

สุนทรภู่สอนให้คนในสังคมเห็นความสำคัญของการศึกษาเล่าเรียน ให้ขยันใฝ่ศึกษาคหาความรู้ไว้ตน

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภายิตสอนหญิง ได้กล่าวถึงหญิงไว้มาก เพราะเน้นสอนหญิง เช่น การคบคน การแต่งกาย การทำงาน ฯลฯ ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าคบพวกหญิงพาลสันดานชั่ว	ที่แต่งตัวไว้จริตผิดกระสวน
สุริย์ฉายบ่าคล้อยเที่ยวลยนวล	เป็นเชิงชวนพวกเจ้าชู้เขารู้กล

หรืออีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงรักษายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนิินทา
เป็นสาวแซ่แร่รายสวยสะอาด	ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
แม้แตกร้าวารานร่อยถอยราคา	จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง
อันตัวดำแล้วอย่าทำให้กายสูง	ดูเยี่ยงยูงแวงยังมีที่วาง
ค้อยเส็งเข็มเจียมใจจะไว้วาง	ให้ต้องอย่างกริยาเป็นนารี
จะนุ่งห่มดูพอสมศักดิ์สงวน	ให้สมควรรับพัศตร์ตามศักดิ์ศรี
จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์	ดูฉวีผิวเนื้ออย่าเหลือเกิน
จะเก็บไว้ใฝ่ผมให้สมพัศตร์	บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เงิน
เป็นสุภาพราบเรียบแลเจริญ	คงมีผู้สรรเสริญอนงค์ทรง

ใครเห็นน้องต้องนิยมชมไม่ขาด	ว่าฉลาดแต่งร่างเหมือนอย่างหงส์
ถึงรูปงามทรามสงวนนวลอนงค์	ไม่รู้จักแต่งองค์ก็เสียนาม

1.2.2 การพรรณนาอารมณ์ของกวี

วรรณกรรมคำสอนนั้น กวีย่อมแทรกอารมณ์ของตนเองไว้ในวรรณกรรมเสมอ
 สุนทรภู่ก็เช่นกัน ได้แทรกอารมณ์ของตนเองไว้ มีปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่องสวัสดิกษา
 ที่มีเนื้อหาสอนการรักษาสิริ รักษามงคลความเจริญ ดังบทกลอนที่ว่า

ขอพระองค์จงจำไว้สำเนียง	ดังนี้เรียกเรื่องสวัสดิกษา
สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ขัตติยา	ให้พ้องผาสุกสวัสดิกำจัดภัย

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่ก็ได้พรรณนาอารมณ์
 ของกวีด้วยมักเป็นอารมณ์ในเชิงสั่งสอน ห่วงศิษย์ ดังบทกลอนที่ว่า

ซึ่งเปรียบปรายหมายเหมือนเดือนพระบาท	ให้เปรียบปราษฎ์ปรีชาศักดาหาญ
แม้หนักว่าฟ้าละอองไม่ต้องการ	โปรดประทานโทษกรรมที่สอนเกิน

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภายิตสอนหญิง สุนทรภู่ก็ได้พรรณนาอารมณ์ของกวีไว้
 ซึ่งส่วนใหญ่ จะเป็นไปในทางที่สั่งสอนหญิง และอาจมีเหน็บแนมบ้าง ดังบทกลอนที่ว่า

แม้พิโรธโกรธจึงกับภัสดา	อย่านินทาว่าฟัวตัวลับหลัง
พียงข่มขืนกลืนไว้ในอุรัง	อุตสาห์บังกลบเกลื่อนที่เงื่อนไข
จึงจะว่านารีมีความคิด	รู้ปกปิดมิดโทษไม่โฉดเขลา
ถึงใครรู้ว่าคุณต้องชมเรา	หนึ่งฟัวเขาเล่าก็เห็นว่าเป็นดี
การนินทาว่าฟัวนั้นชั่วถ้อย	เป็นคนน้อยปัญญาเสียวราศี
ถึงร้ายหยาบหาใหม่วิสัยมี	ชายที่ชั่วรู้กำพิศก็จัดไป
บ้างทำกลัวตัวสั้นแต่ต่อหน้า	ถึงดีคำก็นิ่งไม่ดังไหว
ครั้นฟัวเดินเกินเลยเฉยเฉียดไป	ก็คำให้ไม่ดังตั้งกระซิบ
ทำเสงี่ยมเจียมตัวฟัวไม่เห็น	ดูเหมือนเช่นปากว่าตาขยิบ
ครั้นว่าเขาเข้าใจรู้ไหวพริบ	ก็ต้องรีบต้องร้ายระคายแกลง

บางนารีที่เป็นนางใจร้ายกาจ	หมิ่นประมาททุ่มเถียงส่งเสียงแข็ง
สำรอกก้องร้องแทรกแหกกระแซง	ตะคอกแก่งข่มขี้ให้ฟัวกลัว
คู่คารนบ่นว่าคำประชด	ให้สามืออภัยสลงหดหัว
ลู่อ่านใจไม่อาจขยาดตัว	มดมือฟัวผูกแขนแค้นเข้ย่นดี
ทรมาณภัสดาน่าสังเวช	ดูเหมือนเปรตเวทน่านำบัดสี
ยังมีหน้าซ้ำป่าวเหล่านารี	ที่ไม่มีภัสดาให้มาดู

ข้างฝ่ายหัวใจมิได้ว่า	นั่งให้เมียเขียนค่าน่าอดสู
ดูเหมือนแม่กับลูกผูกขึ้นชู	มิได้สู้รับรับสัพพะทุกข์
ช่างกระไรใจคอมันอดได้	ดูเหมือนไม่มีจิตผิคนุรุษ
จึงยอมตัวกลัวเมียจนหัวมุด	น้อยมนุษย์ที่จะเป็นได้เช่นนั้น
เหมือนเช่นเราแล้วไม่ต้องให้ตีตบ	คงสู้รบได้เต็มให้เขม้เข่น
จะถีบถองเสียให้ยับไล่จับกัน	ร้างหยามันเสียให้ค้างอยู่กลางคัน

1.3 ศึกษาประดิษฐการ

1.3.1 ประดิษฐการเริ่มแรก

สุนทรภู่ นำวรรณกรรมคำสอนมาแต่งเป็นกลอนคนแรก คือ สวัสดิรักษาคำกลอน ซึ่งเดิมแต่งเป็นคำฉันท์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่คนทั่วไปไม่แจ้งคือไม่เข้าใจ สุนทรภู่อิงนำมาแต่งใหม่เป็นกลอน เรียกว่า สวัสดิรักษา ดังบทกลอนที่ว่า

ขอพระองค์จงจำไว้สำเหนียก	ดังนี้เรียกเรื่องสวัสดิรักษา
สำหรับองค์พงศกษัตริย์ขัตติยา	ให้พ่อผาสูกสวัสดิ์คำจำกัดภัย
บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์	แต่คนนั้นมีใครแจ่มแจ้งแลงไข
จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้	หวังจะให้เงินจำได้ชำนาญ
สนองคุณมุสิกาสามิภักดิ์	ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสถาน
แม่นคิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื่องโบราณ	ขอประทานอภัยโทษได้โปรดเออ

1.3.2 ประดิษฐการตามแบบ

สุนทรภู่ได้นำบทเปรียบเทียบความเป็นกุลสตรีของนางสีดาจากเรื่องรามเกียรติ์มาปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภษิตสอนหญิง เพื่อสรรเสริญหญิง ถือเป็นประดิษฐการตามแบบ ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าฟังกล่าวเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ	จงพิเคราะห์คำเลิศประเสริฐศรี
ได้เป็นแบบสอนตนพันราศี	กันบัดสีคำก่อนคนนินทา
ให้สุจริตเมืองเลื่องลือฟุ้ง	หอมจรวงกลิ่นกลัวทั่วทิศา
เป็นที่ชื่นเช่นอย่างนางสีดา	ในใต้หล้าหมายประคองตัวน้องเออ

นอกจากนี้สุนทรภู่ได้นำบทเปรียบเทียบ ความเป็นหญิงไม่ดี หรือ หญิงชั่ว คือนางโมรา ในเรื่องจันทโครพ มาปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภษิตสอนหญิง เพื่อว่ากล่าวสั่งสอนหญิง ถือเป็นประดิษฐการตามแบบ ดังบทกลอนที่ว่า

ท่านเปรียบมาเหมือนหนึ่งตราราชสีห์	ไม่พอที่เสียนวลไม่ควรเสีย
เป็นอนงค์แล้วก็คงจะเป็นเมีย	ย่อมมีเบี่ยงปรับใหม่วิสัยนาง

ที่เกิดมาเป็นนารีไม่มีค่า	จะเกิดมาทำไมให้หมองหมาง
เหมือนกรวดทรายปรายเลนไม่เว้นวาง	จะเอาอย่างนางโมราหรือว่าไป
เมื่อไม่ถือตราภูมิไว้คุ้มห้าม	คนจึงลามเลยลวนมากวนได้
แม้รู้จักรักษาถือตราไว้	จะคุ้มภัยให้พ้นมีคนกลัว

2. วิเคราะห์ลีลาการประพันธ์

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ มีลีลาในการประพันธ์ 2 ลักษณะ คือ ลีลาที่โลดโผน กระฉับกระเฉง และลีลาที่อ่อนหวาน อันเป็นอัตลักษณ์ของสุนทรภู่ ซึ่งผู้วิจัยจะแยกวิเคราะห์ลีลาในการประพันธ์ของสุนทรภู่ได้ ดังนี้

2.1 ลีลาโลดโผน กระฉับกระเฉง โดยการใช้ลีลาในการประพันธ์นำเสนอที่น่าสนใจ น่าติดตามมากขึ้นอันเป็นลักษณะเฉพาะของสุนทรภู่ ในสวัสดิรักษา ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งนั่งบังคนอย่าลต่ำ	อย่าบัวนน้ำลายพาเสียวราสี
ผินพักตร์สู่อุครประจิมดี	ไม่ต้องฝึคนไสยพันภัยพาล
แล้วสร่งน้ำชำระพระนลาฏ	จึงผูกผาดผิวพรรณในสัณฐาน
เสด็จไหนให้สร่งชลธาร	เป็นฤกษ์พาลดูไปแล้ว ไคลคลา ฯ
อนึ่งพระองค์ทรงเจริญเพลินถนอม	อย่าให้หม่อมห้ามหลับทับหัตถา
ภิรมย์สอดส่ำห้สร่งพระคงคา	เจริญราสีสวัสดิ์ขจัดภัย ฯ
อนึ่งวันชำระสระพระเกล้า	อังคารเสาร์สิ้นวิบัติปิดโถม
ตัดเล็บวันพุธจันทร์กันจิงไร	เรียนสิ่งใดวันพฤหัสบดี ฯ

หรือในเพลงยาวถวายโอวาท มีการใช้ลีลาโลดโผน กระฉับกระเฉง ดังบทกลอนที่ว่า

อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียดในฝัก
สงวนคมสมนึกใครสัก	จึงคอยชักเชือดฟันให้บรรลัย

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิง สุนทรภู่ได้ประพันธ์ไว้เพื่อสอนหญิง ซึ่งแตกต่างจากฉบับอื่น ๆ คือ สุนทรภู่ประพันธ์เป็นกลอนเพลงยาว และมีลีลาโลดโผน กระฉับกระเฉง อันเป็นลักษณะเฉพาะของสุนทรภู่ ดังบทกลอนที่ว่า

เป็นสตรีสุดดีแต่เพียงผัว	จะดีชั่วก็ยกกำลังสาว
ลงจนสองสามจิตไม่ยี่ดยาว	จะกลับหลังอย่างสาวลิเต็มตรง
ถ้าคนดีมิได้ชำระยำยับ	ถึงขัดสนจนทรัพย์ไม่เสร้างมวง
คงมีผู้ช่วยประคับประคอง	เปรียบเหมือนทองธรรมดาราคามิ
ถ้าแม้ในตัวชั่วชำระยาแล้ว	จะบัดแผ้วถางฝืนไม่กินที่
เหมือนทองแดงแฝงฝ้าเป็นราสี	ยากจะมีผู้ประสงค์จางงานใน

จงรักตัวอย่าให้มัวราศีมอง	ถือทำนองแบบโบราณท่านชานไช
อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ	จงอยู่ในโอวาทญาตึงวงศ์
แม้รู้จักร่างเป็นอย่างไร	จะเพริศพริ้งสมสวาทเป็นราชหงส์
จงกำหนดจุดสำหรับรักษาทรง	อย่าลุ่มหลงด้วยอุบายของชายพาล
อันคำคมลมนุรุษนั้นสุดกล้า	เขาย่อมว่ารสลิ้นนี้กินหวาน
จงระวังตั้งมั่นในสันดาน	อย่าลนลานหลงระเริงด้วยเชิงชาย

2.2 ลีลาที่อ่อนหวาน สุนทรภูได้ประพันธ์ไว้ในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่อง

ลีลาที่อ่อนหวานใน สวัสดิรักษา ดังบทกลอนที่ว่า

เป็นของคู่ผู้มีอิสริยยศ	จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ
สืบอายุสุริยวงศ์พงศ์ประยูร	ให้เพิ่มพูนบุญโศเดโชชัย
อย่าลุ่มหลงจุดสำหรับรักษาสิริ	ตามคติโบราณท่านชานไช
ว่าเข้าตรูสุริโยโชนทัย	ตื่นนอนให้ห้ามโมโหอย่าโกรธา
ผินพักตร์สู่บูรพทิศแลทักษิณ	เสกวารินด้วยพระธรรมคาถา
ที่นับถือคือพระไตรสรณา	ถ้วนสามคราจึงชำระพระพักตร์

ลีลาที่อ่อนหวานในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

นิจาเอ๋ยเคยรองละอองบาท	โปรดประภายไพเราะเสนาะเสียง
แสนละม่อมน้อมพระองค์ดำรงเรียง	ดังเดือนเคียงแข่งคู่กับสุริยา
จงอยู่ดีศรีสวัสดิ์พิพัฒน์ผล	ให้พระชนม์ยั่งยืนหมั่นพรรษา
ได้สืบวงศ์พงศ์มิ่งกุญอุชฺรยา	บำรุงราษฎร์ศาสนาถึงห้าพัน
เหมือนสององค์ทรงนามพระรามลักษณ เป็นปิ่นปักปกเกศทุกเขตชั้นที่	
ประจามีตรศิคร้ายวายชีวัน	เสวยชั้นฉัตรเฉลิมเป็นเจิมจอม

ลีลาที่อ่อนหวานในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

อันที่จริงหญิงชายย่อมหมายรัก	มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
แม้จักกรักไว้ให้อารมณ์	อย่ารักชมนอกหน้าเป็นราศี
ดังพฤษยาต้องพายุพัดโบก	เขยื้อนโยกก็แต่กิ่งไม้ทิ้งที่
จงยับยั้งชั่งใจเสียให้ดี	เหมือนจามรู้จักรักษากาย
อันตัวนางเปรียบอย่างพุ่มเมศ	พึงประเวศผุดพันชลสาย
หอมผกาเกสรจรจาย	มิได้วายภุมรินถวิลปอง
ครั้งได้ชมสมจิตพิศวาส	ก็นิราศแรมจรลผันผยอง
ไม่อยู่เฝ้าเกล้ารสเที่ยวจลลง	ดูทำนองใจชายก็คล้ายกัน

สุนทรภู่สอนว่า หญิงชายนั้นสามารถที่จะรักกันได้ แต่ขอให้เก็บความรักนั้นไว้
อย่าให้มีความรักออกนอกหน้าจกนไป

3. การใช้คำและความเปรียบ (การใช้ภาพพจน์)

ภาพพจน์ (Figure of speech) คือ คำหรือ กลุ่มคำที่เกิดจากกลวิธีการใช้คำ เพื่อให้เกิด
ภาพที่แจ่มชัด และลึกซึ้งขึ้นในใจของผู้รับสาร ภาพพจน์เป็นลักษณะการใช้คำอย่างประณีต
มีศิลปะ โดยใช้กลวิธีการเปรียบเทียบซึ่งมีหลายประเภท ดังนี้

3.1 การเปรียบเทียบโดยตรง หรืออุปมา (simile) คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีก
สิ่งหนึ่งที่เหมือนหรือคล้ายกัน โดยมีการใช้คำว่า เหมือน คล้าย ยังกับ ดูดั่ง ประดุจ ประหนึ่ง
เช่น เปรียบ ปาน เล่ห์ เพียง ฯลฯ ดังบทกลอนที่ว่า

อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียดในฝัก
สงวนคมสมนึกใครสัก	จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย

สุนทรภู่ได้กล่าวเปรียบเทียบไว้ว่า ความคิด หรือ ความรู้นั้น ก็เปรียบเสมือนอาวุธ
ที่ใช้ประหารคน จึงให้เก็บไว้อย่างมิดชิด เพราะอาจทำให้เราบาดเจ็บได้ และเมื่อถึงเหตุการณ์ที่
คับขัน หรือจำเป็นแล้ว จึงค่อยนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์

หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง ในสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

อันตัวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ	พึงประเวศผูกพันชลสาย
หอมผกาเกสรจรจราย	มิได้วายภุมรินถวิลปอง
ครั้นได้ชมสมจิตพิศวาส	ก็นิราศแรมจรัดฝันผยอง
ไม่อยู่เฝ้าเคล้ารสเที่ยวจกลอง	ดูทำนองใจชายก็คล้ายกัน
แม่นชายใดใจประสงค์มาหลงรัก	ให้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น
อันความรักของชายนี้หลายชั้น	เขาว่ารักรักนั้นประการใด
จงพินิจพิศดูให้รู้แน่	อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล

เปรียบเหมือนคิดปริศนาอย่าไว้ใจ มันมักไพล่เพลงขุมเป็นหลุมพราง
สุนทรภู่เปรียบหญิงสาวไว้ว่า เหมือนกับดอกบัวที่เพิ่งพ้นจากน้ำ เพิ่งแรกแย้ม
ย่อมเป็นที่หมายปองของหมู่ผึ้ง หรือเหล่าชาย จึงให้รู้จักชั้นเชิงชาย

3.2 การเปรียบเทียบโดยนัย หรืออุปลักษณ์ (Metaphor) คือ การเปรียบเทียบว่า
สิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งโดยใช้คำแสดงการเปรียบเทียบว่า “เป็น” หรือ “คือ” การเปรียบเทียบแบบนี้
เรียกว่า การเปรียบเทียบ ดังบทกลอนที่ว่า

ด้วยชนกชนนินันมีคุณ	ได้การุญเลี้ยงรักขามาจนใหญ่
อุ้มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร	หมายจะได้ฟังพาธิดาดวง

ถ้าเราดีมีจิตคิดอุปลักษณ์	กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
จะปรากฏยศยิ่งสิ่งทั้งปวง	กว่าจะล่วงลุดึงซึ่งพิมาน
เทพไทในห้องสิบหกชั้น	จะชวนกันสรรเสริญเจริญสาร
ว่าสตรีนี้เป็นยอดอุพาพาล	ได้เลี้ยงท่านชนกชนนี

สุนทรภู่ได้กล่าวว่า พ่อแม่นั้นเป็นผู้มีพระคุณ จึงสมควรอย่างยิ่งที่จะตอบแทน พระคุณท่าน เพราะท่านได้เลี้ยงเรามา เทพยดา ก็จะสรรเสริญ โดยเปรียบเทียบโดยนัยไว้ว่า เป็นยอดอุพาพาล หรือยอดหญิงที่ได้เลี้ยงดูพ่อแม่ให้มีความสุขสบาย

3.3 อธิพจน์ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้คำเกินจริง (Hyperbole) คือ การเปรียบเทียบ โดยใช้ถ้อยคำที่เกินจริง เป็นการเน้นให้เกิดความรู้สึก มีในเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

จงอยู่ดีศรีสวัสดิ์พิพัฒน์ผล	ให้พระชนมย์ยั่งยืนหมั่นพรรษา
ได้สืบวงศ์วงศ์มั่งกุดอุชฺรยา	บำรุงราษฎร์ศาสนาถึงห้าพัน

คำว่า พระชนมย์ยั่งยืนหมั่นพรรษา เป็นการกล่าวเกินจริง มักใช้ในการเน้นความรู้สึกว่า ให้มีพระชนมย์ยั่งยืนนาน หรือยั่งยืนนาน

3.4 สัญลักษณ์ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง หรือ นามนัย (Metonymy) มีในสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ	จงพิเคราะห์คำเลิศประเสริฐศรี
ได้เป็นแบบสอนตนพันราก็	กันบัดดีคำก่อนคนนิทา
ให้สุจีศรีเมืองเลื่องลือฟุ้ง	หอมจรุงกลิ่นกล้าวท้าวทิสา
เป็นที่ชื่นเช่นอย่างนางสีดา	ในได้หล้าหมายประคองตัวน้องเอย

นางสีดา เป็นสัญลักษณ์ของหญิงผู้มีความซื่อสัตย์ จงรักภักดีต่อพระสวามี คือ พระราม ถึงพร้อมด้วยความเป็นกุลสตรี เป็นแบบอย่างแก่หญิงทั่วไป

นอกจากนี้ ความสำคัญ หรือคุณค่าความงามในการใช้ภาษา หรือในเชิงวรรณศิลป์นั้น สุนทรภู่ได้แต่งเป็นคำกลอนได้อย่างงดงาม ให้ความหมายที่เข้าใจง่ายและตรงไปตรงมา มีสัมผัสนอก สัมผัสในอย่างไพเราะ แพรวพราวด้วยการใช้ภาษาอย่างเหมาะสมคมคาย ลึกซึ้ง

4. วิเคราะห์การใช้ภาษา จากการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ภาษาปรากฏผล ดังนี้

4.1 การใช้คำแผลง

สุนทรภู่นิยมใช้คำแผลงในการประพันธ์ เป็นการใช้ความสามารถพิเศษในการเลือกใช้ถ้อยคำของตนด้วยการเปลี่ยนแปลง หรือแผลงถ้อยคำให้เป็นไปต่าง ๆ ทั้งแผลงสระ และแผลงพยัญชนะ โดยไม่ถือว่าเป็นการใช้คำผิดหรือใช้คำไม่เหมาะสม การใช้คำแผลงถือเป็น อภิลิขิตของกวี หรือเป็นกวียานุโลม ทั้งนี้เพราะสุนทรภู่ต้องการส่งสัมผัสไปยังคำอื่น หรือต้องการ

คำว่า ไตรสรณา แปลงมาจาก ไตรสรณคมน์ หรือไตรสรณาคมน์ ตัดตัวอักษร
ตอนท้ายออกเป็น ไตรสรณา

ทิสประจิมอิมเอมเกษมสุข บรรเทาทุกข์ปรากฏด้วยยศดา

คำว่า ยศดา แปลงมาจาก ยศดาศักดิ์ ตัดตัวอักษรตอนท้ายออกเหลือเป็น ยศดา
หรือบทกลอนที่ว่า

พระพักตร์นั้นผันล่องตามคลองไป ห้ามมิให้ถ่ายทอดจารีปัสสาวะ

คำว่า อูจจาร์ แปลงมาจาก อูจจาร หรืออูจจาระ ตัดตัวอักษรตอนท้ายออก
เหลือเป็น อูจจาร์

และในบทกลอนที่ว่า

ถึงฤทธิเดชเวทมนตร์คลจะดี ตัวอัปรีข์แปรกลับให้อัปรา

คำว่า อัปรา แปลงมาจาก อัปราชัย

4.2 การใช้คำบาลี สันสกฤต และเขมร

สุนทรภู่แต่งเรื่องสวัสดิรักษาเพื่อถวายเจ้านายในพระราชวัง ดังนั้น จึงมีความจำเป็น
ที่จะต้องใช้คำราชาศัพท์ในเรื่อง ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมและเพื่อถวายพระเกียรติ คำราชาศัพท์
นิยมใช้คำที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร ซึ่งเป็นภาษาที่ไทยยกย่องว่าเป็นคำสูงแต่ดั้งเดิม
มา และนำมาใช้เป็นคำราชาศัพท์อยู่เป็นพื้น

การใช้คำบาลี สันสกฤต และเขมร ดังบทกลอนที่ว่า

ยามกลางวันนั้นว่าพระราชินี	สถิตที่วรวงศ์ให้สรงสนาน
พระอวระประสุคนธ์วิมลมาลย์	จะสำราญโรคาไม่ราลี
ครั้นพลบค่ำคล้าฟ้าสุระवास	ฝ่ายเบื้องบาทซ้ายขวาเป็นราลี
จรดน้ำชำระซึ่งราลี	ห้ามสตรีอย่าให้พาดบาทยุคล
เสวยนั้นผันพระพักตร์ไปบุรพทิศ	เจริญฤทธิชั้นยาสถาผล
แม่นผินพักตร์ทักษิณถิ่นมณฑล	ไม่ขาดคนรักใคร่เวียนไปมา
ทิสประจิมอิมเอมเกษมสุข	บรรเทาทุกข์ปรากฏด้วยยศดา
แต่ทิสเหนือเหลือร้ายววยชีวา	ทั้งชันษาทรุดน้อยถอยทุกปี ๆ
อนึ่งนั่งบั๊งคนอัยยลคำ	อย่าบัววันน้ำลายพาเสีราลี
ผินพักตร์สู่อุดรประจิมดี	ไม่ต้องฝึคุณไสยพันภัยพาล
แล้วรงน้ำชำระพระนลาฏ	จึงผูกผาดผิวพรรณในสัณฐาน
เสด็จไหนให้สรงชลธาร	เป็นฤกษ์พาลอุบได้แล้วไคลคลา ๆ

ในเรื่องเพลงชาวถวายโอวาทก็เช่นกัน มีการใช้คำบาลี สันสกฤต และเขมร ดังบทกลอนที่ว่า

ด้วยขอบคุณทูลกระหม่อมถนอมรัก	เหมือนผัดพักตร์ผิวหน้าเป็นราศี
เสด็จมาปราศรัยถึงในกุฎี	ดั่งวาริรดซาบอาบละออง
ทั้งการณสุนทราคารวะ	ถวายพระวรวงศ์จ้านงสนอง
ขอพึงบุญมฤติกาฝ่าละออง	พระหน่อสองสุริยวงศ์ทรงศักดิ์ดา
ด้วยเด็ยนี้มิได้รองละอองบาท	จะนิราศแรมไปไพรพฤกษา
ต่อถึงพระวสาอื่นจักคืนมา	พระยอดฟ้าสององค์จงเจริญ
อย่ารู้โรคโศกเศร้าเหมือนเขาอื่น	พระยศยืนยอดมนุษย์สุดสรรเสริญ
มธุรสชดช้อยให้พลอยเพลิน	จะต้องเห็นห่างเหทุกเวลา
ไหนจะคิดพิศวงถึงองค์ใหญ่	ทั้งอาลัยองค์น้อยละห้อยหา
มิเจียมตัวกลัวพระราชอาชญา	จะไต่ป่าแบกวางข้างละองค์
พาเที่ยวชมมณามหาสมุทร	เมืองมนุษย์นรกไม่ไพรพระหง
ต่อรอนรอนอ่อนอับยับลง	จึงจะส่งเสด็จให้เข้าในวัง

4.3 การใช้คำไวพจน์

การที่สุนทรภู่อำไวพจน์ซ้ำหลายแห่งเพื่อให้ได้จำนวนคำครบฉันทลักษณ์ ช่วยเน้นความหมายอีก ทั้งช่วยให้คำเกิดเสียงไพเราะมากขึ้น ไม่ถือเป็นคำฟุ่มเฟือยแต่อย่างใด ดังบทกลอนที่ว่า

ที่นับถือคือพระไตรสรณา	ถ้วนสามคราจึงชำระสระพระพักตร์
จะเห็นว่า คำที่ใช้ตัวหนาแต่ละบรรทัดนั้น	ล้วนเป็นคำที่มีความหมายเดียวกันทั้งสิ้น

คำว่า ชำระ สระ หมายถึง ชำระ ฟอก หรือล้าง ชะล้างให้สะอาด

หรือบทกลอนที่ว่า

ด้วยราศีที่ชะลอนรลักษณ์	อยู่พระพักตร์แต่ทิวาเวลากาล
คำว่า เวลา กาล หมายถึง คราว กำหนดขึ้นเป็นคู่	

หรือบทกลอนที่ว่า

หนึ่งไปไหนได้พบอศกซาก	อย่าออกปากทักทายร้ายนักหนา
คำว่า อศก ซาก หมายถึง ร่างของคน หรือสัตว์ที่ตายเหลือแต่เค้า	

หรือบทกลอนที่ว่า

อนึ่งนั้นวันกำเนิดเกิดสวัสดิ์	อย่ามาสัตว์เสียดง่าทั้งราศี
อายุนี้ย่อยถ้อยเดือนทุกเดือนปี	แล้วมักมีทุกข์โศกโรคโรคา

คำว่า เกิด กำเนิด หมายถึง เป็นขึ้น มีขึ้น
คำว่า สง่า ราศี หมายถึง ลักษณะความดีงามของคนอันเป็นที่น่าเกรงขามและเคารพ

นับถือ

คำว่า โรค โรคา หมายถึงความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย ความบกพร่องหรือผิดปกติ

ทางจิตใจ

หรือบทกลอนที่ว่า

ข้างขวากลองต้องกลับทับซ้ายมา เป็นมามวมงคลเลิศประเสริฐนัก

คำว่า เลิศ ประเสริฐ หมายถึง วิเศษ ดีที่สุด ยอดดีหรือยอดเยี่ยมพิเศษ

4.4 การใช้คำเล่นสัมผัส

สุนทรภู่ได้รับการยกย่องมากที่สุดคือ ในด้านกระบวนการกลอน ถึงแม้การแต่งกลอนมีมาก่อนสมัยสุนทรภู่ก็จริงอยู่ แต่สุนทรภู่สามารถประดิษฐ์กลอนให้ไพเราะยิ่งขึ้นด้วยการเพิ่มสัมผัสในเข้าชั้นทลักษณ์กลอนแปด จึงมีผู้ยกย่องว่า สุนทรภู่เป็นเอกในทางแต่งกลอนแปด ดังบทกลอนที่ว่า

ขอพระองค์จงจำไว้สำเหนียก ดังนี้เรียกว่าเรื่องสวัสดิรักษา

สำหรับองค์พงศกษัตริย์ชาติติยา ให้ผ่องผาสุกสวัสดิ์ขจัดภัย

บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท แต่คนนั้นมีใครจะแกล้งใจ

จึงกล่าวกลับซ้ำซ้อนเป็นกลอนไว หวังจะให้เจนจำได้ชานาญ

จะเห็นได้ว่า เป็นกลอนที่มีสัมผัสนอก หรือสัมผัสบังคับถูกต้องทุกบท และมีสัมผัสในแพรวพราวทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ดังนี้

สัมผัสสระ ได้แก่ องค์-จง จำ-สำ องค์-พงศ กษัตริย์-ชาติ สวัสดิ์-ขจัด ราณ-ท่าน ทำ-คำ

แกล้ง-แกล้ง กลับ-ซ้ำ ซ้อน-กลอน จำ-ชำ

สัมผัสอักษร ได้แก่ จง-จำ เรียก-เรื่อง รัก ผ่อง-ผา สุก-สวัสดิ์ บท-โบ ท่าน-ทำ คน-ใคร-

ใจ กล่าว-กลับ-กลอน ซ้ำ-ซ้อน จะ-เจน-จำ

4.5 การใช้คำภาษาปาก

สุนทรภู่ใช้คำภาษาปาก ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าผินหน้าฝ่าฝืนขึ้นเหนือหน้า จะต้องรำเพราพัดชดมาปะ

คำว่า รำเพราพัด มาจากคำว่า ลมเพลมพัด หมายถึง อากาศเจ็บป่วยที่ไม่รู้สาเหตุ เข้าใจกันว่าถูกกระทำ สุนทรภู่นำมาใช้ในลักษณะที่เป็นภาษาปาก อาจเป็นเพราะสุนทรภู่อต้องการใช้คำภาษาปากดังกล่าวเพื่อให้ได้คำที่มีสัมผัสไพเราะ

บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในเชิงวรรณศิลป์

จากการที่สุนทรภู่ได้แต่งวรรณกรรมคำสอนมานั้น ย่อมมีบทบาทสู่กวี และผลงานวรรณกรรมของกวีในรุ่นต่อ ๆ มา อาจเป็นส่วนกลอน ลีลาการเขียน แนวคิดในการแต่งดังในนิราศพระแท่นดงรังนี้ เดิมสันนิษฐานกันว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่ง แต่ต่อมาก็มีหลักฐานว่า นายมีหรือหมื่นพรหมสมพัตสร กวีสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นผู้แต่ง ส่วนกลอนในนิราศพระแท่นดงรังนี้คล้ายกับของสุนทรภู่มาก ดังบทกลอนที่ว่า

ในระหว่งนางรังทั้งคู่ค้อม	ค่านับน้อมกิ่งก้านก็สาขา
แต่ไม่รังยังรักพระศาสดา	อนิจจาเราเกิดไม่ทันองค์
เห็นแต่แท่นแผ่นผายยังปรากฏ	แสนกำสรดเศร้าจิตพิศวง
น้ำเนตรหยดหยดข้อยเป็นฝอยลง	คิดถึงองค์พระศัพัญญุตัญญาณ
พระองค์โปรดเทวาแลมนุษย์	ให้สูงลิ้นลิ้น โอชมสงสาร
พระชนม์ได้แปดสิบก็นิพพาน	โปรดประทานศาสนาไว้ห้าพัน

นอกจากนี้หมื่นพรหมสมพัตสร หรือนายมี ยังได้แต่งนิราศสุพรรณเป็นกลอนนิราศ และเรื่องนี้เดิมก็มีผู้เข้าใจว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่ง แต่ปัจจุบันสรุปได้ว่าหมื่นพรหมสมพัตสร หรือนายมีเป็นผู้แต่งกลอนนิราศสุพรรณ ลีลาส่วนกลอนของสุนทรภู่มีอิทธิพลต่อนายมีมาก ทั้งสัมผัสนอก และสัมผัสใน ดังบทกลอนที่ว่า

มาถึงหน้าวัดเพลงวังเวงจิต	นั่งพิณิจศาลาที่อาศัย
มีตะพานลูกกรงลงบันได	จึงจำไว้แนจิตไม่ผิดเพี้ยน
แต่ก่อนพระวัดนี้ท่านดีมาก	ชื่อขรัวนาคช่างฉลาดช่างวาดเขียน
มีคนจำแบบอย่างมาวางเรียน	จนช่างเขียนประเดี๋ยวนี้ก็ดีจริง
ทุกวันนี้ฝีมือเขาลือมาก	แต่ฝปากอับชื่อไม่ลือถึง
ไม่มีใครขอยกเหมือนตลกบึง	ต้องนอนจึงคิดอ่านสงสารตัว
เสียแรงเรียนวิชาสารพัด	เที่ยวหยาบขี้ดกใส่ไว้ในหัว
เหมือนมณีสืออับขยับมัว	จะเห็นตัวไม่รอดตลอดไป

ในนิราศพระปฐม ของหลวงจักรปราณี (มหาฤกษ์) ซึ่งเป็นกวีในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้รับอิทธิพลส่วนกลอนและลีลาการเขียนเชิงเสียดสีประชดประชันมาจากสุนทรภู่ ดังบทกลอนที่ว่า

ว่าเขารักทำควักค้อน	ขึ้นจิวอ่อนมือตีนปิ่นไม้ไหว
แม้สมัครรักเราไม่เป็นไร	จะปิ่นได้ทุกวันไม่ครั้นคร้าม
ด้วยหนามจิวเดียวนี้มีไม่มาก	เขาคอยตากอยู่ทุกวันอย่าหวั่นหวาม
จะทำบุญเสียดด้วยขวานตระหนางาม	ไปตากหนามจิวบาดให้ขาดระยำ

ลีลาการเขียนของหลวงจักรปราณีนั้นได้รับอิทธิพลมาจากกลอนสุนทรภู่ สังเกตได้จากสำนวนกลอนที่ใช้เน้นแสดงถึงความรู้สึกส่วนตัวของกวีชัดเจนมาก

ในสุภายติศรญาณ ของหม่อมเจ้าอิศรญาณ ซึ่งเป็นกวีในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้รับอิทธิพลด้านสำนวนกลอนและลีลาการเขียนแนวเสียดสีประชดประชันมาจากสุนทรภู่เช่นกัน ดังบทกลอนที่ว่า

เพชรอย่างดีมีค่าราคายิ่ง	ส่งให้ลึงจะรู้ค่าราคาหรือ
ต่อผู้คนดีมีปัญญาจึงหาหรือ	ให้เขาถือเสียว่านายนี้ขายเพชร
ของสิ่งใดเจ้าว่างามต้องตามเจ้า	ใครเลยเล่าจะไม่งามตามเสด็จ
จำไว้ทุกสิ่งจริงหรือเท็จ	พริกไทยเม็ดคิดเคี้ยวเคี้ยวขย็วยังร้อนฯ

นอกจากนี้หม่อมเจ้าอิศรญาณยังได้แต่งวรรณกรรมคำสอนเป็นกลอนเพลงยาว

เรื่องสุภายติศรญาณ

หรืออิศรญาณภายิต ซึ่งคล้ายกับผลงานของสุนทรภู่มากทั้งนี้หม่อมเจ้าอิศรญาณได้รับอิทธิพลทั้งกลวิธีการเขียนและเนื้อเรื่องมาจากสุนทรภู่ ดังบทกลอนที่ว่า

	อิศรญาณชาญกลอนอักษรสาร
เทศนาคำไทยให้เป็นทาน	โดยตำนานศุภอรรรถสวัสดิ์
สำหรับคนเจ้าจิตจริตเขลา	ด้วยมัวเมาโมห้มากในชากผี
ต้องหาม้ามโนมัยใหญ่ยวารี	สำหรับจีเป็นม้าอาหาไนย
ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสาร โบราณว่า	น้ำพึ่งเรือเสื่อพึ่งป่าอชฌาสัย
เราก็จิตคิดดูแลก็เข้าใจ	รักกันไว้ดีกว่าชังระวังการณ

นอกจากนี้ยังมีกวีเอกท่านหนึ่งคือคุณพุ่ม ซึ่งเป็นกวีหญิงในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 ก็ได้รับอิทธิพลจากลีลาการเขียนกลอนของสุนทรภู่ ปรากฏในเพลงยาวบวงสรวงฉลองสระบางโหมด ดังบทกลอนที่ว่า

เชิญเสด็จมาสดับรับบวงสรวง	เอานามพุ่มแทนพวงทิพย์บุปผา
ด้วยจากแดนแสนกันดารดวงมาลา	ไม่ทันหาบายศรีพลีสังเวช
ส่วนกุศลต่างสุคนธรศรีน	อันหอมชื่นไม่สิ้นกลิ่นระเหย
ไมตรีจิตอุทิศแทนนมเนย	บูชาเอยอาร์กษด้วยภักดี
แล้วจะลาไปประณตพระบาทเรศ	ขอพระเดชคุ้มภัยในวิถี
กับศีลทานเมตตาบารมี	จงเป็นที่พึ่งทั่วทุกตัวไป
ขอฝากน้ำฝากนามตามอักขระ	ให้เรียกสระกระษัตริวาริไส
ฤดูแล้งก็อย่าแห้งเช่นอันใด	ถ้าใครได้วิควกเหมือนตักเต็ม

คุณพุ่มได้สร้างสระน้ำไว้ที่ตำบลบางโคมด ตรงทางขึ้นพระพุทธบาทสระบุรีเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ มีการอ้างอิงขออำนาจเทพารักษ์ให้ช่วยปกป้องรักษาสระน้ำให้ใสสะอาดอยู่ตลอด 5,000 ปี ตามความเชื่อที่ว่าพระพุทธศาสนาจะอยู่ยืนยาว 5,000 ปี

นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ มีลักษณะที่เหมือนกันและต่างกัน เพื่อให้มองเห็นลักษณะที่เหมือนกันและต่างกันอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงวิเคราะห์เปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ 1. การเปรียบเทียบวรรณกรรมของสุนทรภู่ในด้านที่มา 2. การเปรียบเทียบวรรณกรรมของสุนทรภู่ในด้านลักษณะคำประพันธ์ 3. การเปรียบเทียบวรรณกรรมของสุนทรภู่ด้านเนื้อหาคำสอน และ 4. การเปรียบเทียบวรรณกรรมของสุนทรภู่ในด้านกลวิธีการสอน

การวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนในด้านต่าง ๆ นั้น มีตัวอย่างโดยสังเขป ดังนี้

1. การเปรียบเทียบวรรณกรรมของสุนทรภู่ในด้านที่มา

ที่มาของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มีความเหมือนและความแตกต่างกัน กล่าวคือ วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ เรื่องสวัสดิศรัทธามีที่มาจากสวัสดิศรัทธาของเก่าซึ่งเดิมแต่งเป็นคำฉันท์แต่คนทั่วไปไม่เข้าใจ สุนทรภู่จึงนำมาแต่งเป็นกลอนเพลงยาว เพื่อถวายพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์ทิพยวดี เรื่องเพลงยาวถวายโอวาทเป็นคำสอนที่สุนทรภู่ นำเรื่องที่ตนเองได้ศึกษาและประสบมา แต่งเป็นกลอนเพลงยาวสอนพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย กับเจ้าฟ้าหญิงกษัตริย์ทิพยวดีเช่นกัน ส่วนสุภาษิตสอนหญิง สุนทรภู่ได้นำสุภาษิตของเก่าและเหตุการณ์ที่ตนเองประสบมาแต่งเป็นกลอนสอนสตรี หรือหญิงทั่วไป

2. การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านลักษณะคำประพันธ์

การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านลักษณะคำประพันธ์ทั้ง วรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่อง คือ สวัสดิศรัทธา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาษิตสอนหญิง ล้วนมีลักษณะคำประพันธ์ที่เหมือนกัน คือ เป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนเพลงยาว โดยเริ่มขึ้นต้นบทกลอนในวรรคที่ 2 คือ วรรครับ และจบบท หรือจบเรื่อง ลงด้วยคำว่า เอย มีตัวอย่างในสวัสดิศรัทธา ดังบทกลอนที่ว่า

.....	สุนทรทำคำสวัสดิศรัทธา
.....	ตามพระบาลีเฉลิมให้เพิ่มพูน
.....
.....
.....
.....

สนองคุณมุทิกาสามีภักดี	ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสถาน
แม่นผิคนเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื่องโบราณ	ขอประทานอภัยโทษได้โปรดเอ
ในด้านลักษณะคำประพันธ์ มีตัวอย่างในเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า	ควรมีควรจวนจะพราวจากสถาน
จึงเขียนความตามใจอาลัยลาน	ขอประทานโทษอาอย่ารำคิ
.....
.....
.....
.....
ควรมีควรส่วนผลอาานิสงส์	ซึ่งรูปทรงสังวรรัตนประภัสสร
ให้สิ่งศักดิ์ทรงมหาสถาวร	ถวายพรพันวษาขอลาเอ
ในด้านลักษณะคำประพันธ์ มีตัวอย่างในสุภายิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า	ประนมหัตถ์น้อมสการขึ้นเหนือเศียร
ต่างประทีปโกสุมปทุมเทียน	จางงเนียรนบบาทพระศาสดา
.....
.....
.....
.....
ให้สุขศิริมืองเลื่องลือฟุ้ง	หอมจรวงกลิ่นกล้วทั่วทิวศา
เป็นที่ชื่นเช่นอย่างนางสีดา	ในใต้หล้าหมายประคองคว้นองเอ

3. การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านเนื้อหาคำสอน

เนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ทั้ง 3 เรื่อง ข้อที่เหมือนกันคือ

เป็นวรรณกรรมคำสอนที่สอนให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีของสังคมไทย ส่วนข้อที่ต่างกันคือ วรรณกรรมคำสอน 2 เรื่องแรก คือ สวัสดิรักษา และเพลงยาวถวายโอวาท เป็นวรรณกรรมคำสอนสำหรับชาย ส่วนสุภายิตสอนหญิงนั้น เป็นวรรณกรรมคำสอนสำหรับหญิง โดยมีเนื้อหาคำสอนดังนี้

เนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษาได้กล่าวถึงการรักษาสิริ

ความประพฤติปฏิบัติที่เป็นสิริมงคล มีทั้งข้อห้าม และข้อปฏิบัติของชายไทย เช่น ตื่นนอนห้ามโมโห ตื่นเข้ามาให้ล้างหน้า เรียนวิชาอาคมให้หมั่นท่อง ฯลฯ

เนื้อหาคำสอนในเพลงยาวถวายโอวาทได้กล่าวถึงข้อคิด คติสำคัญต่าง ๆ ในการดำเนินชีวิตของชายไทย เช่น ความกตัญญู ความวิริยะอุตสาหะ ความมีวินัย การรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่ ฯลฯ ซึ่งสุนทรภู่ได้ถ่ายทอดเป็นบทกลอนอันไพเราะทั้งรสคำและรสความ ถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้เข้าใจลักษณะวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยให้เข้าใจโลก เข้าใจมนุษย์ รู้ถึงความจริงของชีวิต

เนื้อหาคำสอนในสุภาษิตสอนหญิงนั้นได้เน้นในเรื่องการเป็นหญิงที่ดี เช่น เคารพเชื่อฟัง บิดามารดา รักนวลสงวนตัว มีความซื่อสัตย์สุจริต กิริยามารยาทเรียบร้อย การเป็นภรรยาที่ดี เคารพเชื่อฟังสามี ปรนนิบัติสามี มีความซื่อสัตย์ต่อสามี ฯลฯ จึงอาจกล่าวได้ว่าเนื้อหาคำสอนต่าง ๆ ที่ใช้สอนหญิงนั้นมักเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่กระทำเพื่อบุพการี และสามี เพราะในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น หญิงจะมีสถานภาพและบทบาทด้อยกว่าชาย เพราะจากข้อมูลเนื้อหาวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ทั้ง 3 เรื่อง ไม่พบการสอนในเรื่องการซื่อสัตย์ต่อภรรยา หรือการปฏิบัติตัวเป็นสามีที่ดีแต่ประการใด

4. การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านกลวิธีการสอน

กลวิธีการสอนทั้ง 8 แบบ เป็นกลวิธีการสอนที่พบในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ และวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ แต่ในเรื่องนี้อาจใช้กลวิธีการสอนได้หลายแบบ ดังจะวิเคราะห์ตามลำดับคือ

4.1 กลวิธีการสอนแบบชี้แจงเหตุผลและโน้มน้าวใจ คือ การสอนที่มีเหตุผลรองรับ เนื้อหาการสอนนั้นๆ มีลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผล

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษา ใช้กลวิธีการสอนโดยชี้แจงเหตุผล เช่น ไม่ควรค่าว่าสุนัขที่เห่าหอนจะทำให้เสียราศี มีภัย คนไม่ยำเกรง อย่างบ้านน้ำลายเมื่อลมพัด เพราะจะไปถูกสัตว์ได้ และเมื่อพบพระสงฆ์ ผู้ทรงศีลให้กราบไหว้ มิฉะนั้นศรัทธาจะถดถอยลง ฯลฯ ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งสุนัขมักเห่าแต่เห่าหอน	อย่าชู้ก่อนคำว่าอชฌาสัย
เสียสง่าราศีมักมีภัย	คนมิได้ยำเเกรงวาจา
อนึ่งเขพะอย่าถ่มเมื่อลมพัด	ไปถูกสัตว์เสื่อมมนต์ดลลดา
อนึ่งพบปะพระสงฆ์ทรงศีลา	ไม่วันทาถอยถดทั้งศรัทธา

วรรณกรรมคำสอนเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท ใช้กลวิธีการสอนโดยชี้แจงเหตุผล ถึงการเป็นกษัตริย์ที่ดี หรือเชื่อพระวงศ์ที่ดีว่า ต้องรักษาเกียรติของตนเอง ดังบทกลอนที่ว่า

พระผ่านเกล้าเจ้าฟ้าบรรดาศักดิ์	แม่นไม่รักชายจะอดสู
ซึ่งยศศักดิ์จักประกอบจําบรู	ได้เจ็ดชูช่วยเฉลิมให้เพิ่มพูน
อันเผ่าพงศ์วงศ์วารักษ์	สามภักดิ์พึ่งปิ่นบดินทร์สุรย์
สิ่งที่ไม่ทราบให้ทราบทูล	จึงเพิ่มพูนภายหน้าปรีชาชาญ
ประเพณีที่บำรุงกรุงกษัตริย์	ปฏิบัติพร้อมผันตามบรรหาร
ต่างพระทัยนัยเนตรสังเกตการ	ตามบูรณเรื่องราชานุวัตร

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิง ใช้กลวิธีการสอนโดยชี้แจงเหตุผล เช่น ถ้าชายรักหญิงจริงให้มาสู่ขอกับพ่อแม่โดยตรง อย่าหลงตามไปกับเขา หากชายไม่เลี้ยงจะอับอาย ฝ่ายพ่อแม่ก็จะโกรธ เพราะอับอายขายหน้า ดังบทกลอนที่ว่า

เขารักจริงให้สู่ขอกับพ่อแม่	อย่าวิ่งแร่หลงงมไปตามง่าย
เขาไม่เลี้ยงไล่จับจะอับอาย	ต้องเป็นหม้ายอยู่กับบ้านประจําตน
ข้างพ่อแม่ก็จะโกรธพิโรธรำ	จะจงจำดีโบยออกโหยหน
ด้วยท่านอายขายหน้าประชาชน	ไม่รักตนจึงต้องมาหมองมัว
ถ้าปะว่าพ่อแม่ใจคอร้าย	กลับซื้อชายคิดเอากับเจ้าฟัว
แม่นขายจนคนขัดปลัดเข้าตัว	เราทำชั่วก็ต้องขายกายเราเอง

4.2 กลวิธีการสอนโดยยกนิทานและอุทาหรณ์ประกอบ คือการสอนโดยหยิบยกนิทานหรือเล่าอุทาหรณ์ต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับเนื้อหาคำสอน โดยนิทานหรืออุทาหรณ์ที่ยกเป็นตัวอย่งนั้น จะเป็นสิ่งที่สามารถเป็นคำสอนได้เป็นอย่างดี เพราะประกอบการสอนให้น่าสนใจและทำให้จดจำเนื้อหาคำสอนได้แม่นยำยิ่งขึ้น

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิง ใช้กลวิธีการสอนโดยยกนิทานและอุทาหรณ์ประกอบคือ เนื้อหาคำสอนที่กล่าวถึงนิทานพื้นบ้านเรื่อง จันทโครพ ดังบทกลอนที่ว่า

ยังมีพวกหนึ่งนั้นขยันยิ่ง	เป็นหญิงสองใจไม่กำหนด
เที่ยวยกย่ายร้ายชมภิมย์รส	ใครมาจดไผ่จับรับตะกาง
จะรักไหนก็ไม่รักสมครมัน	เร่งประชันเชิงลองทั้งสองข้าง
ชูต่อชูรู้เรื่องเคืองระคาง	ก็จัดขวางหึงสาจะฆ่าฟัน
เพราะนารีมิได้ตรงจําางหมาย	ทำให้ชายเคืองแค้นแสนกระสัน
เหมือนพวกนางโมราวิลาวัณย์	ยื่นพระขรรค์ฟัวให้กับไอ้โจร

จากเรื่อง จันทโครพ ในระหว่างที่จันทโครพต่อสู้กับโจรอยู่นั้น นางโมรา ซึ่งเป็นชายาของจันทโครพ ได้ยื่นพระขรรค์ของจันทโครพให้แก่โจร ทำให้โจรได้อาวุธฆ่าจันทโครพจนสิ้นชีวิต ชื่อของนางโมราจึงติดอยู่ในลักษณะ หรือภาพลักษณ์ที่ไม่ดี คือมีชู้

4.3 กลวิธีการสอนแบบใช้ภาพพจน์ (Figures of speech) คือถ้อยคำที่ทำให้เกิดภาพในใจ โดยใช้กลวิธีหรือชั้นเชิงในการเรียบเรียงถ้อยคำให้มีพลังที่จะสัมผัสอารมณ์ผู้อ่านจนเกิดความประทับใจ เกิดความเข้าใจลึกซึ้ง และเกิดอารมณ์สะท้อนใจมากกว่าถ้อยคำที่กล่าวอย่างตรงไปตรงมา วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ มีกลวิธีการสอน โดยใช้ภาพพจน์ทั้งหมด 4 แบบ ดังนี้

อุปมา (Simile) คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งที่โดยธรรมชาติแล้ว มีสภาพที่แตกต่างกันแต่มีลักษณะเด่นร่วมกันและใช้คำที่มีความหมายว่า เหมือน คล้าย เป็นคำแสดงการเปรียบเทียบ เพื่อเน้นให้เห็นจริงว่าเหมือนอย่างไร ในลักษณะใด

อุปลักษณ์ (Metaphor) คือ การเปรียบเทียบด้วยการกล่าวว่า สิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง โดยใช้คำแสดงการเปรียบเทียบว่าเป็น หรือคือ ความหมายจะลึกซึ้งกว่าอุปมา

อติพจน์ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้คำเกินจริง (Hyperbole) คือ การเปรียบเทียบโดยใช้ถ้อยคำที่เกินจริงเป็นการเน้นให้เกิดความรู้สึก

สัญลักษณ์ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง หรือนามนัย (Metonymy)

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาทใช้กลวิธีการสอนแบบอุปมาโดยเปรียบเทียบปัญญาและความรู้เหมือนอาวุธ ดังบทกลอนที่ว่า

อันความคิดวิद्याเหมือนอาวุธ	ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียดในฝัก
สงวนคมสมนึกในฮึกฮัก	จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย
จับให้หมั่นคั่นหมายให้วายวอด	ช่วยให้รอดรักให้ซิดพิสมัย
ตัดให้ขาดปรารถนาหาสิ่งใด	เพียรจงได้ดังประสงค์ที่ตรงดี

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง ใช้กลวิธีการสอนแบบอุปมาโดยเปรียบเทียบที่ทำตัวไม่มีค่ามีสามีหลายคนเหมือนก้อนกรวดทราย ดังบทกลอนที่ว่า

ที่เกิดมาเป็นนารีไม่มีค่า	จะเกิดมาทำไมให้หมองหมาง
เหมือนกรวดทรายปรายเล่นไม่เว้นวาง	จะเอาอย่างนางโมราหรือว่าไร
เมื่อไม่ถือตราภูมิไว้คุ้มห้าม	คนจึงลามเลยลวนมากวนได้
แม้รู้จักรักษาถือตราไว้	จะคุ้มภัยให้พ้นมีคนกลัว

อติพจน์ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้คำเกินจริง (Hyperbole) คือ การเปรียบเทียบโดยใช้ถ้อยคำที่เกินจริงเป็นการเน้นให้เกิดความรู้สึก มีปรากฏในเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

จงอยู่ดีศรีสวัสดิ์พิพัฒน์ผล	ให้พระชนมย์ยังยืนหมื่นพรรษา
ได้สืบวงศ์พงศัมภ์กุฎอุชฺรยา	บำรุงราษฎร์ศาสนาถึงห้าพัน

สัญลักษณ์ คือ การเปรียบเทียบโดยใช้สิ่งหนึ่งแทนอีกสิ่งหนึ่ง หรือ นามนัย (Metonymy) มีในสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ จงพิเคราะห์คำเลิศประเสริฐศรี
ได้เป็นแบบสอนตนพันราศี กันบัดสีคำก่อนคนนินทา
ให้สุจริตเมืองเลื่องลือฟุ้ง หอมจรวงกลิ่นกล้วทั่วพิศา
เป็นที่ชื่นเช่นอย่างนางสีดา ในใต้หล้าหมายประคองตัวน้องเอย

4.4 กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติ

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษา ใช้กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติคือ ในวันคล้ายวันเกิดอย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เพราะเสียวราศี ทำให้เกิดทุกข์โศกโรคภัย ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งนั้นวันกำเนิดเกิดสวัสดิ อย่าฆ่าสัตว์เสียวสง่าทั้งราศี
อายุน้อยถอยเลื่อนทุกเดือนปี แล้วมักมีทุกข์โศกโรคโรคา

วรรณกรรมคำสอนเรื่องเพลงยาวถวายโอวาทใช้กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติ คือ การเป็นกษัตริย์ที่ดีต้องขยันศึกษาเล่าเรียน และรอบรู้ในทุกๆ ด้าน ควรอ่านหนังสือต่าง ๆ ที่มีมาแต่โบราณ ทั้ง ไสยศาสตร์ การรบ การทำสงคราม และลำดับญาติวงศ์ให้จดจำจนชำนาญ ดังบทกลอนที่ว่า

อุตสาห์เรียนเขียนอ่านบูรณราช ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
ลำดับศักดิ์จักพรรดิขัตติย์วงศ์ อุตสาห์ทรงจดจำให้ชำนาญ
ด้วยพระองค์ทรงสมบรมนาถ บังคับราชการสิ้นทุกถิ่นฐาน
กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ มณเฑียรบาลพระราชบัญญัติตัดสินานวน
อนึ่งให้รู้สุภาษิตบัณฑิตพระร่วง โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร ทราบให้ถ้วนถี่ไว้จะได้ทูล

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิงใช้กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติ คือ ให้พิจารณาเชิงชายที่จะมารักให้พินิจพิจารณาให้ถี่ถ้วน ดังบทกลอนที่ว่า

แม่นชายใดใจประสงค์มาหลงรัก ให้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น
อันความรักของชายนี้หลายชั้น เขาว่ารักรักนั้นประการใด
จงพินิจพิศดูให้รู้แน่ อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล
เปรียบเหมือนคิดปริศนาอย่าไว้ใจ มันมักไพล่เพลงขุมเป็นหลุมพราง

4.5 กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงสำนวน หรือสุภาษิต

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท กล่าวถึง การอ้างอิงสุภาษิตพระร่วง โดยตรงโดยให้รอบรู้ในสุภาษิต ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งให้รู้สุภายิตบัณฑิตพระร่วง โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
 ราชศัพท์รับสั่งให้บังควร ทราบให้ถ้วนถี่ไว้จะได้ทุก
 สุภายิตพระร่วงเป็นสุภายิตโบราณสมัยสุโขทัย เป็นข้อความเชิงสั่งสอน แนะนำให้
 ประพฤติปฏิบัติตาม ส่วนโคลงเพชรพวง หรือโคลงพยุหยาตราเพชรพวงนั้น เจ้าพระยาพระคลัง
 (หน) กวีในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นผู้แต่ง โคลงพยุหยาตราเพชรพวงเป็น เรื่องที่ให้ความรู้เกี่ยวกับ
 พระราชพิธีทางชลมารค และทางสถลมารคสืบต่อมา ส่วนการศึกษาเรื่องการใช้คำราชศัพท์มี
 ความสำคัญ คือ จะได้ทราบทูลให้ถูกต้องตามธรรมเนียม สมกับที่ได้เป็นหน่อเนื้อเชื้อกษัตริย์
 วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวถึงการรักษาวลสงวนตัว อย่างยิ่งสุกก่อน
 ห้าม ดังบทกลอนที่ว่า

จงรักษาวลสงวนนามห้ามใจไว้	อย่าหลงไหลจำคำที่พร้าสอน
คิดถึงหน้าบิดาแลมารดร	อย่ารีบร้อนเร็ววันมักไม่ดี
เมื่อสุกงอมหอมหวานจึงควรหล่น	อยู่กับต้นอย่าให้พรากไปจากที่
อย่างยิ่งสุกก่อนห้ามไม่งามดี	เมื่อบุญมีคงจะมาอย่าปรารมภ์

4.6 กลวิธีการสอนผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท มีการใช้กลวิธีการสอนโดยผ่าน
 พฤติกรรมตัวละครเอก คือ พระราม พระลักษณ์ จากเรื่องรามเกียรติ์ โดยกล่าวถึง พระราม
 พระลักษณ์ที่สืบวงศ์กษัตริย์ ปกป้องบ้านเมืองให้สงบสุข ดังบทกลอนที่ว่า

จงอยู่ดีมีศรีสวัสดิ์พิพัฒน์ผล	ให้พระชนม์มั่งยืนหมั่นพรรษา
ได้สืบวงศ์วงศ์วงศ์วงศ์กษัตริย์	บำรุงราษฎร์ศาสนาถึงห้าพัน
เหมือนสององค์ทรงนามพระรามลักษณ์	เป็นปิ่นปักปกเกศทุกเขตชั้น
ปัจจามิตรคิดร้ายวายชีวัน	เสวยชั้นฉัตรเฉลิมเป็นเจิมจอม
จะไปจากฝากสมเด็จพระเชษฐา	จงรักพระอนุชาอุทิศสำถนอม
พระองค์น้อยคอยประคองหนึ่งยอดอม	ทูลกระหม่อมครอบครองกันสององค์

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิง มีการใช้กลวิธีการสอนผ่านพฤติกรรม

ตัวละครเอกคือ นางสีดา จากเรื่องรามเกียรติ์ ที่นางประพฤติตนเป็นคนดี รักเดียวใจเดียว
 ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ	จงพิเคราะห์คำเลศประเสริฐศรี
ไว้เป็นแบบสอนตนพันราศี	กันบัดสีคำก่อนคนนินทา
ให้สุจิตริเมืองเลื่องลือฟัง	หอมจรงกลิ่นกล้วยทั่วทิศา
เป็นที่ชื่นเช่นอย่างนางสีดา	ในใต้หล้าหมายประคองตัวน้องเอย

4.7 กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงพระพุทธศาสนาและจารีต

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิกษา มีการใช้กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงพระพุทธศาสนาและจารีตคือ กล่าวถึงพระรัตนตรัย ดังบทกลอนที่ว่า

ผินพักตร์สู่บุรพทิศแลทักษิณ	เสกวารินด้วยพระธรรมคาถา
ที่นับถือพระไตรสรณา	ถ้วนสามคราจึงชำระสระพระพักตร์

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาทมีการใช้กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงพระพุทธศาสนาและจารีตคือ กล่าวถึงเรื่องบุญกุศล เรื่องกรรม คือทำกรรมใดไว้ ก็ได้รับผลของกรรมนั้น ดังบทกลอนที่ว่า

แม่นนอกวังตั้งใจจะไปอยู่	สำหรับปูเสื่อสาครคอยกวาดผง
ขอพึ่งบุญพูนสวัสดิ์เหมือนนัครง	ได้ธำรงร่มเกล้าทั้งเข้าเย็น
แต่ยามนี้มีกรรมจะจำจาก	ด้วยแสนยากยังไม่มีที่จะเห็น
เพราะพระเจ้าเยาว์นักรักเรือน	จึงจำเป็นจำพรากจำจากไป

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง มีการใช้กลวิธีการสอน โดยอ้างอิงพระพุทธศาสนา และจารีต คือกล่าวถึง บุญกุศล กล่าวถึงสวรรค์ เทพยดา และโสฬสพรหมหรือ พรหมสิบหกชั้น อันเป็นคติทางพุทธศาสนา ดังบทกลอนที่ว่า

ถ้าเราดีมีจิตคิดอุปถัมภ์	กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
จะปรากฏยศยิ่งสิ่งทั้งปวง	กว่าจะล่วงลุดึงซึ่งพิมาน
เทพไทในห้วงสิบหกชั้น	จะชวนกันสรรเสริญเจริญสาร
ว่าสตรีนี้เป็นยอดอุพาพาล	ได้เลี้ยงท่านชนกชนนี

4.8 กลวิธีการสอนแบบประชดประชัน

วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง มีการใช้กลวิธีการสอนแบบประชดประชัน คือ ประชดประชันคนว่ารนไปหาสิ่งผิด ๆ จนทำให้เดือดร้อน ดังบทกลอนที่ว่า

แต่ใจคนมักจะร่นไปหาผิด	ครั้นได้คิดจัดตรอมออกผอมเหลือง
ต้องเดือดคั่นกินน้ำตาอยู่นองเนื่อง	สุดจะเปลื้องราคินจนสิ้นคาว

ตารางที่ 4-1 ลักษณะกลวิธีการสอนแบบต่าง ๆ

ลักษณะกลวิธีการสอน	สวัสดิรักษา	เพลงยาวถวายโอวาท	สุภาษิตสอนหญิง
1. แบบชี้แจงเหตุผล	✓	✓	✓
2. แบบยกนิทานและอุทาหรณ์			✓
3. แบบใช้ภาพพจน์		✓	✓
4. แบบบอกให้ปฏิบัติ	✓	✓	✓
5. แบบอ้างอิงสำนวนภาษิต		✓	✓
6. แบบผ่านพฤติกรรม		✓	✓
ตัวละครเอก			
7. แบบอ้างอิงพระพุทธศาสนา	✓	✓	✓
8. แบบประชดประชัน			✓

จากการศึกษาภาพรวมด้านกลวิธีการสอนของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ พบว่า มีการสอนทั้งหมด 8 แบบ กลวิธีการสอนที่ใช้มากที่สุดคือ กลวิธีการสอนแบบชี้แจงเหตุผล กลวิธีแบบบอกให้ปฏิบัติ และกลวิธีอ้างอิงพระพุทธศาสนา รองลงมาคือกลวิธีแบบใช้ภาพพจน์ กลวิธีการสอนแบบอ้างอิงสำนวนภาษิตและกลวิธีการสอนแบบผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก ลำดับที่สามคือ กลวิธีการสอนแบบยกนิทานและอุทาหรณ์ และกลวิธีการสอนแบบประชดประชัน เหตุที่กลวิธีการสอนแบบชี้แจงเหตุผล กลวิธีแบบบอกให้ปฏิบัติ และกลวิธีอ้างอิงพระพุทธศาสนา ใช้มากที่สุด เพราะเป็นกลวิธีการสอนที่น่าจะได้ผลมากที่สุด เนื่องจากมีการชี้แจงถึงสาเหตุที่สอนไว้ และบอกผลที่จะได้รับตามมา นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่บางเรื่องมีการบรรยายด้วยถ้อยคำที่คมคาย ไพเราะการบอกให้ปฏิบัติจะ เห็นภาพคล้อยตามชัดเจน และการอ้างอิงพระพุทธศาสนาอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทยเป็นการโน้มน้าวใจให้เชื่อตามคำสอนนั้น ๆ ด้วย ส่วนกลวิธีการสอนแบบใช้ภาพพจน์ แบบอ้างอิงสำนวนภาษิต และแบบผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก เป็นกลวิธีหนึ่งที่มีการใช้มากรองลงมา อาจเป็นเพราะเป็นกลวิธีที่ใช้สอนแล้ว เข้าใจง่าย ชัดเจน ตรงประเด็น

บทที่ 5

ความสำคัญและบทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย

ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย

วรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาษิตสอนหญิงของสุนทรภู่ ล้วนเป็นวรรณกรรมไทยที่ได้รับความนิยมเชื่อถือจากชาววัง และชาวบ้านอย่างแพร่หลาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สวัสดิรักษา ถือได้ว่าเป็นฉบับที่รู้จักกันอย่างกว้างขวาง มักมีผู้นำไปกล่าวอ้างสั่งสอนลูกหลานกันอย่างติดปากขึ้นใจเสมอ ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งกุษาฬาทรงณรงค์รบ	ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สี่ทิวทิศโลกดี	เอาเครื่องสี่แดงทรงเป็นมงคล

หรืออีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งเล่าเข้าที่ศรีไสยาสน์	อย่าประมาทหมั่นคำนับลงกับหมอน
เป็นนิรันดร์สรรเสริญเจริญพร	คุณบิดมรรดาคุณอาจารย์

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่า สวัสดิรักษาเป็นการประมวลคติความเชื่อที่นิยมกันในชีวิตประจำวันของคนไทยโบราณเกี่ยวกับการปฏิบัติตน เช่น เมื่อตื่นนอนให้ล้างหน้า พูดยาววาจาที่ดี ก่อนจะเข้านอนให้ล้างเท้า ให้เริ่มต้นศึกษาเล่าเรียนในวันพฤหัสบดี ให้ใช้เครื่องนุ่งห่มสีตามวันให้งดเว้นการมีเพศสัมพันธ์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา อีกทั้งให้ตัดเล็บหรือสระผมตามวันที่กำหนด ฯลฯ ซึ่งโบราณถือว่าการปฏิบัติตามความเชื่อดังกล่าวจะเกิดความเป็นสิริมงคลแก่ผู้ปฏิบัติ จึงอาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษานั้นมีมาช้านาน สำหรับใช้เป็นเครื่องอบรมกล่อมเกลายบุคคลมาแต่ดั้งเดิม ให้รู้จักปฏิบัติตนอยู่ในขอบเขตที่สังคมนิยมกันว่าถูกต้องและดีงามด้วยเหตุนี้ สวัสดิรักษาจึงเกิดขึ้นหลายสำนวนตามความคิดเห็น ความรู้สึก และความเชื่อของคนในสมัยก่อน ซึ่งสะสม และสืบต่อร่วมกันมานานหลายชั่วอายุคน

ความเป็นมาของสวัสดิรักษา

สุนทรภู่ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในตอนจบเรื่องว่า เนื้อหาของสวัสดิรักษาได้มาจากสวัสดิรักษาคำฉันท์ ที่กวีโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยาแต่งไว้ แต่สวัสดิรักษาคำฉันท์นั้นอ่านเข้าใจยากและไม่มีใครมีความรู้เรื่องอย่างแจ่มแจ้ง สุนทรภู่อยังนำมาดัดแปลงแต่งเป็นคำกลอนขึ้นใหม่เพื่อให้อ่านเข้าใจได้ง่าย อีกทั้งยังช่วยให้จำได้อย่างขึ้นใจ และแม่นยำ ดังบทกลอนที่ว่า

บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์	แต่คนนั้นมิใคร่แจ้งแกลงใจ
จึงกล่าวกลับขับช้อนเป็นกลอนไว้	หวังจะให้เจนจำได้ช้านาน

เนื้อหาของสุภาษิตส่วนมากมักกล่าวเป็นคติ เป็นไปในเชิงสั่งสอนเกี่ยวกับเรื่องต่าง ๆ ทั้งในแง่สอนให้เว้น และสอนให้ประพฤติแก่คนทั่วไป โดยชี้ให้เห็นสังขธรรม สุภาษิตจึงเป็นสิ่งที่มิประโยชน์มาก เพราะนอกจากจะสอนทางปฏิบัติแล้ว ยังเป็นเครื่องบำรุงความคิดและเป็นเครื่องวัดนิสัยใจคอคนได้อย่างถูกต้องอีกด้วย

สุภาษิตที่กล่าวสอนชายโดยเฉพาะ เกี่ยวกับการปฏิบัติคนในอิริยาบถต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันนั้น ได้แก่ สวัสดิรักษา ถึงแม้ก่อนหน้านี้อาจมีวรรณกรรมคำสอนเพื่อสอนชาย แต่ก็เป็นการสอนเฉพาะเรื่อง ไม่ได้สอนเรื่องทั่ว ๆ ไป เช่น บทพระราชนิพนธ์สามเรื่องในสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้แก่ โคลงทศรถสอนพระราม เป็นคำสั่งสอนราชธรรมสำหรับกษัตริย์ โคลงพาลีสอนน้อง เป็นคำสั่งสอนหลักความประพฤติของข้าราชการที่พึงปฏิบัติกษัตริย์ โคลงราชสวัสดิ กล่าวหลักความประพฤติของอำมาตย์ข้าราชการผู้อยู่ใกล้ชิดกษัตริย์

สวัสดิรักษาเป็นสุภาษิตสอนชายเล่มแรกของไทยอย่างแท้จริงที่สอนให้ชายปฏิบัติตามได้อย่างง่าย ๆ เกี่ยวกับอิริยาบถต่าง ๆ เช่น นั่ง นอน ยืน เดิน ซึ่งถือเป็นสิ่งสำคัญในชีวิตประจำวันของคนไทยมาแต่อดีต ทั้งนี้เพื่อให้เกิดสิริมงคลแก่ผู้ปฏิบัติ สวัสดิรักษาเป็นวรรณกรรมประเภทคำสอน ที่แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภท ร้อยกรอง ดังนั้น ความสำคัญหรือคุณค่าสิ่งที่ผู้อ่านจะได้รับจากสวัสดิรักษาประการหนึ่ง คือ ความไพเราะด้วยเสียง และสัมผัสของคำที่คล้องจองกัน นอกจากนี้ผู้อ่านจะได้รับสิ่งต่าง ๆ อีกหลายประการที่เป็นคุณประโยชน์ อันสามารถนำไปใช้เป็นหลักในการดำเนินชีวิตอันเป็นคุณค่าที่สามารถทำให้ชีวิตมีความสุขความเจริญรุ่งเรืองได้ต่อไป

วรรณกรรมคำสอนเรื่องเพลงยาวถวายโอวาทจัดแบ่งเนื้อหาได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่เป็นคำสอน มีเนื้อหาเป็นการสอนให้ปฏิบัติในสิ่งที่ดีควร บ้างเป็นข้อคิดเตือนใจและส่วนที่เป็นเนื้อหาเกี่ยวกับเรื่องราวชีวิตส่วนตัวของกวี ซึ่งสอดแทรกสลับไปกับส่วนที่เป็นคำสอน

เนื้อหาส่วนที่เป็นคำสอนมีหลายเรื่อง คำสอนที่สำคัญคือ คำสอนเกี่ยวกับการศึกษา สอนให้สนใจตั้งใจศึกษาหาความรู้ในเรื่องต่าง ๆ ตามโบราณราชประเพณี เช่น สุภาษิตโบราณราชาศัพท์ กลอนกาพย์ กุณณเจียรบาล ฯลฯ เพื่อให้มีความรู้ความสามารถสมศักดิ์ศรีแห่งชาติวงศ์ และเพื่อจักได้นำวิชาความรู้ไปใช้ประโยชน์ในราชการบ้านเมืองต่อไป อีกทั้งเน้นย้ำให้เห็นความสำคัญของวิชาความรู้ คำสอนเกี่ยวกับการผูกมิตรไมตรี การคบหาสมาคมกับบุคคล เช่น สอนไม่ให้คบคนพุดจาหลอกหลวง ไม่ให้คบคนชั่ว ให้คบบัณฑิตให้คบคนดีมีศีลสัตย์ ให้วางตนให้เหมาะสมกับบุคคล อีกทั้งสอนเกี่ยวกับการปฏิบัติในเรื่องต่าง ๆ เช่น ให้รักษายศศักดิ์ ให้รักษาสัตย์ ให้เห็นคุณค่าของวิชาความรู้ ดังบทกลอนที่ว่า

อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก	แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย
แม่นจับอินหมื่นแสนจะแคลนคลาย	เจ็บจนตายนั้นเพราะเหน็บให้เจ็บใจ

หรือ

อันความคิดวิथाเหมือนอาวธ ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียในฝัก

สงวนคมสมนึกใครอีกซัก จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย

เนื้อหาอีกส่วนหนึ่งเป็นเรื่องราวส่วนตัวของสุนทรภู่ ที่เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับประวัติอันเป็นหลักฐานที่ทำให้ทราบเรื่องราวชีวิตบางช่วงบางตอนของสุนทรภู่ เช่น เป็นครูถวายพระอักษร เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยกับเจ้าฟ้าคุณทูลทิพยวดี ในตอนท้ายสุนทรภู่ได้ถวายพระพรให้สองพระองค์ประสบสิริสวัสดิ์พิพัฒน์มั่งคั่ง มีพระชนมายุยืนนาน อนึ่งสุนทรภู่ยังกล่าวแสดงความภาคภูมิใจในความสามารถของตนไว้อย่างชัดเจนซึ่งช่วยให้ทราบถึงชื่อเสียงและความรู้สึกเกี่ยวกับตนเองของสุนทรภู่ ดังบทกลอนที่ว่า

อย่างหม่อนฉันอันที่ตีแลชั่ว ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาลือฉาว

เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร

บทสุดท้ายของเพลงยาวถวายโอวาท จบลงด้วยการกล่าวอุทิศอานิสงส์ที่กวีได้ปฏิบัติมาให้แก่เจ้าฟ้าคุณทูล เจ้าฟ้าอาภรณ์ เจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว “ให้สิ่งศักดิ์ทรงมหาสถาวร ถวายพรวันวสาขอลาเอย”

เพลงยาวถวายโอวาทนับเป็นวรรณกรรมคำสอนที่มีคุณค่าเรื่องหนึ่ง ให้คำสอนข้อคิดที่ลึกซึ้งและยังคงทันสมัยสามารถนำมาใช้ได้ในชีวิตปัจจุบัน แม้วรรณกรรมเรื่องนี้จะมิขนาดสั้นเมื่อเทียบกับผลงานเรื่องอื่นของสุนทรภู่ แต่มีความไพเราะงดงามทั้งคำและความ มีคำสอนข้อคิดหลายบทหลายตอนเป็นคุณค่าที่มีความสำคัญประทับใจจดจำกันมานาน

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิง สะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อว่าจะไรดีอะไรงาม อะไรไม่ดีสำหรับหญิงที่ดีในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ สุนทรภู่สอนให้หญิงสงวนงามตามตามระบอบให้ชอบกล จึงจะพ้นภัยพาลการนิทา คือ ให้ยึดมั่นประพฤติปฏิบัติตามแบบแผนที่ตั้งสอนอบรมกันมานั่นเอง สุภายิตสอนหญิงจึงสะท้อนให้เราได้ว่าทราบว่สังคมต้นรัตนโกสินทร์ช่วงรัชกาลที่ 1-3 คาดหวังให้สตรีที่ดีมีลักษณะและคุณสมบัติอย่างไร

สุภายิตสอนหญิงได้แนะนำคักเตือนและสอนหญิงในช่วงวัยสำคัญ 2 ช่วง คือ วัยที่ยังเป็นสาวอยู่ในความปกครองของพ่อแม่ และวัยที่ออกเรือนแล้วอยู่ในปกครองของสามี หญิงที่ดีจะต้องดีพร้อมทั้งทางการประพฤติปฏิบัติตนทางจิตใจและทางสติปัญญา ทางความประพฤตินั้นหญิงจะต้องสำรวมกิริยาทั้งการเดิน ยืน นอน นั่ง และการพูดจา การแต่งกายก็ควรเหมาะสมฐานะและสมตัว ดังบทกลอนที่ว่า

จะนุ่งห่มดูพอสมศักดิ์สงวน ให้สมควรรับพัสดุตามศักดิ์ศรี
 จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์ คุณวิผิวเนื้ออย่าเหลือเกิน
 ส่วนทางจิตใจนั้น หญิงที่สมควรมีความกตัญญูต่อพ่อแม่ รู้จักใช้จ่ายเงินทองอย่างมัธยัสถ์
 ดังคำกลอนที่ยกมากล่าวในตอนต้น ให้มีความขยันหมั่นเพียร เกลียคกลัวความชั่ว หลีกหนีอบายมุข
 ทั้งปวง ส่วนทางสติปัญญา ก็จะต้องใฝ่หาความรู้ สามารถทำกิจการงานของหญิงได้อย่างดี แยกดี
 และชั่วได้ ดังตัวอย่างบทกลอนที่ว่า

อยู่สถานบ้านช่องนั้นต้องคิด	ให้รู้จักการหญิงทุกสิ่งสา
เพื่อมีผิวพลเรือนเหมือนกันนา	จะได้หาเลี้ยงกันจนวันตาย
รู้วิชาก็ให้รู้เป็นครูเขา	จึงจะเบาแรงตนเร่งชวนขวย
มีข้าไทใช้สอยค่อยสบาย	ตัวเป็นนายโง่งง่าบ่าวไม่เกรง
การวิชาหาประดับสำหรับร่าง	อย่าเอาอย่างหญิง โกงที่โง่งเงง
การมิติที่ชั่วจงกลัวเกรง	อย่าครั้นเครงขับร้องคะนองใจ

สุภายิตสอนหญิง ได้กล่าวไว้ในหลายแห่ง สั่งสอนตักเตือนให้หญิงใฝ่หาวิชาความรู้
 เพื่อจะได้สามารถทำการงานเก็บหอมรอมริบสร้างฐานะให้มั่นคง คำกลอนที่ยกมากล่าวก็เป็น
 ตอนหนึ่งที่สอนในเรื่องนี้

อีกตอนหนึ่ง เรื่องการพูดจาให้ไพเราะ สุภายิตสอนหญิง ได้กล่าวเตือนไปถึงการ
 ประกอบอาชีพ ดังบทกลอนที่ว่า

แม่นจะเรียนวิชาทางค้าขาย	อย่าปากร้ายพูดจาอหัมม้าย
จึงซื่อง่ายขายดีมีกำไร	ด้วยเขาไม่เคืองจิตระอิดระอา

เมื่อนำตัวอย่างหญิงที่ไม่ควรถือเป็นเยี่ยงอย่าง การไม่รู้จักทำมาหากิน เป็นข้อตำหนิ
 อย่างหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

ที่ส่วนตัวถึงจะชั่วออกสิ้นพัน	สู้ปีดปกยกตนนี้สุดแสน
ไม่ทำมาหากินจนสิ้นแกน	ก็เลยเล่นเข้าบ่อนนอนสบาย

นอกจากนี้ สุภายิตสอนหญิง จะย้าให้หญิงรักษาคุณค่าของตน รักษาความดี รักษาตัว
 ไม่ให้มัวหมองเสียหายในเรื่องชู้สาว เมื่อถึงคราวจะมีคู่ครองจะได้คู่ครองที่ดี มีชีวิตครองเรือนที่
 มีความสุขยั่งยืน เพราะชายที่ดีย่อมเลือกหญิงที่ดีเป็นคู่ครอง

หญิงที่มีสามี สุภายิตสอนหญิง สอนว่าหญิงที่ครองเรือนมีหน้าที่อะไร ควรปฏิบัติตน
 อย่างไร ควรมีจิตใจอย่างไร และควรคิดอย่างไร จึงจะประคองให้ชีวิตครอบครัวมีความสุข
 มั่นคง อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข

คำสอนในสุภายิตสอนหญิงที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสามีและภรรยาสะท้อน

ให้เห็นบทบาทและสถานภาพของชายและหญิงที่เป็นสามีและภรรยาว่า สามีเป็นคนสำคัญที่สุดในครอบครัว ภรรยาจะต้องปรนนิบัติรับใช้ให้ได้รับความสุขความสบายทั้งกายและใจ ความสุขของสามีย่อมอยู่เหนือความสุขสบายของตนเองเสมอ คำสอนดังกล่าวบอกให้เราทราบว่าความเชื่อของคนในสมัยก่อนนั้น สามีเป็นผู้มีพระคุณต่อภรรยา เป็นผู้ปกป้องคุ้มครอง เป็นเกราะป้องกันไม่ให้ผู้อื่นมาล่วงเกินหรือรังแก ทั้งนี้เพราะเห็นว่าหญิงเป็นเพศที่อ่อนแอ เมื่อยังอยู่กับพ่อแม่ พ่อแม่ก็เลี้ยงดูและปกป้องจากอันตรายทั้งปวง ครั้นเมื่อหญิงสาวออกเรือนไปอยู่ในความคุ้มครองของสามีในฐานะภรรยาก็จะต้องเคารพและกตัญญูต่อสามี ปรนนิบัติรับใช้สามีตามคำสอนที่ได้สืบทอดกันมา

สุภชาติสอนหญิง เป็นวรรณกรรมสอนจริยธรรม ที่สะท้อนให้เราเห็นว่าสังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ให้ความสำคัญแก่หญิง ในฐานะเป็นคนที่สามารถสร้างความเจริญให้ตนเอง ครอบครัวและสังคมได้เป็นอย่างดี

วรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่องของสุนทรภู่มีความสำคัญในวิถีชีวิตของคนในสังคม จึงเกิดความสำคัญเป็นคุณค่าในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. คุณค่าในด้านให้ประพฤดีเป็นคนดี

คนดี หมายถึง บุคคลผู้มีความประพฤติดีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางความคิด การประพฤติปฏิบัติตนของคนเราย่อมแตกต่างกันไปตามลักษณะนิสัยและการอบรม อย่างไรก็ตาม ลักษณะนิสัยนั้นอาจเปลี่ยนแปลงได้เมื่อได้รับการสั่งสอนอบรมที่ถูกต้อง สมเหตุสมผล ซึ่งย่อมจะนำไปสู่การเชื่อถือคล้อยตามจนกระทั่งยอมรับและถือปฏิบัติในที่สุด เมื่อพิจารณาเนื้อหาสาระแล้ว จะเห็นว่า เป็นคำสอนที่คนทั่วไปสามารถปฏิบัติได้ไม่ยากนัก อีกทั้งยังเป็นประโยชน์แก่ผู้ประพฤติปฏิบัติอย่างแท้จริงอีกด้วย คำสอนดังกล่าวจึงกลายเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่นิยมปฏิบัติตามสืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน คุณค่าในด้านให้ประพฤดีตนเป็นคนดีแยกออกได้เป็น 3 ประการ ได้แก่

1.1 การประพฤดีดีทางกาย หมายถึง การปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนที่ดีที่มีอยู่แต่เดิม มีปรากฏดังนี้

1.1.1 ไม่เป็นคนเกียจคร้าน ในสวัสดิรักษา ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งวิชาอาคมถมนำ เวลาควรคิดเป็นนิจศีล

จึงศักดิ์สิทธิ์ฤทธิรณพันไพริน ให้เพิ่มภิญโญศปรากฎไป

การไม่เป็นคนเกียจคร้าน มีในเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

เหมือนหน่อเนื้อเชื้อวงศ์ที่องอาจ ย่อมเปรี๊ยะปราดปรากฎเพราะยศศักดิ์

ผู้ใหญ่น้อยพลอยมาสวามิภักดิ์ ได้พร้อมพรักทั้งปัญญาบารมี

ถ้าคร้านเกียจเกียรตยศก็ถดถอย ข้าไทพลอยแพลงพลิกออกหลีกหนี

ต้องเสิร์ฟร่อนน้อหน้าทั้งตาปี	ทูลคังนี้กลัวจะเป็นเหมือนเช่นนั้น
ด้วยไหนดไหนก็มาสวามิภักดิ์	หมายจะรักพระไปกว่าจะอาสัญ
จึงทูลความตามจริงทุกสิ่งอัน	ล้วนสำคัญขออย่าให้ผู้ใดดู
การไม่เป็นคนเกียจคร้าน มีในสุภายิตสอนหญิง	ดั่งบทกลอนที่ว่า
อย่าคิดเล่ห์เขยคงหาได้	อุตุสำห้ทำลำไฟเก็บประสม
อย่าเกียจคร้านงานสตรีจรรยา	จะอุดมสินทรัพย์ไม่อัปจน
ถ้าแม่นทำสิ่งใดให้ตลอด	อย่าทิ้งทอดเที่ยวไปไม่ได้ผล
เขม้นจะมีกรักงานการของตน	อย่าชุกชนคบเพื่อนไฟล่เชื่อนแห

1.1.2 ให้รักนวลสงวนตัว ไม่ชิงสุกก่อนห่าม ดั่งบทกลอนที่ว่า

เขารักจริงให้คู่ชอกกับพ่อแม่	อย่าวิ่งแร่หลงงามไปตามง่าย
เขาไม่เลี้ยงไล่จับจะอับอาย	ต้องเป็นม่ายอยู่กับบ้านประจันตน
และอีกตอนหนึ่ง ดั่งบทกลอนที่ว่า	

จงรักนวลสงวนงามห้ามใจไว้	อย่าหลงไหลจำคำที่พริ่าสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร	อย่ารีบร้อนเร็ววันักมักไม่ดี
เมื่อสุกงอมหอมหวานจึงควรหล่น	อยู่กับต้นอย่าให้พรากไปจากที่
อย่าชิงสุกก่อนห่ามไม่งามดี	เมื่อบุญมีคงจะมาอย่าปรามรภ์

การสอนให้รักนวลสงวนตัว ไม่ชิงสุกก่อนห่ามทำให้หญิงนั้นมีคุณค่าอยู่ในตัวเอง มีศักดิ์ศรีของความเป็นหญิง

1.1.3 ไม่ใช่กรีธาข้ามคนอื่น ดั่งบทกลอนที่ว่า

ครั้นพลบค่ำค้าฟ้าสุธาवास	ฝ่ายเบื้องบาทซ้ายขวาเป็นราศี
จรงรน้ำชำระซึ่งราศี	ห้ามสตรีอย่าให้พลาดบาทยุคล

กิจวัตรที่บุคคลควรปฏิบัติเมื่ออยู่ร่วมกัน ได้แก่ เมื่อเดินเข้าใกล้ใครก็หลีกเลี่ยงไปในระยะที่พอเหมาะ ไม่ยกมือยกเท้าให้กระทบใคร ไม่ชี้มือหรือยกมือให้ผ่านใคร หรือข้ามศีรษะใคร ไม่ว่าเขาจะนั่ง นอน ยืน เดิน และไม่เหยียดเท้าใส่ใคร เมื่อท่านผู้ใหญ่ นั่งอยู่จะไม่เดินเฉียดไป ต้องคลานเข้าไปหรือเดินก้มหลังไป ดังนั้น กิจวัตรข้ามเท้าหรือพาดเท้าจึงเป็นกิจวัตรที่ไม่ควรประพฤติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชาย ซึ่งสังคมไทยถือว่าเป็นใหญ่ เป็นผู้นำ เป็นหัวหน้าครอบครัว และเป็นผู้ได้บวชเรียน ถ้าหญิงใดขึ้นทำยอมเห็นว่า ผู้นั้นมีกิจวัตรไม่ดีเป็นอันมาก

1.1.4 ไม่บ้วนซากให้เปรอะเปื้อนเป็นที่รังเกียจ สุนทรภู่กล่าวไว้ ดั่งบทกลอนที่ว่า

อนึ่งเขพะอย่าถ่มเมื่อลมพัด	ไปถูกสัตว์เลื้อมมนต์คลาดดา
----------------------------	----------------------------

การถ่มน้ำลายในที่สาธารณะตามปรกติแล้วไม่ควรทำ เพราะน้ำลายอาจจะกระเด็นไปถูกคนอื่น และการถ่มน้ำลายอย่างมกง่ายไม่เลือกที่นั้น ย่อมทำให้สถานที่สกปรกเปรอะเปื้อนเป็นที่น่ารังเกียจ อีกทั้งเป็นการแพร่เชื้อโรคทางน้ำลายอีกด้วย อันได้แก่ โรคเกี่ยวกับทางเดินหายใจ เช่น โรคไอ โรคหวัด หรือโรคไข้ในท้อง วัณโรคที่เกิดในทรวงอก หรือช่องท้อง ฯลฯ

1.1.5 ใช้เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวอันสะอาด สุนทรภู่อ่อนให้แต่งกายสีตามวัน
ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งภูษาผ้าทรงนรงค์รับ	ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สีทิวโชคโฉลกดี	เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคล
เครื่องวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว	จะยืนยาวชันษาสถาผล
อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน	เป็นมงคลขัตติยาเขาราวี
เครื่องวันพุธสุดดีด้วยสีเสด	กับเหลืองแปดปนประดับสลัปสี
วันพฤหัสบดีเครื่องเขียวเหลืองดี	วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
วันเสาร์ทรงดำจึงล้ำเลิศ	แสนประเสริฐเสียนศึกจะนีกขาม
หนึ่งพาชีจีบประดับงาม	ให้ต้องตามสีสันจึงกันภัย

การกำหนดให้แต่งสีตามวัน ทำให้มีการเปลี่ยนเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวทุกวัน นับเป็นสิ่งดีหลายประการ เช่น เสื้อผ้านั้นจะสะอาดปราศจากกลิ่นเหม็น ไรฝุ่น ไม่เหม็นสาบ เข้าใกล้ใครก็ไม่เป็นที่รำคาญของคนทั้งหลาย ที่สำคัญคือตนเองจะไม่รู้สึกเหนียวตัว แต่จะรู้สึกสดชื่นแจ่มใส กระปรี้กระเปร่า ฯลฯ

นอกจากนี้ยังมีการสอนให้แต่งกายให้พอเหมาะพอควร แต่งกายให้สะอาด ในสุภาสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

จะนุ่งห่มคูพอสมศักดิ์สงวน	ให้สมควรรับพัศตร์ตามศักดิ์ศรี
จะมัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์	คุณวิพวเนื่ออย่าเหลือเกิน
จะเก็บไรไว้ผมให้สมพัศตร์	บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เงิน
เป็นสุภาพราบเรียบแลเจริญ	คงมีผู้สรรเสริญอนงค์ทรง
สุนทรภู่อ่อนให้แต่งกายพอเหมาะพอควร	แต่งกายให้สะอาด สุภาพเรียบร้อย

1.2 การประพฤติทางวาจา หมายถึง การพูดจาให้เรียบร้อย การพูดเป็นสิ่งที่จำเป็น และมีความสำคัญอย่างยิ่งในการดำรงชีวิตอยู่ในสังคม เนื่องจากต้องใช้คำพูดสื่อสารทำความเข้าใจกับบุคคลอื่นอยู่ตลอดเวลา การมีวาจาดี พูดได้ไพเราะอ่อนโยน ย่อมเป็นที่ชอบใจของคนทั่วไป การประพฤติดีทางวาจามีดังนี้

1.2.1 ไม่ใช่ถ้อยคำอันหยาบคาย ในสวัสดิรักษามีทั้งข้อห้ามและข้อปฏิบัติที่มุ่งให้บุคคลมีวาจาที่ถือว่าเรียบร้อยในหมู่คณะ เมื่อตื่นนอนตอนเช้าจะต้องประพฤติตามคำสอน ดังบทกลอนที่ว่า

แล้วเอื้อนอรรถตรัสความที่ดีก่อน	จะถาวรพูนเกิดประเสริฐศักดิ์
ด้วยราศีที่ชะลอนรลัทธิ	อยู่พระพักตร์แต่ทิวเวลากาล

จะเห็นได้ว่าสุนทรภู่เน้นให้คนทั่วไปไม่กล่าวคำหยาบคาย ให้พูดแต่วาจาดีตั้งแต่ตื่นนอน นอกจากนี้สุนทรภู่ยังสอนอีกว่า หนึ่งอย่าคำว่าแดดลมฝน ถึงแม้ว่าสิ่งที่ดำเนินจะเป็นเพียงธรรมชาติที่ไม่รับรู้เรื่องการคำก็ตาม แต่การดำเนินย่อมใช้ถ้อยคำที่หยาบช้าเลวทราม ถ้ามีผู้ใดมาได้ยินเข้าย่อมรู้สึกกรังเกียดผู้คำทันที

การไม่ใช่ถ้อยคำอันหยาบคาย มีในสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

เป็นมนุษย์สุดนิยมเพียงลมปาก	จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา
แม้พูดดีมีคนเขาเมตตา	จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสม
ถึงชายใดเขาพอใจมาพูดเกี่ยว	อย่าโกรธเกรี้ยวโกรธาว่าหยาบหยาม
เมื่อไม่ชอบก็อย่าตอบเนื้อความตาม	มันจะลามเล่นเลยเหมือนเคยเป็น

หรืออีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

แม้พิโรธโกรธจึ่งกับภัสดา	อย่านินทาว่าฟัวตัวลับหลัง
ฟังข่มขืนกลืนไว้ในอุรัง	อุตส่าห์บังกลบเกลื่อนที่เงื่อนเงา
จึงจะว่านาริมีความคิด	รู้ปกปิดมิดโทยไม่โฉดเขลา
ถึงใครรู้ว่าคุณต้องชมเรา	หนึ่งฟัวเขาเล่าก็เห็นว่าเป็นดี
การนินทาว่าฟัวนั้นชั่วถ้อย	เป็นคนน้อยปัญญาเสียดราศี
ถึงร้ายอย่าหาใหม่วิสัยมี	ชายที่ติรู้กำพิศก็จืดไป

1.2.2 ไม่ใช่เสียงตวาด หรือพูดจากระโชกกระชาก พูดตวาด ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งสุนัขมักเฝ้าแต่เห่าหอน	อย่าขู่ก่อนคำว่าอหัมมาสัย
เสียงสง่าราศีมักมีภัย	คนมิได้ย่ำแยงเกรงวาจา

การขู่สุนัขที่กำลังเห่าหอนย่อมต้องใช้เสียงดังเพื่อให้มันกลัว การขู่เต็มเสียงหรือการคุกคามด้วยการแผดเสียงเรียกว่าการตวาด จะทำให้เหนื่อยเปล่า สุนัขเห่าแล้วมันก็หยุดเอง เพราะมันเป็นธรรมชาติของสุนัข ดังนั้นจึงไม่ควรใช้เสียงตวาดจะทำให้คนอื่นรังเกียจ โดยไม่ใช่เรื่อง การใช้คำหยาบกับสัตว์ซึ่งไม่รู้ภาษาย่อมจะถูกตำหนิว่าหยาบคาย

การสอนไม่ให้พูดตวาด มีในสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น	อย่าตะคองตะคอกให้เคืองหู
--------------------------	--------------------------

ไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้นมึงกู	คนจะหลั่งว้างตามไม่ขามใจ
แม้จะเรียนวิชาทางค้าขาย	อย่าปากร้ายพูดจาอ้อฉมาสัย
จึงซื่อง่ายขายดีมีกำไร	ด้วยเขาไม่เคืองจิตระอิดระอา

ในสุภาษิตสอนหญิง สุนทรภู่สอนไม่ให้ ตะคั่นตะคอก ไม่ให้พูดवाद เพราะคนจะว่าได้ว่าเป็นคนไม่ดี หากมีอาชีพค้าขายก็ต้องไม่เป็นคนปากร้าย ไม่ตะคั่นตะคอกผู้อื่น

1.3 การประพุดคติทางใจ หมายถึง การที่จิตใจนึกคิดในทางที่ดี จิตของคนเป็น สิ่งสำคัญที่จะบังคับกาย และวาจาให้แสดงลักษณะอาการตลอดจนคำพูดออกมาให้ปรากฏ การฝึกจิตให้นึกคิดในทางที่ดี คิดถึงแต่สิ่งที่ดีงามอยู่เสมอ จะมีผลทำให้สุขภาพร่างกายแข็งแรง สมบูรณ์ สดชื่นแจ่มใส และสุขภาพจิตดี การประพุดคติทางใจ มีดังนี้

1.3.1 การระงับความโกรธ ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าลืมหลงจอตสำหรับรักษาสิริ	ตามคติโบราณท่านขานใจ
ว่าเข้าตรู่สุริโยโชนทภัย	ตื่นนอนให้ห้ามโมโหอย่าโกรธา

ตามปกติเราอยู่กันเป็นหมู่เป็นคณะ เป็นครอบครัว คนที่อยู่รวมกันเช่นนี้ก็ต้องมีปัญหากระทบกระทั่งกันบ้าง เข้าทำนองลื่นกับพื้นย่อมกระทบกันเป็นธรรมดา เมื่อเป็นเช่นนี้เราจึงต้องอดทนเมื่อได้ประสบอารมณ์ที่ไม่พอใจอย่างใดอย่างหนึ่ง ต้องไม่แสดงความเดือดดาล ขุนเฉียว พลุ่พลา่น ด้วยอำนาจความโกรธ เมื่อถูกคำว่าเสียศีล ซึ่งก่อนจะได้ตอบออกไปต้องคิดเสียก่อนว่า ดีหรือไม่ดี

การระงับความโกรธ มีในสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

แม่นั้วเคียดเจ้าจงดับระงับไว้	อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม
เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำค้อยพราพรหม	แม่นั้วระดมขึ้นตั้งคู่จะวูวาม
อันโมโหโทโสไม่อดได้	ความในใจก็จะดังออกกลางสนาม
ที่ชาวบ้านท่านไม่รู้จะรู้ความ	อย่าทำตามใจนักมักจะเคย
เอาใจฝ่าฝั้วจะรักเจ้าหนักหนา	หมั่นนำพาการเรือนอย่าเชื่อนเฉย
แม่นั้วทุกข์ทุกไขไม่เสบาย	อย่าวายเลยลามลวนให้กวนใจ

สุนทรภู่สอนไว้ในสุภาษิตสอนหญิง สอนให้ระงับความโกรธ ชีวิตครอบครัวก็จะมีความสุข ชาวบ้านก็ไม่รู้ความ หรือไม่รู้เรื่องราวที่ทะเลาะกัน ชาวบ้านก็จะไม่นินทาครอบครัวของเรา

1.3.2 การไม่ปล่อยใจให้ฟุ้งซ่าน สุนทรภู่สอนไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งอย่าว่าแค้นแลลมฝน	อย่ากังวลเร่งวันให้พลันดับ
------------------------	----------------------------

การที่กังวลฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ คิดในสิ่งที่ฝืนธรรมชาติย่อมทำให้ใจไม่เป็นสุข

เมื่อสิ่งที่คิดอยู่นั้นไม่เป็นไปตามที่ตนคิดหวัง

1.3.3 การเคารพบูชาพระสงฆ์ ดังบทกลอนที่ว่า

หนึ่งพบปะพระสงฆ์ทรงศีลา ไม่วันทาถอยถดทั้งยศทรัพย์

เนื่องจากพระสงฆ์ เป็นผู้รักษาศาสนา ผู้สืบทอดพระพุทธศาสนา พระสงฆ์สอนให้คนทั่วไปรู้จักพระธรรม ท่านเป็นผู้เผยแผ่ศาสนาพุทธให้เจริญ และเป็นที่พักของชาวบ้านได้ ทุกโอกาส เช่น ช่วยสอนหนังสือให้คนอ่านออกเขียนได้ ช่วยอบรมขัดเกลาจิตใจให้ประพฤติตนเป็นคนดี และช่วยเหลือผู้ตกหล่น ฯลฯ พระสงฆ์จึงมีบุญคุณต่อพุทธศาสนิกชนตลอดมา หน้าที่ของพุทธศาสนิกชนที่ดีควรรู้จักตอบแทนคุณผู้มีบุญคุณแก่ตนเองด้วยการตักบาตร หรือเคารพไหว้กราบอยู่เป็นประจำจะดี จะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีความกตัญญูกตเวที ซึ่งเป็นลักษณะนิสัยของคนไทย

1.3.4 การมีความเหนียวรั้งใจตนเอง การยับยั้งชั่งใจตนเอง ไม่หมกมุ่นในเรื่องเพศสัมพันธ์จนเกินไป ดังบทกลอนที่ว่า

หนึ่งวันจันทร์คราสตรุษสารทสุรย์	วันเพ็ญบูรณพรรษาอัชฌาสมัย
ทั้งวันเกิดเรดิร้างให้ห่างไกล	ห้ามมิให้เสน่หาถอยอายุ
แม้นสตรีมีระคูย่ออยู่ด้วย	ถ้ามีม้วยก็มักเสียจักขุ
เกิดมีผีฟองเป็นหนองพุ	ควรทำนุบำรุงองค์ให้จงดี

1.3.5 สวดมนต์ก่อนนอนระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย คุณพ่อแม่ ครูอาจารย์ ดังบทกลอนที่ว่า

หนึ่งเล่าเข้าที่ศรีไสยาสน์	อย่าประมาทหมั่นคำนับลงกับหมอน
เป็นนิรันดร์สรรเสริญเจริญพร	คุณบิดรมารดาคุณอาจารย์

พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งเรียกรวมกันว่า พระรัตนตรัยนั้น เป็นสิ่งที่มีคุณ คนไทยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจให้ทุกคนเป็นคนดี เวลาจะเข้านอนหรือตื่นนอนแล้ว ถ้าทุกคนได้กราบไหว้ถึงพระคุณของพระรัตนตรัยอยู่เสมอ จะทำให้จิตใจดีและคิดอยากจะทำดีตามท่าน พ่อแม่ก็มีคุณอย่างสิ้นเหลือ เพราะเป็นผู้ให้กำเนิดที่รักและปรารถนาดีต่อลูกทุกคน ครูอาจารย์ก็มีคุณเช่นเดียวกัน เนื่องจากท่านให้วิชาความรู้และปรารถนาจะให้ศิษย์ของท่านเป็นคนดีทุกคน การที่เรานึกถึงบุญคุณของท่านผู้อื่นที่ได้มีแก่ตัวเรานั้นนับว่าเป็นความดี แต่จะเป็นการดียิ่งขึ้นถ้าเราจะทำความดีอย่างอื่นอีกนอกเหนือไปจากการกราบไหว้ระลึกถึงพระคุณของท่านแต่เพียงก่อนนอนเพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูเท่านั้น เช่นนี้จึงจะนับว่าเป็นผู้รู้จักพระคุณของท่านอย่างแท้จริง

1.3.6 การไม่คิดฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งนั้นวันกำเนิดเกิดสัตว์สี่ อย่างมาสัตว์เสียสง่าทั้งราสี
 อายุนี้ย่อยถอยเลื่อนทุกเดือนปี แล้วมักมีทุกข์โศกโรคโรคา
 การมีจิตเมตตากรุณาไม่คิดฆ่าสัตว์เล็ก สัตว์ใหญ่ร่วมปีเกิด หรือในวันเกิดจะทำให้
 จิตใจมีความสุข ส่งผลให้ร่างกายมีสุขภาพแข็งแรงสมบูรณ์ และอายุจะยืนยาวอีกด้วย

1.3.7 ให้ขยันศึกษาเล่าเรียน เอาใจใส่หมั่นทบทวนวิชาอาคม มีในสวัสดิรักษา ดัง
 บทกลอนที่ว่า

หนึ่งวิชาอาคมถมถนนำ เวลาคำนวณคิดเป็นนิจสิน
 จึงศักดิ์สิทธิ์ฤทธิธรรมพันไพริน ให้เพิ่มบุญญาศปรากฎไป
 จุดประสงค์สำคัญ คือต้องการให้หมั่นศึกษาเล่าเรียน และระลึกถึงคุณครูบา
 อาจารย์ที่ลงวิชาอาคมให้ นอกจากนี้ยังให้คนมีสติสัมปชัญญะ หมั่นทบทวนท่องจำวิชาอาคม
 อยู่เสมอ เป็นการฝึกสมอง ฝึกสมาธิให้จำวิชาอาคมได้ถูกต้องแม่นยำ และเพื่อไม่ให้ลืมง่าย
 ในเพลงยาวถวายโอวาท มีการสอนให้เอาใจใส่หมั่นทบทวนวิชาอาคม ขยันศึกษาเล่าเรียน
 ดังบทกลอนที่ว่า

อุตสาห์เรียนเขียนอ่านบูรณราช ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
 ลำดับศักดิ์จักพรรดิขัดตียวงศ์ อุตสาห์ทรงจดจำให้ชำนาญ
 ด้วยพระองค์ทรงสมบรมนารถ บังคับราชการสิ้นทุกถิ่นฐาน
 กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ มนเทียรบาลพระบัญชายุติตัดสินานวน
 อนึ่งให้รู้สุภายิตบัณฑิตพระร่วง โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
 ราชาศัพทรับสั่งให้บังควร ทราบให้ถ้วนถี่ไว้จะได้ทูล
 ทั้งพุทธไสยไตรคาทวายุค ให้ทราบทุกที่ถวิลบดินทร์สุธา
 พระยศศักดิ์จักเฉลิมให้เพิ่มพูน ได้ฟังทูลกระหม่อมของฉันทสององค์
 การขยันศึกษาเล่าเรียน การเอาใจใส่หมั่นทบทวนวิชาอาคมทำให้มีความรู้ ยศศักดิ์
 เพิ่มพูนในสุภายิตสอนหญิง สุนทรภู่อสอนให้มีความขยันหมั่นเพียร ใฝ่หาความรู้ สามารถทำกิจการ
 งานของหญิงได้อย่างดี ดังตัวอย่างบทกลอนที่ว่า

อยู่สถานบ้านช่องนั้นต้องคิด ให้รู้กิจการหญิงทุกสิ่งสา
 เพื่อมีผิวพลเรือนเหมือนกันนา จะได้หาเลี้ยงกันจนวันตาย
 วิชาที่รู้เป็นครูเขา จึงจะเบาแรงตนแรงขวนขวาย
 มีข้าไทใช้สอยค่อยสบาย ตัวเป็นนายโง่งง่าบ่าวไม่เกรง
 การวิชาหาประดับสำหรับร่าง อย่าเอาอย่างหญิง โกงที่โจ่งเจง
 การมิตีที่ชั่วจงกลัวเกรง อย่าครั้นเครงขับร้องคะนองใจ

สุภายิตสอนหญิง ได้กล่าวซ้ำ สั่งสอนตักเตือนให้หญิงใฝ่หาวิชาความรู้เพื่อจะได้
สามารถทำงานเก็บหอมรอมริบสร้างฐานะให้มั่นคง

การที่บุคคลสามารถประพฤติได้ดีทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้น นับได้ว่าเป็นคนดีพร้อม ย่อมจะได้ชื่อว่าเป็นผู้มีมงคลอย่างแท้จริง เพราะจะได้รับความสุขความเจริญ
ตลอดไป

2. คุณค่าในด้านให้รู้จักรักษาสุขภาพอนามัย

ด้านเกี่ยวกับการรักษาสุขภาพอนามัย ได้แก่

2.1 การไม่สูบบุหรี่ กินเหล้า ไม่ยุ่งเกี่ยวกับยาเสพติดทำให้ร่างกายแข็งแรง ชีวิตตนเอง
และครอบครัวก็ไม่เดือดร้อน มีในสุภายิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

คิดถึงตัวหาฝืนนี้หายาก	มันชั่วมากนะอนงค์อย่าหลงไหล
คนสูบบุหรี่กินสุราพาจัญไร	แม้หญิงใดร่วมห้องจะต้องจน
มักเบียดเบียนบิดาประดาเสีย	เหมือนเลี้ยงเหยี่ยวปรีภัยไม่มีผล
ไม่ทำมาหากินจนสิ้นตน	แล้วชุกชนตีชิงเที่ยววิ่งราว

2.2 การไม่นอนเท่าทับกัน ดังบทกลอนที่ว่า

หนึ่งบรรทมลมคล่องทั้งสองฝ่าย พระบาทซ้ายอย่าพาทพระบาทขวา
ข้างขวาคล่องต้องกลับทับซ้ายมา เป็นมหามงคลเลิศประเสริฐนัก
การนอนทับขาข้างใดข้างหนึ่งย่อมไม่ดีทั้งนั้น เพราะพอนาน ๆ เข้าจะทำให้ขาเป็น
เหน็บชาขึ้นได้

2.3 การไม่ร่วมเพศพร่ำเพรื่อ ในสวัสดิรักษากล่าวสอนไว้ละเอียด ดังความปรากฏ
เกี่ยวกับเรื่องย้อมมีความเหนียวรั้งใจตนเองแล้ว ที่นำมากล่าวซ้ำในข้อนี้เนื่องจากพิจารณาเห็นว่า
ถ้าบุคคลไม่รู้จักเหนียวรั้งใจตนเองปล่อยให้มึนเมาสับสนพร่ำเพรื่อ ย่อมได้ชื่อว่าไม่รู้จักรักษา
อนามัย ทำให้สมองไม่แจ่มใสเพราะหมกมุ่นคิดพะวงแต่เรื่องนี้ สติปัญญาจะเสื่อมถอย ผอมแห้ง
แรงน้อย อ่อนเพลีย และอาจเกินอันตรายถึงแก่ชีวิตได้

3. คุณค่าในด้านให้รู้จักรักษาความปลอดภัย

คุณค่าในด้านการรักษาความปลอดภัยมีดังนี้

3.1 การไม่ล่อลวงสิ่งต่าง ๆ อันอาจเกิดอันตรายได้ ดังบทกลอนที่ว่า

ทั้งไม้ลำค้ำเรือนและเขื่อนคอก	ใครล่อลวงอภัยปลักษณณ์เสียศักดิ์ศรี
ถึงฤทธิ์เดชเวทมนต์คลจะดี	ตัวอภัยแปรกลับให้อภัยปรา

สุนทรภู่กล่าวว่า มนต์จะเสื่อมถ้าถอดสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าว ที่จริงสิ่งต่าง ๆ เหล่านั้น อาจจะหล่นหรือพังลงมาทับเอาได้ถ้าเกิดเดินไปชนเข้า เพื่อความปลอดภัยจึงควรเลือกเดินทางอื่น หรือเดินห่าง ๆ ดังกล่าว

3.2 การไม่เดินข้าม หรือเดินเฉียดอาวุธ ดังบทกลอนที่ว่า

เครื่องอาวุธสุดห้ามอย่าข้ามกราย

การที่ห้ามเดินข้าม หรือเดินเฉียดอาวุธ เพราะอาจเกิดอันตรายได้ถ้าบังเอิญข้าม ไม่พ้น หรือเมื่อเดินเฉียดเข้าไปใกล้ ๆ เกิดสะดุดเข้าอาจเกิดอันตรายได้เช่นกัน

3.3 การไม่คบคนชั่วร้าย เพราะคนชั่วร้ายอาจนำอันตรายมาสู่เรา ให้คบคนดีมีสัตย์

มีในเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

แต่คนร้ายหลายลึนยอมปลิ้นปลอก เลี้ยงมันหลอกหลอนเล่นเหมือนเช่นผี

อย่าพานพบคบค้าเป็นราศี

เหมือนพาลีหลายหน้ระอาอาย

อันคนดีมีสัตย์สันตศีลเที่ยง

ช่วยชุบเลี้ยงชูเชิดให้เฝื่อนฉาย

เอาไว้ใช้ใกล้ชิดไม่คิดร้าย

เขารักตายด้วยได้ด้วยใจตรง

อันโชครวนพรวนพันมันไม่อยู่

คงหนีสู่ซ่อนหมุนในฝุ่นผง

แม้ผูกใจไว้ด้วยปากไม่จากองค์

อุตสาห์ทรงทราบแบบที่แยบคาย

การคบคนชั่วร้ายยอมนำภัยมาสู่ตน การคบคนดีมีสัตย์ทำให้เรารู้สึกปลอดภัย สามารถรับใช้ใกล้ชิด เราได้ ช่วยเหลือเราได้

4. คุณค่าในด้านเสริมสร้างกำลังใจ

คำสอนหลายข้อ ถือเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจหรือเป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้สบายใจขึ้น ดังนี้

4.1 ให้หันหน้าทางทิศต่าง ๆ เวลากินอาหาร ดังบทกลอนที่ว่า

เสวยนั้นผันพระพักตร์ไปบูรพ์ทิศ เจริญฤทธิ์ชั้นฆาตภาพ

แม้ผันพระพักตร์ทักษิณถิ่นมณฑล

ไม่ขาดคนรักใคร่เวียนไปมา

ทิศประจิมอิมเอมเกษมสุข

บรรเทาทุกข์ปราศด้วยศลา

แต่ทิศเหนือเหลือร้ายวายชีวา

ทั้งชั้นฆาตรุดน้อยถอยทุกปี

ความเชื่อเรื่องทิศช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติสบายใจ คนสมัยก่อนมักจัดสำรับให้พ่อบ้านกิน ก่อนเพียงลำพัง จึงยอมนั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออกได้สะดวก ส่วนคนอื่น ๆ เมื่อกินทีหลังก็ยอมนั่งเลือกทิศทุกทิศได้ตามใจชอบ ยกเว้นทิศเหนือซึ่งถือกันว่าไม่ดีเท่า่นั้น ทิศตะวันตกมีทั้งกล่าวว่ามีดีและไม่ดี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับผู้นั่งกินข้าวจะตัดสินใจเลือกหรือไม่ ทิศที่ไม่กล่าวถึงนั่งแล้วก็คงไม่มีปัญหาเกิดขึ้น

4.2 ให้เริ่มเรียนวิชาการในวันพฤหัสบดี ดังบทกลอนที่ว่า

เรียนสิ่งใดวันพฤหัสบดี

การเริ่มต้นเรียนวิชาใด ๆ ในวันพฤหัสบดี ทำให้ผู้เรียนมีกำลังใจ มีความเชื่อมั่นว่าจะเรียนได้สำเร็จ ตามคติของพราหมณ์นับถือพระพฤหัสบดีว่าเป็นครูของเทวดา เป็นเทพที่เจรจาไพเราะ ในตำราโหราศาสตร์เรียก พระพฤหัสบดีว่า ครูเทว เรียกวันที่ 5 ของสัปดาห์ว่า พฤหัสบดีวาร หรือครูวาร ซึ่งหมายถึง วันครู

4.3 ให้แต่งกายนักรบสีตามวัน

เรื่องการเปลี่ยนเสื้อผ้าทุกวันทำให้ได้ใส่เสื้อผ้าที่สะอาดมีอนามัยดี ส่วนในเรื่องความเป็นมงคลจะช่วยให้นักรบที่แต่งกายสีตามวันรู้สึกมีกำลังใจ และมีความเชื่อมั่นว่าการไปรบครั้งนั้นตนจะได้รับชัยชนะแน่นอน

4.4 ให้หมั่นท่องบ่นวิชาอาคมเป็นนิจ ดังบทกลอนที่ว่า

หนึ่งวิชาอาคมถมนำ เวลาคำนวณคิดเป็นนิจสิน

จึงศักดิ์สิทธิ์ฤทธิรณพันไพริน ให้เพิ่มภิญโญศปรากฎไป

การหมั่นท่องบ่นวิชาอาคมอยู่เสมอ ๆ ช่วยทำให้ผู้ปฏิบัติเชื่อว่าวิชาอาคมนั้นจะศักดิ์สิทธิ์สามารถนำไปใช้ให้ได้รับผลสำเร็จตามความมุ่งหมาย และทำให้ตนมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักทั่วไปจึงทำให้มีกำลังใจหมั่นท่องบ่นต่อไป

5. คุณค่าในด้านให้ความรู้เรื่อง ค่านิยมในสังคม

ค่านิยม คือ สิ่งซึ่งบุคคลกลุ่มหนึ่ง เห็นว่า เป็นสิ่งมีค่าควรรักษาไว้ หรือควรแก่การยกย่อง แต่โดยทั่วไปจะนิยมถือปฏิบัติกันในหมู่ประชาชนส่วนใหญ่ของสังคม สวัสดิรักษาได้สอดแทรกความรู้เรื่อง ค่านิยมในสังคมสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ ดังนี้

5.1 นิยมยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์อย่างเคร่งครัด จะพิจารณาได้จากการสอนพระโอรส เพื่อชาติจะได้ดำรงอยู่อย่างปลอดภัย

อนึ่ง คนไทยมีความนิยมเลื่อมใสในพุทธศาสนา นับถือเป็นศาสนาประจำชาติสืบต่อกันมาช้านานด้วยการบอกเล่าสั่งสอนหรือปฏิบัติสืบกันหลายชั่วคน เช่น พบพระสงฆ์ให้ไว้ให้สวดมนต์ก่อนนอนระลึกถึงคุณพระรัตนตรัย ให้รักษาศีล ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ลักทรัพย์ ฯลฯ

5.2 นิยมเชื่อถือไสยศาสตร์ คือยังยึดถือคติทางศาสนาพราหมณ์ อีกทั้งมีความเชื่อในเรื่องภูตผีปีศาจ และอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เครื่องปลุกเสกต่าง ๆ ต้องไม่นอนทับ มีเสียงดังเกิดขึ้นห้ามทักกลัวจะถูกคุณถูกไสยได้ การตัดผมต้องไม่ทิ้งลงที่สกปรก เพราะกลัวเวทมนตร์จะเสื่อมรวมทั้งการลอดสิ่งต่าง ๆ ด้วยถือว่าจะทำให้เวทมนตร์เสื่อมได้เช่นกัน

5.3 นิยมรักษาสิริประจำวัน เช่น เวลาเช้าราศีอยู่ที่หน้า ต้องล้างหน้า เวลากลางวันราศีอยู่ที่ตัว ต้องประพรมของหอมที่หน้าอก และเวลาค่ำ ราศีอยู่ที่เท้า ต้องล้างเท้า

5.4 นิยมให้หญิงประพุดิตนสุภาพเรียบร้อย เช่น ไม่เดินข้ามเท้า หรือทำกิริยาพาตเท้า ฯลฯ

5.5 นิยมละเว้นการร่วมเพศในวันสำคัญทางศาสนา วันโกน วันพระ วันจันทร์คราส วันสุริยคราส และวันเกิด ตลอดจนละเว้นที่จะร่วมเพศกับหญิงที่กำลังมีระดู

5.6 นิยมเคารพพ่อแม่ ครูอาจารย์ พระรัตนตรัย พระมหากษัตริย์ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรือเทพเจ้า จึงมีการสวดมนต์ไหว้พระก่อนนอนเพื่อจะได้ระลึกถึงสิ่งที่ตนเคารพทุกคืน

5.7 นิยมสละผม หรือตัดเล็บในวันที่ดีเพื่อเป็นมงคล

5.8 นิยมเริ่มเรียนวิชาในวันพฤหัสบดี เชื่อว่าจะเรียนได้สำเร็จและมีความเจริญรุ่งเรือง

5.9 นิยมละเว้นการฆ่าสัตว์ต่าง ๆ หรือสัตว์ร่วมปีเกิดในวันเกิด เนื่องจากกลัวโรคภัยเบียดเบียนหรือเกิดทุกข์โศกขึ้น และจะอายุสั้น

มูลเหตุความเชื่อในวรรณกรรมคำสอน

ถึงแม้ว่าคนสมัยก่อนมักจะนิยมสอนลูกสอนหลานของตนให้มีความรู้สัจธรรมซึ่งมีความศรัทธา และให้ปฏิบัติตามในสิ่งที่ตนเห็นว่าปฏิบัติแล้วดีงาม มีความสุขความเจริญและมีความสุขสบายใจโดยไม่บอกเหตุผลให้ทราบ ฝ่ายลูกหลานซึ่งเป็นคนรุ่นหลังก็ยินดีปฏิบัติตามคนรุ่นก่อนสืบ ๆ ต่อกันมา อันเป็นค่านิยมของสังคมสมัยก่อนที่ว่า ผู้น้อยต้องเคารพและเชื่อฟังผู้ใหญ่ เพราะการประพฤติตามอย่างผู้ใหญ่ย่อมปลอดภัย เนื่องจากผู้ใหญ่คิดมาก่อน ทำมาก่อน จัดเจนมาก่อน แต่อย่างไรก็ตาม เชื่อว่าผู้ใหญ่สมัยก่อนน่าจะมีเหตุผลเกี่ยวกับเรื่องการปฏิบัติตนอยู่แล้ว จึงค่อยมาคิดผูกคำสอนขึ้นในภายหลังด้วยการสะสม ปรับปรุง และถ่ายทอดกันมาให้เหมาะสมกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป มูลเหตุความเชื่อในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มีมูลเหตุรากฐานมาจากสิ่งต่าง ๆ ที่พอจะสรุปได้ 5 ประการ ดังนี้

1. มาจากความเชื่อเรื่องทิส

การที่คนสมัยก่อนนิยมหันหน้าไปทางทิศต่าง ๆ เมื่อถึงเวลาล้างหน้า กินอาหาร หรือเวลาถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะนั้น เนื่องมาจากความเชื่อเรื่องทิส คตินิยมการเชื่อเรื่องทิสนี้ สมเด็จพระยาตำราญราชานุภาพทรงอธิบายว่า การที่คนโบราณมีความเชื่อเรื่องทิสต่าง ๆ คงจะเป็นประโยชน์เพียงความสบายใจเท่านั้น โดยเฉพาะชาวอินเดียยึดถือมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้วว่า ทิสตะวันออกสำคัญกว่า ทิสอื่น เป็นทิสที่เป็นสิริมงคลแก่มนุษย์โลกทั้งนี้เพราะ ชีวิตมนุษย์ดำรงอยู่ได้ด้วยพระอาทิตย์เป็นสำคัญ ในทำนองกลับกันจะถือว่าทิศตะวันตกเป็นทิสหายนะ ซึ่งตรงกับที่พระยาอนุমানราชชนกกล่าวไว้ว่า คนแต่ก่อนไม่ว่าชาติใดภาษาใดเชื่อถือกันว่าตะวันตกเป็นทิสไม่ดี

เพราะเป็นทางที่พระอาทิตย์ตกหรือลับดวงไป มีแต่ตกไม่มีขึ้นเท่ากับทางไปสู่ความตาย เหตุนี้ในคติของไทยจึงถือกันว่า ตะวันตกเป็นทิศของคนตาย และถือเคล็ดคำว่า ตะวันออกเป็นทิศดี โดยยึดคติเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าทรงหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันออกเพื่อเอาสิริมงคลเมื่อเวลาตรัสรู้จึงถือเป็นทิศดี เป็นทิศสิริมงคล มีแต่ความเจริญรุ่งเรือง ซึ่งทางลัทธิพราหมณ์ก็เชื่อว่า ขณะพระอาทิตย์ขึ้นเท่ากับนำพลังมาสู่โลกสัตว์ คนทั้งหลายจึงพากันหันหน้าไปรับพลังนั้น

จากมูลเหตุความเชื่อเรื่องทิศดังกล่าว คนสมัยก่อนจึงนิยมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก เวลาล้างหน้าด้วยเชื่อว่าเป็นทิศมงคล ไม่เพียงแต่เท่านั้น การสอนให้พิจารณาสถานที่ที่จะล้างหน้าต้องดูให้สะอาดด้วย คือ ควรเป็นพื้นดินบริเวณหน้าต่างด้านทิศตะวันออก เพื่อว่าเมื่อเวลาราดน้ำล้างหน้าลงไปแล้ว แสงแดดจะต้องบริเวณนั้นให้แห้ง ทำให้ไม่มีน้ำแฉะแฉะขังอยู่แต่ผู้มีฐานะดีบางคน มักจะล้างหน้าลงถาดแล้วให้บ่าวไพร่นำไปเทที่โคนต้นไม้ใหญ่ ซึ่งนอกจากจะไม่ทำให้บริเวณบ้านแฉะแฉะแล้ว ยังเป็นอุบายให้รดน้ำต้นไม้ไปในตัวด้วย นับว่าได้ประโยชน์

ส่วนเรื่องการกินอาหาร คนแต่ก่อนนิยมให้พ่อบ้านกินข้าวก่อนใคร ๆ พ่อบ้านบางคนจะอนุญาตให้คนในครอบครัวนั่งล้อมวงกินข้าวด้วยโดยให้นั่งรอบสำรับข้าว ทั้งนี้ทิศที่พ่อบ้านเลือกนั่งหันหน้าไปจะต้องเป็นทิศที่นิยมเชื่อถือกันมาดี เช่น นั่งหันไปทางทิศตะวันออก เชื่อว่าจะอายุยืน หันไปทางทิศใต้จะมีลาภร่ำรวย แต่จะไม่หันไปทางทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ เพราะเชื่อว่าจะเสื่อมยศหรืออายุสั้น

สำหรับการนั่งถ่ายอุจจาระ และปัสสาวะ นิยมให้หันไปทางทิศเหนือ หรือทิศตะวันตก จึงจะถือว่าดี หรืออาจจะกล่าวได้ง่าย ๆ ได้ว่า การนั่งหันหน้าไปทางทิศตะวันตก หรือทิศเหนือ นั้น ถ้าเป็นเรื่องกินถือว่าร้าย แต่ถ้าเป็นเรื่องถ่ายถือว่าดี ส่วนขณะที่นั่งถ่ายมีการห้ามมองต่ำ ห้ามบ้วนน้ำลายและเมื่อถ่ายเสร็จจะต้องอาบน้ำ ล้างหน้า ซ้ำระร่างกายให้สะอาดหมดจดนั้น เรื่องนี้สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า คนไทยโบราณคงถือประเพณีเช่นชาวอินเดีย คือ ออกไปถ่ายอุจจาระนอกบ้านให้ห่างบ้านเรือนผู้คนเรียกว่า ไปทุ่ง พอเวลาเข้าต่างก็ถือพรวัวเข้าทุ่ง เข้าป่าหาอันที่พอใจแล้วจึงขุดหลุมด้วยมีดด้วยไม้ นั่น ถ่ายมูลเสร็จแล้วกลับ ที่ห้ามมองต่ำเมื่อไปทุ่งก็เพื่อให้มองสูงหรือมองไกล จะได้เห็นสิ่งที่ก่อให้เกิดอันตรายหรือก่อความรำคาญขณะนั่งทุ่งอยู่จะได้หลีกเลี่ยงพ้น เช่น ภู สุนัข หรือสุกร โดยเฉพาะสุนัขหรือสุกรชอบกินสิ่งปฏิกูล เพราะฉะนั้นขณะกำลังนั่งถ่ายอยู่ถ้าหากสัตว์พวกนี้มาเห็นเข้า มันจะเข้ามาคำรามหรือคุนกันคนถ่ายเพื่อจะกินสิ่งขับถ่ายดังกล่าว ทั้งนี้เพราะคนสมัยก่อนเลี้ยงสุกรแบบปล่อย ไม่ได้เลี้ยงแบบขังคอกเช่นปัจจุบัน ส่วนสุนัขไม่ล่ามโซ่อยู่แล้ว ดังนั้นการห้ามมองต่ำย่อมจะทำให้เห็นบรรดาสัตว์เหล่านี้ จะได้หลบหลีกทันและสามารถเลือกที่นั่งถ่ายเพื่อปล่อยทุกข์ได้อย่างเหมาะสมและไม่ถูกรบกวน ต่อมาเมื่อมีเวจเกิดขึ้น พิจารณาสภาพการถ่ายอุจจาระและปัสสาวะบนเวจแล้วยอมเห็นการมองต่ำย่อมต้องเห็น

สิ่งสกปรก ไม่น่าดู สังกัดเหม็น ชวนให้รู้สึกสะอิดสะเอียน น่าขยะแขยง จึงมีการห้ามบ้วนน้ำลายลงไปบนสิ่งปฏิญณ์เหล่านั้น จะได้ไม่ต้องก้มมองต่ำให้เห็นภาพอันน่ารังเกียจดังกล่าว เมื่อถ่ายเสร็จแล้วควรอาบน้ำชำระกลิ่นอายตัวให้สะอาดซึ่งถือเป็นเรื่องธรรมดาที่ทุกคนต้องอาบน้ำตอนเช้าอยู่แล้ว เนื่องจากเมืองไทยมีอากาศร้อน การอาบน้ำตอนเช้าจะช่วยให้ร่างกายสดชื่น สบายตัวและข่มสบายใจด้วย

2. มาจากความเชื่อคำสอนของศาสนาต่าง ๆ

ในสังคมสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีชนกลุ่มน้อยเข้ามาอาศัยค้าขายและตั้งหลักแหล่งอยู่หลายพวกด้วยกัน เช่น ชาวจีน ชาวอินเดีย อาหรับ มลายู และญี่ปุ่น ฯลฯ ชาวต่างชาติเหล่านี้มีเสรีภาพในการนับถือศาสนาและปฏิบัติตามประเพณีของตน ได้เต็มที่ จึงเป็นเหตุให้คนไทยสมัยก่อนพลอยนับถือศาสนาต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย เริ่มตั้งแต่ นับถือผีสาร เทวดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย อันเป็นศาสนาในสังคมมนุษย์แต่โบราณ ต่อมาถึงนับถือไสยศาสตร์ซึ่งมีอยู่ในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาฮินดู แล้วจึงนับถือศาสนาพุทธคณะเถรวาทไป แต่จะถืออย่างไร้ไหนมากหรือน้อยกว่ากันสุดแล้วแต่ชาติ ชนและการศึกษาของคนในหมู่นั้นซึ่งไม่เท่าเทียมกัน ใครจะถือหนักไปทางใดถ้าไม่เป็นสิ่งที่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อนก็ยอมทำได้ตามศรัทธาของตน นอกจากนี้ก็มีการนับถือศาสนาอิสลามและปฏิบัติตามลัทธิประเพณีจีนและญี่ปุ่นบ้างดังนี้

2.1 ความเชื่อตามความคิดดั้งเดิม

คนสมัยโบราณมีความเชื่อว่า ธรรมชาติที่อยู่รอบตัวล้วนมีวิญญาณสิงอยู่และจะสามารถบันดาลให้เป็นอะไรก็ได้ทั้งสุขและทุกข์ เพื่อความสบายใจคนทั่วไปจึงสมมุติให้มีเทพเจ้าประจำธรรมชาติแต่ละอย่างแล้วกราบไหว้บูชาให้ถูกต้องเพื่อให้เทพเจ้าโปรดปรานจะได้ไม่ลงโทษและเพื่อความเป็นที่ปรารถนาแก่ผู้นับถือ ดังนั้นในสวัสดิศึกษาจึงมีการสอนให้ทำความเคารพ ระอาทิตย์และพระจันทร์ ตลอดจนห้ามด่าว่า ลมและฝน รวมทั้งห้ามเร่งวันเร่งคืน คงเป็นเพราะกลัวเทพเจ้าประจำธรรมชาติเหล่านั้น โกรธนั่นเอง แต่ถึงแม้ภายหลังนักวิทยาศาสตร์จะสามารถพิสูจน์ได้แน่นอนว่า ดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์เป็นเพียงวัตถุธรรมดา ๆ อันประกอบด้วยหินแร่ต่าง ๆ เท่านั้น แต่คนก็ยังไม่ละเว้นการทำความเคารพด้วยความเลื่อมใส ทั้งนี้เพราะความเชื่อเป็นเรื่องของการสั่งสมกันมานานนับร้อย ๆ ปี เมื่อจะเลิกไปจึงเป็นเรื่องยากต้องอาศัยเวลานานพอสมควร

2.2 ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ

คนในสังคมไทยมีความเชื่อถือเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เป็นอันมากในวรรณกรรม คำสอน จึงมีการสอนให้ขอพรจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายให้ช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองให้รับชนะข้าศึก สิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เหล่านี้ได้แก่ แม่พระธรณี พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ พระบารมี

ลิตัทศ พระมหากษัตริย์ บิดามารดาและครูอาจารย์ รุกขเทวดา พระพุทฺธ พระเสาร้ ท้าวจตุโลกบาล พระพรหม พระวิษณุ พระนารายณ์ และเทวดาที่ดูแลพระศาสนาห้าพันปี

2.3 ความเชื่อตามคำสอนในศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดูและการนับถือไสยศาสตร์

2.3.1 ความเชื่อเกี่ยวกับการเคารพแม่พระคงคา

ในศาสนาพราหมณ์เชื่อว่า แม่น้ำคงคาเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ถือกันว่าไหลมาจากสวรรค์ ผ่านเศียรพระศิวะผู้เป็นเจ้า จึงกลายเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ ล้างบาปได้ ทำให้ผู้อาบลอยบาปไปตามกระแสน้ำ หรืออาบแล้วทำให้เป็นผู้บริสุทธิ์ เฉพาะอย่างยิ่งชาวฮินดูถือว่า การอาบน้ำชำระร่างกายในแม่น้ำคงคาจะสามารถชำระล้างสรรพมลทินทางร่างกาย และสรรพบาปกรรมทางจิตใจให้หมดสิ้นไป ในมหาภารตสูตรซึ่งเป็นคัมภีร์พราหมณ์ได้กล่าวไว้ว่า ฤกษ์แห่งการอาบน้ำล้างบาปมีสามวาระ คืออาบก่อนพระอาทิตย์ขึ้นถือกันว่าเป็นอุดมมงคลฤกษ์สูงสุด อาบก่อนเที่ยงวัน และอาบก่อนพระอาทิตย์ตกดิน บริเวณที่ถือว่าศักดิ์สิทธิ์มากกว่าบริเวณอื่นเรียกว่า จุพาทริคูณ ซึ่งอยู่ที่เมืองอัลลาฮาบาด หลังจากอาบน้ำล้างบาปเสร็จแล้ว ผู้นั้นจะต้องวกน้ำเข้าปากเพื่อดื่มกินแล้วจึงเจิมเครื่องหมายที่หน้าผากด้วยผงไม้จันทน์เพื่อเป็นสัญลักษณ์อันสมบูรณ์แห่งการบูชาพระเป็นเจ้า ส่วนไทย เมื่อได้รับถ่ายทอดความเชื่อนี้มา ได้นำมาปรับปรุงให้เหมาะสมด้วยการแสดงความนับถือพระแม่คงคาเป็นเพียงเจ้าแม่ประจำน้ำเช่นเดียวกับแสดงความเคารพนับถือเทพเจ้าประจำธรรมชาติอื่น ๆ ในสวัสดิรักษาจึงสอนให้กระทำความเคารพแม่พระคงคา ดังมีการกล่าวขอขมาแม่พระคงคาในเทศกาลลอยกระทง เพื่อขอโทษที่ตนอาจจะบังเอิญเคยทำสิ่งสกปรกลงในแม่น้ำ ถ้าคลองโดยไม่รู้ตัว

2.3.2 ความเชื่อเกี่ยวกับการเริ่มต้นเรียนวิชา

คนไทยสมัยก่อนถือว่า วันพฤหัสบดีเป็นวันครูโดยยึดหลักจากคติของพราหมณ์ที่เชื่อว่า พระพฤหัสบดีเป็นเทพฤาษี เป็นเทพแห่งวันครู เป็นครูบาอาจารย์ของพระอินทร์และเทพเจ้าสำคัญส่วนมาก ดังนั้นคนไทยโบราณจึงนิยมส่งลูกหลานเข้าเรียนที่วัดในวันพฤหัสบดีเพราะหวังว่าลูกหลานจะเรียนได้สำเร็จผลดี

2.3.3 ความเชื่อเกี่ยวกับการแต่งกายสีประจำวัน

คนโบราณมีความเชื่อเกี่ยวกับสีเป็นอันมากกว่า มีอิทธิพลต่อชีวิตคนทั้งหลาย ถือกันว่าผู้ใดใช้สีให้ถูกโฉลกจะโชคดี โดยได้ความเชื่อเรื่องสีมาจากลัทธิพราหมณ์ที่ถือว่า เมื่อพระอิศวรสร้างโลกและสัตว์แล้ว ได้สร้างพระเคราะห์ต่าง ๆ เหล่านั้นมีสีกาย สีเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม และอารมณ์ประดับกายแตกต่างกันออกไป เนื่องจากพระอิศวรป็นสัตว์ที่จะนำมาสร้างเป็นพระเคราะห์ก่อนแล้วจึงใช้ผ้าสีต่าง ๆ มาห่อไว้เป็นเครื่องหมายให้รู้ว่าพระเคราะห์นั้นสีใด สีประจำวันจึงเกิดขึ้นจากสีกายของพระเคราะห์หรือเทวดาประจำวันนั้นๆ และสีของพระเคราะห์ได้กลายมา

อิทธิพลเหนือจิตใจของผู้ที่เชื่อถือมงคลเกี่ยวกับสีต่าง ๆ โดยนิยมแต่งกายประจำวันตามสีกายของพระเคราะห์ประจำวันนั้น ๆ

2.3.4 ความเชื่อเกี่ยวกับการรักษาสิริ

การรักษาสิริตามคติโบราณที่กล่าวว่า เวลาเช้าราศีอยู่ที่หน้า เวลากลางวันราศีอยู่ที่ตัว เวลาค่ำราศีอยู่ที่เท้า เชื่อว่าได้มาจากคติพราหมณ์ ตัวอย่างเช่น เรื่องการรักษาสิริที่เท้า ดังมีกล่าวไว้ในพระนลคำหลวงว่า คินหนึ่งพระนลทรงลงบังคนเบา แล้วทรงสืมชำระพระบาท เสด็จเข้าที่บรรทมเลย สิริจึงหนีออกไป เปิดโอกาสให้กลีสามารถเข้าถึงพระนลได้ทันที โดยรอโอกาสนี้มานานถึง 12 ปี ทั้งนี้เพราะตลอดเวลานั้น พระนลทรงรักษาสิริอยู่เสมอ คนไทยสมัยก่อนมีความเชื่อเรื่องสิริมาก โดยเฉพาะเรื่องการล้างหน้าต้องมีการเสกน้ำล้างหน้า

2.3.5 ความเชื่อเกี่ยวกับการตัดเล็บ การสระผมและการร่วมเพศ

คนสมัยก่อนเชื่อโหราศาสตร์ โดยใช้วันดีถึงขึ้นแรมทางจันทรคติกำหนดวันดีอันพึงเป็นวันทำการมงคลได้ และวันร้ายซึ่งวันไม่พึงกำหนด เป็นวันทำการมงคลใด ๆ เช่น วันทักษิณ เป็นวันชั่วร้าย ทำการมักให้เกิดวิวาตบาดเจ็บ วันยมขันธ์เป็นวันร้ายกาจจุจุมนรก ทำการมักให้เกิดเจ็บป่วย ยากแค้นเข็ญใจ ทำการจะขาดทุนเสียหาย อาภัพผลยิ่งนัก วันกาลทินหรือกาลทัณฑ์ เป็นเป็นวันพระกาล ทำการมักเกิดการวิวาต ล้มหายตายจาก คนสมัยก่อนจะไม่นิยมทำการใด ๆ ในวันร้าย ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการตัดเล็บ การสระผม หรือการร่วมเพศก็ตาม

2.4 ความเชื่อตามคำสอนในศาสนาพุทธ

2.4.1 ความเชื่อเรื่องมงคล

สาเหตุความเชื่อเรื่องมงคลในพระพุทธศาสนามาจากเทวดาองค์หนึ่งทูลถาม พระพุทธเจ้าว่า อะไรคือมงคลสูงสุด พระพุทธเจ้าจึงตรัสมงคลสูตร ซึ่งมี 38 ประการ ดังนี้

มงคลที่ 1 ไม่คบคนพาล

มงคลที่ 2 คบบัณฑิต

มงคลที่ 3 บูชามุคคัลที่ควรบูชา

มงคลที่ 4 อยู่ในถิ่นที่เหมาะสม

มงคลที่ 5 มีบุญวาสนามาก่อน

มงคลที่ 6 ตั้งตนชอบ

มงคลที่ 7 พหูสูต

มงคลที่ 8 มีศีลปะ

มงคลที่ 9 มีวินัย

มงคลที่ 10 มีวาจาสุภาษิต

- มงคลที่ 11 บำรุงบิดามารดา
- มงคลที่ 12 เลี้ยงดูบุตร
- มงคลที่ 13 สงเคราะห์ภรรยา-สามี
- มงคลที่ 14 ทำงานไม่คั่งค้าง
- มงคลที่ 15 บำเพ็ญทาน
- มงคลที่ 16 ประพฤติธรรม
- มงคลที่ 17 สงเคราะห์ญาติ
- มงคลที่ 18 ทำงานไม่มีโทษ
- มงคลที่ 19 งดเว้นจากบาป
- มงคลที่ 20 สรรวมจากการดีมน้ำมา
- มงคลที่ 21 ไม่ประมาทในธรรม
- มงคลที่ 22 มีความเคารพ
- มงคลที่ 23 มีความถ่อมตน
- มงคลที่ 24 มีความสันโดษ
- มงคลที่ 25 มีความกตัญญู
- มงคลที่ 26 พึ่งธรรมชาติตามกาล
- มงคลที่ 27 มีความอดทน
- มงคลที่ 28 เป็นคนว่าง่าย
- มงคลที่ 29 เห็นสมณะ
- มงคลที่ 30 สนทนาธรรมตามกาล
- มงคลที่ 31 บำเพ็ญตบะ
- มงคลที่ 32 ประพฤติพรหมจรรย์
- มงคลที่ 33 เห็นอริยสัจ
- มงคลที่ 34 ทำพระนิพพานให้แจ้ง
- มงคลที่ 35 จิตไม่หวั่นไหวในโลกธรรม
- มงคลที่ 36 จิตไม่โศก
- มงคลที่ 37 จิตปราศจากธุลี
- มงคลที่ 38 จิตเกษม

ในสวัสดิศึกษาปรากฏมงคลต่าง ๆ ดังนี้ เช่น ตื่นเช้าให้พุดดี เป็นมงคลที่ 10 ว่าด้วย
 วาจาสุภายิต ซึ่งหมายถึงการพูดความจริง การพูดสมานสามัคคีและส่งเสริมสามัคคี การพูดจา

ไพเราะอ่อนหวาน และการพูดเป็นนรรธเป็นธรรม การพูดดีย่อมอำนวยประโยชน์ ทำความพ้นทุกข์ และให้บรรลุด้านดีสุขแก่ผู้ฟัง การพูดดีจึงเป็นมงคลอันสูงสุด การห้ามฆ่าสัตว์ในวันเกิดหรือห้ามฆ่า สัตว์ปีเกิด เป็นมงคลที่ 19 ว่าด้วยความงดเว้นจากบาป เพราะชีวิตย่อมเป็นที่รักของสัตว์ทั้งหลาย ต่างดิ้นรนและชวนชวยพยายามเพื่อมีชีวิตอยู่แม้จะลำบากทุกข์ยากเพียงใดก็สู้ทน ดังนั้น การฆ่าคือ การเผาผลาญชีวิตของผู้อื่นจึงเป็นบาป การห้ามฆ่าสัตว์ในวันเกิด หรือห้ามฆ่าสัตว์ปีเกิดจึงจัดเป็น บุญ เป็นความเมตตา เป็นความรัก เป็นความปรารถนาดีต่อสัตว์ทั้งหลายอันประมาณมิได้ ไม่จำกัด ขอบเขต เพราะเมตตาธรรมล้ำจน โลก อาณิสงส์เมตตาผู้มีจิตประกอบด้วยเมตตาเป็นนิจะ ได้รับผล ในชีวิตดังนี้ คือ กลับและตื่นเป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์และอมมนุษย์ทั้งหลาย ไม่ต้องภัย จากไฟ ยาพิษ หรือศาสตราวุธ สีน้าฟ่องใส จิตเป็นสมาธิง่าย ตายด้วยอาการสงบ และไปเกิดในภพ ที่ประเสริฐ ดังนั้นการห้ามฆ่าสัตว์จึงนับว่าเป็นอุดมมงคล การห้ามนอนที่นอนของพ่อแม่และครู อาจารย์ หรือการพบพระสงฆ์ให้แสดงความเคารพ เป็นมงคลที่ 22 ว่าด้วยความเคารพ เป็นการสอน ให้ประพฤติเป็นคนมีสัมมาคารวะ รู้จักเคารพยำเกรงผู้อื่น เป็นอาการที่แสดงให้รู้ว่า ตั้งใจยกย่อง เคารพให้สมแก่ฐานะ โดยเฉพาะพระสงฆ์เป็นศาสนทายาทผู้สืบต่ออายุพระพุทธศาสนาไว้อย่าง สำคัญ การที่คนจะรู้จักพระพุทธ พระธรรม ได้ ก็ต้องอาศัยพระสงฆ์เป็นผู้แนะนำคำสั่งสอน พระพุทธศาสนาจะเสื่อมหรือเจริญย่อมขึ้นอยู่กับพระสงฆ์ ฉะนั้นพระสงฆ์จึงสำคัญที่สุด ควรแก่ การเคารพอย่างยิ่ง ความเคารพจึงจัดมาเป็นมงคลสูงสุดเช่นกัน มงคลสุดท้ายที่ปรากฏอยู่ในสวัสดิ รักษา คือ มงคลที่ 25 ว่าด้วยความกตัญญู ได้แก่ การรู้จักระลึกถึงคุณของพ่อแม่ ครูอาจารย์ ตลอดจน พระมหากษัตริย์ที่ทรงปกครองราษฎรมา จัดเป็นกตัญญูอันเป็นมงคลสูงสุดอีกประการหนึ่ง

2.4.2 ความเชื่อเกี่ยวกับการสวดมนต์

ในวรรณกรรมคำสอนกล่าวถึงการสวดมนต์เสกน้ำล้างหน้ากับสวดมนต์ก่อนนอน การสวดมนต์เสกน้ำล้างหน้านั้น เริ่มด้วยการยกขันน้ำขึ้น ท่องนโม สามจบ แล้วสวดมนต์บทไตร สรรพคุณ เพื่อระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ต่อมาอมน้ำบ้วนปากสามครั้ง เสร็จแล้วสวด คาถาเสกน้ำล้างหน้าว่า สะหัสสะเนตโต เทวินโท ทิพพะจักขุง วิโสระยิ ถ้าเสกด้วยคาถาบทนี้ทุกวัน จำทำให้ตาแจ่มใส และป้องกันโรคตาแดงได้ ต่อจากนั้นให้สวดคาถาลูบหน้า หรือคาถานารายณ์ แปลงรูปว่า อวิสุ นุตสา นุตติ แล้วเป่าลงไปในขันน้ำ หยิงให้ลูบหน้าจากซ้ายไปขวาสามครั้ง ส่วนชายให้ลูบจากขวาไปซ้าย สามครั้งเช่นกัน หลังจากนั้นให้เอาน้ำเสยผมอีกสามครั้ง พร้อมทั้ง ท่องคาถาว่า พุทธะคุณณัง ธัมมะคุณณัง สังฆะคุณณัง รวมการบ้วนปากสามครั้ง ลูบหน้าสามครั้ง และเสยผมสามครั้ง เป็นเก้าครั้ง นี้ถือเป็นสิริมงคล ส่วนการสวดมนต์ก่อนนอนนั้น เมื่อคนนอน หลับ ภัยอันตรายที่จะมาถึงมักจะไม่ทันรู้ตัว จึงไม่มีทางหลบหลีกได้เลยคนแต่ก่อนจึงหาทางคุ้มกันภัย ในยามที่ตนหลับทางหนึ่งที่นิยมปฏิบัติกันคือ การสวดมนต์ไหว้พระอาราธนาพระพุทธคุณให้ช่วย

คุ้มกัน เช่น ภาวนา นะโมตัสสะ ภาคะวะโต อะระหะโต สัมมาสัมพุทธัสสะ สามจบ ฯลฯ ทุกคนที่ไหว้พระ สวดมนต์ก่อนนอน ผู้เฒ่าผู้แก่กล่าวว่า เทวดาจะคุ้มครองรักษาขณะที่ตนนอนหลับไม่รู้ตัว บ้างว่า ก่อนนอนให้กราบหมอนสามครั้ง แล้วสวดคาถาว่า ฆะณฺเฐติ กิงคะระณา ฆะณฺเฐติ อะหัง ปิตัง ชานามิ ชานามิ จำนวนสามคาบ หรือห้าคาบ เจ็ดคาบ เก้าคาบก็ได้ แล้วใช้มือตบหมอนเบา ๆ สามที

การสวดมนต์ก่อนนอนนั้น บรรดาพุทธมามกะนิยมปฏิบัติกันทั่วไปอยู่แล้ว เด็ก ๆ จะได้รับการฝึกฝนจากผู้ใหญ่ให้สวดมนต์ไหว้พระจนเป็นนิสัยติดตัวมาแต่เยาว์วัย เพราะการสวดมนต์ช่วยระงับความฟุ้งซ่านของจิตใจ ทำจิตใจให้สงบมีสมาธิ เมื่อจิตใจสงบเป็นปกติสุข สดชื่นแจ่มใสดีแล้วสมองจะปลอดโปร่ง สามารถควบคุมความคิด การตัดสินใจ การกระทำและพฤติกรรมทุกอย่างของตน ได้อย่างถูกต้อง ความคิดความทรงจำต่าง ๆ จะดีขึ้น ปราศจากความทุกข์และความเดือดร้อนมาเบียดเบียน คนโบราณจึงสอนให้ทุกคนสวดมนต์ด้วยเชื่อว่า เทวดาจะคุ้มครองรักษาในขณะที่นอนหลับไม่รู้ตัว

2.4.3 ความเชื่อเกี่ยวกับการระงับความโกรธ

การเริ่มต้นวันใหม่ด้วยจิตที่แจ่มใสไม่ขุ่นมัว และให้ประทับระงับความรู้สึกนั้น โดยไม่โกรธใครเป็นอันขาด จะทำให้จิตใจแจ่มใสไร้มลทินไปตลอดทั้งวัน ในสวัสดิการศึกษากล่าวว่า เมื่อตื่นนอนแต่เช้าตรู่แล้วห้ามโกรธ เพราะความโกรธเป็นสาเหตุทำให้เกิดสิ่งไม่ดีอื่น ๆ ตามมา กล่าวคือจะทำให้ผู้ที่มีความโกรธนั้นขาดสติ จิตไร้สมาธิ ทำให้ขาดความยับยั้ง หรืออาจพูดคำคำคำหยาบที่ไม่น่าฟังออกมาเป็นผลทำให้ไม่มีใครอยากเข้าใกล้คบค้าสมาคมด้วย คนที่มักมีอารมณ์โกรธย่อมจะมีหน้านี้ว้าวุ่นวอดอยู่เสมอ ทำให้แก่เร็วและไม่มีความสุข พระพุทธเจ้าทรงให้หลักความประพฤติแก่คนทั่วไปว่า จงละความชั่วประพฤติกวามดี และทำจิตใจให้เบิกบานผ่องใส ไม่โกรธใครง่าย ๆ ดังพุทธศาสนสุภาษิตที่ว่า อุกโกเชน ชินเณ โกรธ หมายความว่า ฟังชนะความโกรธด้วยความไม่โกรธ หรือผจญคนมักโกรธด้วยไมตรี ใครทำได้ดังนี้จะมีแต่ความสุข และเป็นที่ยกย่องนับถือของคนทั่วไป ย่อมได้รับความสำเร็จในชีวิต

2.4.4 ความเชื่อเกี่ยวกับคิหิปฏิบัติ

ความเชื่อเรื่องทิศที่คนสมัยก่อนนิยมปฏิบัติเวลากินอาหาร เวลาล้างหน้า หรือเวลาถ่ายอุจจาระปัสสาวะโดยหันหน้าไปทางทิศต่าง ๆ นั้น เพราะถือว่าทำแล้วสบายใจ จึงปฏิบัติสืบต่อกันมา แต่อีกส่วนหนึ่งเมื่อได้พิจารณาคำสอนในพุทธศาสนาหัวข้อ คิหิปฏิบัติ โดยเฉพาะธรรมะหมวดทศ 6 จะเห็นว่าเป็นธรรมะที่สมควรแก่ผู้ครองเรือนจะได้เอาใจใส่ปฏิบัติต่อบุคคลที่ต้องเกี่ยวข้องกัน ซึ่งบุคคลดังกล่าวที่สวัสดิการศึกษากล่าวถึงได้แก่ ทิศตะวันออก หมายถึงพ่อแม่ ทิศใต้ หมายถึงครูอาจารย์ ทิศตะวันตก หมายถึงบุตรภรรยา และทิศเหนือ หมายถึงมิตร ซึ่งบุคคลเหล่านี้มีความจำเป็นต้องอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน จะมุ่งหมายประโยชน์ตนฝ่ายเดียวนั้นไม่ได้ จำต้องคิดถึง

ประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นด้วย จึงจะนับว่าเป็นคนดีจริง ที่ว่าหันหน้าไปทางทิศเหนือจะมีอายุสั้นนั้น หมายถึง มิตตปฏิรูป คือ คนเทียมมิตรหรือมิตรเทียมที่มีลักษณะปอกลอก ดีแต่พูด หัวประจบ และชักชวนในทางฉิบหายจึงไม่ควรคบ แต่ถ้าเป็นมิตรแท้ที่มีลักษณะมีอุปการะ ร่วมสุขร่วมทุกข์ แนะนำประโยชน์และมีความรักใคร่ควรคบได้ ส่วนทิศอื่น ๆ นั้นธรรมชาติของมนุษย์ได้ระบุที่แต่ละฝ่ายพึงบำรุงหรืออนุเคราะห์ซึ่งกันและกัน อันจะทำให้ชีวิตประสบแต่ความสุขความเจริญตลอดไป

2.4.5 ความเชื่อเกี่ยวกับเสขียวัตถ์

อิทธิพลของศาสนาพุทธได้มีมาเป็นเวลาช้านานหลายร้อยปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีอิทธิพลในทางกิริยามารยาทและความเป็นอยู่ ดังนั้น จะเห็นว่า ข้อห้ามในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ หลายข้อ ได้คัดแปลงมาจากคำสอนในพุทธศาสนา หัวข้อ เสขียวัตถ์ เช่น

ในหมวดสาธูปที่ 1

ข้อ 5-6 ได้แก่ ห้ามหญิงพาดเท้า ทั้งนี้เพราะคนสมัยก่อนถือหญิงหรือภรรยาเป็นช้างเท้าหลัง เปรียบสามีเหมือนฉัตรแก้วกันเกศ งามหน้างามเนตรตลอดเวลา จึงควรที่หญิงจักแสดงความเคารพต่อสามีด้วย การระวังกิริยาให้สุภาพ

ข้อ 13-14 ได้แก่ ห้ามด่า เพราะการด่าข่มตะโกนด้วยเสียงดัง ใช้ถ้อยคำหยาบคาย ไม่มีสมบัติผู้ดี

ในหมวดโภชนปฏิบัติที่ยุติที่ 2

ในหมวดปกิณกะที่ 4

ข้อ 2 ห้ามบ้วนน้ำเวลาลมพัด หมายถึง การบ้วนน้ำลายลงพื้นในที่สาธารณะ น้ำลายถือเป็นสิ่งปฏิกูล เป็นสิ่งที่น่ารังเกียจ จึงไม่ควรขากดมหรือบ้วนลงพื้นทำให้เปรอะเปื้อน ใครขึ้นทำนบว่าเป็นกิริยาที่ไม่ดีเป็นอันมาก ถือว่าเป็นผู้ที่ไม่ได้รับการอบรมสมบัติผู้ดีมา กล่าวกันตามจริงคนไทยมีปกตินิสัยไม่ถ่มน้ำลายกันอยู่แล้ว

ข้อ 3 ห้ามถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงในน้ำ เพราะถ้าบุคคลมีนิสัยมักง่ายขับถ่ายลงในน้ำ จะทำให้สกปรก เป็นการแพร่เชื้อโรคทำลายสุขภาพอนามัยได้ ทั้งนี้เนื่องจากคนสมัยก่อนอาศัยน้ำดื่ม น้ำใช้ จากแม่น้ำ ลำคลอง หนอง และห้วยธารด้วยกันทั้งสิ้น

2.4.6 ความเชื่อเกี่ยวกับการมีสติสัมปชัญญะ

บุคคลที่มีสติสัมปชัญญะจะรู้สึกระมัดระวังตนเสมอในการกระทำกิจต่าง ๆ คือ จะนึกได้ก่อนทำ พูด หรือคิดเสมอ สติสัมปชัญญะจะเป็นเครื่องยับยั้งจิตมิให้ทำการโดยผลุนผลัน และมีความระลึกได้ถึงสิ่งที่ได้ทำและคำที่ได้พูดแล้ว แม้นานเท่าใดก็ไม่หลงลืม คนที่มีสติสัมปชัญญะบริบูรณ์จึงเป็นผู้มีความจำแม่นยำดี

ในสวัสดิการศึกษามีคำสอนที่มุ่งให้ยึดหลักความมีสติสัมปชัญญะดังนี้ เช่น ให้หมั่น ทบสวนท่องคาถาอาคมอยู่เสมอ เป็นการฝึกสมาธิ ฝึกสมาธิ ฝึกพลังจิตให้จำวิชาอาคมได้ถูกต้อง แม่นยำ และเพื่อไม่ให้ลืมนำ ห้ามทอดสะพาน รื้อปลูกผักแพง หรือไม้ค้ำเรือนเรือนคอกเป็น การเตือนให้เป็นคนรอบคอบ ให้รู้จักระมัดระวังไม่ไปในที่ที่ไม่ใช่ทางเดิน จะได้ไม่เกิดอุบัติเหตุ หรือเกิดอันตรายขึ้นแก่ตน

2.4.7 ความเชื่อเกี่ยวกับการห้ามร่วมเพศในวันสำคัญทางศาสนา วันสำคัญอื่น ๆ และกับหญิงอื่นหรือวันที่หญิงมีระดู

คนสมัยก่อนเน้นเรื่องนี้มาก เดือนไหนมีเพศสัมพันธ์แต่พอเหมาะสม ไม่สาส่วน ไม่พร่าเพรีอ วันโกนให้รู้จักละ วันพระให้รู้จักเว้นเสียบ้าง ไม่ให้มีจิตใจหมกมุ่นครุ่นคิดอยู่แต่ เฉพาะเรื่องกามตัณหา ไม่ให้ประพฤติดิคนในลูกเมียคนอื่น และไม่ให้เกิดตัณหาหน้ามืดไม่รู้จักระบายยัง แม้กระทั่งหญิงกำลังมีระดู เพราะการมีเพศสัมพันธ์มากเกินไป จะทำให้สมองไม่แจ่มใส สติปัญญา เสื่อมถอย ผอมแห้งแรงน้อย อ่อนเพลีย หมกมุ่นคิดอันตรายถึงแก่ชีวิตด้วย และบ้างว่าวันพระ เป็นวันปล่อยผี ถ้าบังเอิญเกิดตั้งครรถ์ขึ้น ลูกที่มากเกิดในครรถ์นั้นอาจจะไม่ดี ว่าสัตว์นรกจะมาเข้า พ้องในวันนั้น แต่ก็มิบุคคลอีกเป็นจำนวนมากที่คิดไปไกลกว่านั้นว่า การให้ปฏิสนธิในวันพระ เป็นการร่วมกันทำบาปอย่างหนึ่ง คล้าย ๆ กับการจับปลาที่ทำหน้าวัด อีกอย่างหนึ่งวันพระคือ วันอุโบสถ เวลาพระให้ศีลท่านจะให้ศีลแปด ซึ่งมีข้อสามให้เว้นประพฤติดันเป็นศึกแก่พรหมจรรย์ ถึงใครจะรับไม่ตลอดทั้งแปดข้อ คือ รับเพียงห้าข้อเฉพาะศีลห้า ก็ต้องรักษาศีลข้อสามนั้นอยู่ดี ดังนั้น เพื่อกันการฝ่าฝืน จึงสอนให้เว้นเพศสัมพันธ์ในวันนั้น ๆ ไป

3. มาจากความเชื่อลัทธิประเพณีต่าง ๆ

ทั้งชาวจีนและชาวญี่ปุ่นต่างเป็นชนกลุ่มน้อยที่เข้ามาอาศัยอยู่ในสังคมไทย และมีเสรีภาพ ในการปฏิบัติตามประเพณีของตนได้อย่างเต็มที่เช่นกัน ดังนั้นคนไทยจึงอาจรับลัทธิประเพณีจีน และญี่ปุ่นเกี่ยวกับธรรมเนียมการไหว้พระอาทิตย์และพระจันทร์มาด้วย นอกเหนือไปจากการไหว้ พระอาทิตย์ และพระจันทร์ในฐานะเป็นเทพเจ้าประจำธรรมชาติ

การไหว้พระจันทร์เป็นประเพณีของชาวจีน นิยมกระทำกันในเดือน 8 ของจีน ตั้งแต่วัน ขึ้น 11 ค่ำ-15 ค่ำ เชื่อว่าจะทำให้อายุยืน เฉพาะอย่างยิ่งบรรดาหญิงสาวชาวจีนที่มีความเชื่อสืบทอด มาว่า เมื่อไหว้พระจันทร์แล้วขอพรจะทำให้ตนสวยงามยิ่งขึ้น เครื่องไหว้จะประกอบไปด้วย เครื่องหอม เครื่องประทีน โคมต่าง ๆ นอกเหนือไปจากสิ่งที่ถือกันว่าเป็นของพระจันทร์ และขนม พระจันทร์ที่ทำด้วยแป้งกับน้ำตาลทรายแดงที่บางคนเรียก ขนมโก๋ สารทไหว้พระจันทร์จึงเรียกอีก อย่างหนึ่งได้ว่า สารทขนมโก๋ แต่ทั้งนี้ชาวจีนก็มีได้ไหว้พระจันทร์ทุกวัน จะไหว้ก็ต่อเมื่อถึงเทศกาล สารทเท่านั้น

สำหรับการไหว้พระอาทิตย์ของชาวญี่ปุ่นนั้น จะไหว้ในตอนเช้าทุกเช้า เมื่อดวงอาทิตย์เริ่มขึ้น ชาวญี่ปุ่นจะออกจากบ้านบ่ายหน้าไปทางทิศตะวันออก เขามืออุ้งกันแล้วประสานไว้ตรงข้างหน้าพลาถก้มคำนับต่อพระอาทิตย์ที่ชาวญี่ปุ่นถือกันเช่นนี้เพราะเชื่อว่าพระอาทิตย์เป็นผู้คุ้มครองชีวิต ควบคุม โชคชะตา ให้อาหาร โดยเฉพาะค่นข้าวหรือพืชต่าง ๆ ต้องอาศัยแสงอาทิตย์ปรุงอาหารทั้งนั้น

4. มาจากค่านิยมของสังคม

ความเชื่อหลายอย่างในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ปฏิบัติสืบต่อกันมานั้น เนื่องมาจากค่านิยมของสังคม ซึ่งปรากฏดังนี้

4.1 ให้อบน้ำตามน้ำเวลาอาบน้ำในแม่น้ำลำคลอง

เนื่องจากโดยสัญชาตญาณ เวลาอาบน้ำทุกคนต้องอมน้ำเวลาบ้วนปาก ถ้าหันหน้าตามน้ำ สิ่งสกปรกต่าง ๆ เช่น น้ำที่บ้วนทิ้งจากปาก หรือความสกปรกจากการชำระล้างร่างกาย หรือสิ่งสกปรกอื่น ๆ ที่ไหลมาก็จะลอยพันตัวตามน้ำไปเลย จะไม่ลอยมาปะทะหรือไม่ลอยมาเข้าตัว อีกประการหนึ่งมีผู้นิยมอธิษฐานก่อนอาบน้ำให้โรคภัยออกจากร่างกายไหลตามน้ำไป ดังนั้นคนทั้งหลายจึงนิยมหันหน้าตามน้ำเวลาอาบน้ำ

4.2 อาบน้ำก่อนไปธุระ

คนทั่วไปนิยมอาบน้ำก่อนจะออกจากบ้านไปไหนเสมอ ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากความเชื่อเรื่องการรักษาสิริที่ให้ความสดชื่นแจ่มใส และให้ประโยชน์ทางสุขภาพอนามัย ช่วยชำระความหมักหมมของเหงื่อไคล และความสกปรก ผู้ที่เคร่งทางไสยศาสตร์บางคนจะมีการสวดคาถากำกับเวลาออกจากบ้านด้วย คือ สวดว่า อิติปิโส ภควา ยตรายามติ วันสุกัร ชัยศรี สวัสดิลาโภ นะโมพุทธายะ

4.3 ให้นุ่งผ้าเหน็บพกขวา

คนไทยส่วนใหญ่ถนัดมือขวา จึงนิยมนุ่งผ้าเหน็บชายพกไว้เบื้องขวา ทำให้การนุ่งผ้าแน่นดี รัดกุมทะมัดทะแมง ไม่หลุดง่าย เมื่อพบปะสัตว์ร้ายก็จะวิ่งหนีได้เต็มที่ ไม่ต้องกลัวผ้าจะหลุด หรือแม้จะมีสัตว์มาขบกัดหรือจับผ้านุ่งไว้ ก็จะไม่ทำให้ผ้าหลุดได้ง่าย อนึ่ง คนแต่ก่อนกล่าวว่า การนุ่งผ้าเหน็บพกขวานี้ ถือตามพระสงฆ์คาคฤคระคคที่อกหรือเอว ซึ่งนิยมนุ่งข้างขวาเสมอ ตามปกติแล้วคนถนัดขวาเกี่ยวพกทางซ้ายสะดวกกว่านำไปเกี่ยวและเหน็บทางขวา แต่การเกี่ยวซ้ายต้องเอาผ้าข้างขวาทับซ้าย เวลาเกลียวผ้าโจงกระเบนซ้ายจะม้วนผ้าไม่ค่อยถนัด แต่ถ้าเกี่ยวขวาเหน็บพกข้างขวานี้ ทางซ้ายจะทับขึ้นทางขวา มือขวาจะม้วนผ้าทำหางกระเบนได้แน่นกระชับดีกว่า คนโบราณจึงสอนเกี่ยวขวาเอาไว้

4.4 ให้นอนเอาเท้าขวาทับเท้าซ้าย

คนสมัยก่อนนิยมหันหน้าไปทางทิศใต้ เวลานอนให้เอาเท้าขวาทับเท้าซ้าย คือนอนตะแคงซ้าย จึงยอมหันหน้าไปทางทิศตะวันตก ซึ่งสมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า เมืองสุขาวัตติ์ที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่นั้นอยู่ทางทิศตะวันตก ดังนั้น การที่สอนให้นอนตะแคงซ้าย อาจจะเป็นอุบายให้หันหน้าไปทางทิศที่พระพุทธเจ้าประทับอยู่ทุกคืน จะได้มีโอกาสกราบไหว้สักการะท่าน ย่อมเป็นมงคลตลอดชีวิต หรืออาจจะเป็นความคิดเห็นของผู้ใหญ่สมัยก่อนที่จะไม่ทำอะไรเทียม หรือเลียนแบบผู้ที่ตนเคารพ เพราะกลัวเหาะจะขึ้นหัว หรือกลัวจี้กลางจะขึ้นตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระพุทธเจ้าซึ่งได้รับการเคารพยกย่องบูชาอย่างสูงสุดจากพุทธศาสนิกชนทั้งหลายและยอมเป็นที่รู้จักกันทั่วไปว่า ลักษณะของพุทธไสยาสน์นั้นพระบาทซ้ายทับพระบาทขวา คือ บรรทมตะแคงขวา ประกอบกับคนสมัยก่อนมีความเชื่อเรื่องมงคลเกี่ยวกับความเคารพซึ่งถือเป็นมงคลสูงสุด จึงอาจเป็นเหตุให้คิดได้ว่า ไม่เป็นการเหมาะสมที่จะนอนตะแคงขวากัน เพราะจะกลายเป็นการทำเทียม หรือเลียนแบบพระพุทธเจ้า

4.5 ห้ามหญิงนอนหนุนแขน

โดยสามัญสำนึกของคนทั่วไปนิยมว่า การนอนหลับเป็นการพักผ่อนที่ดีที่สุด และควรนอนในท่าที่ถูกอนามัยเพื่อจะได้พักผ่อน ได้เต็มที่อันจะเป็นผลให้สุขภาพสมบูรณ์ เช่นนอนหงายตามสบาย หรือไม่นอนเบียดสบาย เนื่องจากคิดค้าขายพกผ้าถุงที่ตนเหน็บไว้ข้างขวาก็ได้ การนอนตะแคงนั้นมีนอนกันสองแบบ นอนตะแคงซ้ายเรียกว่า กามโกลี นอนตะแคงขวาเรียกว่า สิหกัน อันจะทำให้เลือดอันนอนหลับไม่เต็มที่ คนสมัยก่อนจึงห้ามหญิงนอนหนุนแขนหลังจากร่วมประเวณีแล้ว เพราะจะทำให้เลือดลมเดินไม่สะดวก เกิดอาการเหน็บชา ไม่สบายได้ อีกประการหนึ่ง การนอนใกล้ชิดกันย่อมรู้สึกร้อนนาราคาญ และย่อมหายใจรดกันอีกด้วย ไม่เป็นผลดีแก่สุขภาพของทั้งสองฝ่ายแต่อย่างใด

4.6 ห้ามทักเมื่อพบซากสัตว์ และให้อาบน้ำล้างหน้าจะกันอันตรายได้

คนสมัยก่อนมักเชื่อว่า คนตายดีควรตายที่บ้าน คนตายร้ายมักตายกลางทาง เป็นต้นว่า อาจถูกฆ่าตายจึงกลายเป็นผีตายโหง และวิญญาณนั้นยังคงวนเวียนอยู่ใกล้ ๆ ซากศพ เมื่อไปทักเข้าวิญญาณผีร้ายนั้นอาจเข้าสิงสู่หรือที่เรียกว่าผีเข้าผู้ทักได้ หรือถ้าหญิงใดกำลังท้อง ก็เชื่อวิญญาณนั้นจะมาเกิดในท้องของตน บ้างก็กลัวว่าวิญญาณนั้นจะตามตนไป ดังนั้น คนสมัยก่อนจึงสอนว่าห้ามทักซากศพ แต่ควรทำความเคารพซากศพนั้นเสียก่อนแล้วจึงค่อยเดินทางต่อไป ส่วนการที่แนะนำให้อาบน้ำล้างหน้านั้นเชื่อว่า อาจทำให้สบายใจคลายความกังวลลงไปได้ เพราะการล้างหน้าถือว่าได้ล้างความเป็นอัปมงคลทิ้งออกไป คนส่วนใหญ่นิยมล้างหน้าหลังจากไปทำธุระเหน็บยกลับ

จะเห็นได้ว่าวรรณกรรมคำสอนแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมของคนไทยสมัยก่อนที่มี

ความปรารถนาดี ต้องการให้สังคมเป็นสุขและมีสวัสดิภาพ จึงมุ่งสอนตามความรู้สึกรู้สึกและความรู้ของสุนทรภู่ในสมัยนั้น ให้มีความเชื่อเกี่ยวกับการปฏิบัติตนในชีวิตประจำวันตามแบบอย่างที่เขาเห็นว่าถูกต้องและดีงาม ใครที่มีความเชื่อและปฏิบัติตามคำสอนเหล่านั้น ย่อมเกิดสิริมงคลแก่ตน ร่างกายมีความแข็งแรงสมบูรณ์ จิตใจมีความสุขผ่องใส และมีความเชื่อมั่นในตนเอง จึงมีประโยชน์ทั้งทางจิตใจและมีประโยชน์ในการดำรงชีวิตอยู่มาก จนถึงได้ว่ามีคำสอนทั้งที่เป็นข้อห้าม และข้อปฏิบัติ ซึ่งสามารถปฏิบัติตามได้อย่างง่าย ๆ เมื่อปฏิบัติได้แล้ว ชีวิตก็จะได้รับความสุขสวัสดิมงคล อันเป็นความสำคัญในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยนั่นเอง

บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ได้ศึกษาในบทบาทต่าง ๆ พบว่า มีบทบาทซึ่งสรุปได้ 3 ประการ ได้แก่ บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในฐานะเป็นสื่อเพื่อการอบรมสั่งสอนคนในสังคมไทย บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในฐานะที่สะท้อนภาพชายและหญิงไทย และบทบาทของวรรณกรรมคำสอนในฐานะที่สะท้อนคตินิยมของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

1. บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในฐานะเป็นสื่อเพื่อการอบรมสั่งสอนคนในสังคมไทย

วรรณกรรมคำสอน เป็นผลงานที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นอย่างมีจุดประสงค์ คือ เพื่ออบรมสั่งสอน วรรณกรรมคำสอนจึงมีวัตถุประสงค์หลัก คือ เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกของคนในสังคม ให้ประพฤติปฏิบัติดีตั้งมั่นกรอบอันดีงาม เพื่อจะได้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

การขัดเกลาทางสังคม เป็นกระบวนการที่ทำให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ ในฐานะที่เป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งในชุมชน หรือในสังคม มีทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเดียวกัน คือ การปลูกฝังระเบียบวินัยขั้นพื้นฐาน การปลูกฝังความมุ่งหวังในชีวิตที่กลุ่มยอมรับ การกำหนดบทบาทในสังคม และการให้เกิดความชำนาญและผลของการขัดเกลาทางสังคมทำให้เกิดความเป็นตัวตน อาจกล่าวได้ว่า วรรณกรรมคำสอนเป็นการขัดเกลาทางสังคมอย่างหนึ่งที่ก่อสร้างขึ้นเพื่อคนในสังคมไทย

เนื่องจากชายและหญิงเป็นสมาชิกหน่วยหนึ่งของสังคม ผู้วิจัยจึงใช้แนวคิดทางสังคมวิทยาวิเคราะห์ให้เห็นบทบาทของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในฐานะที่เป็นสื่อการอบรมสั่งสอนคนในสังคมไทย ทั้งนี้ จะอธิบายถึงความหมายของสถานภาพ และบทบาทของชายก่อน แล้วจึงวิเคราะห์ตามลำดับ ดังนี้

สถานภาพมีลักษณะเป็นนามธรรม คือสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ แต่สถานภาพจะมีความชัดเจนขึ้นต้องอาศัยบทบาท ในการแสดงออกให้เห็นเป็นรูปธรรม สถานภาพและบทบาท จึงเป็นสิ่งที่มืออยู่ควบคู่กันในบุคคลนั้น ๆ เช่น ชายทุกคนมีสถานภาพเป็นพ่อ ย่อมแสดงบทบาทที่เหมือนกันคือ ให้ความรัก ความเอาใจใส่ อบรมเลี้ยงดู ให้การศึกษา ให้เงินทอง ฯลฯ

ชายมีสถานะทางเพศหรือเพศสภาพ 2 แบบด้วยกัน แบบแรก คือ ความเป็นชายที่ติดตัวมาตั้งแต่กำเนิด โดยลักษณะทางกายภาพ คือ โครงสร้างร่างกายที่ระบุความเป็นเพศชาย และแบบที่สองคือ ความเป็นเพศชายที่เกิดขึ้นในสังคม เมื่อชายอยู่ในสังคมจะเกิดการเรียนรู้ในบทบาททางเพศของตน หรือที่เรียกว่า สถานภาพทางสังคม เป็นสถานภาพที่บุคคลได้รับโดยอัตโนมัติไม่มีสิทธิ์เลือกเป็นอย่างอื่น เพราะเป็นสถานภาพที่สังคมกำหนดไว้ให้แล้ว เมื่อเกิดมาเป็นลูกเป็นหลานของครอบครัวที่มีสถานภาพในสังคมนั้นก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เช่น เกิดมาเป็นคนไทย เป็นลูกเศรษฐีร่ำรวยย่อมหน้ามีตามากกว่าลูกคนจน ฯลฯ นอกจากนี้สังคมยังกำหนดให้มีสิทธิ์และความรับผิดชอบ หรือสถานภาพตามสภาพร่างกายเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ ทุกคนถูกกำหนดให้มีสถานภาพตามลักษณะทางเพศ อายุ และเชื้อชาติ ซึ่งแม้จะเป็นลักษณะทางธรรมชาติแต่มนุษย์ก็กำหนดสิ่งต่าง ๆ ให้กลายมาเป็นความแตกต่างทางสังคมได้ คือให้มีสิทธิ์และหน้าที่แตกต่างกัน เช่น การเกิดมาเป็นชายหรือหญิง ก็มีให้เกิดมาเป็นชายหรือหญิงตามร่างกายเท่านั้น ความเป็นชายหรือหญิงเป็นเรื่องของสถานภาพที่กำหนดโดยสังคมว่า ชายมีสิทธิ์อะไรบ้าง และควรแสดงบทบาทอย่างไร และอีกสถานภาพหนึ่งคือ สถานภาพโดยความสามารถ เป็นสถานภาพที่ได้มาภายหลังด้วยความสำเร็จของบุคคลผู้หนึ่งเอง บุคคลสามารถเลือกหรือกำหนดได้ แต่ต้องดิ้นรนขวนขวายด้วยความพยายาม ความสามารถ และสติปัญญาของตนเอง เช่น ลูกชวานา ก็ไม่จำเป็นต้องเป็นชวานาตลอดไป สามารถเป็นครู แพทย์ ทหาร ตำรวจ นักการเมือง ฯลฯ เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกของสังคมได้แข่งขันและได้ใช้ความสามารถเพื่อให้ได้สถานภาพตามที่ตนต้องการ

การแสดงบทบาทแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 ประการ คือ

1. บทบาทในอุดมคติ คือ บทบาทที่กำหนดไว้ตามความคาดหวังของบุคคลทั่วไปในสังคมเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติซึ่งผู้ที่มีสถานภาพนั้นๆ ควรกระทำ
2. บทบาทที่บุคคลเข้าใจหรือรับรู้ เป็นบทบาทที่บุคคลคาดคิดด้วยตนเองว่าควรเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับทัศนคติ ค่านิยม บุคลิกภาพ และประสบการณ์ของแต่ละบุคคล
3. บทบาทที่แสดงออกจริง เป็นการกระทำที่บุคคลปฏิบัติจริง ๆ ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้นด้วย จึงทำให้การแสดงบทบาทแตกต่างกันไป

บทบาททางเพศ ของชาย เริ่มต้นตั้งแต่เป็นเด็กชาย เมื่อเปรียบเทียบกับบทบาททางเพศของหญิงพบว่า ธรรมชาติของเด็กหญิง จะเรียนรู้บทบาทของตนเองจากกลุ่มหญิงในบ้าน การอบรม

สั่งสอนจึงค่อย ๆ ซึมซับและติดตัวเด็กหญิง จนทำให้เด็กหญิงเติบโตขึ้นเป็นหญิงที่ดีในสังคม กล่าวคือ เด็กหญิงถูกวางกรอบด้วยครอบครัว และสังคมอย่างเข้มงวดกว่าเด็กชาย ดังจะเห็นได้จาก วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง และกฤษณาสอนน้องกำลัณฑ์ ฯลฯ ในกรณีของชาย ธรรมชาติของเด็กชายจะต่างออกไป กล่าวคือเด็กชายจะแสวงหาประสบการณ์ต่าง ๆ นอกบ้าน เพื่อหาเอกลักษณ์ในเพศของตนมากกว่าเด็กหญิง โดยที่ครอบครัว และสังคมคาดหวังให้อยู่ ในกรอบน้อยกว่า เด็กชายจึงได้รับการอบรมสั่งสอน เพื่อขัดเกลาจิตใจให้แสดงบทบาทตาม ที่สังคมคาดหวังด้วย ในอีกขอบเขตหนึ่งซึ่งต่างไปจากเด็กหญิง

ทั้งนี้ บทบาทของชายไทยอาจแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ บทบาทของชายไทยที่ แสดงออกตามสถานภาพที่เกิดขึ้นในครอบครัวและเครือญาติ และบทบาทของชายไทยที่แสดงออก ตามสถานภาพที่เกิดขึ้นในสังคม ชายคนหนึ่งอาจมีสถานภาพทั้ง 2 ลักษณะ เพราะนอกจากจะเป็น สมาชิกคนหนึ่งในครอบครัวแล้ว ยังเป็นสมาชิกคนหนึ่งในสังคมอีกด้วย ซึ่งจะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

1. บทบาทของชายไทยที่แสดงออกตามสถานภาพที่เกิดขึ้นในครอบครัวและเครือญาติ ได้แก่ บทบาทของลูกชาย บทบาทของสามี บทบาทของพ่อ และบทบาทของญาติ

1.1 บทบาทของลูกชาย สถานภาพแรกในชีวิตของลูกชายทุกคน คือ ความเป็นลูกชาย ไม่ว่าจะอายุมากน้อยเพียงใด หรือมีสถานภาพทางสังคมเช่นไร ก็ต้องมีสถานภาพของความเป็นลูก ซึ่งเป็นสิ่งที่ควบคุมบทบาทที่แสดงออกในฐานะของลูกชาย บทบาทของลูกชายคือการเชื่อฟังคำสั่ง สอนของบิดามารดา จึงถือว่าเป็นผู้มีความกตัญญู

1.2 บทบาทของสามี เมื่อชายเติบโตเป็นชายไทยที่ดีในสังคมไทย แสดงบทบาท หน้าที่ของตนอย่างถูกต้องเหมาะสมแล้ว ชายจะเริ่มแสวงหาสถานภาพอีกลักษณะหนึ่ง คือ การเป็นหัวหน้าครอบครัวเป็นของตน ซึ่งครอบครัวจะสมบูรณ์ได้ก็ต้องประกอบไปด้วยสามี และภรรยา นอกจากชายจะมีสถานภาพทางสังคมตามชนชั้นต่าง ๆ แล้ว จะมีสถานภาพที่เกิดจาก ภาระหน้าที่ที่มีต่อหญิงคนหนึ่ง คือบทบาทของสามี

บทบาทการเป็นสามีที่ดีนั้น จากข้อมูลการศึกษา มีวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ที่กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้น้อย เท่าที่ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสวัสดิรักษา คือ สอนว่าอย่าร่วมประเวณี ขณะสตรีมีระดู ดังบทกลอนที่ว่า

แม้สตรีมีระดูอย่าอยู่ด้วย	ถ้ามีม้วยก็มักเสียจักขุ
มักเกิดมีผีพองเป็นหนองพุ	ควรทำนุบำรุงองค์ให้จงดี

อาจกล่าวได้ว่า สังคมไทยให้ความสำคัญต่อเพศชายมากกว่าเพศหญิง จึงมองข้ามบทบาท ของการเป็นสามีที่ดีของเพศชาย แต่กลับให้ความสำคัญต่อบทบาทของการเป็นภรรยาที่ดีมากกว่า ซึ่งปรากฏชัดในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง

1.3 บทบาทของพ่อ บทบาทของความเป็นพ่อ อาจประกอบด้วยส่วนสำคัญ 3 ส่วน คือ ลักษณะความเป็นบุคคลในฐานะมีจิตสำนึกและความคิด สถานภาพและบทบาททางสังคม และสัญลักษณ์เชิงนามธรรมเกี่ยวกับความเป็นพ่อ ความหมายของความเป็นพ่อจึงแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับสถานการณ์ เช่น พ่อบุญธรรมที่รับเด็กคนอื่นมาเป็นลูก พ่อที่แยกจากครอบครัวเพราะหย่าจากภรรยาแล้ว หรืออาจหมายถึงญาติพี่น้องที่สนิทสนมในครอบครัวที่แสดงออก เช่น การให้ความรักความอบอุ่น การให้การเลี้ยงดูเอาใจใส่ และการให้การอบรมสั่งสอน ฯลฯ แต่โดยบทบาททางเพศ ที่สังคมเกิดขึ้น คือ เพศชาย จะถูกเรียกว่าพ่อ ดังนั้น ชายที่แต่งงานมีบุตรแล้ว จึงมีบทบาทเป็นพ่อ ซึ่ง “ความเป็นพ่อ” อาจปรากฏในหลายสถานภาพที่เกิดขึ้นในสังคม ดังนี้

“พ่อ” ของกษัตริย์ บทบาท “พ่อ” ของกษัตริย์คือการสอนให้ลูกของตนเป็นกษัตริย์ที่ดี ปกครองประเทศให้ปกติสุข เจริญก้าวหน้าต่อไปลักษณะของการสอนจึงเป็นการกำชับให้ลูกปฏิบัติตาม เพื่อผลประโยชน์ของประชาชนทั้งประเทศ การเป็นกษัตริย์จึงต้องอาศัยการเสียดสีที่ยิ่งใหญ่กว่าบุคคลธรรมดาทั่วไป ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

อุตสาห์เรียนเขียนอ่านบูรณราช	ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
ลำดับศักดิ์จักพรรดิขัดดีย์วงศ์	อุตสาห์ทรงจดจำให้ชำนาญ
ด้วยพระองค์ทรงสมบรมนาถ	บังคับราชการสิ้นทุกถิ่นฐาน
กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ	มณฑิยบาลพระราชบัญญัติตัดสินานวน
อนึ่งให้รู้สุภายิตบณจิตพระร่วง	โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร	ทราบได้ถ้วนถี่ไว้จะได้ทุล

2. บทบาทของชายไทยที่แสดงออกตามสถานภาพที่เกิดขึ้นในสังคม

จากข้อมูลที่ศึกษา สังคมไทยยังอยู่ภายใต้ของระบบศักดินา (ก่อนการประกาศเลิกทาส พ.ศ. 2448) มีการแบ่งชนชั้นทางสังคม จึงอาจแบ่งชายออกเป็น 4 สถานภาพ ได้แก่ กษัตริย์ ขุนนาง ไพร่ หรือสามัญชน และทาสหรือข้ารับใช้ ซึ่งเป็นสถานภาพที่ติดตัวมาตั้งแต่เกิดและเป็นสถานภาพที่สังคมสมัยนั้นกำหนดขึ้นด้วย นอกจากนี้ยังปรากฏสถานภาพที่เกิดขึ้นคู่กันคือ สถานภาพของครูกษัตริย์

สถานภาพที่กล่าวมานี้ กำหนดชายไทยแสดงบทบาทแตกต่างกัน ดังจะกล่าวตามลำดับ ดังนี้

บทบาทกษัตริย์ กษัตริย์ถือเป็นสถานภาพสูงสุดในสังคมไทย ซึ่งตามขนบธรรมเนียมโบราณผู้ที่เป็นกษัตริย์ก็คือนักปกครองประเทศได้จะต้องเป็นนักปกครองที่ดี ย่อมเกิดจากการปลูกฝังที่ดีด้วย จึงมีวรรณกรรมคำสอนที่ใช้สอนกษัตริย์ เช่น วรรณกรรมเรื่อง โคลงทศรถสอน

พระราม เพลงยาวถวายโอวาท และสวัสดิรักษา ฯลฯ บทบาทของกษัตริย์ที่ดีจึงสะท้อนให้เห็นในวรรณกรรมคำสอนเหล่านี้ ดังนี้

วรรณกรรมเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท กล่าวถึงบทบาทกษัตริย์ในแง่ของการมีวิสุทธิจิต คือมีวาจาสัตย์ เมื่อตรัสแล้วต้อง ไม่นินคำ และให้มีวิโรชนะ คือ มีความหนักแน่น ดังบทกลอนที่ว่า

ถึงร้อยปีมิได้มาก็อย่าแปลก	ให้เหมือนแรกเริ่มตรัสไม่ขัดจิ้น
เช่นนางออกอกไปมิได้คิ้น	จึงจัดยื่นยึดยาดังกล่าวคำ
ขอพระองค์ทรงยศเหมือนคชบาท	อย่าให้พลาดพลั้งเท่าก้าวถล่ำ
ระมัดโอบอุ้มโปรดให้พระทัยจำ	จะเลิศล้ำลอยฟ้าสุราลัย

วรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษา เน้นเรื่องการรักษาสิริ ซึ่งกษัตริย์พึงปฏิบัติ เพื่อก่อให้เกิดสิริมงคล แม้ข้อปฏิบัติต่าง ๆ จะเป็นเรื่องส่วนตัว แต่ข้อปฏิบัติบางอย่างก็เป็น การแสดงบทบาทของกษัตริย์ที่พึงกระทำ นั่นก็คือการสร้างขวัญและกำลังใจให้เหล่าทหาร โดยการแต่งกายทรงเครื่องสีตามวันยามออกรบ ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งภูษาผ้าทรงฉัตรรับ	ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สีทิวชอก โฉลกดี	เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคล
เครื่องวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว	จะยืนยาวชันษาสถาผล
อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน	เป็นมงคลขัตติยาเข้ารวี
เครื่องวันพุธสุดดีด้วยสีแสด	กับเหลืองแปดปนประดับสลัปสี
วันพฤหัสบดีเครื่องเขียวเหลืองดี	วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
วันเสาร์ทรงดำจึงล้ำเลิศ	แสนประเสริฐเสี้ยนสีก็จะนิกขาม
หนึ่งพาชีจี้จับประดับงาม	ให้ต้องตามสีสันจึงกันภัย

บทบาทของชายไทยทุกชนชั้น ล้วนต้องแสดงบทบาทเป็นคนดีต่อครอบครัว และสังคม และจากที่กล่าวที่มาทั้งหมด จะเห็นได้ว่า บทบาทของชายไทยที่ดีในอุดมคติต่อมานั้น ต้องมีความดี ภายในจิตใจ ความดีที่อยู่ข้างในจะส่งผลต่อบุคลิกภาพ ที่ปรากฏบุคลิกภาพเป็นพลังที่ทำให้ พฤติกรรมของมนุษย์มีความคงที่ และสังเกตเห็นได้ชัด นอกจากนี้สังคมวัฒนธรรม และ กระบวนการเรียนรู้สังคมทางสังคม ก็มีอิทธิพลอย่างสูงต่อการพัฒนาการทางบุคลิกภาพของมนุษย์ วรรณกรรมคำสอนจึงถือว่าเป็นสื่อการเรียนรู้อย่างหนึ่งทางสังคมของชาวไทยซึ่งปัจจัยที่มีผลทำให้ ชายไทยน้อมรับคำสอน ก็คือ ความคาดหวังของสังคมไทยที่ต้องการให้คนในสังคมไทยเป็นบุคคล ในอุดมคติ

บทบาทของครู กับศิษย์ โดยทั่วไปแล้วสถานภาพของคนในสังคมมักจัดไว้เป็นคู่ ๆ ตาม ความสัมพันธ์ที่ต้องรับผิดชอบต่อกัน เช่น บิดามารดากับบุตร กษัตริย์กับประชาชน ฯลฯ ครูมีหน้าที่

ถ่ายทอดความรู้ และขัดเกลาความประพฤติของผู้ที่ถูกสอนซึ่งเราเรียกว่าศิษย์ ศิษย์ก็มีหน้าที่ตั้งใจเล่าเรียน และจดจำคำสั่งสอนของครู ครูกับศิษย์จึงมีหน้าที่รับผิดชอบต่อกันจัดเป็นสถานภาพที่คู่กัน บทบาทของครูกับศิษย์ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ แบ่งออกเป็นลักษณะดังนี้ คือ

ครูกับศิษย์ที่อยู่ในชนชั้นกษัตริย์ ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท และสวัสดิรักษา ในวรรณกรรมเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท “ครู” ในที่นี้ หมายถึง สุนทรภู่ “ศิษย์” หมายถึง เจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปิ๋ว ก่อนที่สุนทรภู่จะออกเดินทางไปจำพรรษาที่อื่น ได้แสดงความรักของตนที่ต่อศิษย์ทั้งสองโดยการแต่งวรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงถวายโอวาทขึ้น เพื่ออบรมสั่งสอน และเป็นแนวทางปฏิบัติที่ดีต่อผู้ที่เป็นกษัตริย์ ดังบทกลอนที่ว่า

ควรมิควรจวนจะพราจากสถาน

จึงเขียนความตามใจอาลัยลาน

ขอประทานโทษอาอย่าราศี

ด้วยขอบคุณทุกกระท่อมถนอมรัก

เหมือนผัดพักตร์ผิวหน้าเป็นราศี

เสด็จมาปราศรัยถึงในกุฎี

ดังวาริรดซาบอาบละออง

ส่วนวรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษา “ครู” หมายถึง สุนทรภู่ และ “ศิษย์” หมายถึง สมเด็จพระเจ้าฟ้าอาภรณ์ โดยสุนทรภู่แต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ มีวัตถุประสงค์ให้พระองค์ปฏิบัติตามข้อปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อรักษาสิริของตนเอง ดังบทกลอนที่ว่า

สุนทรทำคำสวัสดิรักษา

ถวายพระหน่อบพิตรอิศรา

ตามพระบาลีเฉลิมให้เพิ่มพูน

เป็นของผู้ผู้มีมีอิสรียศ

จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ

สืบอายุสุริย์วงศ์วงศ์ประยูร

ให้เพิ่มพูนภิญโญเดโชชัย

หรือ อีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

ขอพระองค์จงจำไว้สำเนียง

ดังนี้เรียกว่าเรื่องสวัสดิรักษา

สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ขัตติยา

ให้ผ่องผาสุกสวัสดิ์จัดจักษ์

แม้สุนทรภู่จะเป็นครูที่มีคุณวุฒิ และวิวุฒิสูงกว่าศิษย์เพราะเป็นผู้ให้ความรู้ แต่สุนทรภู่มีสถานภาพต่ำกว่าศิษย์ เพราะเป็นเพียงขุนนางผู้หนึ่งจึงเทียบไม่ได้กับกษัตริย์ แต่สุนทรภู่ก็ได้แสดงบทบาทหน้าที่ของตนอย่างถูกต้อง นั่นก็คือ การอบรมสอนศิษย์ด้วยการแต่งวรรณกรรมคำสอนให้เป็นแนวทางปฏิบัติที่ดี

จากการศึกษาบทบาทของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย พบว่า มักมีเนื้อหาคำสอนที่สอนให้ชายไทยและหญิงไทยเป็นลูกที่ดีของพ่อแม่

เป็นญาติผู้ใหญ่ที่ควรแก่การเคารพนับถือ เป็นญาติผู้น้อยที่เชื่อฟังผู้ใหญ่ เป็นชายไทยและหญิงไทยที่ดีของสังคม เป็นครูที่ดีของศิษย์ และการเป็นศิษย์ที่ดีของครู กล่าวคือ แสดงบทบาทของคนตามสถานภาพที่สังคมยอมรับ เป็นที่น่าสังเกตว่ามักไม่มีคำสอนเกี่ยวกับการเป็นพ่อหรือเป็นแม่เลย จึงกล่าวได้ว่า บทบาทของความเป็นพ่อของชายไทยและบทบาทความเป็นแม่ของหญิงไทยไม่ปรากฏในเนื้อหาคำสอน แต่สะท้อนออกมาจากการแสดงบทบาทการสอนมากกว่า นอกจากนี้ บทบาทของการเป็นสามีที่ดีก็ไม่ปรากฏอย่างเด่นชัดในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ แต่ปรากฏเพียงเรื่องเดียวและไม่ได้สอนอย่างชัดเจน เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่ปฏิบัติของชายที่เป็นสามี คือ การสอนว่าไม่ร่วมประเวณีกับหญิงที่มีระดู หรือประจำเดือน

เนื่องจากสังคมไทยให้ความสำคัญต่อชายมากกว่าหญิง ในบางครั้งการกระทำผิดต่าง ๆ ก็ถูกมองข้ามและถือเป็นเรื่องเล็กน้อยที่ไม่จำเป็นต้องใส่ใจ เช่น การมีภรรยาหลายคน หญิงบางคนถือเป็นเรื่องที่ผิดต่อภรรยา เพราะเป็นการทำร้ายจิตใจ แต่สังคมไทยในอดีตถือเป็นเรื่องไม่ผิด หญิงจึงเป็นเพศที่ถูกสังคมคาดหวังมากกว่า ในทางกลับกัน ชายบางคนบางกลุ่มก็อาจกำลังแสวงหาความดีงามแก่ตนเอง โดยแสวงหาสิ่งขัดเกลาคความประพฤติ และกรอบในการปฏิบัติตัวต่าง ๆ ซึ่งวรรณกรรมคำสอนสุนทรภู่ ถือเป็นแนวทางให้ได้ประพฤติปฏิบัติ เพราะมีบทบาทในฐานะที่เป็นสื่อเพื่อสอนคนในสังคมไทยให้ดำเนินชีวิตไปตามวิถีอันดีงามของสังคมไทย

2. บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในฐานะที่สะท้อนภาพชายและหญิงไทย

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่มีคุณค่าที่สามารถสะท้อนให้เห็นภาพของชายไทยในมุมมองต่าง ๆ ซึ่งสรุปได้ 3 ประการ ได้แก่ สะท้อนภาพของชายที่มีความเหนือกว่าหญิง สะท้อนภาพชาย และหญิงไทยในอุดมคติ และสะท้อนภาพชายและหญิงไทยที่ไม่พึงปรารถนา ดังจะวิเคราะห์ตามลำดับต่อไปนี้

2.1 สะท้อนภาพของชายที่มีความเหนือกว่าหญิง

ชายกับหญิง มีความแตกต่างกันทางเพศ แต่ความแตกต่างของทั้งเพศนั้น เป็นความแตกต่างที่ไม่เท่าเทียม กล่าวคือ เพศชาย เป็นเพศที่มีความเหนือกว่าเพศหญิง ด้วยเหตุนี้ จึงทำให้มีการจัดให้เพศชายเป็นเพศที่หนึ่ง และเพศหญิงเป็นเพศที่สอง ในสังคมโลกชายเป็นเพศที่เหนือกว่าหญิง เริ่มจากระบบเครือญาติและการแต่งงาน สังคมไทยส่วนใหญ่ หญิงเป็นฝ่ายย้ายเข้าไปอยู่กับสามีภายหลังการแต่งงาน มีเพียงเล็กน้อย เท่านั้นที่ชายจะเป็นฝ่ายย้ายเข้าไปอยู่บ้านหญิง การย้ายเข้าไปอยู่บ้านสามีทำให้หญิงตกอยู่ในสภาพที่ลำบาก เสียเปรียบ เพราะต้องปรับตัวเข้าสู่สภาพแวดล้อมใหม่ แม้แต่ในการสืบสกุล เด็ก ๆ จะสืบสกุลข้างพ่อมากกว่าข้างแม่ การแต่งงาน

ที่มีคู่สมรสได้มากกว่าหนึ่งคน ก็พบมากในชายมากกว่าหญิง การมีภรรยาหลายคนเป็นสิ่งที่ธรรมดาสามัญที่เห็นได้ในสังคมต่าง ๆ ทั่วโลก ในขณะที่การมีสามีหลายคนเป็นลักษณะพิเศษที่ไม่ค่อยพบบ่อยนัก ในสังคมไทยก็มีลักษณะนี้เช่นกัน คือชายเป็นเพศที่เหนือกว่าหญิงทั้งในด้านครอบครัวและสังคม ดังจะเห็นได้จากวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ที่สะท้อนให้เห็นภาพของชายไทย ซึ่งเป็นเพศที่เหนือกว่าหญิง ดังนี้

2.1.1 ชายไทยเป็นฝ่ายเลือกหญิงมาเป็นภรรยา

เนื่องจากชายเป็นเพศที่อยู่เหนือกว่า ชายจึงเป็นฝ่ายเลือก และหญิงเป็นฝ่ายถูกเลือก ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่อง ที่สอนในเรื่องการเลือกหญิงมาเป็นภรรยา มีการระบุถึงลักษณะของหญิงที่ดี และหญิงที่ไม่ดี ซึ่งในอุดมคติที่ชายปรารถนาจะนำมาเป็นภรรยา คือหญิงที่เรียบร้อย พุดจาไพเราะอ่อนหวาน อ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักเก็บหอมรอมริบ และเป็นแม่ศรีเรือน ฯลฯ คุณสมบัติเหล่านี้เป็นคุณสมบัติที่สังคมคาดหวังอยากให้หญิงเป็น โดยที่หญิงไม่มีทางเลือก หากหญิงคนใดปฏิบัติตัวต่างไปจากที่กล่าวมานี้ก็จะถูกประณามว่าเป็นหญิงไม่ดี สังคมไม่ยอมรับ และชายไม่เลือกมาเป็นภรรยา

หญิงอาจกล่าวได้ว่าชายจำเป็นต้องมีคู่ชีวิต ที่เรียกว่าภรรยา นอกจากนี้ยังเป็นแม่ของลูก ดังนั้น การเลือกภรรยาจึงมีผลต่อการดำเนินชีวิตของชายทุกคน เพราะหมายถึงความสุขทั้งชีวิตของชายคนนั้นซึ่งปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

หญิงเช่นนั้นอย่าได้ไปร่วมรัก	จะเสื่อมศักดิ์เสียเช่นเป็นสกุล
แต่พ่อแม่เจียวังใจไม่การุญ	เนรคุณมิได้คิดอนิจจัง
ซึ่งสตรีที่ท่านคือยาดูเยี่ยง	จงหลีกเลี่ยงเสียให้พ้นคนจี้ถั่ง
แม้ร่วมรอยก็จะพลอยระยำมัง	ดูคั่งเอาทองแดงเข้าแพงกุม

2.1.2 ชายไทยมีเสรีทางเพศมากกว่าหญิง

การที่ชายไทยมีเสรีทางเพศมากกว่าหญิง จึงเป็นเหตุให้ชายสามารถมีภรรยาได้หลายคน โดยที่สังคมก็ยอมรับและถือว่าไม่ผิด ในขณะที่หญิงที่มีสัมพันธ์กับชายหลายคน กลับถูกประณามว่าไม่ดี เรียกว่าคบชู้ และเมื่อมองในเชิงโครงสร้างทางสังคม ของไทย ไม่ได้ต่างไปจากสังคมอื่น ๆ ในโลกที่อยู่ในบริบทวัฒนธรรมพ่อเป็นใหญ่ เป็นวัฒนธรรมที่เปิดโอกาสให้ชายไทยมีพฤติกรรมทางเพศโดยไม่ต้องรับผิดชอบ ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

เขาเป็นส่วนตัวเป็นเมียเสียไม่ได้	มีหาไม่เงินทองก็ต้องหา
ไปเสียค่าลดหลั่นพันธนา	ค่าฤชาก็ต้องเสียชายเมียลง

2.1.3 ชายเป็นเพศปกครอง

ในชนชั้นปกครองต่าง ๆ เช่น พระมหากษัตริย์ หรือขุนนางล้วนแต่เป็นชาย จึงอาจกล่าวได้ว่าชายเป็นเพศแห่งการปกครอง ทั้งนี้เป็นเพราะระบบเพศนิยม เป็นระบบที่ฝังรากลึก อยู่บนวิถีคิดเรื่องอำนาจและความมีศักดิ์ศรีของชายที่เหนือกว่าหญิงในสังคมไทย มีปรากฏใน คำสอนของสุนทรภู่ เรื่องสุภายิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

เป็นสตรีมิใช่ชายเสียยศศักดิ์ จะปลุกกรักรรเวนหาควรไม่
อันความดีมีอยู่จำไว้ อย่าพุดใจรักชั่วให้มัวเมา
หรือ อีกตัวอย่างหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

จะมีคู่ก็ให้รู้ปรนนิบัติ จงซื้อสัตย์สุจริตถนอม
อย่าคิดร้ายย้ายแยกทำแปลกลปloom มโนน้อมเสน่หาต่อสามี

เมื่อพิจารณาถึงความหมายของคำว่า เพศ ที่เป็นความแตกต่างทางชีวภาพของ ชายและหญิงอันเป็นผลมาจากการขัดเกลาทางสังคม ความแตกต่างระหว่างชายหญิงไม่ว่าจะเป็น ทางชีวภาพหรือทางพฤติกรรมที่แสดงออก ชายกับหญิงย่อมมีความแตกต่างในเชิงที่สูงกว่ากับ ด้อยกว่าไม่ใช่ความแตกต่างที่เท่าเทียมกัน ภาพของชายที่สะท้อนออกมาให้เห็นจึงออกมา ในลักษณะที่เหนือกว่าหญิงในบริบทของสังคมไทย

2.1.4 หญิงเป็นเหตุแห่งการเสื่อมสรีของเพศชาย

ในการรักษาสรีของชายไทยมีเนื้อหาคำสอนบางประการที่กล่าวหาว่าหญิงเป็น สาเหตุทำให้เสื่อมสรี การนอนข้างซ้ายของหญิง แสดงให้เห็นถึงความด้อยค่าของเพศหญิง ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสวัสดีรัก เช่น ห้ามหญิงนอนหนุนแขน และข้ามเท้า ดังบทกลอนที่ กล่าวไว้ว่า

อนึ่งเครื่องผูกลูกสะกดตะกรุดคาด เข้าไสยาสน์ยามหลับทับฉลวย
เครื่องอาวุธสุดห้ามอย่าข้ามกราย อย่างนอนซ้ายสตรีมักมีภัย
หรือ ห้ามร่วมเพศกับหญิงที่มีระดู จะทำให้เสื่อมราศี เกิดโรคต่าง ๆ เสียอำนาจ

ดังบทกลอนที่ว่า

แม่นสตรีมีระดูอย่าอยู่ด้วย ถ้ามีม้วยก็มักเสียจักขุ
มักเกิดมีผีฟองเป็นหนองพุ ควรทำนุบำรุงองค์ให้จงดี
ห้ามร่วมเพศในวันพระ วันจันทร์คราส วันสุริยคราส และวันเกิด เพราะถือเป็น

สิ่งอัปมงคล อายุจะสั้น ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งวันจันทร์คราสตรุษสารทสุรย์ วันเพ็ญบูรณพรรษาอชฌมาสัย
ทั้งวันเกิดเร็ดร้างให้ห่างไกล ห้ามมิให้เสน่หาถอยอายุ

2.2 สะท้อนภาพชายและหญิงไทยในอุดมคติ

จากเนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ได้สะท้อนให้เห็นภาพของชายและหญิงไทยในอุดมคติที่สังคมปรารถนาหลายประการ ได้แก่ การเป็นผู้มีความกตัญญู การวางตัวอย่างเหมาะสม การเป็นผู้มีวาจาดี การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี การเป็นผู้มีศีลธรรม และการขยันทำมาหากินและใฝ่หาความรู้ โดยจะวิเคราะห์ตามลำดับดังนี้

2.2.1 การเป็นผู้มีความกตัญญู ความกตัญญูถือเป็นสิ่งสำคัญสำหรับชายไทยและหญิงไทย เพราะควรเป็นคุณธรรมที่ควรยึดถือ ซึ่งอาจแสดงออกได้หลายลักษณะ แต่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ การเคารพเชื่อฟังคำสอน

การเคารพเชื่อฟังคำสอน นอกจากจะเป็นการแสดงความกตัญญูแล้ว ยังมีผลแก่ตนเองด้วย เพราะการปฏิบัติตามคำสอนย่อมได้รับความสำเร็จในการดำเนินชีวิต ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเพลงยาวถวายโอวาทและสุภายิตสอนหญิงที่สอนให้เชื่อฟังพ่อแม่ กตัญญูต่อบิดามารดาเคารพพนพอบบิดามารดา ญาติและสามี ปรนนิบัติสามี

2.2.2 การวางตัวอย่างเหมาะสม นับเป็นกิริยามารยาทที่ดีของชายไทยและหญิงไทย ดังนั้นชายไทยและหญิงไทยควรรู้จักการวางตัว ประพฤติตัวอย่างถูกต้องเหมาะสมตามกาลเทศะ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท ที่มีเนื้อหาคำสอนว่า ไม่ควรโอ้อวดตนว่ามีความรู้มาก ฉะนั้น ชายไทยควรรู้จักเจียมตน อ่อนน้อม และเคารพผู้ใหญ่ ไม่ควรดูถูกชายสูงอายุ หรือนักปราชญ์ว่าไม่มีความรู้ หรือทำประโยชน์อื่นใดไม่ได้ เพราะบางครั้งผู้ที่มีอายุมากกว่าย่อมมีประสบการณ์ต่าง ๆ มากกว่า อีกทั้งยังสั่งสมความรู้ไว้มากมาย นอกจากนี้ชายไทยพึงจดจำสิ่งที่ดีมาใช้ในการประพฤติปฏิบัติ และจดจำสิ่งที่ไม่ดีไว้หลีกเลี่ยงไม่ประพฤติปฏิบัติตามข้อปฏิบัติดังกล่าวล้วนเหมาะสมแก่การนำมาใช้ในการวางตัวอย่างเหมาะสมของชายไทย เพราะจะนำไปสู่การมีบุคลิกภาพที่ดีน่าคบหา ส่วนหญิงไทยควรทำหน้าที่ของตนให้ดี เป็นภรรยาที่ดีของสามี ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่องสุภายิตสอนหญิง ที่มีเนื้อหามุ่งสอนหญิงไทยให้มีความประพฤติดี วางตัวเหมาะสม

2.2.3 การเป็นผู้มีวาจาดี นับเป็นเสน่ห์อย่างหนึ่งของคนไทย เพราะการมีวาจาที่ดีย่อมได้รับการนิยมชมชอบจากคนทั่วไป และได้รับผลดีตามมา ดังปรากฏในสวัสดิรักษา หรือการรู้จักพิจารณาให้ถี่ถ้วนก่อนที่จะกล่าววาจาออกไป ดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเพลงยาวถวายโอวาท นอกจากนี้ควรมีวาจาที่ไพเราะน่าฟัง ข้อปฏิบัติเหล่านี้ล้วนเพิ่มเสน่ห์ให้กับคนไทย และยังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนสุภายิตสอนหญิงที่สอนให้พูดจาไพเราะอย่าตะคอกอย่าพูดจาหยาบค้าย

2.2.4 การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี คนไทยนับถือศาสนาพุทธมาแต่สมัยสุโขทัย พุทธศาสนาจึงได้รับการปลูกฝังอยู่ในจิตใจคนไทยมาช้านาน เพราะถือเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตที่ดี และสอดแทรกอยู่ในคำสอนของวรรณกรรมคำสอนหลายเรื่องเป็นกรอบแก่ชาวไทยและหญิงไทยว่า การเป็นชายและหญิงที่ดีย่อมต้องเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย และนำเอาหลักธรรมคำสอนมาเป็นคติในการดำเนินชีวิต ข้อปฏิบัติดังกล่าวเป็นกรอบที่ดีงาม และสามารถทำให้รอดพ้นจากสิ่งที่ไม่ดีงามทั้งปวงได้ ในสังคมไทยมักยกย่องให้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว ดังนั้น ชายไทยและหญิงไทยที่ดีจึงควรเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดีด้วย เพราะแสดงให้เห็นถึงการการเป็นต้นแบบที่ดีของครอบครัว และเป็นคนดีของสังคมดังปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษาที่สอนว่า ให้นับถือพระรัตนตรัย และปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท ที่สอนเรื่องกรรมและผลของกรรม และปรากฏในสุภาษิตสอนหญิง ที่สอนเรื่อง ห้ามภรรยาเมาสุรา ห้ามขโมยของซึ่งจะไม่ละเมิดหรือผิดศีล

2.2.5 การเป็นผู้มีศีลธรรม ศีลธรรม คือความดี ซึ่งมักเกี่ยวข้องกับจารีตหรือกฎระเบียบที่สังคมยอมรับ ชายไทยควรประพฤติตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามด้วย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสวัสดิรักษา เมื่อพบพระสงฆ์ให้กราบไหว้ ก่อนนอนให้สวดมนต์ไหว้พระระลึกถึงคุณบิดามารดาครูอาจารย์ และเป็นเหตุให้สังคมอุ่นใจเพราะไม่ดำรงตนอยู่ในกรอบที่สังคมวางไว้ให้ปฏิบัติร่วมกันและการสอนให้คนไม่โลภมาก หรือคิดเอาเปรียบผู้อื่น ชายไทยที่ดีควรเป็นผู้มีศีลธรรมเพื่อสังคมที่สงบสุข และหญิงไทยควรเคารพเชื่อฟังบิดามารดา กตัญญูกตเวทีต่อบิดามารดาดังปรากฏในสุภาษิตสอนหญิง

2.2.6 การขยันทำมาหากิน และใฝ่หาความรู้ ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น สังคมไทยให้เกียรติชายเป็นผู้นำครอบครัว ชายไทยจึงต้องเป็นหลักในการทำมาหากิน เพื่อให้ตนและครอบครัวอยู่อย่างสุขสบาย ชายไทยควรมีความขยัน และคิดอ่านหาช่องทางทำอาชีพเพื่อสะสมทรัพย์สิน มิเช่นนั้น ทรัพย์สินที่มีอยู่อาจหมดไปได้ และบ่าวไพร่บริวารอาจจะหนีได้ เพลงยาวถวายโอวาทที่มีการสอนให้รู้จักขยัน ไม่ควรเกียจคร้านศึกษาหาความรู้ เมื่อยังเล็กก็ให้หมั่นเพียรเรียนหนังสือเพื่อเป็นทุนในการทำงานรับราชการและในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภาษิตสอนหญิง ที่สอนให้หญิงไทยรู้วิชา ใฝ่รู้เป็นครูเขาคือให้รอบรู้ ความรู้อาจทำให้สามารถเอาตัวรอดได้ ชายไทยและหญิงไทยจึงควรมีความขยันทำมาหากิน และใฝ่หาวิชาความรู้เป็นสมบัติติดกาย

คุณสมบัติดังกล่าวข้างต้น ล้วนเป็นต้นแบบของชายไทยและหญิงไทยในอุดมคติ ซึ่งชายและหญิงในสังคมไทยควรนำมาปฏิบัติ และการที่ชายไทยและหญิงไทยมีคุณลักษณะเหล่านี้ย่อมทำให้สังคมยอมรับ และเรียกได้ว่าเป็นชายไทยและหญิงไทยที่ดีได้ในสังคมไทย สังคมก็จะเกิดความสงบสุข

2.3 ชายไทยและหญิงไทยที่ไม่พึงปรารถนา ลักษณะของชายไทยและหญิงไทยที่ไม่พึงปรารถนา ได้แก่ คนพาล และคนที่ตกเป็นทาสของอบายมุข

2.3.1 คนพาล คือ คนที่ทำผิดจารีตประเพณี หรือผิดศีลธรรม มักมีลักษณะไม่ดีแล่นาความเดือดร้อนมาสู่สังคมและคนรอบข้าง ซึ่งจะเห็นได้จากเนื้อหาคำสอนของวรรณกรรมคำสอนที่สอนให้ชายไทยและหญิงไทยหลีกเลี่ยงที่จะคบกับคนพาล ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภายิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

คิดถึงตัวหาผัวนี้หายาก มันชั่วมากนะอนงค์อย่าหลงไหล

คนสูบฝิ่นกินกินสุราพาจัญไร แม้นหญิงใครร่วมห้องจะต้องทน

ดังนั้น ชายไทยและหญิงไทยไม่ควรประพฤติดนเป็นคนพาล และไม่ควรข้องเกี่ยวกับคนพาล จึงจะทำให้มีชีวิตที่ดีเจริญรุ่งเรือง

2.3.2 คนที่ตกเป็นทาสของอบายมุข อบายมุข คือ ทางแห่งความฉิบหาย หรือทางแห่งความเสื่อม ได้แก่ ดินสุรา เทียวดูการละเล่น เล่นการพนัน คบคนชั่วเป็นมิตร เทียวกลางคืน และเกียจคร้านการงาน ชายไทยและหญิงไทยไม่ควรตกเป็นทาสของอบาย ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภายิตสอนหญิง วรรณกรรมเรื่องสุภายิตสอนหญิงจะสอนเรื่องความประพฤติของหญิง และให้เหตุผลว่าชายไทยที่ดีไม่ควรเกี่ยวข้องกับอบายมุขและนำไปสู่สิ่งที่ไม่ดีตามมา ตัวอย่าง เรื่องของความเกียจคร้าน ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่องเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

ถ้าคร้านเกียจเกียรตยศก็ถดถอย ข้าไทยพลอยเพลงพลิกออกหลีกหนี

ต้องเศร้าสร้อยน้อยหน้าทั้งตาปี ทูลดั่งนี้กลัวจะเป็นเหมือนเช่นนั้น

หรือ เรื่องการคบคนชั่วเป็นมิตรปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่องเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

แต่คนร้ายหลายล้นยอมปลิ้นปลอก เลี่ยงมันหลอกหลอนเล่นเหมือนเช่นผี

อย่าพานพบคนค้ำเป็นราศี เหมือนพาลีหลายหน้าระอาอาย

ส่วนสุภายิตสอนหญิงก็สอนว่า ไม่ควรเกี่ยวข้องกับอบายมุขเช่นกัน ดังบทกลอนที่ว่า

บ้างเล่นเบี้ยเสียถั่วมั่วทะนง หน้อยก็ลงจํานำเขร่าไป

จากที่กล่าวมาข้างต้น วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มีบทบาทในฐานะที่สะท้อนให้เห็นภาพของชายและหญิงไทย ได้แก่ สะท้อนภาพของชายที่มีความเหนือกว่าหญิง สะท้อนภาพชายไทยและหญิงไทยในอุดมคติ และสะท้อนภาพชายไทยและหญิงไทยที่ไม่พึงปรารถนา

ภาพของเพศชายที่มีความเหนือกว่าเพศหญิงที่สะท้อนออกมาให้เห็นคือ

การที่ชายเป็นฝ่ายเลือกหญิงมาเป็นภรรยา ชายไทยมีเสรีภาพมากกว่าหญิง ชายเป็นเพศแห่งการปกครอง และหญิงเป็นเหตุแห่งการเสื่อมสรีระของเพศชาย ลักษณะเหล่านี้เป็นสิ่งที่สะท้อนภาพลักษณ์ของชายไทยที่มีความเหนือกว่าหญิงในหลาย ๆ ด้าน

ส่วนภาพของชายไทยและหญิงไทยในอุดมคตินั้น ได้แก่ การเป็นผู้มีความกตัญญู การวางตัวอย่างเหมาะสม การเป็นผู้มีวาจาที่ดี การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี การเป็นผู้มีศีลธรรม และการขยันทำมาหากินและใฝ่หาความรู้ ลักษณะดังกล่าวมานี้ คือภาพของชายไทยและหญิงไทยในอุดมคติที่สังคมไทยคาดหวังอยากให้เป็นและภาพของชายไทยและหญิงไทยที่ไม่พึงปรารถนา คือที่เป็นคนพาล และชายที่ตกเป็นทาสของอบายมุข ลักษณะสองประการนี้เป็นภาพของชายไทยและหญิงไทยที่สังคมไม่ยอมรับ

3. บทบาทของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในคตินิยม

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่นอกจากจะมีบทบาทในฐานะที่เป็นสื่อเพื่อการอบรมสั่งสอนชายไทยและหญิงไทย และมีบทบาทในฐานะที่สะท้อนภาพชายไทยและหญิงไทยดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นแล้ว ยังมีบทบาทในฐานะที่สะท้อนให้เห็นคตินิยมอีกด้วย เนื่องจากวรรณกรรมคำสอนเรื่องหนึ่ง ๆ นั้น ผู้แต่งหรือกวีมักสอดแทรกเรื่องราวต่าง ๆ เช่น วิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และภาษา เพื่อให้เกิดความสมจริง และเกิดอารมณ์ในการอ่าน

เมื่อศึกษาวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่อีกพบว่า วรรณกรรมคำสอนดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นคตินิยมหลายด้าน ดังจะวิเคราะห์ได้ตามลำดับต่อไปนี้

3.1 สำนวนหรือสุภาษิต เช่น จากสุภาษิตพระร่วง ที่ใช้มาแต่โบราณ และยังรู้จักกันดีในปัจจุบัน ซึ่งประพันธ์ข้อคิดคติสอนใจในการประพฤติตนให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข มีในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งให้รู้สุภาษิตบัณฑิตพระร่วง โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
ราชาศัพท์รับสั่งให้บังควร ทราบให้ถ้วนถี่ไว้จะ ได้ทุก

มีสำนวน หรือสุภาษิตอื่นอีก เช่น อย่าชิงสุกก่อนห่าม ที่สอนความประพฤติปฏิบัติของสตรีก่อนจะมีคู่ครอง ให้รักษานวลสงวนตัว มีปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

จงรักษานวลสงวนนามห้ามใจไว้	อย่าหลงไหลจำคำที่พร่ำสอน
คิดถึงหน้าบิดาและมารดร	อย่ารีบร้อนเร็วนักมักไม่ดี
เมื่อสุกงอมหอมหวานจึงควรหล่น	อยู่กับต้นอย่าให้พรากไปจากที่
อย่าชิงสุกก่อนห่ามไม่งามดี	เมื่อบุญมีคงจะมาอย่างปรารมภ์

มีสำนวน หรือสุภาษิตอื่นอีกที่สอนให้พิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ ที่ได้ฟังมาให้ถี่ถ้วน คือ ฟังหูไว้หู ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ	ใครบนบานเข้าสักหน่อยก็พลอยโผง
อย่าเชื่อนักมกดับก็ดับ โครง	มันชักโยงอยากกินแต่สินบน
อันความชั่วอยู่ที่ตัวของเราหมด	ต้องกำสรด โศกร้างอยู่กลางหน
จงฟังหูไว้หูกับผู้คน	สืบยุบลเสียให้แน่อย่าเร็วไป

มีสำนวนหรือสุภาษิตอื่นอีกที่สอนให้อย่าทำอะไรเกินกำลังความสามารถของตัว คือ เกี่ยวแฝงมุงป่า ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

ค่อยเสียมเจียมตนจนเสียก่อน	ค่อยผันผ่อนที่หลังเขาสรรเสริญ
อย่าเบื้อเขื้อพกใหญ่ออกให้เกิน	ละเมิดเมินหมิ่นนักมักจะอาย
อย่าอวดดีมีทรัพย์เที่ยวจับแจก	ทำเกี่ยวแฝงมุงป่าพาฉิบหาย
ใครจะช่วยตัวเราก็เปล่าคาย	อย่ามั่งง่ายเงินทองของสำคัญ
เห็นผู้ดีมีทรัพย์ประดับแต่ง	อย่าทำแข่งวาสนากระยาหิ้ง
ของตัวน้อยก็จะถอยไปทุกวัน	เหมือนตัดบั้นต้นทุนสูญกำไร

นอกจากนี้ยังมีสำนวน หรือสุภาษิตอื่นอีกที่สอนให้อย่าหมายจะเอาให้ได้ทั้ง 2 อย่าง เสี่ยงทำการ 2 อย่างพร้อม ๆ กัน ซึ่งอาจไม่สำเร็จทั้ง 2 อย่าง คือ อย่าจับปลาสองมือ ปรากฏใน วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าจับปลาสองหัตถ์จะพลัดพลาด	จับให้คงลงให้ขาดว่าเป็นผ้า
จึงนับว่าคนดีไม่มีมัว	ถ้าชายชั่วร้ายไปมิใช่ชาย
เป็นหญิงสิ่งใดจะล้ำเลิศ	สุดประเสริฐก็แต่ใจไม่เสื่อมสลาย
ถึงรูปทรงนางคราญจะพาลคลาย	ก็จะกลายส่งสวดยด้วยใจงาม

3.2 ความเชื่อ หมายถึง การยอมรับนับถือ หรือยึดมั่นในสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีตัวตนและ ไม่มีตัวตนว่าเป็นความจริง หรือมีอยู่จริง ความเชื่ออาจมีลักษณะเป็นนามธรรมและหาเหตุผลในการอธิบายได้ยาก แต่ความเชื่อก็อาจเป็นแนวทางที่ดีที่ควรยึดถือปฏิบัติเพราะเกิดจากการสังเกต และจดจำจากคนรุ่นเก่าที่เคยผ่านประสบการณ์มาก่อนถ่ายทอดสู่คนรุ่นใหม่ ความเชื่อจึงพลังอำนาจทางจิตใจสามารถควบคุมความคิด และการกระทำของมนุษย์ได้ ดังคำกล่าวที่ว่า “ไม่เชื่อ อย่าหลบ หลู่” ในสมัยโบราณนั้นคนไทยใช้ความเชื่อเป็นเครื่องมือในการอบรมคนสังคมให้สังคมประพฤติ อยู่ในกฎระเบียบของสังคม เช่น ห้ามนั่งบนบันไดเพราะความเชื่อว่าจะผีจะผลัก หรือห้ามจี่สุนัข ไม่อย่างนั้นฟ้าจะผ่า ฯลฯ ความเชื่อเหล่านี้เป็นกลวิธีที่คนในสมัยโบราณใช้สั่งสอนลูกหลาน และเมื่อพิจารณาตามหลักความเป็นจริงแล้วก็จะเห็นว่า การนั่งบนบันไดนั้นเป็นเรื่องเสี่ยงอันตราย

เนื่องจากผู้นั่งอาจพลัดตกลงมาได้ หรือการนั่งที่สุญญัตถ์ ถ้าทำให้สุญญัตถ์ หรือได้รับบาดเจ็บก็อาจถูกสุนัขกัดได้ อีกประการหนึ่งการนั่งที่สุญญัตถ์เป็นภาพที่ไม่น่าดู ดังนั้น คนในสมัน โบราณท่านจึงได้ห้ามไว้ เป็นต้น ความเชื่อที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการรักษาสิริ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับเลือกหญิงมาเป็นภรรยา และความเชื่อในเรื่องทั่วไป ซึ่งจะกล่าวตามลำดับต่อไปนี้

3.2.1 ความเชื่อเรื่องการรักษาสิริ เป็นการรักษาสิริมงคลต่อตนเอง

สิริ หมายถึง ราศี คือ ความเป็นไปของความรู้สึกนึกคิดที่มักจะแสดงออกที่ใบหน้า ท่าทาง จะเป็นมงคลต่อตนเอง ความเชื่อเรื่องสิรินี้มีมาจากความเชื่อในเรื่องของการเกิดวันสงกรานต์ ที่ธรรมเนียมมาตอบปัญหาพระพรหม โดยไปจำคำตอบมาจากแม่กับลูกแรงๆคุยกับบนยอดศรี ปัญหาถามว่า เวลาต่าง ๆ สิริ อยู่ที่ใด มีคำตอบว่า เวลาเช้าสิริอยู่ที่หน้า ต้องล้างหน้า เวลากลางวันสิริอยู่ที่อก ต้องเอาน้ำลูบอก เวลาเย็นสิริอยู่ที่เท้า ต้องล้างเท้าก่อนเข้านอน

ความเชื่อเรื่องการรักษาสิริเป็นคติความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ ดังปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสวัสดิรักษาคำฉันท์ และสวัสดิรักษาของสุนทรภู่ เช่น ข้อปฏิบัติเมื่อตื่นนอนควรเสกน้ำล้างหน้า แล้วห้าม โม โห และพูดจาหยาบคาย ฯลฯ ดังนี้

แล้วห้ามความโกรธโทษพยาย พิโรธหมองหมาย

กล่าวคำอุ้งหยาบทรพล

เรื่องการแสดงความเคารพก่อนเข้านอนด้วยการไหว้กราบลงกับหมอน สรรเสริญคุณบิดามารดา ครูอาจารย์ให้เป็นปกติสม่ำเสมอตลอดไป ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งเล่าเข้าที่ศรีไสยาสน์ อย่าประมาทหมั่นคำนับลงกับหมอน

เป็นนิรันดร์สรรเสริญเจริญพร คุณบิดามารดาคุณอาจารย์

3.2.2 ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไทย จึงมีความเชื่อต่าง ๆ หลายประการ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการทำทาน ความเชื่อเกี่ยวกับนรกสวรรค์ ฯลฯ

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นได้ว่า วรรณกรรมคำสอนของไทยสะท้อนให้เห็นคติชนได้เป็นอย่างดี เช่น นิทานเป็นนิทานอุทาหรณ์ที่มีเจตนาให้คติเตือนใจ ในด้านความเชื่อ วรรณกรรมคำสอนมีความเชื่อหลายประการ ได้แก่ ความเชื่อในการรักษาสิริ ความเชื่อพระพุทธศาสนา ความเชื่อเกี่ยวกับการเลือกหญิง และความเชื่อเรื่องข้อห้าม ส่วนสำนวนหรือภาษิต มักเป็นสำนวนหรือภาษิตที่ใช้มาแต่โบราณ และเป็นที่รู้จักกันในปัจจุบัน ภาพคติชนดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณกรรมคำสอนกับสังคมที่มีลักษณะสอดคล้องกัน และยังคงแสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรม ตลอดจนวิถีชีวิตของคนได้เป็นอย่างดี

3. เล่นการพนันจนหมดทรัพย์สิน กระทั่งถึงลักข้าวของภายในบ้าน ไปจำหน่ายจนเกือบหมดสิ้น ชายลักษณะนี้วรรณกรรมคำสอนวิจารณ์ไว้คล้ายคลึงกับชายชั่วประเภทที่ 2 ดังบทกลอนที่ว่า

เพราะมีผิวชู้ไปจึงได้ยาก	แสนลำบากบอบน็อกอย่ามกหลง
บ้างเล่นเบี้ยเสียถั่วมั่วทะนง	หน้อยก็คงจำหน่ายเขาไร่ไป
มีข้าวของของเคยผูกให้ลูกเต้า	ก็เขียนเอาสิ้นสุดหาหยุดไม่
ลงชั้นว่าผ้าผ่อนท่อนสไบ	อย่าไปไขว่เสี้ยนโปจนโซโซม

4. เป็นนักเลงหัวไม้ ทำให้ภรรยาต้องเสียเงินทองเพื่อไถ่ตัวออกมาจากตะรางอยู่เนื่อง ๆ ดังบทกลอนที่ว่า

ที่บางคนนั้นชั่วเป็นหัวไม้	ไม่พอใจชกตีเขามีฉาว
ท่านจับได้ไต่ตรวนพรวนคอยาว	แล้วบอกข่าวโศกศัลย์ถึงภรรยา

เรื่องของการมีคูครองเป็นเรื่องที่หญิงสาวไม่ควรด่วนตัดสินใจ ฉะนั้นในการตัดสินใจมิให้หญิงสาวชิงสุกก่อนห่าม จึงนำเรื่องของบุญวาสนาเข้ามากล่าวอ้าง ดังบทกลอนที่ว่า

เมื่อสุกงอมหอมหวานจึงควรหล่น	อยู่กับต้นอย่าให้พราวไปจากที่
อย่าชิงสุกก่อนห่ามไม่งามดี	เมื่อบุญมีคงจะมาอย่าปรามกั
อย่าคิดเลยคู่เซยกหาได้	อุตสาห์ทำลำไ้ไฟเก็บสะสม
อย่าเกียจคร้านการสตรีจนิชม	จะอุดมสินทรัพย์ไม่อัปจน

การกล่าวอ้างเรื่องบุญวาสนาจะทำให้หญิงสาวไม่หมกมุ่นอยู่กับเรื่องการมีคูครอง

เพียงอย่างเดียว แต่ให้คิดทำงานอย่างอื่นอันเป็นประโยชน์ โดยวรรณกรรมคำสอนได้มีบทบาทชี้แนะว่าควรปฏิบัติตนเช่นใดบ้างในช่วงเวลาที่ยังไม่มีคูครอง เพื่อจะทำให้ชีวิตอยู่ดีมีสุข

2. คำสอนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต

ตามปกติสังคมไทยให้ความสำคัญกับกิริยามารยาทของสตรีมากเป็นพิเศษ อย่างไรก็ตาม คำสอนในเรื่องกิริยามารยาทและอิริยาบถเหล่านั้นล้วนเน้นไปที่ความสำรวมและเหมาะสมถูกต้องตามกาลเทศะทั้งสิ้น คำสอน อีกประการหนึ่ง คือเรื่องเกี่ยวกับความงามอันเป็นเรื่องที่หญิงทุกยุคทุกสมัยให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษวรรณกรรมคำสอนเน้นว่าผู้ที่รู้จักแต่งกายให้พอเหมาะพอควรแก่ฐานะ และกาลโอกาสเท่านั้นจึงจะเรียกว่า งาม ในสุภาษิตสอนหญิงกล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

จะนุ่งห่มดูพอสมศักดิ์สงวน	ให้สมควรรับพัศตร์ตามศักดิ์ศรี
จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์	ดูฉวีผิวเนื้ออย่าเหลือเกิน
จะเก็บไรไว้ผมให้สมพัศตร์	บำรุงศักดิ์ตามศรีมิให้เงิน
เป็นสุภาพราบเรียบแลเจริญ	คงมีผู้สรรเสริญอนงค์ทรง
ใครเห็นน้องต้องนิชมชมไม่ขาด	ว่าฉลาดแต่งร่างเหมือนอย่างหงส์

ถึงรูปงามทราชมสงวนนวลอนงค์ ไม่รู้จักแต่งองค์ก็เสียนาม

อย่างไรก็ดีเมื่อถึงคราวตกอับไร้อำนาจวาสนา ก็ต้องรู้จักเจียมตัวปรับเปลี่ยน การแต่งกายให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปด้วยและไม่เพียงแต่การแต่งกายเท่านั้น การประพฤติปฏิบัติตนในด้านอื่น ๆ ก็ต้องทำด้วยความเจียมตัวเช่นเดียวกันซึ่งในขณะเดียวกัน ก็ต้องไม่ให้ผู้ใดดูถูกได้

การประพฤติตนอยู่ในกรอบตามที่ค่านิยมของสังคมเห็นว่าดีงามนั้นนอกจากจะก่อให้เกิด ผลดีแก่ตัวหญิงสาวเองแล้วผลดียังเกิดกับพ่อแม่และวงศ์ตระกูลอีกด้วย ดังบทกลอนที่ว่า

แม่นลูกคดีย่อมมีศรีสง่า ญาติวงศ์พงศาภิเษกใส

ถึงเพื่อนบ้านฐานถิ่นที่ใกล้ไกล ก็มีใจสรรเสริญเจริญพร

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นว่าวรรณกรรมคำสอนสำนวนให้ความสำคัญกับยศถาบรรดาศักดิ์ และทรัพย์สินเป็นสำคัญซึ่งนั่นหมายถึงชีวิตความเป็นอยู่ของหญิงสาวและครอบครัวที่ดีขึ้น นับเป็น การเลื่อนฐานะทางสังคมอันมีหญิงสาวเป็นสื่อ อย่างไรก็ตามอาจสังเกตได้ว่าผลดีนั้นในที่สุดแล้ว ก็เชื่อมโยงเข้ากับเรื่องการมีคู่ครองของสตรีอีกนั่นเอง

คำสอนสำหรับหญิงครองเรือน

หญิงครองเรือน หมายถึง หญิงที่มีสามีแล้ว เนื้อหาคำสอนแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

1. การปฏิบัติตน
2. การปฏิบัติต่อสามี
3. การปฏิบัติต่อผู้อื่น

ผู้วิจัยจะได้อธิบายดังต่อไปนี้

1. การปฏิบัติตน

เมื่อหญิงสาวมีสามีย่อมมีวิถีชีวิตที่เปลี่ยนแปลงไป การประพฤติปฏิบัติตนก็ย่อมเป็นไปตามสถานภาพที่เปลี่ยนแปลงด้วย แต่บางประการก็คล้ายคลึง หรือเป็นคำสอนเดียวกับหญิงโสด เช่น เรื่องกิริยามารยาทและอิริยาบถทั้งสี่ยังคงต้องสำรวมและนุ่มนวลอยู่เสมอ ส่วนเรื่องความงาม แม้ว่าจะเน้นในเรื่องของการแต่งกายถูกกาลเทศะเช่นเดียวกับหญิงโสดก็ตาม แต่ก็ให้เห็นว่าให้ความสำคัญกับรูปลักษณ์โดยรวมมากยิ่งขึ้น

ในสุภาษิตสอนหญิง กล่าวถึงโทษของการปล่อยเนื้อปล่อยตัว ไม่ดูแลรักษาตนของหญิงว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สามีทิ้งขว้าง

หญิงครองเรือนต้องแต่งกายและรักษารูปร่างหน้าตาของตนให้ดูดีอยู่เสมอ นอกจากนี้ หญิงมีสามีแล้วยังต้องประพฤติตนเป็นแม่บ้านแม่เรือนดูแลรักษาสถานที่อยู่อาศัยให้สะอาดอยู่เสมอ สิ่งสำคัญที่จะทิ้งไม่ได้คือเรื่องการครัว อันเป็นเสน่ห์หญิงที่ไม่เคยจืดจาง แม้หญิงครองเรือนจะผ่าน

โลกและชีวิตมามากกว่าหญิงโสด แต่ก็ยังคงต้องมีคำสอนว่าด้วยลักษณะหญิงชั่วอีกหลายประการ ทั้งนี้ก็เพื่อหลีกเลี่ยงการคบหาสมาคม เพราะหญิงชั่ว “มักทำนำชั่วชวนชัก” และเป็นข้อเตือนใจไม่ให้ประพฤติปฏิบัติตนเช่นนั้น ลักษณะหญิงชั่วที่หญิงครองเรือนควรระมัดระวังและไม่กระทำตามเสียอย่าง มีประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. ไม่กลัวเกรงสามี นินทาเมื่อลับหลัง
2. ไม่เอาใจใส่การบ้านการเรือน
3. ชวนทะเลาะวิวาท
4. เกียจคร้านการทำมาหากิน
5. คบชู้ผู้ชาย
6. วาจาหยาบคาย ไม่รู้จักผูกไมตรี
7. หน้าซื่อใจคด

ลักษณะหญิงเช่นนี้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ทรงนิพนธ์ใน

กฤษณาสอนน้องคำฉันท์ ดังบทฉันท์ที่ว่า

ล้วนชาติเหตุโหด	ก่อเหตุเป็นโทษ	ชายร้ายห่างสม
ฤาห่อนเคียงคู่	สมต่อภิรมย์	บาราศขาดชม
เชยชนิดนิจกาล		

2. การปฏิบัติตนต่อสามี

จากคำนิยามที่สืบเนื่องมาจากช่วงเวลาที่หญิงยังเป็นสาวโสดว่า “สตรีดีด้วยชาย” ดังกล่าวมาข้างต้น ทำให้หญิงที่แต่งงานแล้วได้รับการสั่งสอนอบรมให้เห็นความสำคัญอันยิ่งใหญ่ของสามี ในกฤษณาสอนน้อง ที่ประพันธ์ใกล้เคียงกับสุภาษิตสอนหญิง กล่าวเปรียบเทียบความสำคัญของสามีไว้หลายประการว่า

1. สามีเปรียบประดุจจักรกันเกศ เป็นเครื่องแสดงเกียรติยศ
2. สามีเปรียบประดุจธงไชยประดับราชรถยาน เป็นเครื่องแสดงศักดิ์สง่า
3. สามีเปรียบประดุจแหวนมณีประดับนิ้วของสตรี

หากหญิงใดที่ไร้สามีด้วยเป็นม่ายหรือถูกสามีทอดทิ้ง ย่อมได้รับการตักเตือนนินทา

และความอับอาย เปรียบได้ดังนี้

1. หญิงใดไร้สามีเปรียบเหมือนแหล่งน้ำไร้ซึ่งสายน้ำ
2. หญิงใดไร้สามีเปรียบเหมือนเมืองไร้กษัตริย์
3. หญิงใดไร้สามีเปรียบเหมือนแหวนมณีไร้ราว
4. หญิงใดไร้สามีเปรียบเหมือนดวงจันทร์มีเมฆมาบดบัง

ด้วยเหตุที่สามีมีความสำคัญถึงเพียงนี้ หญิงจึงต้องรักและซื่อสัตย์ต่อสามีเพียงผู้เดียว ซึ่งเป็นค่านิยมที่สืบทอดกันมาช้านาน และไม่ว่าสามีจะเป็นเช่นใดอาจด้อยในเรื่องรูปสมบัติหรือสติปัญญา ภรรยาก็ไม่ควรดูหมิ่น ในขณะที่เดียวกันก็ต้องรักในฐานะที่เป็นสามีด้วย แม้แต่ชายที่มีนิสัยชั่วหากได้มาเป็นสามีภรรยาก็ต้องรักเช่นเดียวกัน

หน้าที่โดยทั่วไปของภรรยาที่มีต่อสามี คือ การปรนนิบัติให้สามีได้รับความสุขสบายทั้งกายและใจ ในยามปกติภรรยาทำหน้าที่จัดเตรียมอาหารและเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันให้แก่สามี พักวิยามร้อนและบิบนวดในยามเมื่อเย็นค่ำ เมื่อใดที่สามีเจ็บป่วยภรรยาต้องคอยอยู่ใกล้ ๆ และดูแลมากเป็นพิเศษ โดยให้ถือว่ายามสุขร่วมสุขในยามทุกข์ก็ต้องร่วมทุกข์กับสามีด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจ คือ มีคำสอนเกี่ยวกับข้อห้ามเรื่องวันในการมีความสัมพันธ์กับสามี ปรากฏอยู่ด้วย กล่าวคือ วันสุณ (สุรย์ = สุริยะ = วันอาทิตย์) วันจันทร์ วันตัว (วันเกิด) วันพระ หิ้งน้อยและใหญ่ วันเข้าพรรษา วันตรุษ วันสารท

เรื่องที่เกี่ยวข้องกับการมีเพศสัมพันธ์กับสามีก็คือเรื่องการนอน นอกจากห้ามนอนตื่นสาย และสอนให้ชำระร่างกาย สวดมนต์ไหว้พระระลึกถึงคุณพระศรีรัตนตรัยและผู้มีพระคุณ รวมทั้งกราบสามีก่อนนอนดังที่เคยทราบกันมาแล้วนั้น ยังปรากฏคำสอนอีกหลายประการที่นอกเหนือไปจากที่เคยทราบ โดยทั่วไป ได้แก่ สอนว่าอย่านอนเบื่องขวาของสามี ซึ่งแม้ผู้แต่งจะไม่ได้บอกถึงเหตุผลของการห้ามเช่นนั้นก็น่าจะเข้าใจได้ว่าเป็นเรื่องสืบเนื่องมาจากชายไทยสมัยก่อนส่วนใหญ่เป็นนักรบซึ่งข้อมไม้วางอาวุธไว้ไกลตัว มือขวาเป็นมือที่ใช้ในการจับดาบหรืออาวุธคู่ใจหากภรรยาอนเบื่องขวาเสียแล้วข้อมไม้เกิดเกยทักอาจคว้าอาวุธได้ไม่ทันท่วงที จึงมีคำสอนดังกล่าวไว้

ประการต่อไปคือ ก่อนนอนให้สังเกตลมปราณ กล่าวคือ ถ้าออกทางด้านซ้ายให้นอนทับขวา ออกด้านขวาให้ทับเท้าซ้ายตามลำดับ

ทั้งนี้ก็เพื่อให้ถูกต้องตามหลักสรีรวิทยาซึ่งเกิดขึ้นจากประสบการณ์ แล้วสอนสืบทอดกันต่อมา แต่ผู้ทำให้เป็นความเชื่อเหมือนกับเป็นการถือเคล็ดเพื่อความเป็นสิริมงคลอันจะง่ายต่อการโน้มน้าวจิตใจนั่นเอง

การอยู่ร่วมกันระหว่างสามีและภรรยา นั้น ข้อมมีการกระทบกระทั่งกันบ้างเป็นธรรมดา กวีผู้แต่งได้สังเกตเห็นความจริงข้อนี้จึงได้แนะวิธีการแก้ไขให้กับภรรยาเมื่อสามีโกรธเอาไว้ด้วย และไม่นิทาว่าร้ายสามี ดังบทกลอนที่ว่า

แม้้นผิวเคียดเจ้าจงดับระงับไว้
เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำค่อยพราพรอม
อันโมโหโทโสไม่อดได้

อย่าพ้อใจขึ้นเสียงเถียงประสม
แม้้นระดมขึ้นหึ่งคู่แข่งวาม
ความในใจก็จะดั่งออกกลางสนาม

ที่ชาวบ้านท่านไม่รู้จะรู้ความ
เอาใจพิ้วพิ้วจะรักเจ้าหน้าหนา
แม่นพิ้วพิ้วทุกซึกไซ้ไม่เสวย
จงแย้มสรวลชวนพลอบให้ชอบชื่น
ค่อยถนอมกลม่อมเกลี้ยงเลี้ยงฤทัย
จะพูดจาสารพัดประหยัดปาก
ความสิ่งไรในจิตจงปิดงำ
การสิ่งไรที่ชั่วพิ้วเขาห้าม
อย่าตั้งคือถือตนเป็นคนเขื่อน
 แม่นพิ้วโรธโกรธซึ่งกับภัสดา
พิ้งข่มขื่นกลืนไว้ในอุรัง
จึงจะว่านารีมีความคิด
ถึงใครรู้ยู่ว่าคมต้องชมเรา
การนิทาค่าพิ้วนั้นชั่วถ้อย
ถึงร้างหย่าหาใหม่วิสัยมี
3. การปฏิบัติตนต่อผู้อื่น

แม้ว่าสามีจะมีความสำคัญกับหญิงมาก แต่ในความเป็นจริงหญิงก็ต้องเกี่ยวข้องกับบุคคลอื่นในสังคมด้วย ดังนั้นวรรณกรรมคำสอนจึงปรากฏข้อปฏิบัติตนต่อผู้อื่นด้วยแม้จะไม่มากนักก็ตาม

นอกจากนี้ บุคคลที่สตรีต้องให้ความรักมากเป็นพิเศษก็คือพ่อแม่ ด้วยเป็นบุคคลสำคัญ ผู้ให้กำเนิดและเป็นผู้เลี้ยงดูมาจนเติบโต หญิงที่ดีจึงต้องเลี้ยงดูพ่อแม่ในยามแก่เฒ่า ส่วนหญิงที่มีจิตใจร้ายออกตัญญูต่อพ่อแม่ สุนทรภู่ได้กล่าวบรรยายซ้ำยังชี้แนะไม่ให้ชายเลือกมาเป็นคู่ครองอีกด้วย ในสุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

คนผู้นั้นครั้นตายวายชีวาตม์
ไม่เห็นเดือนเห็นตะวันพระจันทร์
ถ้าอยู่ไปในมนุษย์โลกเล่า
ให้ยากยับอับปราอณาทร
แม้จะมีเงินทองของทั้งหลาย
จะเกิดโจรราวี้อักสิภัย
หญิงเช่นนี้ชายอย่าได้ไปร่วมรัก

อย่าทำตามใจนักมักจะเคย
หมั่นนำพาการเรือนอย่าเชื่อนเฉย
อย่าวายเลยลามลวนให้กวนใจ
เห็นเริ่งรื่นหทัยจึงปราศรัย
แม่นสิ่งไรเขาไม่ชื่นอย่าชื่นทำ
อย่าพูดมากเติมต่อซึ่งข้อขำ
อย่าควรนำแนะออกไปนอกเรือน
ประพฤติดตามแบบแผนให้แม่นเหมือน
จะเอ่ยเอื้อน โอภาให้หน้าพึง
อย่านิทาว่าพิ้วตัวลับหลัง
อุตส่าห์บังกลบเกลื่อนที่เจื่อนเงา
รู้ปกปิดมิดโทษไม่โฉดเขลา
หนึ่งพิ้วเขาเล่าก็เห็นว่าเป็นดี
เป็นคนน้อยปัญญาเสียวราศี
ชายที่ดีรู้กำพิ้วก็จัดไป

คงไม่คลาดแคล้วรกรกตกถลา
ทรมามากใหม่ในไฟฟอน
เทพเจ้าท่านก็แข่งแสรังสังหรณ์
ยิ่งกว่าทำมารครให้ร้อนใจ
คงนิบหายมันคงอย่าสงสัย
เพราะว่าใจหยาบซ้าคิดทารุณ
จะเสื่อมศักดิ์เสียดเช่นเป็นสกุล

แต่พ่อแม่ก็ยังใจไม่การุณ

เนรคุณมิได้คิดอนิจจัง

จากที่ได้กล่าวมาทั้งหมด ยังมีคำสอนที่ไม่ได้เฉพาะเจาะจงว่าสอนหญิง โสคหรือหญิง
ครองเรือน กล่าวคือ เป็นคำสอนหญิงโดยทั่วไป ส่วนใหญ่เป็นเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต คำสอน
ที่ให้ความสำคัญมากเป็นพิเศษ ได้แก่ คำสอนเรื่องการพูดจา เพราะให้ทั้งคุณและโทษขึ้นอยู่กับ
วิจารณญาณของผู้ใช้เอง

ดั่งบทกลอนที่ว่า

จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น

อย่าตะกั้นตะกอกให้เคืองหู

ไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้นมึงกู

คนจะหลู่ล่วงลามไม่ขามใจ

หรืออีกตอนหนึ่ง ดั่งบทกลอนที่ว่า

ถึงชายใดเขาพอใจมาพูดเกี่ยว

อย่าโกรธเกรี้ยวโกรธาว่าหยาบหยาม

เมื่อไม่ชอบก็อย่าตอบเนื้อความตาม

มันจะลามเล่นเลยเหมือนเคยเป็น

เช่นเดียวกับการพูดจาในการค้าขายก็ต้องพูดด้วยความสุภาพ แต่เน้นความอ่อนหวาน

มากเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ตามเรื่องการพูดนี้ก็ต้องรู้จักกาลเทศะด้วย โดยเฉพาะหากเป็นเรื่องในครอบครัว
ก็ไม่ควรแพร่พรายให้ผู้ใดรู้ ดั่งบทกลอนที่ว่า

จะพูดจาสารพัดประหัยคปาก

อย่าพูดมากเติมต่อซึ่งข้อข้า

ความสิ่งใดในจิตจงปิดง่า

อย่าควรนำแนะออกไปนอกเรือน

ส่วนผู้ที่ไม่ได้ทำการค้าขายนั้นก็สอนให้รู้จักประหัยค ดั่งบทกลอนที่ว่า

มีสติฟังบรรจบให้ครบบาท

อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์

จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง

อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน

นั่นเป็นเพราะหญิงมีหน้าที่ในการรักษาทรัพย์ในขณะที่ฝ่ายชายเป็นผู้หาทรัพย์ ดังนั้น

จึงต้องมีคำสอนดังกล่าวไว้

บทกลอนข้างต้นนี้สอนเรื่องการใช้จ่ายอย่างประหยัดคล้ายกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง
คือกินอยู่และใช้จ่ายอย่างประหยัด ซื่อของได้เท่าที่จำเป็น เพื่อจะได้มีกินมีใช้มีเก็บในวันต่อ ๆ ไป
ในภายภาคหน้า จักว่าไม่เป็นคนฟุ่มเฟือย

คำสอนที่น่าสนใจประการหนึ่งก็คือ คำสอนที่กล่าวว่า ถ้าแม่ทำสิ่งใดผิดพลาดก็ให้เก็บไว้
กับตัวอย่าเปิดเผยให้ผู้ใดรู้ ดั่งบทกลอนที่ว่า

จะไปในพิภพให้จบทั่ว

แต่ความชั่วอย่าให้ผู้ใดเห็น

จงอุตสาห์ปกปิดให้มิดมั้น

จึงจะเป็นคนดีมีปัญญา

ในสุภาษิตสอนหญิง เมื่อกล่าวถึงสิ่งที่หญิงควรปฏิบัตินั้นสุนทรภู่ได้กล่าวพาดพิงไปถึงความสำคัญของบิดามารดา และคณาญาติ ตลอดจนความสัมพันธ์ของคนกับสถาบันครอบครัว และเครือญาติอยู่หลายตอนด้วยกัน ดังบทกลอนที่ว่า

จงรักตัวอย่าให้มัวราศีหมอง	ถือทำนองแบบโบราณท่านขาน ไช
อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ	จงอยู่ในโอวาทญาติวงศ์
หรืออีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า	
ด้วยชนกชนนีนั้นมีคุณ	ได้การุณเลี้ยกรักษามาจนใหญ่
อุ้มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร	หมายจะได้ฟังพาธิดาดวง
ถ้าเราดีมีจิตคิดอุปถัมภ์	กุศลล้ำเลิศเท่าภูเขาหลวง
จะปรากฏยศยี่งสิ่งทั้งปวง	กว่าจะล่วงลุถึงซึ่งพิมาน
และอีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า	
ท่านเลี้ยงมาว่าจะให้เป็นหอห้อง	หมายจะกองทุนสินกินขนม
ครั้นลูกตัวชั่วค่อนน้อยอารมณ์	จึงตรอมตรมโกรธบุตรนี้สุดใจ
แม้ในลูกดีก็จะมีศรีสง่า	ญาติวงศ์พงศาที่ฟ้องใส
ถึงเพื่อนบ้านชานถิ่นที่ใกล้ไกล	ก็มีใจสรรเสริญเจริญพร

น่าสังเกตว่า ความสัมพันธ์ระหว่างบิดา มารดา และบุตรที่ปรากฏใน สุภาษิตสอนหญิงนี้ขาดความอบอุ่นตามธรรมชาติอยู่มาก ดูเหมือนว่าสุนทรภู่จะไม่ได้กล่าวถึงความรักที่มีอยู่โดยธรรมชาติ นอกจากการตอบแทนบุญคุณซึ่งกันและกันเลย กล่าวคือ บิดามารดาเลี้ยงบุตรมาก็เพื่อจะได้พึ่งพาและหน้าที่ของบุตรที่ดีก็คือการตอบแทนบุญคุณบิดามารดาด้วยเพียงการเลี้ยงดูเพียงอย่างเดียว คล้ายคลึงกับระบบเจ้านายอุปถัมภ์ข้าไท

สิ่งที่น่าสนใจไปยิ่งกว่านี้ก็คือ บทบาทของสังคมรอบนอกที่มีต่อพฤติกรรมของคนและครอบครัว วงศาคณาญาติ อาจกล่าวได้ว่า สุนทรภู่ไม่ให้ความสำคัญหรือไม่ได้สนใจต่อสังคมรอบนอกในแง่ที่ว่า จะให้อะไรแก่สังคมรอบนอกได้บ้าง แต่สุนทรภู่ก็ยอมรับความสำคัญของสังคมรอบนอกที่ปรากฏออกมาในรูปของความเห็นของประชาชนอย่างโจ่งแจ้ง อำนาจของสังคมรอบนอกนี้ก็คือ การนินทา

ในงานเขียนประเภทนิทาน ทศนคติที่ว่าสะท้อนออกมาในรูปของบทบาทสำคัญของประชาชนคนธรรมดาที่ปรกติแล้ว ไม่มีส่วนในการปกครองบ้านเมืองเลย แม้ในสุภาษิตสอนหญิง สุนทรภู่ก็เริ่มเรื่องโดยการกล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์	บำรุงร่างกายไว้ให้เป็นผล
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล	จึงจะพ้นภัยพาลการนินทา

เมื่อกล่าวถึงหญิงที่หลงคารมชายแล้วถูกทอดทิ้งนั้น สุนทรภู่กล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

เขารักจริงให้สู้ขอกับพ่อแม่	อย่าวิ่งแร่หลงงามไปตามง่าย
เขาไม่เลี้ยงไล่จับจะอับอาย	ต้องเป็นม่ายอยู่กับบ้านประจันตน
ข้างพ่อแม่จะโกรธพิโรธรำ	จะจงจำดีโบยออกโหยหน
ด้วยท่านอายุขานหน้าประชาชน	ไม่รักคนเราจึงต้องมาหมองมัว

เมื่อกล่าวถึงหญิงที่ยากจนแต่ชอบแต่งตัวนั้น ก็กล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

ที่บางคนจนยากไม่ยอมทุกข์	ถือว่าสุขอยู่กับตาข้าเป็นสาว
อุตส่าห์แต่งแป้งขมิ้นไม่สิ้นคาว	ไม่สร้อยเสร้าสู้ตาประชาชน

และเมื่อจะจบเรื่อง สุนทรภู่อีกกล่าวอีก ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรภู่เพราะ	จงพิเคราะห์คำเลิศประเสริฐศรี
ไว้เป็นแบบสอนตนพันราศี	กันบัดสีคำก่อนคนนินทา

จะเห็นได้ว่า ในขณะที่เจ้านาย ครอบครัวยุค และวงศาคณาญาติ เป็นสิ่งที่คนพึงพาได้ แต่สังคมรอบนอกเป็นสิ่งที่บุคคลต้องพึงระมัดระวัง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งที่ว่า สังคมรอบนอกนั้น มีแนวโน้มที่จะไม่เป็นมิตรกับบุคคลในสังคมมากกว่าที่จะเป็นมิตร และใน สุภาษิตสอนหญิง ก็มีอยู่หลายตอนที่สะท้อนให้เห็นความเข้าใจของสุนทรภู่ที่มีต่อประชาชน หรือสังคมรอบนอกของบุคคลเช่นกัน ดังบทกลอนที่ว่า

คนทุกวันเชื่อมันยากปากมัน โกง
และ อีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า
ห้ามมันยากปากมนุษย์นี้สุดยาว

สังคมในสมัยสุนทรภู่นั้นเป็นสังคมที่ประกอบไปด้วยคนที่ไม่เท่าเทียมกัน ความไม่เท่าเทียมกันมีลักษณะมูลฐานที่สุดก็คือ ความสัมพันธ์ระหว่างชายและหญิง หรือสามีภรรยา พ่อกับลูก ขอบเขตของสังคมที่มีความสำคัญสำหรับสุนทรภู่อาจแบ่งออกได้เป็นความสัมพันธ์ที่บุคคลมีกับครอบครัววงศาคณาญาติ อันเป็นเรื่องของกำเนิด หรือโดยธรรมชาติและความสัมพันธ์แบบพึ่งพาอาศัยกันกับเจ้านาย ซึ่งบุคคลอาจมีสิทธิ์เลือกได้ สิ่งซึ่งกำหนดความเป็นเจ้านายและเป็นข้าไทนั้นก็เป็นเรื่องกรรม ในแง่ที่ว่าบุคคลไม่มีสิทธิ์ที่จะเปลี่ยนแปลงฐานะทางสังคมของตน โดย ไม่ทำลายความสงบสุขในสังคมนั้นเสีย นั่นคือ ทุก ๆ คนมีสถานะทางสังคมที่ถูกกำหนดแล้วอย่างค่อนข้างตายตัว

สุนทรภู่สร้างสุภาษิตไว้มาก และมีวิธีการต่าง ๆ กันคือ

1. นำสุภาษิตเก่ามาประพันธ์เป็นคำกลอน
2. นำเอาความสะเทือนใจส่วนตัวของสุนทรภู่เองมาประพันธ์เป็นสุภาษิตใหม่ขึ้น

3. นำเอาศีลธรรมทางพระพุทธศาสนามาประพันธ์เป็นกลอนให้เข้าใจง่าย

4. นำเอาธรรมชาติทั้งปวงมาประพันธ์เปรียบเทียบกับวิสัยมนุษย์

ในการพิจารณาพัฒนาการทางความคิดของสุนทรภู่นั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องแยกแยะวิธีการสร้างสุภาษิตของสุนทรภู่อันที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น แต่ในที่นี้ เพื่อความสะดวกในการเข้าใจ จะพิจารณาแยกแยะเฉพาะคำสอน ซึ่งเป็นของเดิม ไม่ว่าจะป็นสุภาษิตเดิมหรือศีลธรรมทางพระพุทธศาสนา และคำสอนของสุนทรภู่อันสร้างขึ้นใหม่เท่านั้น และในสุภาษิตสอนหญิง คำสอนส่วนใหญ่ก็มีการอ้างถึงแบบระเบียบปฏิบัติของเดิมทั้งสิ้น ดังบทกลอนที่ว่า

ให้กำหนดจดจำแต่คำชอบ	ผิดระบอบแบบกระบวนอย่าควรถือ
อย่ามุ่งฝ่าพทใหญ่ได้สะคือ	เขาจะลือว่าเล่นไม่เห็นควร
และอีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า	
จงรักด้วยอย่าให้มัวราศีหมอง	คือทำนองแบบโบราณท่านขานไซ

ในสุภาษิตสอนหญิง ความสำคัญของวาทะก็ได้รับการกล่าวเน้นไว้หลายตอน เช่น คนทุกวันเชื่อมั่นยากปากมัน โกง และ อันคำคมลมบรูษนั้นสุดกล้า เขาย่อมว่ารสลิ้นนี้กินหวาน และเป็นที่ยูจกกันอย่างแพร่หลาย ดังบทกลอนที่ว่า

จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น	อย่าตะคั่นตะคอกให้เคื่องหู
ไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้นมิงกู	คนจะหลู่ถ่วงถามไม่ขามใจ
แม้จะเรียนวิชาทางค้าขาย	อย่าปากร้ายพูดจาอ้อฆมาสัย
จึงซื่อง่ายขายดีมีกำไร	ด้วยเขาไม่เคื่องจิตคิดระอา
เป็นมนุษย์สุคนิยมเพียงลมปาก	จะได้ยากโหยหิวเพราะชีวหา
แม้้นพูดดีมีคนเขามตตา	จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสม

โดยสรุปการพิจารณาคำสอนของสุนทรภู่อันในช่วงนี้อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ส่วน ในส่วนที่เกี่ยวกับศีลธรรมและกรอบระเบียบอันเป็นหลักใหญ่ของสังคมนั้น น่าสังเกตว่าสุนทรภู่อึดถือตามแบบปฏิบัติเดิม หรือตามคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด คือ แม้แต่การกำหนดให้ตัวละครในงานเขียนประเภทนิทานกล่าวคำซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นการบิดเบือน หรือหลบเลี่ยงคำสอนของพระพุทธศาสนา แต่ที่ซึ่งในโลกแห่งความเป็นจริงอาจมีการกระทำเช่นนั้นจริง ๆ ก็คือ ถ้อยคำที่มีลักษณะเป็น วรรณศีลธรรม

สำหรับส่วนที่เกี่ยวกับแบบปฏิบัติของมนุษย์ ในสังคมที่ไม่ได้เป็นเรื่องของศีลธรรม หรือเป็นเรื่องที่กระทบกระเทือนโครงสร้างโดยตรงของสังคม แต่เป็นการเสริมต่อความเชื่อดังกล่าวนั้น สุนทรภู่อึดถือเห็นของตัวเองอยู่บ้าง เช่น ใน สุภาษิตสอนหญิง มีการพูดถึงความสำคัญของการ

เรียนรู้ “รู้วิชาทำให้รู้เป็นครูเขา จึงจะเบาแรงตนเร่งชวนชาย” โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเน้นถึงความสำคัญของวาจาและความไม่แน่นอนของจิตใจมนุษย์ ฯลฯ

ข้อนำสังเกตสุดท้ายอยู่ที่ว่า ในขณะที่คำสอนดั้งเดิมซึ่งสุนทรภู่นำมาอ้างนั้นค่อนข้างจะสะท้อนโลกทัศน์ของผู้ที่มองโลกในแง่ดี เช่น การสอนให้คนประพฤติดี มีศีลธรรม ฯลฯ

สำหรับ สวัสดิรักษา นั้น เป็นเสมือนประมวลราชจริยาวัตรสำหรับเจ้านาย ซึ่งสุนทรภู่แต่งเป็นกลอนจากต้นฉบับเดิมที่แต่งเป็นคำฉันท์และคนอ่านไม่ค่อยจะเข้าใจนัก สันนิษฐานกันว่างานเขียนชิ้นนี้ สุนทรภู่แต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ พระราชโอรสองค์ใหญ่ซึ่งประสูติกับเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี พระอัครชายาของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

อย่างไรก็ดี เนื้อความของ สวัสดิรักษา ส่วนใหญ่ก็สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของภูตผีปีศาจของคนในสมัยก่อนที่มีอยู่อย่างมากมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การสอนให้คนเราปฏิบัติสิ่งที่เป็นมงคลหรือไม่เป็นมงคลนั้นเมื่อพิจารณาในมุมกลับ ก็ล้วนแล้วแต่แสดงถึงอำนาจของสิ่งศักดิ์สิทธิ์และบทบาทของภูตผีปีศาจที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันของมนุษย์นั่นเอง ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งนั้งบังคนอย่าลดค่า	อย่าบัวนน้ำลายพาเสียวราสี
ผินพัคตร์ผู้อุครประจิมดี	ไม่ต้องผีถูกไสยภัยพาล
หรือ	
ทั้งไม้ลำคำเรือแลเขื่อนคอก	ใครลอดออกอัปลักษณ์เสียดักค์ศรี
ถึงฤทธิ์เดชเวทมนต์ดลจะดี	ตัวอัปรีย์แปรกกลับให้อัปรา
และ	
อนึ่งว่าถ้าจะจรแลนอนนั้ง	สำเนียงดังโพงเพาะเกาะถูกกัก
คือคุณผีปีศาจอุบาทว์ยักษ์	ใครทหายหักถูกฤทธิ์วิทยา

ในช่วงนี้เป็นระยะที่สุนทรภู่รู้สึกว่าตนเองกำลังตกอับอย่างที่สุด การเขียนนิราศบางเรื่องของสุนทรภู่ เช่น นิราศภูเขาทอง หรืองานประเภทคำสอน เช่น เพลงยาวถวายโอวาท จึงมีลักษณะไม่ต่างอะไรกับการแสดงความในใจของตนเองมากนัก เพราะสุนทรภู่แสดงความรู้สึกผิดหวังและพลาดหวังของตนเองในชีวิตออกมาอย่างโจ่งแจ้ง

เช่นเดียวกันกับที่ผ่าน ๆ มา อำนาจของบุญกรรมเป็นสิ่งที่สุนทรภู่อ้างถึงในฐานะเป็นต้นเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลงอันไม่น่าอภิรมย์อยู่ตลอดเวลา เช่น ใน เพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่กล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

แม้นนอกวังตั้งใจจะไปอยู่	สำหรับปู่เสื่อสาคคอยกวาดผง
ขอพึ่งบุญพูนสวัสดิ์เหมือนฉัตรธง	ได้ดำรงร่วมเกล้าทั้งเช้าเย็น

สอนเจ้าในเรื่องเช่นนั้นต่างหาก

นอกจากนี้เมื่อพิจารณาวิธีเขียน เพลงยาวถวายโอวาท โดยตลอดก็จะเห็นว่า แบบแผน หรือวิธีการเขียนของสุนทรภู่เป็นแบบสลับกันไประหว่างคำสอน หรือคำแสดงความปรารถนา ที่เป็นของโบราณหรือเป็นสิ่งที่มีความเก่าแก่ กับคำสอนหรือคำแสดงความปรารถนาที่เป็นเรื่องเฉพาะ ของสุนทรภู่อันสะท้อนมาจากประสบการณ์ชีวิตของตัวสุนทรภู่อเอง และลักษณะหรือแบบแผนเช่นว่านี้ มีอยู่ตลอดตั้งแต่ต้นจนจบ เช่น เมื่อตอนเริ่มต้น สุนทรภู่อกล่าวแสดงความปรารถนาแบบที่ข้าราชการ บริหารของเจ้า โดยทั่วไป ย่อมกล่าวได้ว่า อย่ารู้โรคโสภณเสราเหมือนเขาอื่น พระยศชั้นยอดมนุษย์ สุดสรรเสริญ และต่อด้วยการแสดงความปรารถนาส่วนตัวของสุนทรภู่อ ที่ไม่เหมือนผู้อื่น ดังบทกลอนที่ว่า

ไไหนจะคิดพิศวงถึงองค์ใหญ่	ทั้งอาลัยองค์น้อยละห้อยหา
มิเจียมตัวกลัวพระราชอาชญา	จะใส่บาแบกวางข้างละองค์
พาเที่ยวชมขมนามมหาสมุทร	เมืองมนุษย์นรกไม่ไ้พระระหง
ต่อรอนรอนอ่อนอับพะยับลง	จึงจะส่งเสด็จให้เข้าในวัง

หรือเมื่อเป็นการสั่งสอน บางตอนจะเป็นการอ้างคำสอนที่มีแต่โบราณ ดังบทกลอนที่ว่า

อุตสาห์เรียนเขียนอ่านบูรณราช	ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
ลำดับศักดิ์จักรพรรดิขัตติย์วงศ์	อุตสาห์ทรงจดจำให้ชำนาญ

แล้วก็อาจจะสลับด้วยคำสอนของสุนทรภู่อเอง หรือที่สุนทรภู่อเลือกมาเป็นพิเศษ เช่น

การข้ายำให้เจ้านายมีจิตใจมั่นคง และระมัดระวังในการพุดจา ดังบทกลอนที่ว่า

ขอพระองค์จงเอ็นดูอย่ารู้ร้าง	ให้เหมือนอย่างเมรุมาศไม่หวาดไหว
อย่าหลงลิ้นหินชาติขาดอาลัย	น้ำพระทัยทูลเกล้าให้ยาวยืน
ถึงร้อยปีมิได้มาก็อย่าแปลก	ให้เหมือนแรกเริ่มตรัสไม่ขัดจีน
เช่นนางออกออกไปมิได้คืน	จึงจักยืนยี่ดียวดังกล่าวคำ
ขอพระองค์ทรงยศเหมือนคชบาท	อย่าให้พลาดพลั้งเท่าก้าวถล่ำ
ระมัดโอบอุ้ไปรดให้พระทัยจำ	จะเลิศล้ำลอยฟ้าสุราลัย

คำสอนประเภทหลัง หรือที่เป็นของสุนทรภู่อเองนี้ มีมูลเหตุส่วนใหญ่มาจากประสบการณ์ ของชีวิตของสุนทรภู่อเอง และสะท้อนความรู้สึกของสุนทรภู่อในเรื่องสำคัญ ๆ หลายเรื่องด้วยกัน

นอกจากความสำคัญของ เพลงยาวถวายโอวาท จากแง่ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้ ยังน่าสังเกตอีกด้วยว่า สุนทรภู่อเองก็ถือว่า เพลงยาวถวายโอวาท เป็นวรรณกรรมคำสอนที่สำคัญ คือ เป็นงานเขียนที่บรรจุคำสอนที่สุนทรภู่อคิดว่าสำคัญที่สุด และเป็นงานเขียนที่สุนทรภู่อแสดงความรู้สึก ความเข้าใจของตนออกมาอย่างตรงไปตรงมาที่สุดด้วย

สุนทรภู่ได้กล่าวถึงความสำคัญของ เพลงยาวถวายโอวาท ไว้ถึง 6 ครั้งด้วยกัน กล่าวคือ

1. เมื่อเริ่มเรื่องสุนทรภู่กล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

ควรมีควรจนจะพราจจากสถาน

จึงเขียนความตามใจอาลัยลาน

ขอประทานโทษอาชัราคี

การที่สุนทรภู่บอกออกตัวไว้ก่อนที่จะเริ่มพูดอะไรทั้งนั้น ย่อมเป็นเรื่องบ่งถึง

ความสำคัญของสิ่งที่สุนทรภู่พยายามจะสื่อสารเป็นอย่างดี

2. สุนทรภู่แสดงถึงความสำคัญของ เพลงยาวถวายโอวาท เป็นครั้งที่สองด้วยการกล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

ด้วยไหนไหนก็ได้มาสามภักดิ์

หมายจะรักพระไปกว่าจะอาสัญ

จึงทูลความตามจริงทุกสิ่งอัน

ล้วนสำคัญขออย่าให้ผู้ใดดู

เป็นการบอกกล่าวว่สิ่งที่สุนทรภู่สอนเป็นความจริงเป็นเรื่องสำคัญและไม่ควรเปิดเผยให้ผู้อื่นรู้เรื่อง ที่สุนทรภู่ต้องการให้เก็บไว้เป็นความลับ นอกจากจะเป็นเรื่องสำคัญแล้วก็อาจจะเป็นเรื่องที่เป็นอันตรายแก่ผู้สอนเมื่อแพร่พรายไปก็ไม่ได้

3. สุนทรภู่กล่าวถึงความสำคัญของงานชิ้นนี้ของตนเป็นครั้งที่สามด้วยการขอโทษ ดังบทกลอนที่ว่า

ซึ่งเปรียบปรายหมายเหมือนเดือนพระบาท ให้เปรื่องปราดปรีชาศัคคาหาญ

แม้้นหากว่าฝ่าละอองไม่ต้องการ

โปรดประทาน โทษกรรมที่สอนเกิน

ด้วยรักใคร่ได้มาเป็นข้าบาท

จะบำราศแรมร้างไม่ห่างเหิน

เป็นห่วงหลังหวังใจให้เจริญ

จะเชิญชวนชั่วให้มัวมอม

คำสอนของสุนทรภู่ในตอนนี้อาจทำให้ผู้รับสอน โกรธ หรือเข้าใจผิดว่าสุนทรภู่เจตนาไม่ดีก็เป็นได้ สุนทรภู่เองก็คงจะกลัวในเรื่องนี้ จึงได้บอกกล่าวไว้ก่อน ความกังวลของสุนทรภู่ในเรื่องดังกล่าวคงจะมีมากพอสมควร

4. สุนทรภู่กลับมาพูดถึงประเด็นนี้อีกเป็นครั้งที่สี่ ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งคำถวายหมายว่าชอบ

แม้้นทรงสอบเสียวทราบว่ายาบหายม

อย่าเฉียวฉุนหุนหวนว่าลวนลาม

เห็นแต่ความรักโปรดซึ่งโทษกรรม

แม้้นเห็นจริงสิ่งสวัสดิ์คืออย่าผิดเพี้ยน

เร่งรำเรียนตามคำที่พรา้สอน

ดูคินฟ้าหน้าหนาวหรือครวร้อน

เร่งผิดผ่อนพากเพียรเรียนวิชา

5. สุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องเดียวกันอีกติด ๆ กันเป็นครั้งที่ห้า ดังบทกลอนที่ว่า

ซึ่งทูลความตามจริงอย่าถือโทษ

ทำกริ้วโกรธตรัสถามตามสงสัย

6. สุนทรภู่ให้ความสำคัญแก่คำสอนของตนเป็นครั้งสุดท้ายว่า ควรแก่การเชื่อถือด้วย

การอ้างถึงเกียรติยศของตน ดังบทกลอนที่ว่า

ในวันนั้นวันอังคารพยานอยู่	ปีฉลูเอกศกแรมหกค่ำ
ขอละอองสองพระองค์จรงจรจำ	อย่าเชื่อคำคนอื่นไม่ยืนยาว
อย่างหม่อมฉันอันที่ดีแลชั่ว	ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาถือฉาว
เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว	เขมรลาวถือเลื่องถึงเมืองนคร

จากที่กล่าวมานี้ สรุปได้ว่า เพลงยาวถวายโอวาท บรรจุคำสอนที่เป็นของสุนทรภู่เอง หรือที่สุนทรภู่ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ สอดแทรกอยู่กับคำสอนที่เป็นของโบราณ และคำสอนเหล่านี้มีความสำคัญถึงขนาดที่สุนทรภู่ปรกติแล้วจะไม่กล้าสอน หรือแพร่พรายออกมาให้คนอื่นได้รู้เห็นด้วยเป็นอันขาด ทั้งเมื่อสอนไปแล้วก็ยังกล่าวว่าจะเข้าใจผิด และโกรธเอาอีกด้วย คำสอนเหล่านี้จึงจะเป็นเครื่องสะท้อนความเชื่อ หรือความเข้าใจที่แท้จริงในเรื่องนั้น ๆ ของสุนทรภู่ตลอดจนโลกทัศน์ของสุนทรภู่จากแง่ของผู้ที่อยู่ได้ปกครอง หรือผู้แสวงหาการอุปถัมภ์ของเจ้านายได้เป็นอย่างดี

โดยที่คำออกตัวหรือขอโทษครั้งแรกนั้น สุนทรภู่เขียนไว้ตั้งแต่กลอนเริ่มเรื่อง การพิจารณาพื้นคำสอนดังกล่าวของสุนทรภู่จึงต้องนับจึงต้องนับตั้งแต่คำแสดงความสำคัญของ เพลงยาวถวายโอวาท ครั้งที่ 2 ที่ว่า “จึงทูลความตามจริงทุกสิ่งอัน ถ้วนสำคัญขออย่าให้ผู้ใดดู” เมื่อพิจารณาแล้ว จะพบว่า คำสอนที่มีลักษณะเป็นของสุนทรภู่ในช่วงนี้อาจแยกออกได้เป็น 5 ข้อใหญ่ ๆ คือ

1. น้ำใจของเจ้านาย

สุนทรภู่แสดงถึงความปรารถนาดีที่ว่าอยากให้เจ้านายของตนเป็นคนมีน้ำใจหนักแน่น ดังบทกลอนที่ว่า

ขอพระองค์จงเอ็นดูอย่ารู้ร้าง	ให้เหมือนอย่างเมรุมาศไม่หวาดไหว
อย่าหลงลืมหินชาติขาดอาลัย	น้ำพระทัยทูลเกล้าจงยาวยืน
ถึงร้อยปีมิได้มาก็อย่าแปลก	ให้เหมือนแรกเริ่มตรัสไม่ขัดจีน
เช่นนางออกออกไปมิได้คืน	จึงจักยืนยี่ดยวดังกล่าวคำ

และอีกตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

ธรรมดาว่ากษัตริย์อัธยาศัย	เป็นองค์เอกอำนาจดังราชสีห์
เสียดสังหารผลาญสัตว์ในปัดพิ	เหตุเพราะมีลมปากนั้นมากนัก

เมื่อพิจารณาในมุมกลับก็อาจกล่าวได้ว่า สุนทรภู่ได้เคยประสบกับปัญหาที่เจ้านายที่ใจคอไม่มั่นคงและหลงเชื่อคำยุยงของคนอื่นที่ไม่ชอบพอดนจึงได้แสดงความเป็นห่วงออกมาดังกล่าว และอันที่จริงสุนทรภู่ก็ได้กล่าวตัดพ้อเจ้าฟ้าอาภรณ์ไว้ตอนหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทร ฟ้าอารมณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม

2. การวางตัวของเจ้านาย

สุนทรภู่อ่อนให้เจ้าให้รู้จักการวางตัวให้พอดี ไม่ให้สูงหรือต่ำเกินไป ดังบทกลอนที่ว่า

จงโอบอ้อมถ่อมถนอพระยศศักดิ์ ถ้าสูงนักรแล้วก็เขาเข้าไม่ถึง
กรั้นต๋านักมักจะมีผิคราคำพิง พอกำกึ่งกลางนั้นขยันนักร

และให้เป็นคนไม่เกียจคร้าน เพื่อจะไม่ให้ขายหน้าผู้อื่น ดังบทกลอนที่ว่า

ถ้าคร้านเกียจเกียจยศศักดิ์ถดถอย ข้าไทพลอยเพลงพลิกออกหลักหนี
ต้องเศร้าสร้อยน้อยหน้าทั้งดาปี ทูลดั่งนี้กลัวจะเป็นเหมือนเช่นนั้น

3. ความสำคัญของวิธีการแสวงหาและการใช้ความรู้

สุนทรภู่อ่อนให้เจ้านับถือความรู้ ดังบทกลอนที่ว่า

อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสียในฝัก
สงวนคมสมนึกใครซีกฮัก จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย
หรือ เมื่อออกตัวครั้งที่ 3 ดังบทกลอนที่ว่า

แม้หากว่าฝ่าละอองไม่ต้องการ โปรดประทานโทษกรรมที่สอนเกิน
จะพบว่าสิ่งที่สุนทรภู่อ่อนเกินนั้น เห็นจะได้แก่ตอนที่ว่า

อันข้าไทได้ฟังเขาจึงรัก แม้นลอยศักดิ์สิ้นอำนาจวาสนา
เขาหน้ายหนีมิได้อยู่คู่ชีวา แต่วิชาช่วยกายจนวายปราณ

น่าสนใจตรงที่ว่า นอกเหนือจากการเน้นวิชาความรู้แล้วยังเป็นการชี้ชัด

อย่างตรงไปตรงมาว่า ความสัมพันธ์ระหว่างเจ้านายกับข้าไทนั้นเป็นความสัมพันธ์แบบสองทาง กล่าวคือ แม้แต่เจ้าถ้าหมดอำนาจวาสนาลงไปก็จะหมดข้าไท ผู้ใหญ่น้อยพลอยมาสามัคคีไปด้วย ในขณะที่เดียวกันก็ให้รู้จักแสวงหาความรู้เหล่านั้น โดยไม่ถ้อยศถีกศักดิ์ ดังบทกลอนที่ว่า

หนึ่งนักรปราชญ์ราชครูซึ่งรู้หลัก อย่าถือศักดิ์สนทนาอหังการ
อุตสาห์ถามประสงค์จ้านงใน จึงจักได้รู้รอบประกอบการ

ส่วนการใช้ความรู้ นั้น อาจใช้ได้สองทาง เหมือนใช้ดาบ คือใช้เพื่อทำลายศัตรู จับให้มันคั่นหมายให้วายวอด หรือใช้เพื่อให้เกิดสิ่งทีตนต้องการ ช่วยให้รักรักให้ชิดพิสมัย แต่ทั้งนี้ต้องกระทำไปโดยเด็ดขาดและแน่วแน่เพื่อให้เกิดผลสำเร็จ คือ ตัดให้ขาดปรารถนาหาสิ่งใด เพียรจงได้ดังประสงค์ที่ตรงดี

4. ความสำคัญของเงิน

สุนทรภู่อ่อนถึงความจำเป็นที่เจ้าจะต้องสร้างไมตรีว่า เป็นสิ่งที่จะนำความสำเร็จทั้งปวง แต่ไมตรีในที่นี้ ส่วนหนึ่งน่าจะหมายถึงการใช้เงิน ดังบทกลอนที่ว่า

เขาทำชอบปลอมให้น้ำใจขึ้น	จึงเริ่งรักแรงไม่แทงหนี
ปรารถนาสารพัดในบัดนี้	เอาไมตรีแลกได้อย่างใจจง
คำบราณท่านว่าเหล็กแข็งกระด้าง	เอาเงินจ้างอ่อนตามความประสงค์
จงทราบไว้ได้ละอองทั้งสององค์	อุตสาห์ทรงสืบสร้างทางไมตรี

อาจกล่าวได้ว่า นี่เป็นการเตือนเจ้าให้ความสำคัญแก่วัตถุ หรือกายของข้าไท ซึ่งเป็นเรื่องจำเป็นอย่างยิ่ง ส่วนการให้ความสำคัญแก่จิตใจของข้าไทนั้นอยู่ที่ลมปากของเจ้า

5. ความสำคัญของลมปาก

สุนทรภู่กล่าวถึงความสำคัญของลมปากหลายครั้งหลายหน และในแง่ต่าง ๆ กันมากมาย เช่น บอกให้เจ้าระมัดระวังในการพูดจา ดังบทกลอนที่ว่า

ขอพระองค์ทรงยศเหมือนคชบาท	อย่าให้พลาดพลั้งเท่าก้าวถลัน
ระมัดโอบอุ้มโปรดให้พระทัยจำ	จะเลิศล้ำลอยฟ้าสุราลัย

ในเวลาเดียวกันเจ้าก็ควรระวังคน โทกกว่า “แต่คนร้ายหลายลีนยอมปลิ้นปลอก เลี้ยงมันหลอกหลอนเล่นเหมือนเช่นผี” และที่สำคัญก็คือ เจ้าต้องรู้จักใช้ปากเป็นเครื่องสร้างไมตรีกับคนที่มาสมาคมกับเจ้า เช่น “เขาทำชอบปลอมให้น้ำใจขึ้น จึงเริ่งรักแรงไม่แทงหนี” เพราะปากสามารถทำให้คนทั้งรักทั้งโกรธได้มากที่สุดเหมือน ๆ กัน ดังบทกลอนที่ว่า

อันไซ้ตรวนพรวนพันมันไม่อยู่	คงหนีสู้อ่อนมุนในฝุ่นผง
แม้ผูกใจไว้ด้วยปากไม่จากองค์	อุตสาห์ทรงทราบแบบที่แบบคาย
อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก	แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย
แม้เจ็บอื่นหมิ่นแสนจะแคลนคลาย	เจ็บจนตายนั้นเพราะเหน็บให้เจ็บใจ
จะรักซึ่งทั้งสิ้นเพราะลิ้นพลอด	เป็นอย่างยอดแล้วพระองค์อย่าสงสัย
อันช่างปากยากที่จะมีใคร	เขาชอบใจช่างมือออกอื้ออึง

สำหรับข้อความสั่งสอนที่มาก่อนออกตัวครั้งที่ 3 ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งคำถวายเป็นว่าชอบ	แม้ทรงสอบเสียวทราบว่ายาบหาย
อย่าเฉียวฉุนหุนหวนว่าลวนลาม	เห็นแต่ความรักโปรดซึ่งโทษกรรม

สุนทรภู่กล่าวถึงเรื่องส่วนตัวและเน้นถึงความมั่นคงทางจิตใจที่เจ้านายควรจะมีอีก

ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าพึ่งพ้องสองโตตจงโปรดปราน	ด้วยลมพาลพานพัดอยู่อัตรา
จงสอดส่องตรองตริกาให้ลึกซึ้ง	เป็นที่พึ่งผ่อนผันให้หรรษา

ส่วนข้อความออกตัวครั้งที่ 5 ดังบทกลอนที่ว่า

ซึ่งทูลความตามชื่ออย่าถือโทษ	ถ้ากริ้วโทษตรัสตามตามสงสัย
------------------------------	----------------------------

จะเป็นข้อความที่ใช้ออกตัวในกรณีเดียวกันกับคำออกตัวที่กล่าวเป็นครั้งที่ 4 เพราะความที่มาก่อนคำออกตัวที่เป็นการสอนให้ศึกษาทั้งพระพุทธศาสนาและไสยศาสตร์ ซึ่งคงจะเป็นเรื่องปรกติของสมัยนั้นอยู่แล้ว

ส่วนการออกตัวครั้งสุดท้าย คือ ครั้งที่ 6 ดังบทกลอนที่ว่า

ในวันนั้นวันอังคารพยานอยู่	ปีฉลูเอกศกแรมหกค่ำ
ขอละอองสองพระองค์จงทรงจำ	อย่าเชื่อคำคนอื่นไม่ยืนยาว
อย่างหม่อมฉันอันที่ดิเลชั่ว	ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาลือฉาว
เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว	เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร

บทกลอนนี้มีลักษณะพิเศษอยู่บ้างตรงที่ คำสอนที่สุนทรภู่กล่าวถึงมีตามมาภายหลัง ไม่ได้มีมาก่อนเช่นการออกตัวในครั้งอื่นๆ สำหรับเนื้อหาของคำสอนนั้น สิ่งที่น่าจะถือว่าเป็นส่วนของสุนทรภู่ก็คือ การเน้นให้เจ้านายเห็นความสำคัญของผู้มีความรู้ ซึ่งสุนทรภู่มักจะหมายถึงตัวเองอีก ดังบทกลอนที่ว่า

อันนักปราชญ์ราชครูเหมือนคูลา	เป็นที่อาศัยสกุลประยูรหงส์
จงสิงสู่อยู่ห้องทองประจง	กว่าจะทรงปีกกล้าถาทะยาน

จะเห็นได้ว่า ในบรรดาคำสอนของสุนทรภู่ทั้งหมด ในเพลงยาวถวายโอวาท คำสอนเรื่องอำนาจของลมปากและอำนาจเงิน เป็นเรื่องที่สุนทรภู่ได้นำมากล่าวถึง หรือสะท้อนให้เห็นอย่างสอดคล้องกันในงานเขียนชิ้นอื่นที่เขียนขึ้นในภายหลัง

เมื่อวิเคราะห์ และสังเคราะห์วรรณกรรมคำสอนทั้งที่เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติและข้อควรงดเว้น จากเนื้อหาในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่องแล้ว จะเห็นได้ว่า มีทั้งส่วนที่เป็นคำสอนมาแต่โบราณ ส่วนที่เป็นประสบการณ์ที่สุนทรภู่พบเห็นจากการประพฤติปฏิบัติของราษฎรตลอดจนส่วนที่เป็นทัศนะของสุนทรภู่เอง ล้วนคือคตินิยมที่เป็นหลักในการดำเนินชีวิตของราษฎรในยุคสมัยนั้น ซึ่งมาจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะสภาพสังคมไทยในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มี ดังนี้

ช่วงเวลาในการแต่งวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ อยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สภาพสังคมในสมัยนี้มีรูปแบบ โดยสรุป คือ

1. เป็นสังคมศักดินา มีการแบ่งชนชั้นในสังคมเป็น 2 ชั้นชั้นใหญ่ ๆ มีศักดินาเป็นตัวกำหนดชนชั้น คือชนชั้นปกครอง มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้อำนาจสูงสุด เป็นที่เกรงกลัวของขุนนางและราษฎร ขุนนางเป็นผู้ที่รับราชการสนองพระมหากษัตริย์ มีโอกาสได้รับผลประโยชน์สูง ทั้งผลประโยชน์ตามตำแหน่งหน้าที่หรือเรียกร้อยจากราษฎรทั่วไป คนกลุ่มนี้จึงเป็นผู้มีอภิสิทธิ์เหนือราษฎร อีกชนชั้นหนึ่งคือชนชั้นถูกปกครอง ได้แก่ไพร่ ซึ่งหมายถึงราษฎรทั่วไปทั้งหญิงชาย

มีจำนวนมากที่สุดและเป็นกำลังสำคัญที่สุดของบ้านเมือง ทาส เป็นชนชั้นที่ต่ำกว่าไพร่ เป็นผู้ที่ตกอยู่ในบังคับของนายทาส ไม่มีอิสระจะไปไหน หรือ ทำอาชีพใดเลย

นอกจากการแบ่งชนชั้นในลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังมีการแบ่งชนชั้นทางเพศด้วย คือให้ความสำคัญชายมากกว่าหญิง ทั้งในด้านการอบรมเลี้ยงดู การศึกษา และความเป็นอยู่ในสังคม ซึ่งอาจเป็นเพราะเพศชายได้รับการศึกษาสูง มีความรู้ สามารถทำงานให้ก้าวหน้าได้เอง จึงทำให้สังคมยกย่องชาย ในขณะที่หญิงถูกกดขี่เพราะไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา เมื่อเติบโตก็ต้องออกเรือนไปทำหน้าที่ของภรรยาที่ดี ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เห็นว่าหญิงในยุคนั้น ถูกกดอยู่ในอำนาจของฝ่ายชาย ขณะที่ยังเป็นสาวพรหมจรรย์ต้องหวงแหนพรหมจรรย์เพื่อมอบให้แก่สามีในอนาคต ถูกเข้มงวดกวดขันในเรื่องความเป็นอยู่ ไม่ค่อยมีอิสระนักในเรื่องส่วนตัว และการเลือกคู่ครอง ไม่มีสิทธิ์แม้แต่ปกป้องสิทธิของตน และเมื่อมีสามีจะหย่าร้างไม่ได้เลย เพราะสังคมไม่ยอมรับหญิงที่หย่าขาดจากสามี

2. เป็นสังคมพุทธนิยม สังคมในสมัยนั้นถือว่าวัดเป็นศูนย์กลางในการดำเนินชีวิต ทุกคนนับถือเคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา การทำกิจพิธีต่าง ๆ รวมทั้งการศึกษาเล่าเรียนก็กระทำกันที่วัดและเพราะความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า

3. มีการจัดการศึกษาในลักษณะที่ไม่เป็นแบบแผน มีวัดเป็นสถานศึกษา และมีพระสงฆ์เป็นครูผู้สอนจึงเป็นการจำกัดผู้เรียนว่าต้องเป็นชายไป โดยปริยาย กวีเอกสุนทรภู่ซึ่งแต่งกลอนเป็นวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่องก็ได้รับการศึกษาในลักษณะดังกล่าว คือเรียนหนังสือและวิชาการอื่น ๆ กับพระที่วัดชีปะขาว (วัดศรีสุदारาม) แต่สุนทรภู่โชคดีที่มีมารดาอาศัยอยู่กับพระอัครชายาของกรมพระราชวังหลัง และสุนทรภู่เองก็ถวายตัวเป็นข้าในวังหลัง การศึกษาของสุนทรภู่จึงมิใช่มีเพียงการศึกษาที่วัดชีปะขาวเท่านั้น สุนทรภู่ได้รับความรู้หลายด้านจากเจ้านายในวังด้วย ทำให้มองเห็นลักษณะของการจัดการศึกษาประการหนึ่ง คือ หากเป็นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายย่อมจะมีโอกาสได้รับการศึกษาความรู้วิชาต่าง ๆ อย่างดีจากนักปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนักนั้น

จากสภาพสังคมโดยสรุปข้างต้น เมื่อนำมาพิจารณาคติธรรมในวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่อง ของสุนทรภู่แล้ว ทำให้มองเห็นคติธรรมที่เกิดจากสภาพสังคมสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบ่งเป็น 3 ประการใหญ่ๆ คือ

1. คติธรรมซึ่งมีที่มาจากสังคมศักดินา พิจารณาคติธรรมต่าง ๆ ดังนี้

1.1 คติธรรมต่อพระมหากษัตริย์ ได้แก่ ความจงรักภักดี ส่วนใหญ่สะท้อนมาทางผู้แต่งคือ สุนทรภู่ ที่มีความจงรักภักดีต่อเจ้านายในลักษณะ อาสาเจ้าจนตัวตาย เช่น ในเพลงยาวถวายโอวาท คังบทกลอนที่ว่า

แม่นไปทัพจับศึกก็หนีมาด

จะรองบาทงกชบทศรี

สู้อาสาว่าจะตายวายชีวี

ด้วยภักดีได้จริงทุกสิ่งอัน

นอกจากนี้ สุนทรภู้อยังแสดงความจงรักภักดีออกมาในรูปแบบของความห่วงใยในพระอิริยาบถและพระจริยาวัตรในพระราชโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เช่น ใ้รู้จักรักษาความสะอาดของร่างกาย ให้มีพระอิริยาบถเหมาะสม เพื่อให้ทรงมีสง่าราศีสมกับเป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ ดังบทกลอนที่ว่า

แล้วสร่งน้ำชำระพระนลาฏ

จึงผูกผาดผิวพรรณในสัณฐาน

เสด็จไหนให้สร่งชลธาร

เป็นฤกษ์พานอุบลได้แล้วโคลคลา

ส่วนการรักษาพระอิริยาบถให้เหมาะสม ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งสุนัขมักเฝ้าแต่เห่าหอน

อย่าชู้ก่อนด่าว่าอัชฌาสัย

เสียดสง่าราศีมักมีภัย

คนมิได้ยำเียงเกรงวาจา

นอกจากการรักษาอิริยาบถและพระจริยาวัตร ดังที่กล่าวไว้ พระกษัตริย์ในยุคนั้นมีอำนาจเหนือขุนนางและราษฎร คำสอนในฐานะครูของสุนทรภู่อิงมุงให้วางพระองค์ดี ไม่ใช่อำนาจในทางที่ไม่ถูกต้อง เพื่อให้ทั้งเป็นที่รักและยำเกรงของคนทั่วไป ดังบทกลอนที่ว่า

จงโอบอ้อมถ่อมถดพระยศศักดิ์

ถ้าสูงนักรแล้วก็เขาเข้าไม่ถึง

ครั้นต่ำนักรมักจะมีคิดคิดราฟิง

พอกำกึ่งกลางนั้นขยันนักร

1.2 คติธรรมที่มาจากสภาพสังคมที่ให้ความสำคัญแก่เพศชายมากกว่าเพศหญิง ด้วยเหตุนี้จึงมีการเน้นความประพฤติและการวางตัวของเพศหญิงในสมัยนั้นให้มีกริยามองงาม ได้แก่ สุภาพเรียบร้อย รู้จักรักษาเวลสงวนตัว และวางตัวเหมาะสม เพื่อให้เพศชายปรารถนานั้นเป็นคู่ครองเห็นได้ชัดใน สุภาษิตสอนหญิง ดังบทกลอนที่ว่า

เมื่อยามยืมไว้แต่ในพัศตร์

อย่ายืมนักเสียดสง่าพาสลาย

อย่าเท้าแขนเท้ากางให้ห่างกาย

อย่ากริดกรายกรอมเพลาะเที่ยวเราะเริง

หรือ กล่าวถึงการแต่งกายให้เหมาะสม ดังบทกลอนที่ว่า

จะนุ่งห่มพอดูสมศักดิ์สงวน

ให้สมควรรับพัศตร์ตามศักดิ์ศรี

จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์

คุณวิพวีเน้ออย่าเหลือเกิน

นอกจากนี้คตินิยมสำหรับหญิงที่แต่งงานแล้ว คือ มีความซื่อสัตย์ต่อสามี รู้จักหน้าที่ของภรรยาที่ดี คือเป็นแม่บ้านแม่เรือน เคารพสามี ฯลฯ นับเป็นคตินิยมที่สนับสนุนสภาพสังคมที่ยกย่องเพศชายอย่างชัดเจน ดังบทกลอนที่ว่า

เป็นสตรีสคูดีแต่เพียงผัว

จะดีชั่วก็ยกกำลังสาว

ลงจนสองสามจิตไม่ยี่ดยาว

จะกลับหลังยังสาวลิเต็มตรง

ถ้าคนดีมิได้ชำระยาขบ

ถึงขัดสนจนทรัพย์ไม่เสร้าหมอง

คงมีผู้ช่วยประคับประคอง

เปรียบเหมือนทองธรรมคาราคามี

จากคตินิยมที่กล่าวถึงทั้งหมดนี้จะเห็นได้ว่ามี 2 ลักษณะ คือ ทั้งเป็นการประพฤติปฏิบัติในสังคม เช่น การที่สุนทรภู่จงรักภักดีต่อเจ้านาย และทั้งเป็นสิ่งที่สังคมสมัยนั้นปรารถนา ดังเช่นคำสอนที่สุนทรภู่ถวายแด่พระราชโอรส หรือการวางตัวที่เหมาะสมของหญิงในสมัยนั้น อย่างไรก็ตาม คตินิยมเหล่านี้ล้วนสะท้อนสภาพสังคมของการแบ่งชนชั้นทั้งสิ้น

2. คติธรรมซึ่งมีที่มาจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา แบ่งได้ 3 ประการ ดังนี้

2.1 คติธรรมที่แสดงคุณลักษณะเด่นของพระพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธเจ้าล้วนเป็นสังฆธรรม คือเป็นความจริงตามกฎธรรมชาติ ใครทำสิ่งใดไม่ว่าเป็นคุณหรือโทษย่อมได้รับผลจากสิ่งนั้น เป็นศาสนาแห่งปัญญา มนุษย์สร้างความสำเร็จได้ด้วยปัญญา เป็นศาสนาแห่งเมตตาธรรม ถือว่าชีวิตมีความสำคัญที่สุด และชีวิตจะสงบสุขได้ ต้องมีเมตตาต่อกัน ถือว่ากรรมหรือการกระทำมีบทบาทต่อทุกชีวิต ใครทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลเช่นนั้น ถือว่าความขยันหมั่นเพียรจะนำผลสำเร็จมาให้ นอกจากนี้ยังเป็นศาสนาแห่งการพึ่งตนเอง ยึดถือความถูกต้องเที่ยงธรรม ความมีใจกว้าง ความไม่ยึดมั่นถือมั่น ด้วยไม่มีตัวตนที่แท้จริง สิ่งสำคัญคือการกำจัดกิเลส การหลุดจากการเวียนว่ายตายเกิด และเป็นศาสนาแห่งเหตุผล คติธรรมที่แสดงถึงคุณลักษณะเด่นที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่องของสุนทรภู่มีหลายประการ คือ

2.1.1 การไม่เบียดเบียนชีวิตผู้อื่น ตรงกับลักษณะเด่นในพระพุทธศาสนาเรื่องการเห็นความสำคัญของชีวิต ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งนั้นวันกำเนิดเกิดสวัสดิ์ อย่างมาสัตว์เสียสง่าทั้งราศี

2.1.2 ความเชื่อเรื่องกรรม มีกล่าวในวรรณกรรมคำสอนหลายตอน ซึ่งให้เห็นว่าใครทำกรรมใดไว้ย่อมได้รับผลตอบแทนเช่นนั้น ดังที่สุนทรภู่ยอมรับว่า เพราะตนทำกรรมไว้จึงต้องจากพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ดังบทกลอนที่ว่า

แต่ยามนี้มีกรรมจะจำจาก ด้วยแสนยากยังไม่มีที่จะเห็น

หรือ ที่สุนทรภู่กล่าวว่า หญิงที่ไม่ยอมเลี้ยงบิดามารดาต่อไปจะต้องรับกรรม ดังบทกลอนที่ว่า

คนผู้นั้นครั้นตายวายชีวาตม์ คงไม่คลาดแคล้วนรกตกถลา

ไม่เห็นเดือนเห็นตะวันพระจันทร์ ทรมาหมกไหม้ในไฟฟอน

ถ้าอยู่ไปในมนุษย์โลกเล่า เทพเจ้าท่านก็แข่งแสวงสังหารณ์

ให้ยากยับอัปราอนาทร ยิ่งกว่าทำมาครให้ร้อนใจ

2.1.3 ความขยันหมั่นเพียร และผลเสียของความเกียจคร้าน ในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่กล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

ถ้าเกียจคร้านเกียรติดยศก็ถดถอย ข้าไทพลอยเพลงพลิกออกหลักหนี
ต้องเศร้าสร้อยน้อยหน้าทั้งตาปี ทูลดั่งนี้กลัวจะเป็นเหมือนเช่นนั้น

2.2 คติธรรมที่แสดงหลักคำสอนประการสำคัญในพระพุทธศาสนา คือ การประพฤติดีทางกาย วาจา และจิตใจ ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่องของสุนทรภู่ ได้แก่

2.2.1 การประพฤติดีทางกาย หมายถึง การแสดงออกทางกายในสิ่งที่ดีงาม ได้แก่ การมีสัมมาคารวะต่อผู้สมควรเคารพ ผู้อาวุโส ผู้รู้ ฯลฯ เป็นการสร้างเสน่ห์ให้แก่ตนเอง ดังบทกลอนที่ว่า

เห็นผู้ใหญ่หรือใครเขานั่งแน่น อย่าไกวแขนบิดเช่นไม่เห็นหน
ค่อยวอนว่าข้าขอจรดล นั้นแลคนจึงจะมีปราณีนาง

2.2.2 การประพฤติดีทางวาจา ตามหลักพระพุทธศาสนามี 4 ประการ คือ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดเพ้อเจ้อ และไม่พูดหยาบคาย นั่นคือสังคมย่อมปรารถนาผู้ที่มีวาจาสัตย์จริงใจ คิดให้ดีกว่าพูด พูดจาดีมีสาระ และพูดจาสุภาพ ไม่ว่าผู้พูดและผู้ฟังจะอยู่ในสถานะใด และมีเพศใด ดังบทกลอนที่ว่า

ถึงร้อยปีมิได้มาก็อย่าแปลก ให้เหมือนแรกเริ่มตรัสไม่ขัดขืน
เช่นงางอกออกไปมิได้กิน จึงจักยื่นยี่ดยวดังกล่าวคำ

จากตัวอย่างข้างต้น สุนทรภู่เปรียบคำพูดของเจ้านายว่า ควรให้เป็นประคองงาช้าง ซึ่งหมายถึงการมีวาจาสัตย์ที่เมื่อกล่าวแล้วจะไม่คืนคำนั้นเอง และเพราะวาจาเป็นเรื่องสำคัญจึงควรงดเว้นการพูดเท็จ เพราะจะทำให้ไม่มีผู้ใดเชื่อถือ ดังบทกลอนที่ว่า

ครั้งจะยิ้มของใครเขาไม่เชื่อ ด้วยตัวเหลือไปปดสบถถี่
ปากก็หวานเหมือนน้ำตาลเพชรบุรี ข้าของมิให้ไปมิได้กิน

นอกจากนี้ยังควรเว้นการพูดจาส่อเสียด ยุยง ด้วยจะส่งผลต่อผู้ที่เรากล่าวถึงในด้านร้าย หากพูดสิ่งที่ไม่ใช่ความจริง อันจะเป็นบาปแก่ผู้พูดเอง ดังบทกลอนที่ว่า

จะรักชังทั้งสิ้นเพราะล้นพลอด เป็นอย่างยอดแล้วพระองค์อย่าสงสัย
ข้อควรงดเว้นอีกประการหนึ่งเกี่ยวกับการพูดคือ การพูดเพ้อเจ้อ ซึ่งไม่เกิด

ประโยชน์อันใด ดังบทกลอนที่ว่า

เมื่อเหนื่อยอ่อนนอนหลับอยู่กับบ้าน อย่าเที่ยวพถ่านพูดผลอประจ้อประแจ
หรือ อีกตัวอย่างหนึ่ง ดังบทกลอนที่ว่า

จะพูดจาสารพัดประหยัดปาก อย่าพูดมากเติมต่อซึ่งข้อข้า

คติธรรมทางวาจาอีกประการที่ควรนำไปปฏิบัตินอกจากการมีวาจาสัตย์คือ การพูดจาสุภาพอ่อนหวาน อันจะช่วยสร้างความเจริญงอกงามแก่ผู้พูดเอง ไม่ถูกดูถูก และยังช่วยให้ ทำกิจต่าง ๆ สำเร็จได้ด้วยดี ดังบทกลอนที่ว่า

แล้วเอื้อนอรรถตรัสความที่ศีก่อน จะถาวรพูนเกิดประเสริฐศักดิ์

และ

อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย

และ

จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น อย่าตะคั่นตะคอกให้เคืองหู

ไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้นมึงกู คนจะหลั่งถ่วงถามไม่ขามใจ

2.2.3 ประพจน์ทางจิตใจ จิตใจดีย่อมมาจากความคิดที่ดี และจะนำไปสู่

การกระทำที่ดีงามด้วย เช่น การถือสันโดษ ความกตัญญู การรู้จักข่มใจ ความอดทน ฯลฯ ตัวอย่าง ของการถือสันโดษ ดังบทกลอนที่ว่า

เห็นผู้ที่มีทรัพย์ระดับต่าง อย่าทำแข่งวาสนากระยาหัง

ของตัวน้อยก็จะถอยไปทุกวัน เหมือนตัดบันต้นทุนสูญกำไร

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นว่าคำสอนนี้สอดคล้องกับ สันโดษ ที่ ยินดีตามฐานะ ที่ตนมีอยู่เป็นอยู่ ไม่ยินดีเกินฐานะ หรือภาวะของตนอันจะเป็นการลดอุปนิสัยโลก และนำไป สู่อุปนิสัยประหยัด คือรู้จักใช้จ่ายในสิ่งที่สมควร ซึ่งก็เป็นการถือสันโดษเช่นกัน คือ ความยินดี ความพอใจในสิ่งที่ตนเป็นอยู่ อันได้แก่ ปัจจัยสี่ ใน วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ก็ได้กล่าวไว้ ดังบทกลอนที่ว่า

มีสิ่งพึงบรรจบให้ครบบาท อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์

จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน

ตัวอย่างที่แสดงถึงความประพจน์ทางจิตใจเกี่ยวกับเรื่องความกตัญญู ดังบท กลอนที่ว่า

อนึ่งเล่าเข้าที่ศรีไสยาสน์ อย่าประมาทหมั่นคำนับลงกับหมอน

เป็นนิรันดร์สรรเสริญเจริญพร คุณบิดรมารดาคุณอาจารย์

หรืออีกตัวอย่างหนึ่ง ดังในบทกลอนที่ว่า

ด้วยชนกชนนินันมีคุณ ได้การุญเลี้ยงรักขามาจนใหญ่

อุ้มอุทรป้อนข้าวมาเท่าไร หมายจะได้ฟังพาธิดาดวง

จากตัวอย่างข้างต้นคือการรู้จักและซาบซึ้งในพระคุณท่านที่มีคุณแก่ตน ในที่นี้ ได้แก่ บิดามารดา ถือว่ามีพระคุณสูงสุด ครูบาอาจารย์มีพระคุณรองจากบิดามารดา ซึ่งสอดคล้อง

กับคตินิยม เรื่องการบูชาผู้ที่ควรบูชา คือ คำว่า ผู้ที่ควรบูชา หมายถึง ผู้ที่เจริญกว่าโดย คุณสมบัติ ในฝ่ายบรรพชิต อุปัชฌาย์อาจารย์เป็นผู้ที่ควรบูชาของศิษย์ บิดามารดาเป็นผู้ที่ควรบูชาของบุตรธิดา ซึ่งการบูชาอาจทำโดยการเคารพ กราบไหว้ ตลอดจนปฏิบัติตามคำสั่งสอน อย่างไรก็ตามก็ดินอกจากบุคคลแล้ว สิ่งต่าง ๆ ที่มีคุณแก่ตนก็สมควรจะสำนึกคุณด้วยเช่นกัน ดังบทกลอนที่ว่า

อย่าผินหน้าฝ่าฝืนขึ้นเหนือหน้า จะต้องรำเพราพัดชดมาปะ
เมื่อสร่งน้ำสำเร็จเสร็จธุระ คำนับพระคงคาเป็นอาจิม

ตัวอย่างของการประพฤติทางจิตใจ คือ การรู้จักข่มใจ และความอดทน การยึดหลักทมะ ขันติ ในพระพุทธศาสนา ทำให้ใจเป็นสุข และไม่ก่อศัตรู โดยเริ่มตั้งแต่ตื่นนอนในเวลาเช้าว่า ตื่นนอนให้ห้ามโมโหอย่าโกรธา ซึ่งตามหลักความจริงว่า อารมณ์ไม่แจ่มใส ย่อมทำให้สมองไม่ปลอดโปร่งเช่นกัน การทำกิจใด ๆ ตลอดทั้งวันอาจติดขัดได้ หรือฐานะของภรรยา ก็ควรรู้จักผ่อนหนักเป็นเบา เพื่อให้ชีวิตครอบครัวราบรื่น ดังบทกลอนที่ว่า

แม้้นิ้วเดียดเจ้าจงดับระงับไว้ อย่าพ้อใจขึ้นเสียงเถียงประสม
เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำค่อยพราพรอม แม้นระคมขึ้นตั้งคู่จะวูวาม

2.3 คตินิยมที่สะท้อนความเชื่อ สังคมไทยเป็นสังคมพุทธศาสนา มีการดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนของศาสนาพุทธ แต่ความเชื่อในเรื่องภูตผี ปีศาจ อำนาจเร้นลับ ไสยศาสตร์ ก็ยังคงมีอยู่ คตินิยมที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อ มีตัวอย่างดังต่อไปนี้

คตินิยมจากความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยาม ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งวันชำระสระพระเกล้า อังคารเสาร์สิ้นวิบัติปิดไถม
ตัดเล็บวันพุธจันทร์กันจ้งไร เรียนสิ่งใดวันพฤหัสบดี

คตินิยมจากความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่เป็นมงคล หรือ อัปมงคล ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งว่าถ้าจะจรเลนอนนั้ง สำเนียงดั่งโพงเฆาะเกาะกุกกัก
คือคุณผีปีศาจอุบาทว์ยักษ์ ไครทายทักถูกฤทธิวิทยา

คตินิยมจากความเชื่อนี้ เมื่อพิจารณาให้ดีจะสามารถใช้หลักเหตุผลอธิบายได้ก็ตาม แต่จะเห็นได้ว่าคำสอนโดยอ้างอำนาจ คุณ ไสย ภูตผีปีศาจ ซึ่งไม่เห็นตัวตน เป็นสิ่งที่น่ากลัว แต่สามารถโน้มน้าวใจราษฎรในสมัยนั้นให้ปฏิบัติตาม เพราะสิ้นวิบัติปิดไถม หรือกันจ้งไรได้ในขณะเดียวกันถึงคว้นไม่ปฏิบัติ เพราะแรงราศี หรือคุณผีปีศาจอุบาทว์ยักษ์ได้ง่ายกว่าการใช้หลักเหตุผลด้วยความเชื่อเรื่องดังกล่าวฝังในจิตใจของราษฎรเช่นเดียวกับความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาในไทยที่สำคัญคือความจริงว่าความเชื่อของคนไทยส่วนใหญ่นั้นเป็นการผสมผสานเข้ากันระหว่างหลักพระพุทธศาสนากับความเชื่อเรื่องเทวดาและภูตผี เรื่องที่อยู่ นอกเหนือธรรมชาติ เช่น นรก สวรรค์ เทวดา นางฟ้า การทรงเจ้าเข้าผี การทำเสน่ห์ยาแฝด

การศึกษาโหรา การทำนายฝัน โชคลาง นั้น เป็นเรื่องที่ยอมรับกันโดยทั่วไป ด้วยเหตุนี้คนโบราณ จึงใช้อุบายดังกล่าวในการโน้มน้าวใจราษฎรปฏิบัติตาม เพื่อให้สอดคล้องกับความเชื่อของคนในสมัยนั้น

คติธรรมที่มาจากคำสอนทางศาสนาพุทธและความเชื่อนับเป็นคติธรรมซึ่งมีที่มาจากสังคัมคักคินา และคติธรรมที่มาจากการจัดการศึกษา นอกจากนี้เมื่อศึกษาต่อไปยังเห็นคติธรรมดังกล่าวคงปรากฏในยุคสมัยต่อ ๆ มาด้วยเช่นกัน เนื่องจากความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยังฝังแน่นในจิตใจคนไทยไม่เสื่อมกลายนั่นเอง

3. คติธรรมซึ่งมีที่มาจากการจัดการศึกษา จากการจัดการศึกษาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สามารถพิจารณาคติธรรมได้เป็น 3 ประการ ดังนี้

3.1 ความขยันหมั่นเพียรศึกษาหาความรู้และเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง ดังที่กล่าวแล้วว่า เจ้านายหรือผู้อยู่ในตระกูลสูงจะได้รับการศึกษาในพระราชวัง และคงจะถือเป็นเรื่องสำคัญ เนื่องจากจำเป็นต้องนำความรู้ไปใช้ในกิจการของบ้านเมือง ดังนั้น วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ จึงเน้นให้เจ้านายทรงขยันศึกษาเล่าเรียน และรู้จักเรียนวิชาต่าง ๆ ให้ลึกซึ้ง ดังตัวอย่างในเพลงยาวถวายโอวาท ดังบทกลอนที่ว่า

อุตสาห์เรียนเขียนอ่านบูรณมราช	ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
ลำดับศักดิ์จักรพรรดิขัตติย์วงศ์	อุตสาห์ทรงจดจำให้ชำนาญ

และ

จงพากเพียรเรียนไว้จะได้ทราบ	ทั้งกลอนกาพย์การกลปรนนิบัติ
หนึ่งแข็งอ่อนผ่อนผันให้สันทัด	ตามกษัตริย์สุริย์วงศ์ดำรงดิน

หรือ ตอนที่กล่าวว่า แต่วิชาช่วยกายจนวายปราน นอกจากนี่ยังควรหมั่นทบทวนวิชา อยู่เสมอ ดังตัวอย่างในสวัสดิศรัทธา ดังบทกลอนที่ว่า

อนึ่งวิชาอาคมถมนานา	เวลาควรครัดคิดเป็นนิจศีล
จึงศักดิ์สิทธิ์ฤทธิรณพันไพร	ให้เพิ่มภิญโญศปรากฎไป

3.2 ความขยันทำงานบ้านงานเรือนและรู้หน้าที่ของภรรยาที่ดี เนื่องจากการเรียนหนังสืออยู่ที่วัด หญิงจึงไม่มีโอกาสได้เรียนหนังสือ เมื่อเติบโตขึ้นต้องออกเรือนไปเป็นแม่บ้าน ทำให้หญิงต้องเรียนการบ้านการเรือนซึ่งอาจเรียนจากผู้ใหญ่ในบ้าน หรือเรียนจากบุคคลชั้นสูงในสมัยนั้น สุนทรภู่จึงเน้นคำสอนการเป็นแม่บ้านและหน้าที่การเป็นภรรยา ซึ่งเป็นสิ่งที่หญิงควรปฏิบัติ ดังบทกลอนที่ว่า

ถ้าแม้จะทำสิ่งใดให้ตลอด	อย่าทิ้งทอดทิ้งไปไม่เป็นผล
เขม้นจะมั่งรักการงานของตน	อย่าชุกชนคลเพื่อนไพล่เชื่อนแชน

และ

อยู่สถานบ้านช่องนั้นต้องคิด ให้รู้กิจการหญิงทุกสิ่งสา
เพื่อมีผิวพลเรือนเหมือนกันนา จะได้หาเลี้ยงกันจนวันตาย

3.3 การเคารพผู้อาวุโส เป็นคตินิยมที่ได้จากการศึกษาอีกประเภทหนึ่ง คือ การสืบทอดวัฒนธรรมจากผู้ใหญ่ ดังจะเห็นได้จากการที่สุนทรภู่มักจะกล่าวถึงเสมอว่าให้เชื่อคำโบราณ ดังบทกลอนที่ว่า

ประเพณีที่บำรุงกรุงกษัตริย์ ปฏิพัทธ์ผ่อนผันตามบรรพการ
ต่างพระทัยนัยน้เนตรสังเกตุการณ์ ตามโบราณเรื่องราชานูวัตร

จากการศึกษาคติธรรมในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่อง จะเห็นความสอดคล้องกับสภาพสังคมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน ทั้งในลักษณะที่เป็นการประพุดติของราษฎรในสังคมอยู่แล้วและในลักษณะที่สุนทรภู่ตั้งใจจะเสนอแนะ อบรม เพื่อให้ได้รับการยกย่องจากสังคม หรือเป็นที่ยอมรับของสังคมในสมัยนั้น ๆ และเมื่อเปรียบเทียบกับคำสอนในหนังสือแบบเรียนภาษาไทยสมัยนั้น เช่น ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน หรือปฐมมาลา จะเห็นว่าคตินิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน ของสุนทรภู่อยังสอดคล้องกับคำสอนในหนังสือแบบเรียนได้เป็นอย่างดีด้วย ดังตัวอย่างคำสอนจากหนังสือแบบเรียนเกี่ยวกับความขยันหมั่นเพียร หมั่นเรียนเพียร อุตสาหะ ให้รู้ว่าสารพัน การทำความดีทั้งกาย วาจา จิตใจ เช่น การมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ เคารพบนบ่อม สิ่งใดไม่ชอบ อย่าควรทำไป เดินเหินลูกนั่ง ต่อหน้าผู้ใหญ่ ระวังระไว ค่อยต่อมต่อมตัว ฯลฯ ดังนั้น เมื่อหนังสือแบบเรียนทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการอบรมราษฎรในสมัยนั้น ๆ ให้มีบุคลิกภาพตามที่สังคมนั้น ๆ ประารถนา ความสอดคล้องกันของคตินิยมที่ปรากฏกับคำสอนในหนังสือแบบเรียนจึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า คตินิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มิมีความสมสมัย เพราะพบได้ในสังคมยุคต่อ ๆ มา

จากการศึกษาวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่อีก ๒ เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภาษิตสอนหญิง พบว่า คตินิยมที่พบมี 4 ลักษณะ คือ ลักษณะแรกเป็นคำสอนที่มีมาแต่โบราณ ลักษณะที่สองเป็นสิ่งที่ราษฎรในยุคสมัยนั้น ๆ ประพุดติปฏิบัติ ลักษณะที่สามเป็นความคาดหวังของสังคมสมัยนั้น และลักษณะสุดท้ายเป็นประสบการณ์ หรือความคิดความรู้สึกของผู้แต่งหรือสุนทรภู่อเอง นอกจากนี้ยังพบว่า คตินิยมที่ปรากฏมีความสอดคล้องกับสภาพสังคมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ทั้งในแง่ซึ่งมีที่มาจาก การแบ่งชนชั้นในสังคม มาจากความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา และมาจากการจัดการศึกษา ตลอดจนพบว่าคตินิยมส่วนใหญ่สอดคล้องกับสภาพสังคมไทยปัจจุบันในแง่เดียวกันด้วย คตินิยมที่สุนทรภู่อุดแทรกในวรรณกรรมคำสอนจึงนับว่ามีความสมสมัยและมีคุณค่าต่อผู้ปฏิบัติทุกยุคทุกสมัย

คติธรรมที่พบส่วนใหญ่ครอบคลุมด้วยเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนใน
พระพุทธศาสนา อันได้แก่ การทำความดีทางกาย วาจาและจิตใจ ทำให้มองเห็นว่าเป็นเพราะ
สังคมไทยยังคงมีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้
คติธรรมที่พบไม่เคยล้าสมัยแต่กลับเป็นสิ่งที่สมควรนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติอยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะ
โครงสร้างทางสังคม หรือการจัดการศึกษาจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ควรที่คนในสังคมไทย
ทุกยุคทุกสมัยจะนำคติธรรมดังกล่าวมาถ่ายทอดให้สมาชิกในสังคมได้รับรู้อย่างสม่ำเสมอ
เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพของสมาชิกในสังคมให้มีคุณภาพ อันจะช่วยพัฒนาสังคมให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

บทที่ 6

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การศึกษาวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย มีวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อศึกษาสาระตวัตรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ เพื่อศึกษาโลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน กับสภาพสังคม วัฒนธรรม เพื่อศึกษาความสำคัญและบทบาทวรรณกรรมคำสอนของ สุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

สรุปผล

การศึกษาวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย ผู้วิจัยพบว่า

1. สาระตวัตรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ เป็นวรรณกรรมคำสอนที่ใช้สอนชาย
2. เรื่อง คือ เรื่องสวัสดิศรัภษา และ เพลงยาวถวายโอวาท ส่วนวรรณกรรมที่ใช้สอนหญิงมี 1 เรื่อง คือ สุภษิตสอนหญิง สวัสดิศรัภษา เป็นวรรณกรรมคำสอนที่สุนทรภู่แต่งถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์ ระหว่าง พ.ศ. 2364-2367) ลักษณะคำประพันธ์เป็นกลอนสุภาพ มีความยาว 72 คำกลอน เนื้อความเป็นคำสอนสั้น ๆ เกี่ยวกับการปฏิบัติตามความเชื่อโบราณเพื่อให้เป็นสิริมงคล ระบุคุณผู้ที่ปฏิบัติตามพึงได้รับ ระบุโทษหรืออันตรายแก่ผู้ฝ่าฝืน เรื่องที่สอน ได้แก่ เรื่องการรักษาสุขภาพอนามัย เรื่องการแต่งกาย การใช้คาถาอาคม การวางตัว ฯลฯ แต่ละเรื่องสุนทรภู่จะสอนสั้น ๆ บอกเหตุผลและชี้ให้เห็นความสำคัญ จบด้วยการบอกที่มาของเรื่องและบอกจุดประสงค์ในการแต่ง เช่น ตอนเช้า ตื่นนอนห้ามโมโห หันหน้าไปทางทิศเหนือหรือทิศใต้แล้วล้างหน้า ตอนกลางวัน ราชืออยู่ที่อก ให้สร่งและประพรมน้ำหอม ตอนเย็นให้ ล้างเท้า ฯลฯ

เพลงยาวถวายโอวาท เป็นกลอนสุภาพจัดเป็นวรรณกรรมคำสอน มีความยาว 152 คำกลอน เริ่มเรื่องด้วยการพรรณนาความรู้สึกล้อล้าอาวรณ และยกย่องเจ้าฟ้ากลาง และเจ้าฟ้าปี่ว่ามีความสำคัญต่อตนต่อจากนั้นจึงได้ชี้เตือนให้สองพระองค์รักใคร่ปรองดองกัน ขยันเล่าเรียนวิชาการต่าง ๆ สำหรับผู้เป็นเชื้อสายของพระมหากษัตริย์ เช่น เรื่องการเมือง การสงคราม กฎมณเฑียรบาล ฯลฯ สุนทรภู่สอนให้ตระหนักในคุณค่าของวิชาความรู้ และความขยันหมั่นเพียร พึงระวังในการคบมิตร และได้แนะนำวิธีประพฤติปฏิบัติที่เหมาะสมที่ควร

สุภายิตสอนหญิง เป็นวรรณกรรมที่เกี่ยวกับคำสอน แต่งเป็นกลอนสุภาพ มีความยาว 402 คำกลอน มีเนื้อความที่เกี่ยวข้องกับคน สอนสตรีเป็นหลักประพฤติปฏิบัติของสตรีตาม ค่านิยมของสังคมไทย เป็นคำสอนที่ใช้ได้กับสตรีทุกชนชั้น มีทั้งข้อห้าม และข้อควรปฏิบัติ ทั้งในเรื่องของการวางตัว กิริยามารยาท การพูดจา การแต่งกาย การเลือกคู่ครอง การปรนนิบัติสามี ความซื่อสัตย์ต่อสามี การดูแลรักษาบ้านเรือน ความมั่งคั่ง ลัทธิที่ไม่พึงประสงค์ของสตรี หรือหญิงแบบต่าง ๆ เช่น ละทิ้งพ่อแม่ ชอบแต่งตัว ดิดการพนัน สูบฝิ่น กินเหล้า หญิงสองใจ ฯลฯ

2. โลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน

สุนทรภู่สร้างวรรณกรรมคำสอน และมีวิธีการต่าง ๆ กัน คือ 1. นำสุภายิตเก่ามา ประพันธ์เป็นคำกลอน 2. นำเอาความสะเทือนใจส่วนตัวของสุนทรภู่เองมาประพันธ์เป็นสุภายิต ใหม่ขึ้น 3. นำเอาสัจธรรมทางพระพุทธศาสนา มาประพันธ์เป็นกลอนให้เข้าใจง่าย และ 4. นำเอาธรรมชาติมาประพันธ์เปรียบเทียบกับวิสัยมนุษย์

สุนทรภู่ ได้นำสุภายิตเดิม หรือสัจธรรมทางพระพุทธศาสนา และคำสอนของสุนทรภู่ สร้างขึ้นมาใหม่โดยนำเอาความสะเทือนใจส่วนตัวของสุนทรภู่เองมาประพันธ์เป็นสุภายิต คำสอน ใหม่

จากโลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน ผู้วิจัยพบว่า

ในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่นั้น ค่อนข้างจะสะท้อนโลกทัศน์ของผู้ที่มองโลก ในแง่ดี ได้แก่ การสอนให้คนประพฤติดี มีศีลธรรม สอนให้คนขยันศึกษาหาความรู้ สอนให้คน ผูกมิตรไมตรี สอนให้คนขยันทำงาน สอนให้คนมีความกตัญญู สอนให้คนมีความซื่อสัตย์ต่อกัน ทั้งสามี ภรรยา ซื่อสัตย์ต่อเพื่อน เจ้านาย และบริวาร เชื่อมมั่นในข้อปฏิบัติที่เป็นมงคล ซึ่งเมื่อปฏิบัติ แล้ว ชีวิตจะได้อยู่เย็นเป็นสุข มีความสุข นอกจากนี้ยังเชื่อในเชื่อในอำนาจภูตผีปีศาจ ไสยศาสตร์ว่า มีอิทธิพลต่อคน ทั้งนี้เป็นเพราะคนในสังคมรับเอาพระพุทธศาสนา และไสยศาสตร์เข้ามาในชีวิตประจำวัน ถือเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิต

ในสุภายิตสอนหญิง คำสอนส่วนใหญ่ก็มีการอ้างถึงแบบระเบียบปฏิบัติของเดิมทั้งสิ้น นำเอาธรรมชาติ สัจธรรมของชีวิตมาประพันธ์ แสดงถึงการมองโลกอย่างเข้าใจในชีวิตว่า ชีวิตจะต้องเกี่ยวข้องกับคนในสังคม จึงควรที่จะมีข้อที่พึงปฏิบัติตน และข้อที่ห้ามปฏิบัติ เพื่อการใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

แต่คำสอนซึ่งเป็นของสุนทรภู่เองนั้นดูเหมือนจะสะท้อนให้เห็นด้านที่ไม่ค่อยน่าจะ อภิรมย์ของชีวิตเท่าใดนัก เพราะสุนทรภู่ขาดที่พึ่ง ขาดคนอุปถัมภ์

โลกทัศน์ของสุนทรภู่ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน ของสุนทรภู่ในบางครั้ง ก็ให้ ระมัดระวังถึงคนในสังคม คือ เน้นให้คนระวังในเรื่องของ การนิทาของคนในสังคมนอก

จึงต้องระมัดระวังในเรื่องของคำพูด ให้เห็นความสำคัญของการพูดจา ระวังเรื่อง การนินทา

3. ความสำคัญและบทบาทวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนเชิงวรรณศิลป์ในด้านต่อไปนี้ และพบว่า

1. วิเคราะห์ท่วงทำนองแต่ง

1.1 วิเคราะห์ลีลาการประพันธ์ วิเคราะห์การใช้คำและความเปรียบ วิเคราะห์การใช้ภาษา ด้านท่วงทำนองแต่งในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่นั้นมีการนำเสนอโดยมีการดำเนินเรื่อง 2 แบบ คือ การดำเนินเรื่อง โดยใช้เวลาเป็นแกนในการดำเนินเรื่อง และดำเนินเรื่องโดยใช้เหตุการณ์เป็นแกนในการดำเนินเรื่อง ซึ่งวรรณกรรมคำสอน เรื่อง สวัสดิรักษา สุนทรภู่ใช้เวลาเป็นแกนในการดำเนินเรื่อง คือ ใช้ช่วงเวลาต่าง ๆ มาพรรณนาไว้ เช่น ตั้งแต่เช้าตรู่ พระอาทิตย์ขึ้น ให้รักษาสิริก่อนตามคติโบราณ ส่วนกลางวันให้รักษาสิริด้วยการนำน้ำมาประพรมหน้าอก ส่วนตอนค่ำ ให้ล้างเท้าก่อนนอน ฯลฯ เรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่ได้ใช้เหตุการณ์เป็นแกนในการดำเนินเรื่อง เพื่อใช้สอนศิษย์ทั้งสองพระองค์ คือ เจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋ว พระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และ เจ้าฟ้ากฤษดาภราชิภาวัฑฒณี ในสุภายิตสอนหญิงได้ดำเนินเรื่อง โดยใช้เหตุการณ์เป็นแกนในการดำเนินเรื่อง คือ ใช้เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่สุนทรภู่ประสบมาแต่งเป็นสุภายิตเพื่อเป็นคติสอนใจในการประพฤติปฏิบัติตน

1.2 ลักษณะการพรรณนา สุนทรภู่ใช้การพรรณนาคล้ายกับกวีรุ่นก่อน แต่สุนทรภู่สามารถพรรณนาได้ มีวิธีการพรรณนาได้ละเอียดกว่า และมีแง่มุมมากกว่า เช่น การพรรณนาถึงสิ่งที่พบเห็นนี้ จะมีแง่มุมที่ละเอียดทั้งการพบเห็นคน การพบเห็นสภาพสังคม ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงถึงความเป็นคนช่างสังเกตอันเป็นลักษณะเฉพาะของสุนทรภู่ ได้แก่ การพรรณนาถึงสิ่งที่ได้พบเห็นทั่วไป และการพรรณนาอารมณ์ของกวี

ในการประพันธ์วรรณกรรมคำสอน ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับคำสั่งสอน ข้ออบรม การประพฤติปฏิบัติ ในข้อที่ละเว้น หรือข้อห้าม และข้อที่พึงปฏิบัติ โดยสอนให้ปฏิบัติกับสอนให้ละเว้น เพื่อจะได้เป็นคนดี สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่กล่าวถึงคนในสังคมว่า ควรมีการอ่านเขียน เรียนรู้ วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภายิตสอนหญิง ได้กล่าวถึงคนในสังคมโดยเฉพาะหญิงไว้มาก เพราะเน้นสอนหญิง เช่น การแต่งตัว การไปเที่ยว การทำงาน ฯลฯ ส่วนการพรรณนาอารมณ์ของกวี สุนทรภู่ ได้แทรกอารมณ์ของตนเองไว้ มีปรากฏในวรรณกรรมคำสอน เรื่องสวัสดิรักษา ที่มีเนื้อหาสอนการรักษาสิริ

รักษามงคลความเจริญ วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท สุนทรภู่ก็ได้พรรณนาอารมณ์ของกวีด้วย มักเป็นอารมณ์ในเชิงสั่งสอน ห่วงศิษย์ วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภษิตสอนหญิง สุนทรภู่ก็ได้พรรณนาอารมณ์ของกวีไว้ ซึ่งส่วนใหญ่ จะเป็นไปในทางที่สั่งสอนหญิง และมีเหน็บแนมบ้าง

1.3 ศึกษาประดิษฐการ ประดิษฐการเริ่มแรก สุนทรภู่นำวรรณกรรมคำสอนมาแต่งเป็นกลอนคนแรก คือ สวัสดิ์รักษาคำกลอน ซึ่งเดิมแต่งเป็นคำฉันท์ในสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่คนทั่วไปไม่เข้าใจคือไม่เข้าใจ สุนทรภู่อิงนำมาแต่งใหม่เป็นกลอน เรียกว่า สวัสดิ์รักษา ส่วนประดิษฐการตามแบบสุนทรภู่ได้นำบทเปรียบเทียบ ความเป็นกุลสตรีของนางสีดามาปรากฏในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภษิตสอนหญิง เพื่อสรรเสริญหญิงที่ดี

2. วิเคราะห์ลีลาในการประพันธ์

วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ มีลีลาในการประพันธ์ 2 ลักษณะ คือ ลีลาที่โลดโผน กระฉับกระเฉง และลีลาที่อ่อนหวาน อันเป็นอัตลักษณ์ของสุนทรภู่

3. การใช้คำและความเปรียบ (การใช้ภาพพจน์) ได้แก่ การเปรียบเทียบโดยตรง หรืออุปมา การเปรียบเทียบโดยนัย อธิพจน์ และสัญลักษณ์

4. วิเคราะห์การใช้ภาษา จากการศึกษาเกี่ยวกับการใช้ภาษาในสวัสดิ์รักษาปรากฏผลดังนี้

4.1 การใช้คำแผลง

4.1.1 แผลงสระเพื่อเข้าหาสัมผัส ทำให้คำคล้องจองกัน เช่น

คำว่า วาริน แผลงมาจากวาริ เพื่อจะมารับสัมผัสกับคำท้ายวรรคตซึ่งลงท้ายด้วยคำว่า ทักมิด

คำว่า อดสำห์ แผลงมาจากอดุสำห์ เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า รส

คำว่า นิจสิน แผลงมาจากนิจศีล เพื่อจะมารับสัมผัสกับคำท้ายวรรคตซึ่งลงท้ายด้วยคำว่า อาจิด

คำว่า สีลา แผลงมาจากศีล เพื่อส่งสัมผัสไปยังคำที่สามของวรรคต คือคำว่า วันทา

คำว่า สุரியง แผลงมาจากสุริย เพื่อให้สัมผัสกับคำว่า ลง

คำว่า อดสก แผลงมาจากอดสุก เพื่อมารับสัมผัสกับคำว่า พบ

4.1.2 ตัดอักษรออกเพื่อให้เสียงสั้นเข้า แต่ยังคงรักษาความหมายไว้ ผู้อ่านหรือผู้ฟังสามารถเข้าใจได้ดี หรือทำให้ได้คำครบคณะพอดี และให้ได้สัมผัสถูกต้อง ฟังไพเราะยิ่งขึ้น ดังนี้

4.1.2.1 ตัดตัวอักษรตรงกลาง

คำว่า อโณทัย แปลงมาจาก อรุโณทัย ตัดอักษรตรงกลางออกเหลือเป็น อโณทัย

4.1.2.2 ตัดตัวอักษรตอนท้าย

คำว่า ไตรสรณา แปลงมาจาก ไตรสรณาคมน์ ตัดตัวอักษรตอนท้ายออก
เป็น ไตรสรณา

คำว่า ยศดา แปลงมาจาก ยศดาศักดิ์ ตัดตัวอักษรตอนท้ายออกเหลือเป็น ยศดา

คำว่า อุจจาร์ แปลงมาจาก อุจจาร หรืออุจจาระ ตัดตัวอักษรตอนท้ายออกเหลือ
เป็น อุจจาร์

คำว่า อัปรา แปลงมาจาก อัปราชัย

4.2 การใช้คำบาลี สันสกฤตและเขมร

สุนทรภู่แต่งเรื่องสวัสดิรักษาเพื่อถวายเจ้านายในพระราชวงศ์ จึงมีความจำเป็น
ที่จะต้องใช้คำราชาศัพท์ในเรื่อง ทั้งนี้เพื่อความเหมาะสมและเพื่อถวายพระเกียรติ คำราชาศัพท์
นิยมใช้คำที่มาจากภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร ซึ่งเป็นภาษาที่ไทยยกย่องว่าเป็นคำสูงแต่ดั้งเดิมมา
และนำมาใช้เป็นคำราชาศัพท์อยู่มาก

4.3 การใช้คำไวพจน์

คำว่า ชำระ สระ หมายถึง ชำระ ฟอก หรือล้าง ชะล้างให้สะอาด

คำว่า เวลา กาล หมายถึง คราว กำหนดขึ้นเป็นครู่

คำว่า อสภ ซาก หมายถึง ร่างของคน หรือสัตว์ที่ตายเหลือแต่เค้า

คำว่า เกิด กำเนิด หมายถึง เป็นขึ้น มีขึ้น

คำว่า สง่า ราศี หมายถึง ลักษณะความดีงามของคนอันเป็นที่น่าเกรงขามและเคารพ

นับถือ

คำว่า โรค โรคา หมายถึงความเจ็บไข้ ความเจ็บป่วย ความบกพร่องหรือผิดปกติ

ทางจิตใจ

คำว่า เลิศ ประเสริฐ หมายถึง วิเศษ ดีที่สุด ยอดดีหรือยอดเยี่ยมพิเศษ

4.4 การใช้คำเล่นสัมผัส

สุนทรภู่สามารถประดิษฐ์กลอนให้ไพเราะยิ่งขึ้นด้วยการเพิ่มสัมผัสในเข้าฉันทลักษณ์
กลอนแปด จึงมีผู้ยกย่องว่า สุนทรภู่เป็นเอกในทางแต่งกลอนแปด

4.5 การใช้คำภาษาปาก

สุนทรภู่ใช้คำภาษาปาก ผินหน้า หมายถึง หันหน้า คำว่า ร้าเพร่าพัด มาจากคำว่า ลม
เพลมพัด หมายถึง อากาศเจ็บป่วยที่ไม่รู้สาเหตุ เข้าใจกันว่าถูกกระทำ

บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในเชิงวรรณศิลป์

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์บทบาทของวรรณกรรมคำสอนเชิงวรรณศิลป์ และพบว่า จากการศึกษาที่สุนทรภู่ได้แต่งวรรณกรรมคำสอนมานั้น ย่อมมีบทบาทสู่กวี และผลงาน วรรณกรรมของกวีในรุ่นต่อ ๆ มา ได้แก่ สำนักกลอน ลีลาการเขียน แนวคิดในการแต่ง ดังในนิราศพระแท่นดงรังนี้ เดิมสันนิษฐานกันว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่ง แต่ต่อมามีหลักฐานว่า หมื่นพรหมสมพัตสร หรือนายมิกวิสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นผู้แต่ง สำนักกลอนในนิราศพระแท่น ดงรังนี้คล้ายกับของสุนทรภู่มาก

นอกจากนี้หมื่นพรหมสมพัตสร หรือนายมิก ยังได้แต่งนิราศสุพรรณเป็นกลอนนิราศ และเรื่องนี้เดิมก็มีผู้เข้าใจว่าสุนทรภู่เป็นผู้แต่ง แต่ปัจจุบันมีหลักฐานว่าหมื่นพรหมสมพัตสร หรือนายมิก เป็นผู้แต่งกลอนนิราศสุพรรณ ลีลาสำนักกลอนของสุนทรภู่มีอิทธิพลต่อนายมิกมาก ทั้งสัมผัสนอก และสัมผัสใน ดังบทกลอนที่ว่า

มาถึงหน้าวัดเพลงวังเวงจิต	นั่งพิณจลาที่อาศัย
มีตะพานลูกกรงลงบันได	จึงจำไว้แน่จิตไม่ผิดเพี้ยน
แต่ก่อนพระวัดนี้ท่านดีมาก	ชื่อขรัวนาคช่างฉลาดช่างวาดเขียน
มีคนจำแบบอย่างมาวางเรียน	จนช่างเขียนประเดี๋ยวนี้ก็ดีจริง
ทุกวันนี้ฝีมือเขาลือมาก	แต่ฝปากอับชื่อไม่ลือถึง
ไม่มีใครขอยกเหมือนดกบึง	ต้องนอนจึงคิดอ่านสงสารตัว
เสียแรงเรียนวิชาสารพัด	เที่ยวหยาบยัดยอกใส่ไว้ในหัว
เหมือนมณีสื่ออับพยับมัว	จะตัวเห็นไม่รอดตลอดไป

ในนิราศพระปฐม ของหลวงจักรปราณี (มหาฤกษ์) ซึ่งเป็นกวีในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้รับอิทธิพลสำนักกลอนและลีลาการเขียนเชิงเสียดสีประชดประชันมาจากสุนทรภู่ ดังบทกลอนที่ว่า

ว่าเขาเรารักทำควักก้อน	ขึ้นจิวอ่อนมือดินปืนไม่ไหว
แม้สมัครรักเราไม่เป็นไร	จะปืนได้ทุกวันไม่ครั้นคร้าม
ด้วยหนามจิวเดี๋ยวนี้มีไม่มาก	เขาคอยตากอยู่ทุกวันอย่าหวั่นหวาม
จะทำบุญเสียดด้วยขวานตระหนังกาม	ไปตากหนามจิวบาดให้ขาดระยำ

ลีลาการเขียนของหลวงจักรปราณีนั้นได้รับอิทธิพลมาจากกลอนสุนทรภู่ สังเกตได้จากสำนักกลอนที่ใช้เน้นแสดงถึงความรู้สึกส่วนตัวของกวีชัดเจนมาก

ในสุภายติศรญาณ ของหม่อมเจ้าอิศรญาณ ซึ่งเป็นกวีในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ได้รับอิทธิพลด้านสำนักกลอนและลีลาการเขียนแนวเสียดสีประชดประชันมาจากสุนทรภู่เช่นกัน ดังบทกลอนที่ว่า

เพชรอย่างดีมีค่าราคายิ่ง	ส่งให้ถึงจะรู้ค่าราคาหรือ
ต่อผู้คนดีมีปัญญาจึงหรือ	ให้เขาถือเสียว่านายนี้ขายเพชร
ของสิ่งใดเจ้าว่างามต้องตามเจ้า	ใครเลยเล่าจะไม่งามตามเสด็จ
จำไว้ทุกสิ่งจริงหรือเท็จ	พริกไทยเม็ดคิดเคี้ยวเคี้ยวขย็วยังร้อนฯ

นอกจากนี้หม่อมเจ้าอิศรญาณยังได้แต่งวรรณกรรมคำสอนเป็นกลอนเพลงยาว เรื่องสุภายติอิศรญาณหรืออิศรญาณภายิต ซึ่งคล้ายกับผลงานของสุนทรภู่มากทั้งนี้หม่อมเจ้าอิศรญาณได้รับอิทธิพลทั้งกลวิธีการเขียนและเนื้อเรื่องมาจากสุนทรภู่ ดังบทกลอนที่ว่า

	อิศรญาณชาญกลอนอักษรสาร
เทศนาคำไทยให้เป็นทาน	โดยตำนานสุกอรธสวัสดิ์
สำหรับคนเจ้าจิตจริตเขลา	ด้วยมัวเมาโมห้มากในชาภี
ต้องหาม้ามโนมัยใหญ่ยวารี	สำหรับจีเป็นมาอาชาไนย
ชายข้าวเปลือกหญิงข้าวสารโบราณว่า	น้ำพึ่งเรือเสื่อพึ่งป่าอชฌาสัย
เราก็จิตคิดดูเล่าเขาก็ใจ	รักกันไว้ดีกว่าชังระวังการณ

นอกจากนี้ยังมีกวีเอกท่านหนึ่งคือคุณพุ่ม ซึ่งเป็นกวีหญิงในสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 ก็ได้รับอิทธิพลจากลีลาการเขียนกลอนของสุนทรภู่ ปรากฏในเพลงยาวบวงสรวงฉลองสระบางโฆมด ดังบทกลอนที่ว่า

เชิญเสด็จมาสดับรับบวงสรวง	เอานามพุ่มแทนพวงทิพย์บุปผา
ด้วยจากแดนแสนกันดารดวงมาลา	ไม่ทันหาบายศรีพลีสังเวย
ส่วนกุศลต่างสุคนธรศรีน	อันหอมชื่นไม่สิ้นกลิ่นระเหย
ไมตรีจิตอุทิศแทนนมเนย	บูชาเอยอารักษ์ด้วยภักดี
แล้วจะลาไปประณตพระบทรศ	ขอพระเดชคุ้มภัยในวิถี
กับศีลทานเมตตาบารมี	จงเป็นที่พึ่งทั่วทุกตัวไป
ขอฝากน้ำฝากนามตามอักขระ	ให้เรียกสระกระษัตริ์วาริโส
ถุกุแล้งก็อย่าแห้งเช่นอันใด	ถ้าใครได้วัดวัดเหมือนตักเต็ม

คุณพุ่มได้สร้างสระน้ำไว้ที่ตำบลบางโฆมด ตรงทางขึ้นพระพุทธรบาทสระบุรีเพื่อเป็นสาธารณะประโยชน์ มีการอ้างอิงขออำนาจเทพารักษ์ให้ช่วยปกป้องรักษาสระน้ำให้ใสสะอาด อยู่ตลอดห้าพันปีตามความเชื่อที่ว่า พระพุทธรศาสนาจะอยู่นิยยาวห้าพันปี

วิเคราะห์เปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ในด้านต่าง ๆ ได้ผลดังต่อไปนี้

1. การเปรียบเทียบวรรณกรรมของสุนทรภู่ในด้านที่มา

ที่มาของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มีความเหมือนและความแตกต่างกันไป กล่าวคือ วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ เรื่องสวัสดิกษามีที่มาจากสวัสดิกษาของเก่าซึ่งเดิมแต่งเป็นคำฉันท์ แต่คนไม่เข้าใจ สุนทรภู่อิงนำมาแต่งเป็นกลอนเพลงยาว เพื่อถวายพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพลงยาวถวายโอวาทเป็นคำสอนที่สุนทรภู่นำเรื่อง ที่ตนเองได้ศึกษาและประสบมา แต่งเป็นกลอนเพลงยาวสอนพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ส่วนสุภาษิตสอนหญิง สุนทรภู่นำสุภาษิตของเก่าและเหตุการณ์ที่ตนเองประสบมาแต่งสอนสตรี หรือหญิงทั่วไป

2. การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านลักษณะคำประพันธ์

การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านลักษณะคำประพันธ์ทั้ง 3 เรื่อง คือ สวัสดิกษา เพลงยาวถวายโอวาทและสุภาษิตสอนหญิง มีลักษณะคำประพันธ์ที่เหมือนกัน คือ เป็นกลอนเพลงยาว โดยขึ้นต้นบทกลอนในวรรคที่ 2 คือ วรรครับ และจบบท หรือจบเรื่องลง ด้วยคำว่า เอย

3. การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านเนื้อหาคำสอน

เนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ทั้ง 3 เรื่อง ข้อที่เหมือนกันคือเป็น วรรณกรรมคำสอนที่สอนให้ประพฤติปฏิบัติตนเป็นคนดีของสังคมไทย ส่วนข้อที่ต่างกันคือ วรรณกรรมคำสอน 2 เรื่องแรก คือ สวัสดิกษา และเพลงยาวถวายโอวาทเป็นวรรณกรรมคำสอน สำหรับชาย ส่วนสุภาษิตสอนหญิงนั้น เป็นวรรณกรรมคำสอนสำหรับหญิง โดยมีเนื้อหาคำสอน ดังนี้

เนื้อหาคำสอนในวรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิกษาได้กล่าวถึงการรักษาสิริ ความประพฤติปฏิบัติที่เป็นสิริมงคล มีทั้งข้อห้าม และข้อปฏิบัติของชายไทย เช่น ตื่นนอนห้าม โม่โม่ ตื่นเข้ามาให้ล้างหน้า เรียนวิชาอาคมให้หมั่นท่อง ฯลฯ

เนื้อหาคำสอนในเพลงยาวถวายโอวาทได้กล่าวถึงข้อคิด คติสำคัญต่าง ๆ ในการดำเนิน ชีวิตของชายไทย เช่นความกตัญญู ความวิริยะอุตสาหะ ความมีวินัย การรู้จักปฏิบัติตนให้เหมาะสม กับตำแหน่งหน้าที่ ฯลฯ ซึ่งสุนทรภู่นำถ่ายทอดเป็นบทกลอนอันไพเราะทั้งรสคำและรสความ ถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้เข้าใจลักษณะวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยให้เข้าใจโลก เข้าใจมนุษย์ รู้ถึงความจริงของชีวิต

เนื้อหาคำสอนในสุภาษิตสอนหญิงนั้นได้เน้นในเรื่องการเป็นหญิงที่ดี เช่น เคารพเชื่อฟัง บิดามารดา รักนวลสงวนตัว มีความขานานุกรณบ้านงานเรือน กิริยามารยาทเรียบร้อย การเป็น

ภรรยาที่ดี เคารพเชื่อฟังสามี ปรนนิบัติสามี มีความซื่อสัตย์ต่อสามี ฯลฯ จึงอาจกล่าวได้ว่า เนื้อหาคำสอนต่าง ๆ ที่ใช้สอนหญิงนั้นมักเป็นข้อประพฤติปฏิบัติที่กระทำเพื่อบุพการี และสามี

4. การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ในด้านกลวิธีการสอน

กลวิธีการสอนที่พบในวรรณกรรมการสอนของสุนทรภู่ มี 8 แบบ คือ

4.1 กลวิธีการสอนแบบชี้แจงเหตุผลและโน้มน้าวใจ พบทั้ง 3 เรื่อง

4.2 กลวิธีการสอนโดยยกนิทานและอุทาหรณ์ วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงใช้กลวิธีการสอนโดยยกนิทานและอุทาหรณ์ประกอบคือ เนื้อหาคำสอนที่กล่าวถึงนิทานพื้นบ้านเรื่อง จันทโครพ

4.3 กลวิธีการสอนแบบใช้ภาพพจน์ วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ มีกลวิธีการสอนโดยใช้ภาพพจน์ทั้งหมด 4 แบบ คือ อุปมา อุปลักษณ์ อธิพจน์ และ สัญลักษณ์

4.4 กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติ วรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษาใช้กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติคือ ในวันคล้ายวันเกิดอย่างมาส์ต์วัดชีวิต เพราะเสียวราศี ทำให้เกิดทุกข์ โศกโรคภัย วรรณกรรมคำสอนเรื่องเพลงยาวถวายโอวาทใช้กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติคือ การเป็นกษัตริย์ที่ดีต้องขยันศึกษาเล่าเรียน และรอบรู้ในทุกๆด้าน ควรอ่านหนังสือต่าง ๆ ที่มีแต่โบราณ ทั้งไสยศาสตร์ การรบ การทำสงครามและลำดับญาติวงศ์ให้จดจำจนชำนาญ วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงใช้กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติ คือ ให้พิจารณาเชิงชายที่จะมารักให้พินิจพิจารณาให้ถี่ถ้วน

4.5 กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงตำนาน หรือสุภายิต วรรณกรรมคำสอนเรื่องเพลงยาวถวายโอวาท กล่าวถึงการอ้างเรื่องสุภายิตพระร่วงโดยตรงโดยให้รอบรู้ในสุภายิต วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิงกล่าวถึงการรักนวลสงวนตัว อย่าชิงสุกก่อนห่าม อย่าจับปลาสองมือ

4.6 กลวิธีการสอนผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท มีการใช้กลวิธีการสอนโดยผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก คือ พระราม พระลักษมณ์ จากเรื่องรามเกียรติ์ โดยกล่าวถึง พระราม พระลักษมณ์ที่สืบทอดกษัตริย์ ปกป้องบ้านเมืองให้สงบสุข วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิง มีการใช้กลวิธีการสอนผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก คือนางสีดา จากเรื่องรามเกียรติ์ ที่นางประพฤติตนเป็นคนดี รักเดียวใจเดียว

4.7 กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงพระพุทธศาสนาและจารีต วรรณกรรมคำสอนเรื่องสวัสดิรักษา มีการใช้กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงพระพุทธศาสนาและจารีตคือ กล่าวถึงพระรัตนตรัย วรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาทมีการใช้กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงพระพุทธศาสนาและจารีตคือ กล่าวถึงเรื่องบุญกุศล เรื่องกรรม คือทำกรรมใดไว้ ก็ได้รับผลของกรรมนั้น วรรณกรรมคำสอนเรื่องสุภายิตสอนหญิง มีการใช้กลวิธีการสอน โดยอ้างอิงพระพุทธศาสนา

และจารีต คือ กล่าวถึงบุญกุศล กล่าวถึงสวรรค์ เทพยดา และ โสฬสพรหม หรือ พรหมสิบหกชั้น อันเป็นคติทางพุทธศาสนา

4.8 กลวิธีการสอนแบบประชิดประชัน วรรณกรรมคำสอนเรื่อง สุภามิตสอนหญิง มีการใช้กลวิธีการสอนแบบประชิดประชัน คือ ประชิดประชันคนว่านไปหาสิ่งผิด ๆ จนทำให้เดือดร้อน

จากการศึกษาภาพรวมด้านกลวิธีการสอนของวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ พบว่า มีการสอนทั้งหมด 8 แบบ กลวิธีการสอนที่ใช้มากที่สุดคือ กลวิธีการสอนแบบชี้แจงเหตุผล กลวิธีแบบบอกให้ปฏิบัติ และกลวิธีอ้างอิงพระพุทธรูปศาสนา รองลงมาคือกลวิธีแบบใช้ภาพพจน์ กลวิธีการสอนแบบอ้างอิงสำนวนภาษิตและกลวิธีการสอนแบบผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก ลำดับที่สามคือ กลวิธีการสอนแบบยกนิทานและอุทาหรณ์ และกลวิธีการสอนแบบประชิดประชัน

เหตุที่กลวิธีการสอนแบบชี้แจงเหตุผล กลวิธีแบบบอกให้ปฏิบัติ และกลวิธีอ้างอิงพระพุทธรูปศาสนาใช้มากที่สุด เพราะเป็นกลวิธีการสอนที่น่าจะได้ผลมากที่สุด เนื่องจากมีการชี้แจงถึงสาเหตุที่สอนไว้ และบอกผลที่จะได้รับ นอกจากนี้วรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่บางเรื่อง มีการบรรยายด้วยถ้อยคำที่คมคาย ไพเราะบอกให้ปฏิบัติ เห็นภาพคล้ายตามและอ้างอิงพระพุทธรูปศาสนาอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนไทยเป็นการโน้มน้าวใจให้เชื่อตามคำสอนนั้น ๆ ด้วย ส่วนกลวิธีการสอนแบบใช้ภาพพจน์ แบบอ้างอิงสำนวนภาษิตและแบบผ่านพฤติกรรมตัวละครเอก เป็นกลวิธีหนึ่งที่มีการใช้มากรองลงมา อาจเป็นเพราะเป็นกลวิธีที่ใช้สอนแล้วเข้าใจง่าย ชัดเจน ตรงประเด็น

ภาพรวมด้านกลวิธีการสอนวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ มีกลวิธีการสอนทั้งหมด 8 แบบ เรียงลำดับจากกลวิธีการสอนที่ใช้มากที่สุดถึงกลวิธีการสอนที่ใช้น้อยที่สุด ดังนี้

1. กลวิธีการสอนแบบชี้แจงเหตุผลและโน้มน้าวจิตใจ มี 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภามิตสอนหญิง
2. กลวิธีการสอนแบบบอกให้ปฏิบัติ และกลวิธีการสอนโดยการใช้ภาพพจน์ มี 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภามิตสอนหญิง
3. กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงพระพุทธรูปศาสนาและจารีต มี 3 เรื่อง คือ สวัสดิรักษา เพลงยาวถวายโอวาท และสุภามิตสอนหญิง
4. กลวิธีการสอนแบบใช้ภาพพจน์ มี 2 เรื่อง คือ เพลงยาวถวายโอวาท และสุภามิตสอนหญิง
5. กลวิธีการสอนโดยอ้างอิงสำนวน ภาษิต มี 2 เรื่อง คือ เพลงยาวถวายโอวาท และสุภามิตสอนหญิง

6. กลวิธีการสอนผ่านตัวละครเอก มี 2 เรื่อง คือ เพลงยาวถวายโอวาท และสุภามิตสอนหญิง

7. กลวิธีการสอนแบบประชดประชันมี 1 เรื่อง คือ สุภามิตสอนหญิง

8. กลวิธีการสอน โดยยกนิทาน และอุทาหรณ์ประกอบ มี 1 เรื่อง คือ สุภามิตสอนหญิง
ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ความสำคัญของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย และพบว่ามามีคุณค่าดังนี้

1. คุณค่าในด้านให้ประพจน์เป็นคนดี ได้แก่

1.1 การประพจน์ดีทางกาย คือ ไม่เกียจคร้าน ให้รักกนวลสงวนตัว ใช้เสื้อผ้าสะอาด และไม่ใช่กิริยาข้ามคนอื่น

1.2 การประพจน์ดีทางวาจา ได้แก่ การไม่ใช่ถ้อยคำหยาบคาย และ การไม่ใช่เสียงตวาด กระโชก

1.3 การประพจน์ดีทางใจ ได้แก่ การระงับความโกรธ การไม่ปล่อยใจฟุ้งซ่าน การเคารพพระสงฆ์การมีความเหนียวรั้งใจ ยับยั้งชั่งใจ การสวดมนต์ก่อนนอนระลึกคุณพระรัตนตรัย พ่อแม่ ครูบาอาจารย์ การไม่คิดฆ่าสัตว์ และการขยันศึกษาเล่าเรียน

2. คุณค่าในด้านให้รู้จักรักษาสุขภาพอนามัย ได้แก่ การไม่สูบบุหรี่กินเหล้า การไม่นอนเท่าทับกันและการไม่ร่วมเพศพร่ำเพรื่อ

3. คุณค่าในด้านให้รู้จักรักษาความปลอดภัย ได้แก่ การไม่ลอดสิ่งต่าง ๆ อันเกิดอันตราย การไม่เดินข้ามอาวูท หรือเดินเฉียดอาวูท และการไม่คบคนชั่วร้าย

4. คุณค่าในด้านเสริมสร้างกำลังใจ ได้แก่ การหันหน้าไปในทิศต่าง ๆ เวลากินอาหาร การเริ่มเรียนวิชาต่าง ๆ ในวันพฤหัสบดี การแต่งกายสีมงคลตามวัน และการท่องคาถาอาคม

5. คุณค่าในด้านให้ความรู้เรื่อง ค่านิยมในสังคม ได้แก่ นิยมยึดมั่นในสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ นิยมเชื่อถือในไสยศาสตร์ นิยมรักษาสิริประจำวัน นิยมให้หญิงประพจน์ตนสุขภาพ เรียบร้อย นิยมละเว้นการร่วมเพศในวันสำคัญทางศาสนา นิยมสละผม ตัดเล็บในวันมงคล และไม่ฆ่าสัตว์ในวันเกิด

บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย และพบว่ามามีบทบาทซึ่งสรุปได้ 3 ประการ ได้แก่ บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในฐานะเป็นสื่อเพื่อการอบรมสั่งสอนคนในสังคมไทย บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย ในฐานะที่สะท้อนภาพชายและหญิงไทยในสังคมไทย และบทบาทของวรรณกรรมคำสอนที่ส่งผล

ต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในด้านคติชน

1. บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในฐานะเป็นสื่อเพื่อการอบรมสั่งสอนคนในสังคมไทย

1.1 บทบาทในอุดมคติ คือ บทบาทที่กำหนดไว้ตามความคาดหวังของบุคคลทั่วไปในสังคมเพื่อเป็นแนวทางในการปฏิบัติซึ่งผู้ที่มีสถานภาพนั้น ๆ ควรกระทำ

1.2 บทบาทที่บุคคลเข้าใจหรือรับรู้ เป็นบทบาทที่บุคคลคาดคิดด้วยตนเองว่าควรเป็นอย่างไร ขึ้นอยู่กับทัศนคติ ค่านิยม บุคลิกภาพ และประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

1.3 บทบาทที่แสดงออกจริง เป็นการกระทำที่บุคคลปฏิบัติจริง ๆ ขึ้นอยู่กับเหตุการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้นด้วย จึงทำให้การแสดงบทบาทแตกต่างกันไป

2. บทบาทของวรรณกรรมคำสอนในวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในฐานะที่สะท้อนภาพชายและหญิงไทยในสังคมไทย

2.1 ภาพของชายที่มีความเหนือกว่าหญิง ที่สะท้อนออกมาให้เห็นคือ การที่ชายเป็นฝ่ายเลือกหญิงมาเป็นภรรยา ชายไทยมีเสรีภาพมากกว่าหญิง ชายเป็นเพศแห่งการปกครองและหญิงเป็นเหตุแห่งการเสื่อมสรีของเพศชาย ลักษณะเหล่านี้เป็นสิ่งที่สะท้อนภาพลักษณ์ของชายไทยที่มีความเหนือกว่าหญิงไทยในหลาย ๆ ด้าน

2.2 ภาพของชายไทยและหญิงไทยในอุดมคตินั้น ได้แก่ การเป็นผู้มีความกตัญญู การวางตัวอย่างเหมาะสม การเป็นผู้มีวาจาที่ดี การเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี การเป็นผู้มีศีลธรรม การขยันทำมาหากิน และใฝ่หาความรู้ ลักษณะดังกล่าวมานี้ คือ ภาพของชายไทย และหญิงไทยในอุดมคติที่สังคมไทยคาดหวังอยากให้เป็น

2.3 ภาพของชายไทยและหญิงไทยที่ไม่พึงปรารถนา คือ เป็นคนพาล และคนที่ตกเป็นทาสของอบายมุข ลักษณะสองประการนี้เป็นภาพของชายไทยและหญิงไทยที่สังคมไทยยอมรับ

3. บทบาทของวรรณกรรมคำสอนของที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยในด้านคติชน

3.1 ตำนวนหรือสุภาษิต เช่น จากสุภาษิตพระร่วง ที่ใช้มาแต่โบราณ และยังรู้จักกันดีในปัจจุบัน ซึ่งประพันธ์ข้อคิดคติสอนใจในการประพฤติตนให้อยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข มีในวรรณกรรมคำสอนเรื่อง เพลงยาวถวายโอวาท นอกจากนี้ยังมีสำนวน หรือสุภาษิตอื่นอีก เช่น อย่างชิงสุกก่อนห่าม ที่สอนความประพฤติปฏิบัติของสตรีก่อนจะมีคู่ครอง ให้รักษานวลสงวนตัวอย่าจับปลาสองมือ ปรากฏในวรรณกรรมเรื่องสุภาษิตสอนหญิง

3.2 ความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องการรักษาสีริ เป็นการรักษาสีริมคดต่อตนเอง

เรื่องการแสดงความเคารพก่อนเข้านอนด้วยการไหว้กราบลงกับหมอน สรรเสริญคุณบิดามารดา ครูอาจารย์ให้เป็นปกติสม่ำเสมอ และความเชื่อทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากพุทธศาสนาเป็น ศาสนาประจำชาติไทย จึงมีความเชื่อต่าง ๆ หลายประการ เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการทำทาน ความเชื่อเกี่ยวกับนรกสวรรค์ ฯลฯ

ลักษณะของสังคมไทยในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ ในด้านความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล

ในสังคมสมัยนี้ ด้านชนชั้นของสังคม บุคคลต้องขึ้นอยู่กับเจ้านาย ส่วนสตรีหรือภรรยา ก็ต้องขึ้นอยู่กับบุรุษหรือสามี แบบเดียวกับลูก ๆ ต้องขึ้นอยู่กับพ่อ สำหรับความสัมพันธ์ระหว่าง บุรุษและสตรีตามที่กล่าวนี้ ปรากฏให้เห็นในสุภายิตสอนหญิง

ส่วนการศึกษาคตินิยมในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่อง จะเห็นความสอดคล้องกับ สภาพสังคมในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้นอย่างชัดเจน ทั้งในลักษณะที่เป็นความประพฤติ ของราษฎรในสังคม และในลักษณะที่สุนทรภู่ตั้งใจจะเสนอแนะ อบรม เพื่อให้ได้รับการยกย่อง จากสังคม หรือเป็นที่ยอมรับของสังคมในสมัยนั้น และเมื่อเปรียบเทียบกับคำสอนในหนังสือ แบบเรียนภาษาไทยสมัยนั้น เช่น ประถม ก กา ประถม ก กา หัดอ่าน หรือปฐมมถา จะเห็นว่า คตินิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอน ของสุนทรภู่ยังสอดคล้องกับคำสอนในหนังสือแบบเรียน ได้เป็นอย่างดีด้วย ดังตัวอย่างคำสอนจากหนังสือแบบเรียนเกี่ยวกับความขยันหมั่นเพียร การทำ ความดีทั้งกาย วาจา จิตใจ เช่น การมีสัมมาคารวะต่อผู้ใหญ่ เคารพบนอบ สิ่งใดไม่ชอบอย่าทำ ฯลฯ ดังนั้น เมื่อหนังสือแบบเรียนทำหน้าที่เป็นเครื่องมือในการอบรมราษฎรในสมัยนั้น ๆ ให้ มีบุคลิกภาพตามที่สังคมปรารถนา ความสอดคล้องกันของคตินิยมที่ปรากฏกับคำสอนในหนังสือ แบบเรียนจึงเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า คตินิยมที่ปรากฏในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มี ความสมสมัย เพราะพบได้ในสังคมยุคต่อ ๆ มา

คตินิยมที่พบส่วนใหญ่ครอบคลุมด้วยเรื่องเกี่ยวกับหลักธรรมคำสอนใน พระพุทธศาสนา อันได้แก่ การทำความดีทั้งกาย วาจาและจิตใจ ทำให้มองเห็นว่าเป็นเพราะ สังคมไทยยังคงมีพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน จึงทำให้ คตินิยมที่พบไม่เคยล้าสมัยแต่กลับเป็นสิ่งที่สมควรนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติอยู่ตลอดมา ไม่ว่าจะ โครงสร้างทางสังคม หรือการจัดการศึกษาจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ควรที่คนในสังคมไทยทุก ยุคทุกสมัยจะนำคตินิยมดังกล่าวมาถ่ายทอดให้สมาชิกในสังคมได้รับรู้อย่างสม่ำเสมอ เพื่อพัฒนา บุคลิกภาพของสมาชิกในสังคมให้มีคุณภาพ อันจะช่วยพัฒนาสังคมให้มีคุณภาพยิ่งขึ้น

อภิปรายผล

จากการศึกษาเมื่อวิเคราะห์ และสังเคราะห์วรรณกรรมคำสอนทั้งที่เป็นข้อควรประพฤติปฏิบัติ และข้อควรงดเว้น จากเนื้อหาในวรรณกรรมคำสอนทั้ง 3 เรื่องแล้ว จะเห็นได้ว่า มีทั้งส่วนที่เป็นคำสอนมาแต่โบราณ ส่วนที่เป็นประสบการณ์ที่สุนทรภู่พบเห็นจากการประพฤติปฏิบัติของราษฎร ตลอดจนส่วนที่เป็นทัศนะของสุนทรภู่เอง ล้วนเป็นหลักในการดำเนินชีวิตของราษฎรในยุคนั้น ซึ่งมาจากหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งลักษณะสภาพสังคมไทยในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่มี ดังนี้

ช่วงเวลาในการแต่งวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่ อยู่ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สภาพสังคมในสมัยนี้มีรูปแบบโดยสรุป คือ

1. เป็นสังคมศักดินา มีการแบ่งชนชั้นในสังคมเป็น 2 ชั้นใหญ่ ๆ มีศักดินาเป็นตัวกำหนดชนชั้น คือ ชนชั้นปกครอง มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้นำสูงสุด เป็นที่เกรงกลัวของขุนนางและราษฎร ขุนนางเป็นผู้ที่รับราชการสนองพระมหากษัตริย์ มีโอกาสได้รับผลประโยชน์สูง อีกชนชั้นหนึ่งคือชนชั้นถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ ซึ่งหมายถึงราษฎรทั่วไป มีจำนวนมากที่สุด และทาส นอกจากการแบ่งชนชั้นในลักษณะดังกล่าวแล้ว ยังมีการแบ่งชนชั้นทางเพศด้วย คือ ให้ความสำคัญแก่ชายมากกว่าหญิง ทั้งในด้านการอบรมเลี้ยงดู การศึกษา และความเป็นอยู่ในสังคม ซึ่งอาจเป็นเพราะเพศชายได้รับการศึกษาสูง มีความรู้ สามารถทำงานให้ก้าวหน้าได้เอง จึงทำให้สังคมยกย่องชาย ในขณะที่หญิงถูกกดขี่เพราะไม่มีโอกาสได้รับการศึกษา เมื่อเติบโตก็ต้องออกเรือนไปทำหน้าที่ของภรรยาที่ดี ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เห็นว่าหญิงในยุคนั้นถูกกดอยู่ในอำนาจของฝ่ายชาย ขณะที่ยังเป็นสาวพรหมจรรย์ต้องหวงแหนพรหมจารีเพื่อมอบให้แก่สามีในอนาคต ถูกเข้มงวดกวดขันในเรื่องความเป็นอยู่ ไม่ค่อยมีอิสระนักในเรื่องส่วนตัว และการเลือกคู่ครอง ไม่มีสิทธิ์แม้แต่ปกป้องสิทธิของตน และเมื่อมีสามีจะหย่าร้างไม่ได้เลย เพราะสังคมไม่ยอมรับหญิงที่หย่าขาดจากสามี

2. เป็นสังคมพุทธ สังคมในสมัยนั้นถือว่าวัดเป็นศูนย์กลางในการดำเนินชีวิต ทุกคนนับถือเคารพเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา การทำกิจพิธีต่าง ๆ รวมทั้งการศึกษาเล่าเรียนก็กระทำกันที่วัดและเพราะความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาจึงดำเนินชีวิตตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า นอกจากศาสนาพุทธแล้ว ยังมีความเชื่อดั้งเดิม เช่น ภูตผี ปีศาจ อำนาจเร้นลับ ตลอดจนความเชื่อทางไสยศาสตร์ตามลัทธิทางศาสนาพราหมณ์ เข้ามาผสมผสานอยู่ด้วย

3. มีการจัดการศึกษาในลักษณะที่ไม่เป็นแบบแผน มีวัดเป็นสถานศึกษา และมีพระสงฆ์เป็นครูผู้สอนจึงเป็นการจำกัดผู้เรียนว่าต้องเป็นชาย สุนทรภู่ที่แต่งกลอนเป็นวรรณกรรมคำสอน 3 เรื่องก็ได้รับการศึกษาในลักษณะดังกล่าว คือ เรียนหนังสือและวิชาการอื่น ๆ กับพระที่วัดชีปะขาว

หรือวัดศรีสุदारาม แต่สุนทรภู่โชคดีที่มีมารดาอาศัยอยู่กับพระอัครชายาของกรมพระราชวังหลัง และสุนทรภู่เองก็ถวายตัวเป็นข้าในวังหลัง การศึกษาของสุนทรภู่จึงมิใช่มีเพียงการศึกษาที่วัด ซี่ปะขาวเท่านั้น สุนทรภู่ได้รับความรู้หลายด้านจากเจ้านายในวังด้วย ทำให้มองเห็นลักษณะของการจัดการศึกษาประการหนึ่ง คือ หากเป็นพระมหากษัตริย์หรือเจ้านายย่อมจะมีโอกาสได้รับการศึกษาความรู้วิชาต่าง ๆ อย่างดีจากนักปราชญ์ราชบัณฑิตในราชสำนักนั้น สอดคล้องกับงานวิจัยของภิญโญ ศรีจำลอง (2529, หน้า 96) ที่กล่าวถึงการศึกษาหาความรู้ของสุนทรภู่ไว้ว่า ท่านเป็นผู้ใกล้ชิดบุคคลสำคัญทั้งที่เป็นเจ้านาย พระบรมวงศ์ชั้นสูง ขุนนางสำคัญต่าง ๆ ของกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคนั้น ตลอดจนกวีผู้มาติดต่อกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้ากรุงวชิราวุธด้วยเหตุผลที่ท่านเป็นผู้รับใช้ใกล้ชิดทำให้ท่านผู้ใหญ่นั้นเมตตาความรู้วิชาการต่าง ๆ ที่สำคัญของคนไทยสมัยนั้นได้รับการถ่ายทอดถึงสุนทรภู่ สุนทรภู่จึงได้กลิ่นกรองถ่ายทอดเรื่องราวของคำสอนทั้งของเชื้อพระวงศ์ และราษฎรชายหญิงไทยให้ได้ทราบวิถีชีวิตของคนในสังคมไทยผ่านวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเพื่อการพัฒนา

1. ควรนำคติ ข้อคิดในวรรณกรรมคำสอนโดยใช้ภาษาที่อ่านง่ายมาใช้ในการปัจจุบัน
2. ควรนำคติ ข้อคิดในวรรณกรรมคำสอนมาสร้างบรรทัดฐานของการครองตนให้มีคุณธรรม

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรมีการวิจัยเรื่อง วรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย
2. ควรมีการวิจัยเรื่อง วรรณกรรมคำสอนที่นักเรียนใช้เรียนอยู่ในปัจจุบันที่ส่งผลต่อวิถีชีวิตของคนในสังคมไทย

บรรณานุกรม

- กมล การกุศล. (2520). *วรรณคดีนิราศ*. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก.
- กรมศิลปากร. (2554). *ราชสกุลวงศ์* (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2545). *ภาษิตและคำสอนภาคกลาง เล่ม 1*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- กาญจนา วิชาญปกรณ์. (2550). *บริบทโลกในนวนิยายเอกเรื่อง สี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช*. คุษณินิพนธ์ปรัชญาคุษณินิพนธ์, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยนเรศวร
- กุหลาบ มัลลิกะมาส. (2533). *ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- กุสุมา รัชมณี. (2530). *เอกสารประกอบการบรรยายเนื่องในวาระครบ 200 ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- คีน เฮ ซิน. (2543). *การศึกษาเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนสตรีของไทยและเกาหลี*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาวรรณคดีเปรียบเทียบ, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เครือวัลย์ ศรีรัตนลัม. (2553). *คุณค่าและหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมของสุนทรภู่: กรณีศึกษา นิราศภูเขาทอง และนิราศเมืองเพชร*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เจตนา นาควัชระ. (2538). *ทางไปสู่วัฒนธรรมแห่งการวิจารณ์* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: ผู้จัดการ.
- เฉลิม มากนวล. (2517). *การวิเคราะห์เปรียบเทียบนิทานกับนิทานอีสป*. ปริญญาโทการศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- ชลลดา เรื่องรักลิลิขิต. (2548). *ชีวประวัติและผลงานของสุนทรภู่* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชาญ จันทาโก, พระมหา. (2552). *หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมสุภาษิตสุนทรภู่*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

- เดชา ชากักดี .(2542). *วิเคราะห์หลักจริยธรรมในวรรณคดีสุภายิตพระร่วง*. ปรินิพนธ์
ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร.
- ทรงศักดิ์ ปรารักษ์วัฒนากุล. (2519). *วิเคราะห์วรรณกรรมล้านนาไทยเรื่อง เจ้าวิฑูรสอนหลาน
และพระลอสอนโลก*. ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
- ทศพร วงศ์รัตน์. (2552). *ลายแทงของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: วันทูปริ้นท์.
- นันทา ขุนภักดี. (2530). *รายงานการวิจัยการวิเคราะห์ความเชื่อของชายไทยในสวัสดิรักษา
(พิมพ์ครั้งที่ 2)*. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2527). *วัฒนธรรมกระฎุมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ ปากไก่และ
ใบเรือ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2545). *สุนทรภู่หากวีกระฎุมพี: ศิลปะและวัฒนธรรมฉบับพิเศษ*. กรุงเทพฯ:
มติชน.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2542). *ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา*. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง.
- บรรเทา กิตติศักดิ์. (2526). *ประวัติวรรณคดี* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- บุญยงค์ เกศเทศ. (2526). *ประวัติศาสตร์วรรณกรรม*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- เปลื้อง ณ นคร. (2542). *สุนทรภู่ครูกวี*. กรุงเทพฯ: ข้าวฟ่าง.
- พ.ณ ประมวลมารค. (2553). *ประวัติคำกลอนสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: พิมพ์คำ.
- พจนีย์ เห็นพิทักษ์. (2521). *การวิเคราะห์วรรณกรรมนิราศในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น*.
ปรินิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, วิทยาลัยวิชาการศึกษา.
- พระมหาชาญ จันทาโก. (2552). *หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในวรรณกรรมสุภายิต
สุนทรภู่*. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสร้อย แก้วทงศ์. (2549). *พุทธจริยศาสตร์ในวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่
สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรสและพระยาอนุমানราชชน*.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาไทยศึกษา, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- พระมหาอำนาจ มหาวิโร. (2544). *หลักราชการจากวรรณกรรมคำสอนในสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
บรมโกศ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย กลุ่มวรรณคดี,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- พัชรี อัยราชวัช. (2521). *จริยศาสตร์ของสตรีไทยในสุภายิตสอนหญิงคำกลอน*. วิทยานิพนธ์
ครุศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ. (2542). *วรรณกรรมสุภายิตสอนหญิง*. *ศิลปากร*, 52(1), 113-120.
- ภิญโญ ศรีจำลอง. (2529). *วัยเยาว์ของสุนทรภู่ โศครญาติสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้ว
การพิมพ์.
- มัทธมา สุขคง. (2548). *การเปรียบเทียบวรรณกรรมคำสอนของชายได้*. วิทยานิพนธ์อักษร
ศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- มูลนิธิสมเด็จพระรัตนราชสุตา. (2553). *นามานุกรมวรรณคดีไทย ชุดที่ 2*. กรุงเทพฯ:
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- รังรอง นิลประภัสสร. (2545). *คุณธรรมในกลอนสุภายิตของสุนทรภู่คุณค่าที่ไม่เคยล้าสมัย*.
วรรณนิทัศน์, 2, 31-45.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554* (พิมพ์ครั้งที่ 2).
กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์.
- รำพึง ศิลาลง. (2530). *การศึกษาวรรณกรรมคำสอนประเภทร้อยกรองช่วงก่อนได้รับอิทธิพล
จากวรรณกรรมตะวันตกในเชิงจริยธรรม*. ปรินญาณิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต,
สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2540). *สี่สนวรรณศิลป์*. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อแกรมมี.
- รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. (2544). *ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดีไทย*. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น.
- วนิดา ลิขิตกันทิมา. (2517). *การศึกษานุคลิกภาพของสุนทรภู่ตามหลักจิตวิทยา*. ปรินญาณิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, วิทยาลัยวิชาการศึกษา.
- วัชรภรณ์ กิตตยานุกิตต์. (2547). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอน วรรณโศครฉบับ
จังหวัด นครศรีธรรมราช*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาจารึกภาษาไทย,
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วัชร ตรีรัตนภรณ์. (2534). *วิเคราะห์วรรณกรรมของ “อุชเชนี” “นิต นรารักษ์”*. ปรินญาณิพนธ์
การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- วัชร รมะนันท์. (2538). *วิวัฒนาการวรรณคดีไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศรีสุดา จริยกุล. (2526). *เอกสารการสอนวิชาภาษาไทย 4 วรรณกรรมคดีไทย หน่วยที่ 8-15*.
นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

- ศิริมา เจนจิตม้น. (2529). *การศึกษาเชิงวิเคราะห์วรรณกรรมคำสอนประเภทกลอนเพลงยาว ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว*. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศานติ ภัคดีคำ. (2550). *สุนทรภู่ในประวัติศาสตร์สังคมรัตน โกสินทร์: มุมมองใหม่ชีวิตและผลงาน*. กรุงเทพฯ: มติชน
- สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2546). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตน โกสินทร์ รัชกาลที่ 2* (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- สมบัติ จันทรวงศ์. (2537). *โลกทัศน์ของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- สมบัติ จันทรวงศ์ และชัยอนันต์ สมุทรวาณิช. (2523). *ความคิดทางการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: บรรณกิจ.
- สมพันธ์ เลขาพันธ์. (2518). *วรรณกรรมคำสอนสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้น* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สายวรุณ น้อยนิมิต. (2542). *อรรถกถาชาดก: การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอนไทย และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น*. คุษฎีนิพนธ์อักษรศาสตรคุษฎีบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ลิทธา พิณีภูวดล. (2525). *วรรณกรรมสุโขทัย*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- ลิทธา พิณีภูวดล และนิตยา กาญจนะวรรณ. (2520). *ความรู้ทั่วไปทางวรรณกรรมไทย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมการปกครอง.
- สุภาพร คงศิริรัตน์. (2541). *วรรณกรรมคำสอน. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ (มหาวิทยาลัยนเรศวร)*, 6(2), 67-77
- สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์. (2525). *วรรณคดีวิเคราะห์*. สงขลา: มงคลการพิมพ์.
- สุนทรภู่. (2527). *วรรณกรรมนิราศของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ.
- สุนทรภู่. (2552). *ประชุมกลอนสุภาษิตสุนทรภู่* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.
- สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. (2555). *ประชุมสุภาษิตสอนหญิง*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- เสนีย์ วิลาวรรณ. (2511). *ประวัติวรรณคดีและการประพันธ์* (พิมพ์ครั้งที่ 6). กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- โสภา คชรัตน์. (2550). *นราภุโรบาท: การศึกษาในฐานะวรรณกรรมคำสอน*. สารนิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.

- เหรียญทอง สมศักดิ์. (2529). *การศึกษาเชิงวิจารณ์แนวความคิดทางจริยศาสตร์ในวรรณกรรม
ของสุนทรภู่*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย,
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- एमओर ชิตต โสภณ. (2521). *วรรณคดีนิราศ*. เชียงใหม่: ทิพย์เนตรการพิมพ์.

ภาคผนวก

ประวัติบุคคลสำคัญ

สุนทรภู่

สุนทรภู่ (มาจากชื่อเดิมคือ “ภู่” ร่วมกับราชทินนามคือ “สุนทรโวหาร” เป็น “สุนทรภู่”) เกิดเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2329 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช สถานที่เกิดคือบริเวณสถานีรถไฟบางกอกน้อยในปัจจุบัน ส่วนมารดานั้นสันนิษฐานว่าอพยพจากกรุงศรีอยุธยาสมัยเสียกรุงมาตั้งรกรากอยู่ที่กรุงธนบุรี ต่อมาบิดามารดาหย่ากัน บิดาไปบวชอยู่ที่เมืองแกลง มารดามีสามีใหม่และมีบุตรสาวอีกสองคนชื่อฉิมกับน่ม หลังจากนั้นมารดาก็เข้าไปเป็นพระนมพระธิดาในสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอนุรักษ์เทเวศ กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข สุนทรภูู่จึงได้ถวายตัวเป็นข้าในกรมพระราชวังตั้งแต่เด็ก

สุนทรภู่เริ่มเรียนหนังสือที่วัดชีปะขาว (วัดศรีสุคาราม) ริมคลองบางกอกน้อย เมื่อมีความรู้พอจะทำงานได้ก็ไปเป็นเสมียนนายระวาง กรมพระคลังสวน ต่อมาออกจากการเสมียนมาพำนักอยู่ที่พระราชวังหลัง และลักลอบคบหากับนางในชื่อจัน จนต้องโทษถูกจองจำ เมื่อกรมพระราชวังหลังทิวงคตใน พ.ศ. 2349 สุนทรภู่จึงเดินทางไปบวชอยู่กับบิดาที่เมืองแกลง และแต่งนิราศเมืองแกลงขึ้นเป็นนิราศเรื่องแรก เมื่อกลับจากเมืองแกลง สุนทรภู่ได้มาเป็นมหาดเล็กของพระองค์เจ้าปฐมวงศ์พระโอรสของกรมพระราชวังหลังซึ่งทรงผนวชอยู่ที่วัดระฆัง พระอัครชายา กรมพระราชวังหลังประทานนางจันให้เป็นภรรยาของสุนทรภู่ ในปลายรัชกาล พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้สุนทรภู่เป็นพระอาจารย์ถวายพระอักษรพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ สุนทรภู่จึงได้แต่ง สวัสดิรักษาคำกลอน ถวายเจ้าฟ้าอาภรณ์

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว สุนทรภู่ไม่ได้รับราชการ จึงอุปสมบทเป็นภิกษุระหว่างนั้น เจ้าฟ้าคุณชโลภพิทยวดี พระมารดาพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์ โปรดให้สุนทรภู่ถวายพระอักษรเจ้าฟ้ากลางและเจ้าฟ้าปิ๋ว สุนทรภู่จึงแต่งเพลงยาวถวายโอวาท ภายหลังสุนทรภู่ได้รับการอุปการะจากสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ (คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว) และกรมหมื่นอัปสรสุดาเทพพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สุนทรภู่เป็นเจ้ากรมพระอาลักษณ์ฝ่ายพระราชวังบวร มีบรรดาศักดิ์เป็นพระสุนทรโวหาร สุนทรภู่ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมพระอาลักษณ์ได้เป็น 5 ปี ก็ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. 2398 อายุได้ 70 ปี สุนทรภู่เป็นกวีที่ได้รับยกย่องว่าเป็นเลิศในกลอนแปด

ใน พ.ศ. 2529 เนื่องในวาระครบ 200 ปีเกิดของสุนทรภู่ องค์การศึกษา วิทยาศาสตร์ และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (UNESCO) ได้ประกาศยกย่องเกียรติคุณให้สุนทรภู่เป็นบุคคลสำคัญที่มีผลงานดีเด่นทางด้านวัฒนธรรมระดับโลก

สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายอาภรณ์ (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าอาภรณ์) ที่ 1 ในสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน 5 แรม 7 ค่ำ ปีชวด อัฐศก จ.ศ. 1178 ตรงกับวันที่ 19 เมษายน พ.ศ. 2359 ในรัชกาลที่ 3 ได้ทรงช่วยกำกับกรมพระคชบาล สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีวอก พ.ศ. 2391 พระชันษา 33 ปี เป็นต้นราชสกุล อาภรณ์กุล ณ อุทยาน

สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายกลาง (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์) ที่ 2 ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี ประสูติเมื่อวันเสาร์ เดือน 6 ขึ้น 1 ค่ำ ปีเถาะ เอกศก จ.ศ. 1181 ตรงกับวันที่ 24 เมษายน พ.ศ. 2362 ในรัชกาลที่ 4 เสด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหามาลา อิศวราชิราชวิวงษ์บรมพงษ์ปฏิพัทธ์ บุษยรัตน์วิโรภโตสุชาติ บริสัษยนารถ นรินทรราชินดี และทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นปราบปรปักษ์ เมื่อปีกุน ตรีศก จ.ศ. 1213 พ.ศ. 1394 เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ เมื่อวันศุกร์ เดือน 9 ขึ้น 9 ค่ำ ปีเถาะ นพศก จ.ศ. 1229 ตรงกับวันที่ 9 สิงหาคม พ.ศ. 2410 ในรัชกาลที่ 5 เลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์ มหิศวรงค์ศิสุนทรวิวงษ์ บรมพงษ์บริพัตร วิวัฒนยโสคม สรรพศิลปาคมอุดมกิจ พินเนศวรประสิทธิ์ชกรกรมศาสตร์ โหรกลานูวาทกาพ ปฏิภาณ สฤทธิศรพศุภการ สกลรัชฎาธิกิจปรีชาวดโยพาร ยุติธรรมมาทวาธยาไศรย ไตรศรีรัตนธาดา มหันตเดชาานุภาพพิตร เมื่อวันจันทร์ เดือน 6 ขึ้น 5 ค่ำ ปีจอ จศก จ.ศ. 1236 ตรงกับวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2417 และเลื่อนเป็นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ มหิศวรงค์ศิสุนทรวิวงษ์ บรมพงษ์บริพัตร วิวัฒนยโสคม สรรพศิลปาคมอุดมกิจ พินเนศวรประสิทธิ์ชกรกรมศาสตร์ โหรกลานูวาทกาพปฏิภาณ สฤทธิศุภการสกลรัชฎาธิกิจ ปรีชาวดโยพาร สมบูรณคุณสารสุจริตาภิรมย์ ราชพงษานุกรมมุขประดิษฐาสกลนราภิมานิต นริศราชินดินทร์ ปรมินทรมหาราชวโรประการ ปรีชาญาณยุติธรรมาชาธยาศรัย ศรีรัตนไตรสรณคุณารักษ์ บรมอรรคมหาบุรุษยรัตน์ สุขุมालกระษัตริย์วิสุทธีชาติธรรมิกนารถพิตร เมื่อวันเสาร์ เดือนอ้าย ขึ้น 6 ค่ำ ปีระกา สัปตศก จ.ศ. 1247 ตรงกับวันที่ 12 ธันวาคม พ.ศ. 2428 ในรัชกาลที่ 3 รับราชการในกรมวัง ถึงรัชกาลที่ 4 ได้ว่ากรมวัง กรมพระคชบาล กรมโหร กรมพราหมณ์ กรมภูษามาลา และกรมสังฆการีธรรมการ ในรัชกาลที่ 5 ที่ประชุมพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการผู้ใหญ่พร้อมกันสมมติให้เป็น ผู้สำเร็จราชการในพระราชสำนัก และว่าพระคลังทั้งปวง ต่อมาได้ว่ากรมมหาดไทยอีกกรมหนึ่ง และได้เป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 5 เมื่อวันพุธ เดือน 10 ขึ้น 4 ค่ำ ปีจอ อัฐศก จ.ศ. 1148

ตรงกับวันที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2429 พระชันษา 67 ปี พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุท้อง
สนามหลวง วันพฤหัสบดีที่ 28 เมษายน พ.ศ. 2430 เป็นต้นราชสกุล มาลากุล ณ อยุธยา

สมเด็จพระเจ้าฟ้าชายปิ๋ว (สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าปิ๋ว) ที่ 4 ในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากุณฑล
ทิพยวดี ประสูติเมื่อวันศุกร์ เดือน 6 ขึ้น 6 ค่ำ ปีมะเมีย จัตวาศก จ.ศ. 1184 ตรงกับวันที่ 26 เมษายน
พ.ศ. 2365 สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ 3 เมื่อปีชวด โทศก จ.ศ. 1202 พ.ศ. 2383 พระชันษา 19 ปี

เนื้อเรื่องวรรณกรรมคำสอนของสุนทรภู่

สวัสดิรักษา

๑ สุนทรทำคำสวัสดิรักษา

ถวายพระหน่อบพิตรอิสรา
 เป็นของคู่ผู้มีมีอิสรียศ
 สืบอายุสุริย์วงศ์พงศ์ประยูร
 อย่าลืมหงจงดุคสำหรับรักษาสิริ
 ว่าเจ้าครูสุริ โย โธ ทัย
 ผินพักตร์สู่บูรพทิศแลทักษิณ
 ที่นับถือคือพระ ไตรสรณา
 แล้วเอื้อนอรรถตรีศความที่ดีก่อน
 ด้วยราศีที่ชะลอนรลक्षण
 ยามกลางวันนั้นว่าพระราศี
 พระอุระประสูคนธวิมลมาลย์
 ครั้นพลบค่ำคล้าฟ้าสุธาवास
 จงรดน้ำชำระซึ่งราศี
 เสวยนั้นผันพระพักตร์ไปบูรพทิศ
 แม้นผินพักตร์ทักษิณถิ่นมณฑล
 ทิศประจิมอัมเอมเกษมสุข
 แต่ทิศเหนือเหลือร้ายวายชีวา
 ๑ อนึ่งนั่งบังคนอย่ายลคำ
 ผินพักตร์สู่อุครประจิมดิ
 แล้วสร่งน้ำชำระพระนลาฏ
 เสด็จไหนให้สร่งชลธาร
 ๑ อนึ่งพระองค์ทรงเจริญเพลินถนอม

ตามพระบาติเฉลิมให้เพิ่มพูน
 จะปรากฏเกิดลาภไม่สาบสูญ
 ให้เพิ่มพูนภิญโญเดโชชัย
 ตามคติโบราณท่านขานไช
 ตื่นนอนให้ห้ามโมโหอย่าโกรธา
 เสกวารินด้วยพระธรรมคาถา
 ถ้วนสามคราจึงชำระสระพระพักตร์
 จะถาวรพูนเกิดประเสริฐศักดิ์
 อยู่พระพักตร์แต่ทิวเวลากาล
 สถิตที่วรวงศ์ให้สร่งสนาน
 จะสำราญโรคาไม่ราศี
 ฝ่ายเบื้องบาทซ้ายขวาเป็นราศี
 ห้ามสตรีอย่าให้พาดบาทยุคล
 เจริญฤทธิ์ชั้นฆาตผล
 ไม่ขาดคนรักใคร่เวียนไปมา
 บรรเทาทุกข์ปรากฏด้วยยศลา
 ทั้งชั้นฆาตกรน้อยถอยทุกปี ฯ
 อย่าบ้วนน้ำลายพาเสียราศี
 ไม่ต้องฝึคนุ้ยสยพันภัยพาล
 จึงผูกผาดผิวพรรณในสัณฐาน
 เป็นฤกษ์พาลลูปไล่แล้วโคลคลา ฯ
 อย่าให้หม่อมห้ามหลับทับหัตถา

ภิรมย์รสอดล้ำที่สรองพระคงคา

๑ หนึ่งวันชำระสระพระเกล้า

ตัดเล็บวันพุธจันทร์กันจิงไร

๑ หนึ่งภูษาผ้าทรงฉรงครับ

วันอาทิตย์สิทธิโชคโกลกดี

เครื่องวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว

อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน

เครื่องวันพุธสุดดีด้วยสีแสด

วันพฤหัสบดีเครื่องเขียวเหลืองดี

วันเสาร์ทรงดำจิงล้ำเลิศ

หนึ่งพาชีจับประดับงาม

๑ หนึ่งว่าถ้าจะลงสรองสนาน

พระพักตร์นั้นผันล่องตามคลองไป

อย่าผินหน้าฝ่าผืนขึ้นเหนือน้ำ

เมื่อสรองน้ำสำเร็จเสร็จจรูระ

๑ หนึ่งวิชาอากมถมนำ

จิงศักดิ์สิทธิ์ฤทธิรมพันไพริน

๑ หนึ่งสุนัขมักเฝ้าแต่เห่าหอน

เสียดง่าราศีมักมีภัย

หนึ่งเขพะอย่าถ่มเมื่อลมพัด

หนึ่งพบปะพระสงฆ์ทรงศีลา

หนึ่งอย่าว่าแคดแลลมฝน

เมื่อเข้าครู่สุริยจะลงลับ

หนึ่งเล่าเข้าที่ศรีไสยาสน์

เป็นนิรันดร์สรรเสริญเจริญพร

๑ หนึ่งผ้าทรงจงบ่งเหน็บข้างขวา

เจริญราศีสวัสดิ์ขจัดภัย ฯ

อังคารเสาร์สิ้นวิบัติปิดไถม

เรียนสิ่งใดวันพฤหัสบดี ฯ

ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี

เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคล

จะยืนยาวชั้นฆาตภาพ

เป็นมงคลขัดดียวเข้าราวี

กับเหลืองแปดปนประดับสลัปลี

วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม

แสนประเสริฐเสี้ยนสีก็จะนิกขาม

ให้ต้องตามสีทันจิงกันภัย ฯ

ทุกห้วยธารเดือนถ้ำแล่นน้ำไหล

ห้ามมิให้ถ่ายอุจจาร์ปัสสาวะ

จะต้องรำเพราพัดชดมาปะ

ค่านับพระคงคาเป็นอาจิณ ฯ

เวลาคำควรคิดเป็นนิจศีล

ให้เพิ่มภิญโญยศปรากฏไป ฯ

อย่าชู้ก่อนคำว่าอัชฌาศัย

คนมิได้ยำเเกรงวาจา

ไปถูกสัตว์สี่อมนนต์ลลาคา

ไม่วันทาถอยถดทั้งศทรพ์

อย่ากังวลเร่งวันให้พลันดับ

จงค่านับสุริยันพระจันทร์

อย่าประมาทหมั่นค่านับลงกับหมอน

คุณบิครมารดาคุณอาจารย์ ฯ

กันเขี้ยวจระเข้เคี้ยวจัน

หนึ่งอย่าไปไ้ช่องคลองตะพาน
 ทั่งไม่ล้ำค้ำเรือนแลเขื่อนคอก
 ถึงฤทธิ์เดชเวทมนตร์คลจะดี
 หนึ่งไปไหนได้พบอศวก
 ให้สร่งน้ำชำระพระพักตรา

๑ หนึ่งเครื่องผูกผูกสะกดตระกรุดคาด
 เครื่องอาวุธสุดห้ามอย่าข้ามกราย
 หนึ่งวันจันทร์คราสตรุษสารทศูรย์
 ทั่งวันเกิดเร็ดร้างให้ห่างไกล
 แม้นสตรีมีระคูอย่าอยู่ด้วย
 มักเกิดมีผีพองเป็นหนองพุ

๑ หนึ่งนั้นวันกำเนิดเกิดสวัสดิ์
 อายุน้อยถอยเลื่อนทุกเดือนปี
 หนึ่งบรรทมถ้ามคล่องทั้งสองฝ่าย
 ข้างขวาค่องต้องกลับทับซ้ายมา
 หนึ่งว่าถ้าจะจรแลนอนนั้ง
 คือคุณผีปีศาจอุบาทว์ภัย

๑ ขอพระองค์จงจำไว้สำเหนียก
 สำหรับองค์พงศ์กษัตริย์ขัตติยา
 บทโบราณท่านทำเป็นคำฉันท์
 จึงกล่าวกลับซับซ้อนเป็นกลอนไว้
 สมองคุณมุสิกาสามิภักดี
 แม้นผิดเพี้ยนเปลี่ยนเรื่องเบื่องโบราณ

อย่าลอดร่านฟักแพงแรงราที
 ไครลอดออกอปลักษณ์เสียดักดิ์ศรี
 ตัวอัปรีชแปรกลับให้อปรา
 อย่าออกปากทักทายร้ายนักหนา
 ตามตำราแก้กันอันตราย ฯ

เข้าไสยาสน์ยามหลับทับฉลาย
 อย่านอนซ้ายสตรีมักมีภัย
 วันเพ็ญบูรณพรรษาอชฌาสัย
 ห้ามมิให้เสน่หาถอยอายุ
 ถ้ามีม้วยก็มักเสียดักข์
 ควรทำนุบำรุงองค์ให้จงดี ฯ

อย่าฆ่าสัตว์เสียดสงทั้งราที
 แล้วมักมีทุกข์โศกโรคโรคา
 พระบาทซ้ายอย่าพาดพระบาทขวา
 เป็นมหามงคลเลิศประเสริฐนัก
 สำเนียงดั่งโพงผะเกาะกุกกัก
 ไครทายทักถูกฤทธิ์วิทยา ฯ

ดั่งนี้เรียกเรื่องสวัสดิ์รักษา
 ให้ผ่องผาสุกสวัสดิ์ขจัดภัย
 แต่คนนั้นมิใคร่แจ้งแกลงไป
 หวังจะให้เงินจำได้ชำนานู
 ให้สูงศักดิ์สืบสมบัติพัสถาน
 ขอประทานอภัยโทษได้โปรดเถย ฯ

เพลงยาวถวายโอวาท

๑ ควรมีควรจนจะพราจจากสถาน

จึงเขียนความตามใจอาลัยลาน

ด้วยขอบคุณทูลกระหม่อมถนอมรัก

เสด็จมาปราศรัยถึงในกุฎี

ทั้งการณสุนทราคารวะ

ขอพึ่งบุญมุสิกฝ้าละออง

ด้วยเด็ยนี้มิได้รองละอองบาท

ต่อถึงพระวสาอื่นจักคืนมา

อย่ารู้โรคโศกเศร้าเหมือนเขาอื่น

มธุรสชช้อยให้พลอยเพลิน

ไหนจะคิดพิศวงถึงองค์ใหญ่

มิเจียมตัวกลัวพระราชอาชญา

พาเที่ยวชมขมนามมหาสมุทร

ต่อรอนรอนอ่อนอับยับลง

แต่ครั้งนี้วิบากจากพระบาท

มิสูญลับดับจิตชีวิตยัง

แม่นไปทัพจับศึกก็นึกมาด

สู้อาสากว่าจะตายวายชีวิ

ขอฉลองสองพระองค์ดำรงรักษ์

ให้ขึ้นเหมือนเดือนดวงพระสุริยัน

๑ นิจจาเอี้ยเคยรองละอองบาท

แสนละม่อมน้อมพระองค์ดำรงเรียง

จงอยู่ดีศรีสวัสดิ์พิพัฒน์ผล

ได้สืบวงศ์พงศมกุฎอุยธา

เหมือนสององค์ทรงนามพระรามลักษณ์

ประจามิตรคิดร้ายวายชีวัน

จะไปจากสมเด็จพะเชษฐา

พระองค์น้อยคอยประคตหนึ่งอดออม

ขอประทานโทษอาอย่าราศี

เหมือนผัดพักตร์ผิวหน้าเป็นราศี

ดั่งวาริรชบาบอบละออง

ถวายพระวรงค์จ้านงสนอง

พระหน่อสองสุริย์วงศ์ทรงศักดิ์ดา

จะนิราศแรมไปไพรพฤกษา

พระยอดฟ้าสององค์จงเจริญ

พระยศยืนยอดมนุษย์สุดสรรเสริญ

จะต้องเห็นห่างเหินทุกเวลา

ทั้งอาลัยองค์น้อยละห้อยหา

จะใส่บาแบกวางข้างละองค์

เมืองมนุษย์นงไม้ไพรระหง

จึงจะส่งเสด็จให้เข้าในวัง

ใจจะขาดคิดหมายไม่วายหวัง

จะเวียนบังคมบาทไม่ขาดปี

จะรองบาทบงกชบทศรี

ด้วยภักดีได้จริงทุกสิ่งอัน

ช่วยนัดช้กชบช้อมกระหม่อมฉัน

เป็นคืนวันเที่ยงธรรมไม่ลำเอียง ฯ

โปรดประภาษไพเราะเสนาะเสียง

ดั่งเดือนเคียงแข่งคู่กับสุริยา

ให้พระชนมย์ยังยืนหมื่นพรรษา

บำรุงราษฎร์ศาสนาถึงห้าพัน

เป็นปิ่นปักปกเกศทุกเขตชั้นที่

เสวยชั้นฉัตรเฉลิมเป็นเจิมจอม

จงรักพระอนุชาอุคตส่าห์ถนอม

ทูลกระหม่อมครอบครองกันสององค์

อุตส่าห์เรียนเขียนอ่านบูรณราช
 ถำดับศักดิ์จักพรรดิขัตติย์วงศ์
 ด้วยพระองค์ทรงสมบรมนาถ
 กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ
 หนึ่งให้รู้สุภามิตบั้นจิตพระร่วง
 ราชาศัพทรับสั่งให้บังควร
 ทั้งพุทธไสยไตรคาทวายุค
 พระยศศักดิ์จักเฉลิมให้เพิ่มพูน
 แม้นออกวังตั้งใจจะไปอยู่
 ขอพึงบุญพูนสวัสดิ์เหมือนนัครรง
 แต่ยามนี้มีกรรมจะจำจาก
 เพราะพระเจ้าเยาว์นักต้องรักเร็น
 ขอพระองค์จงเอ็นดูอย่ารู้ร้าง
 อย่าหลงลื่นหินชาติขาดอาลัย
 ถึงร้อยปีมิได้มาก็อย่าแปลก
 เช่นงางออกออกไปมิได้คืน
 ของพระองค์ทรงยศเหมือนคชบาท
 ระมัดโอบฐูปโรคให้พระทัยจำ
 ๐ หนึ่งนักปราชญ์ราชครูซึ่งรู้หลัก
 อุตส่าห์ถำตามประสงค์งานงใน
 หนึ่งบรรดาข้าไทที่ใจซื่อ
 หนึ่งคนมณฑลล้างช่างชำนาญ
 เขาทำชอบปลอบให้น้ำใจชื่น
 ปรารณาสารพัดในปัดพิ
 คำบูรณท่านว่าเหล็กแข็งกระด้าง
 จงทราบไว้ได้ละอองทั้งสององค์
 แต่คนร้ายหลายลื่นยอมปลิ้นปลอก
 อย่าพานพบคบค้าเป็นราศี
 อันคนดีมีสัจย์สันทนต์เที่ยง
 เอาไว้ใช้ใกล้ชิดไม่คิดร้าย

ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
 อุตส่าห์ทรงจดจำให้ชำนาญ
 บังคับราชการสิ้นทุกถิ่นฐาน
 มนเทียรบาลพระบัญญัติตัดสำนวน
 โคลงเพชรพวงผิดชอบทรงสอบสวน
 ทราบให้ถ้วนถี่ไว้จะได้ทูล
 ให้ทราบทุกที่ถวิลบดินทร์สุร
 ได้ฟังทูลกระหม่อมของฉันทสององค์
 สำหรับปู่เสียดาคอยกวาดผง
 ได้ดำรงร่มเกล้าทั้งเข้าเย็น
 ด้วยแสนยากยังไม่มีที่จะเห็น
 จึงจำเป็นจำพรากจำจากไป
 ให้เหมือนอย่างเมรุมาศไม่หวาดไหว
 น้ำพระทัยทูลเกล้าจงยาวยืน
 ให้เหมือนแรกเริ่มตรัสไม่ขัดจิ้น
 จึงจักยืนยัดยาวดั่งกล่าวคำ
 อย่าให้พลาดพลั้งเท้าแก้วดล้า
 จะเลิศล้ำลอยฟ้าสุราลัย ๑
 อย่าถือศักดิ์สนทนาอัชฌาศัย
 จึงจักได้รู้รอบประกอบการ
 จงนับถือถ่อมศักดิ์สมัครสมาน
 แม้พบพานผูกไว้เป็นไมตรี
 จึงเร็นรักแรงไม่แห่งหนี
 เอาไมตรีแลกได้คังใจจง
 เอาเงินจ้างอ่อนตามความประสงค์
 อุตส่าห์ทรงสืบสร้างทางไมตรี
 เลี้ยงมันหลอกหลอนเล่นเหมือนเช่นผี
 เหมือนพาลีหลายหน้ระอาอาย
 ช่วยชุบเลี้ยงชูเชิดให้เฉิดฉาย
 เขารักตายด้วยได้ด้วยใจตรง

อันโชตรวนพรวนพันมันไม่อยู่
 แม้นผูกใจไว้ด้วยปากไม่ว่าองค์
 อันอ้อยตาลหวานลิ้นแล้วสิ้นซาก
 แม้นเจ็บอื่นหมิ่นแสนจะแคลนคลาย
 จะรักชังทั้งสิ้นเพราะลิ้นพลอด
 อันช่างปากยากที่จะมีใคร
 จงโอบอ้อมถ่อมถนอมพระยศศักดิ์
 ครั้นต่ำนักมักจะผิดคิดรำพึง

๐ อันความคิดวิทยาเหมือนอาวุธ
 สงวนคมสมนึกในซีกฮัก
 จับให้หมิ่นคั่นหมายให้วายวอด
 ตัดให้ขาดปรารถนาหาสิ่งใด
 ธรรมชาติว่ากษัตริย์อัถิเรก
 เสี่ยงสังหารผลาญสัตว์ในปัดพิ
 เหมือนหน่อเนื้อเชื้อวงศ์ที่องอาจ
 ผู้ใหญ่น้อยพลอยมาสวามิภักดิ์
 ถ้าคร้านเกียรติกษัตริย์ถดถอย
 ต้องเศร้าสร้อยน้อยหน้าทั้งตาปี
 ด้วยไหน ไหนก็มาสวามิภักดิ์
 จึงทูลความตามจริงทุกสิ่งอัน

๐ พระผ่านเกล้าเจ้าฟ้าบรรดาศักดิ์
 ซึ่งยศศักดิ์จักประกอบจําอบรู้
 อันเผ่าพงศ์วงศ์สุธาจักรย์
 ที่สิ่งไรไม่ทราบได้กราบทูล
 ประเพณีที่บำรุงกรุงกษัตริย์
 ต่างพระทัยนัยเนตรสังเกตุการ
 จงพากเพียรเรียนไว้จะได้ทราบ
 หนึ่งแจ้งอ่อนผ่อนผันให้สันทัด
 หนึ่งแบบขลกลความสงครามศึก
 เร่งฝึกฝนกลการผลาญไพริน

กงหนีผู้ซ่อนหมุนในฝุ่นผง
 อุตส่าห์ทรงทราบแบบที่แบบคาย
 แต่ลมปากหวานหูไม่รู้หาย
 เจ็บจนตายนั้นเพราะเหน็บให้เจ็บใจ
 เป็นอย่างยอดแล้วพระองค์อย่าสงสัย
 เขาชอบใช้ช่างมือออกอื้ออึง
 ถ้าสูงนักแล้วก็เขาเข้าไม่ถึง
 พอก้ากึ่งกลางนั้นขยันทัก ๆ

ประเสริฐสุดซ่อนใส่เสี้ยนในฝัก
 จึงค่อยชักเชือดฟันให้บรรลัย
 ช่วยให้รอดรักให้จิตพิสมัย
 เพียรจงได้ดังประสงค์ที่ตรงดี
 เป็นองค์เอกอำนาจดังราชสีห์
 เหตุเพราะมีลมปากนั้นมากนัก
 ย่อมเปรี๊ยะปราดปรากฎเพราะยศศักดิ์
 ได้พร้อมพรักทั้งปัญญาบารมี
 ข้าไทพลอยเพลงพลิกออกหลีกหนี
 ทูลดั่งนี้กลัวจะเป็นเหมือนเช่นนั้น
 หมายจะรักพระไปกว่าจะอาสัญ
 ล้วนสำคัญขออย่าให้ผู้ใดดู ๆ
 แม้นไม่รักษายศจะอดดู
 ได้เชิดชูช่วยเฉลิมให้เพิ่มพูน
 สวามิภักดิ์พึงป็นบดินทร์สุธา
 จึงเพิ่มพูนภษาหน้าปรีชาชาญ
 ปฏิพัทธ์ผ่อนผันความบรรหาร
 ตามบูรณเรื่องราชานุวัตร
 ทั้งกลอนกาพย์การกลปรนนิบัติ
 ตามกษัตริย์สุริย์วงศ์ดำรงดิน
 ย่อมเหลือลือล้ามหาขลาสินธุ์
 ให้รู้สิ้นรู้ให้มั่นกันนิทา

อันข้าไทได้ฟังเขาจึงรัก
 เขาหน่ายหนีมิได้อยู่คู่ชีวา
 ๑ ซึ่งเปรียบปรายหมายเหมือนเดือนพระบาท
 แม้นหากฝ่าละอองไม่ต้องการ
 ด้วยรักใคร่ได้มาเป็นข้าบาท
 เป็นห่วงหลังหวังใจให้เจริญ
 พระมีคุณอ่อนอกเมื่อตกยาก
 จะจำไปไพรพนมด้วยตรมตรอม
 พระองค์น้อยเนตรซ้ายไม่หมายร้าง
 ความรักใคร่ไม่ลืมลี้มวิญญาน์
 สามภักดิ์รักใคร่จะไปเฝ้า
 จะตั้งใครไปเล่าเขาก็ลวง
 ครั้นหาของต้องประสงค์ส่งถวาย
 ทุกคำเข้าเสรำจิตคิดรำพึง
 จะรำลึกขณอักษรเป็นกลอนกาพย์
 กตัญญูสู้สุดสำหรับพยายาม
 ถึงลับหลังยังช่วยอวยสวัสดิ์
 คอยถามข่าวชาววังฟังอาการ
 พลอยยินดีปรีดาประสาชาก
 ไม่หายรักมักรำลึกนึกจ้านง
 จึงพากเพียรเขียนความตามสุภาพ
 จะได้วางข้างพระแท่นแทนสุนทร
 ซึ่งทูลเดือนเหมือนจะชูให้รู้รอบ
 อย่าฟังฟ้องสองโสดจงโปรดปราน
 ถึงแม้นมาตรขาดเค็ดไม่เมตตา
 ๑ อนึ่งคำนำถวายนวภาษว่าชอบ
 อย่าเฉียวคุณทูนหวนวนวลาม
 แม้นเห็นจริงสิ่งสวัสดิ์อย่าผิดเพี้ยน
 คุณินฟ้าหน้าหนาวหรือคราร้อน
 ซึ่งประโยชน์โพธิญาณเป็นการเนิ่น

แม้นถอยศักดิ์สิ้นอำนาจวาสนา
 แต่วิชาช่วยกายจนวายปราณ ฯ
 ให้เปรี๊ยะปราศปรีชาศักดิ์หาญ
 โปรดประทานโทษกรรมที่สอนเกิน
 จะบาราศแรมร้างไม่ห่างเหิน
 ใจจะเชยชว่นชั่วให้มัวมอม
 ถึงตัวจากแต่จิตสนิทสนม
 ทูลกระหม่อมเหมือนแก้วแวณัยนา
 พระองค์กลางอยู่เกษเหมือนเนตรขวา
 ได้ฟังพาพบเห็นค่อยเย็นทรวง
 พระทูลเกล้าก็ยังคงอยู่ที่วังหลวง
 ต้องนั่งวงแหงออกตกตะลึง
 ก็สูญหายเสียมมิได้เข้าไปถึง
 ด้วยลึกซึ่งสุดจิตจะคิดตาม
 ทูลให้ทราบสิ้นเสรีจก็เข็ดขาม
 ไม่ลืมลี้ความรักใคร่อาลัยสถาน
 ให้สมบุญพูนสวัสดิ์พัฒนา
 ได้ทราบสารว่าเป็นสุขทุกพระองค์
 เหมือนกาฝากฝ่าพระบาทดังราชหงส์
 ไม่เห็นองค์เห็นแต่ฟ้าก็อวรณ์
 หวังให้ทราบเรื่องลักษณะในอักษร
 ที่จากจรแต่ใจอาลัยสถาน
 ขอความขอบทราบกลับปาวสาน
 ด้วยลมพาลพานพัดอยู่อัตรา
 กรุณาแต่หนังสืออย่าถือความ ฯ
 แม้นทรงสอบเสียวทราบว่ายาบหายม
 เห็นแก่ความรักโปรดซึ่งโทษกรรม
 เร่งรำเรียนตามคำที่พร่ำสอน
 เร่งผันผ่อนพากเพียรเรียนวิชา
 พอจำเรียวรู้ธรรมคำคาถา

ถือที่ข้อมือหัตถวิปัสสนา
 ข้างฝ่ายไสยไตรเพทวิเศษนัก
 สืบตระกูลพุนสวัสดิ์ในปีถพี
 ๐ ซึ่งทูลความตามชื่ออย่าถือโทษ
 ด้วยวันออกนอกพระราชอาณาเขต
 เคยฉันทองสองพระองค์ส่งถวาย
 จะแลดับดับเหมือนดังเดือนดวง
 ถึงมาฝ่าเล่าที่ไหนจะได้เห็น
 จะตั้งแต่แลดับอัประมาณ
 ต่อโศกกันต์วันพระองค์ทรงศึกษา
 ให้ใช้สอยคอยเฝ้าทุกเช้าเย็น
 ด้วยเหตุว่าฝ่าพระบาทได้ขาดเสร็จ
 ทูลกระหม่อมขอมในพระทัยปลง
 ในวันนี้วันอังคารพยานอยู่
 ขอละออองสองพระองค์จงทรงจำ
 อย่างหม่อมฉันอันที่ดีแลชั่ว
 เป็นอาลักษณ์นักเลงทำเพลงยาว
 แผ่นดินหลังครั้งพระโกศกัโปรงเทศ
 สิ้นแผ่นดินสิ้นบุญของสุนทร
 หากสมเด็จเมตตาว่าข้าเก่า
 ไม่ลืมนคุณทูลกระหม่อมเหมือนจอมเจิม
 เพื่อข้าไทไม่มีถึงที่ขัด
 สองพระองค์จงอุตสาห์พยายาม
 รักษาพระยศอุตสาห์รักษาสัตย์
 เห็นห้วยหนองคลองน้อยอย่าลอลง
 สกุกสาธาธารณ์ถึงพานพบ
 เหมือนชายโหดโหดไรที่ไม่ควร
 อันนักปราชญ์ราชครูเหมือนคูหา
 จงสิงสู่อยู่แต่ห้องทองประจง
 ขึ้นร้อนเร็วเวหนให้คนเห็น

เป็นวิชาฝ่ายพุทธนี้สุดดี
 ให้ยศศักดิ์สูงสง่าเป็นราศี
 ได้เป็นที่พึ่งพาเหล่าข้าไท ฯ
 ถ้ากริ้วโกรธตรัสถามตามสงสัย
 เหลืออาลัยทูลกระหม่อมให้ตรอมทรวง
 มิได้วายเว้นหน้าท่านข้าหลวง
 ที่แลลวงลับฟ้าสุธาธาร
 ด้วยว่าเป็นขอบเขตนิเวศน์สถาน
 เห็นเนิ่นนานนึกน่าน้ำตากระเด็น
 จะได้มานอบนบได้พบเห็น
 มิให้เดินโลดคะนองทั้งสององค์
 โดยสมเด็จประธานตามความประสงค์
 ถวายองค์อนุญาตเป็นขาดคำ
 ปีฉลูเอกศกแรมห้าค่ำ
 อย่าเชื่อคำคนอื่นไม่ยืนยาว
 ถึงลับตัวก็แต่ชื่อเขาเลื่อนาว
 เขมรลาวลือเลื่องถึงเมืองนคร
 ฝากพระเชษฐานันให้ฉันสอน
 ฟ้าอาภรณ์แปลกพักตร์อาลักษณ์เดิม
 ประธานเจ้าครอกฟ้าบุษบาเฉลิม
 จะขอเพิ่มพูนพระยศให้คงงาม
 กับหนูพัดหนูตาบจะหาบห้าม
 ประพฤติตามแต่พระบาทมาตุงค์
 พุนสวัสดิ์สังวาสตามราชหงส์
 จะเสียทรงสีทองละออจนวล
 อย่าควรคบคิดรักศักดิ์สงวน
 อย่าชักชวนคิดใช้ให้ไกลองค์
 เป็นที่อาศัยสกุลประยูรหงส์
 กว่าจะทรงปีกกล้าถาทะยาน
 ว่าชาติเช่นหงสาศักดิ์ดาหาญ

ได้ปรากฏขงตามวงศัวาน
ควรมิควรส่วนผลาานิสงส์
ให้ลือ่งค้ทรงมหาสถาวร

พระทรงสารศรีเสวตเกศกฤษุช
ซึ่งรูปทรงสังวรรัตนประภัสสร
ถววยพรพินวสาขอลาเอย ๆ

สุภาษิตสอนหญิง

๑ ประนมหัตถ์นั้สการขึ้นเหนือเศียร

ต่างประทีปโกสุมปทุมเทียน
อันเป็นมิ่งโมลีสีทวิป
ก็ล่่วงลับดับไกลนัยนา
ฉันทชื่อผู้ประดิษฐ์คิดสนอง
ให้ประเสริฐเลิศล้ำด้วยคำคม
๑ ขอเจริญเรื่องคำรับฉบับสอน
อันความชั่วอย่าให้มัวมีระกาย
ผู้ใดเกิดเป็นสตรีอันมีศักดิ์
สงวนงามตามระบอบให้ชอบกล
เป็นสาวแซ่แร้วสวยสะอาด
แม้นแต่กร้าวรานร่อยถอยราคา
อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้กายสูง
ค่อยเสงี่ยมเจียมใจจะไว้วาง
๑ จะนุ่งห่มดูพอสมศักดิ์สงวน
จะผัดหน้าทาแป้งแต่งอินทรีย์
จะเก็บไรไว้ผมให้สมพัตร์
เป็นสุภาพราบเรียบแลเจริญ
ใครเห็นน้องต้องนิยชมไม่ขาด
ถึงรูปงามทราชมสงวนนวลอนงค์
๑ ประการหนึ่งซึ่งจะเดินดำเนินนาด
อย่าไกวแขนสุดแขนเขาห้ามปราม
อย่าเดินกรายย้ายออกยกผ้าห่ม
อย่าพูดเพื่อเจ้าไปไม่สู้ดี
ให้กำหนดจดจำแต่คำชอบ
อย่านุ่งผ้าพกใหญ่ได้สะคือ
อย่าลืมห่มตัวมัวเดินให้เพลินจิต
เป็นนารีที่ละอายหลายกระบวน

จำนงเนียรนบบาทพระศาสดา
ดั่งประทีปส่องทั่วทุกทิศา
ลุ่มหาห้องนิพพานสำราญรมย์
ขอประคองคุณใส่ไว้เหนือผม
โดยอารมณ์คำรักชกภิปราย
ชาวประชาราษฎร์สิ้นทั้งหลาย
จะสืบสายสุริย์วงศ์เป็นมงคล
บำรุงรักษากายไว้ให้เป็นผล
จึงจะพ้นภัยพาลการนิทา
ก็หมายมาดเหมือนมณีอันมีค่า
จะพลอยพาหอมหายจากกายนาง
ดูเยี่ยงยุงแววยังมีที่วาง
ให้ต้องอย่างกริยาเป็นนารี
ให้สมควรรับพัทตร์ตามศักดิ์ศรี
คุณวิพินเนื้ออย่าเหลือเกิน
บำรุงศักดิ์ตามศรัมิให้เงิน
คงมีผู้สรรเสริญอนงค์ทรง
ว่าฉลาดแต่งร่างเหมือนอย่างหงส์
ไม่รู้จักแต่งองค์ก็เสียมาม
ค่อยเยี่ยงยาดรยยก่องไปกลางสนาม
เสงี่ยมงามสงวนไว้แต่ในที่
อย่าเสยผมกลางทางหว่างวิถี
เหย้าเรือนมีกลับมาจึงหาหรือ
ผิดระบอบแบบกระบวนอย่าควรถือ
เขาจะลือว่าเล่นไม่เห็นควร
ระวังปิดปกป้องของสงวน
จงสงวนศักดิ์สง่าอย่าให้อาย

อนึ่งเนตรอย่าสังเกตุให้เกินนัก
 แม้นประสบพบเหล่าเจ้าชู้ชาย
 อันนัยน์ตาพาตัวให้มัวหมอง
 จจริงมิจริงเขาเอาไปเล่าแซ
 ๑ อันที่จริงหญิงชายย่อมหมายรัก
 แม้นจกักรักไว้ใ้อารมณ์
 ดังพฤษชาติต้องวายุพัดโบก
 จงยับยั้งช่างใจเสียให้ดี
 อันตัวนางเปรียบอย่างปทุมเมศ
 หอมผกาเกสรขจรจาย
 ครั้นได้ชมสมจิตพิศवास
 ใ่ม้อยู่เฝ้าเกล้ารสเที่ยวจดลง
 แม้นชายใดหมายประสงค์มาหลงรัก
 อันความรักของชายนี้หลายชั้น
 จงพิณพิศดูให้รู้แน่
 เปรียบเหมือนคิดปริศนาอย่าใ่วใจ
 อันแม่สื่ออย่าได้ถือเป็นบรรทัด
 แต่ส่วนดีมีบุญลูกขุนนาง
 อันร้ายคิมิได้เห็นเป็นแต่ว่า
 เหมือนเขาหลอกบอกลาถึงเมืองไกล
 ทางไกลตาอุปมาเหมือนเสียเนตร
 เขาจะนำไปตายก็ตายพลัน
 อันแม่สื่อคือปีศาจที่อาจหาญ
 อย่าเชื่อนักมักดัดก็ดัด โครง
 อันความชั่วอยู่ที่ตัวของเรามาก
 จงพึงหูไว้หูกับผู้คน
 ๑ คิดถึงตัวหาพัวนี้หายาก
 คนสูบฝืนกินสุราพาจัญไร
 มักเบียดเบียนปีทาประดาเสีย
 ใ่ม่ทำมาหากินจนสิ้นตน

จงรู้จักอาการประมาทหมาย
 อย่างม้ายทำขม้อยตะบอยแล
 เหมือนทำนองแนะออกบอกระแเส
 คนรังแกมันก็ว่านัยน์ตาคม
 มิใช่จักตัดทางที่สร้างสม
 อย่ารักชมนอกหน้าเป็นราศี
 เขยื้อนโยกก็แต่กิ่งไม้ทิ้งที่
 เหมือนจามรีรู้จักรักษา
 ฟิงประเวศผูกพันชลสาย
 มิได้วายุภุมรินถวิลปอง
 ก็นิราศแรมจรัสผ่นผยอง
 ดูทำนองใจชายก็คล้ายกัน
 ใ้รู้จักเชิงชายที่หมายมั่น
 เขาว่ารักรักนั้นประการใด
 อย่าทำแต่ใจเร็วจะเหลวไหล
 มันมักไพล่เพลงขุมเป็นหลุมพราง
 สารพัดเขาจะพุดนี้สุดอย่าง
 มาอวดอ้างใ้หอนงค์หลงอาลัย
 จะคาดหน้าแน่งตรงไหน
 อย่าควรวใ้ตามคำเขารำพัน
 สุดสังเกตเท็จจริงทุกสิ่งสรรพ
 คนทุกวันเชื่อมั่นยากปากมัน โกง
 ไครบนบานเข้าสักหน่อยก็พลอยโผง
 มันชักโยงอยากกินแต่สินบน
 ต้องกำสรดโศกร้างอยู่กลางหน
 สืบขุบลเสียใ้แน่นอน่าเไรไป
 มันชั่วมากนะอนงค์อย่าหลงไหล
 แม่หญิงใครร่วมห้องจะต้องจน
 เหมือนเลี้ยงเหยื่อปรีดิ์ไม่มีผล
 แล้วชุกชนตีสึงเที่ยววิ้งราว

ที่บางคนนั้นชั่วเป็นหัวไม้
 ท่านจับได้ไล่ตรวจพรวดคอยาว
 เขาเป็นผ้าตัวเมียเสียไม่ได้
 ไปเสียดเสียดหลั่นพันหนา
 เพราะมีผ้าชั่วไปจึงได้ยาก
 บ้างเล่นเบี้ยเสียถั่วมัวทะนง
 มีข้าวของเคยผูกให้ลูกเต้า
 ลงชั้นว่าผ้าผ่อนท่อนสไบ
 ยังแต่เมียเกลี้ยไกลไปขายซื้อ
 ครั้นรักผ้าก็อย่ามัวด้วยลมโถม
 จะคิดทำอะไรก็ให้ที่
 ถ้าคนผู้รู้สึกสำนึกตัว
 จะหาไปสู่สมภิมภิมหวัง
 ที่ชายคินนั้นก็มืออยู่ถมไป
 แต่ใจคนมักรนไปหาผิด
 ต้องเดือดคั่นกินน้ำตาอยู่นองเนือง
 ๑ เป็นสตรีสุดดีแต่เพียงผ้า
 ลงจนสองสามจืดไม่ยี่ดยาว
 ถ้าคนดีมิได้ชำระยาขับ
 คงมีผู้ช่วยประคับประคอง
 ถ้าเม้นตัวชั่วชำระยาแล้ว
 เหมือนทองแดงแฝงผ้าเป็นราศี
 จงรักตัวอย่าให้มัวราศีหมอง
 อย่าเอาผิดมาเป็นชอบประกอบใจ
 แม้นรู้จักร่างเป็นอย่างไร
 จงกำหนดจุดสำหรับรักษาทรง
 อันคำคมลมบุรุษนั้นสุดกล้า
 จงระวังตั้งมั่นในสันดาน
 เขารักจริงให้สู้ขอกับพ่อแม่
 เขาไม่เลี้ยงไล่จับจะอับอาย

ให้พอใจชกตีเขาหมีฉาว
 แล้วบอกข่าวโศกศัลย์ถึงภรรยา
 มีหาไม่เงินทองก็ต้องหา
 ค่าฤชาก็ต้องเสียขายเมียลง
 แสนลำบากบอบนักรอขำมักหลง
 หน้อยก็ลงจ่านำเขารำไป
 ก็เบียดเอาสิ้นสุดหาหุคไม่
 อย่าไปไขว่เล่นไปจนโซโครม
 คอยหารีร่วมภิมภิมเมื่อชมโถม
 ต่อลมโถมแล้วก็ครวญหวนถึงตัว
 ต้องรับหนี้ยากแค้นใช้แทนผ้า
 จะยังชั่วด้วยไม่เฉยชะเลยใจ
 จงระวังชั่วซ้ำอัชฌาสัย
 ไขว่สัษเขาจะชั่วไปทั่วเมือง
 ครั้นได้คิดจิตตรอมออกผอมเหลือง
 สุดจะเปลื้องราคินจนสิ้นควา
 จะดีชั่วก็ยังกำลังสาว
 จะกลับหลังอย่างสาวสีเต็มตรง
 ถึงขัดสนจนทรัพย์ไม่เส้าหมอง
 เปรียบเหมือนทองธรรมดาราคามิ
 จะบิดแผ้วถางฝืนไม่คืนที่
 ยากจะมีผู้ประสงค้จางใน
 ถือทำนองแบบโบราณท่านขานไข
 จงอยู่ในโอวาทญาตึงค์
 จะเพริศพริ้งสมสวาทเป็นราชหงส์
 อย่าลุ่มหลงด้วยอุบายของชายพาล
 เขาย่อมว่ารสลิ้นนี้กินหวาน
 อย่าลนลานหลงระเริงด้วยเชิงชาย
 อย่าวิ่งแร่หลงงามไปตามง่าย
 ต้องเป็นม่ายอยู่กับบ้านประจาดคน

ข้างพ่อแม่ก็จะโกรธพิโรธร้าย
 ด้วยท่านอายุชราหน้าประชาชน
 ถ้าปะว่าแม่พ่อใจคอร้าย
 แม้นชายจนคนขัดพลัดเข้าตัว
 จะซึ่งโกรธโทษผู้ใหญ่ว่าไม่รัก
 ชั้นพ่อแม่ของตัวไม่กลัวเกรง
 ท่านเลี้ยงมาจะเป็นนอหืออง
 ครั้นลูกตัวชั่วถ้อยน้อยอารมณ์
 แม้นลูกดีก็จะมีศรีสง่า
 ถึงเพื่อนบ้านฐานถิ่นที่ใกล้ไกล
 ๑ จงรักนวลสงวนนามห้ามใจไว้
 คิดถึงหน้าบิดาและมารดร
 เมื่อสุกงอมหอมหวานจึงควรหล่น
 อย่าชิงสุกก่อนห่ามไม่งามดี
 อย่าคิดเลยคู่แข่งคงหาได้
 อย่าเกียดรื้องานงานสตรีจนิยม
 ถ้าแม้นทำสิ่งใดให้ตลอด
 เขม้นจะมีกรังงานการของตน
 เมื่อเห็นอ่อยอ่อนนอนหลับอยู่กับบ้าน
 อะไรจาวกราวกรียวอย่าเหยียวแล
 ระวังคูเรือนเหย้าแลข้าวของ
 เห็นไม่มีแล้วอย่าอ้างว่าช่างมัน
 มีสติฟังประจบให้ครบบาท
 จงมักน้อยกินน้อยค่อยบรรจง
 ไม่ควรซื้อก็อย่าไปพิไรซื้อ
 เมื่อพ่อแม่แก่เฒ่าชรากาล
 ด้วยชนกชนนีนันมีคุณ
 อุ่มอุทรป้อนข้าวเป็นเท่าไร
 ถ้าเราดีมีจิตคิดอุปถัมภ์
 จะปรากฏยศยิ่งสิ่งทั้งปวง

จะจงจำดีโบยออกโหยหน
 ไม่รักตนเราจึงต้องมาหมองมัว
 กลับซื้อขายคิดเอากับเจ้าผู้
 เราทำชั่วก็ต้องขายกายเราเอง
 เพราะเราคิดผินักไม่เหมาะเหม็ง
 ใจตัวเองพาหลงไปลงคม
 หมายจะกองทุนสินกินขม
 จึงตรอมตรมโกรธบุตรนี้สุดใจ
 ญาติวงศ์พงศ์พงศ์มืองไส
 ก็มีใจสรรเสริญเจริญพร
 อย่าหลงไหลจำคำที่ร้ายสอน
 อย่ารีบร้อนเร็วนักมักไม่ดี
 อยู่กับต้นอย่าให้พรากไปจากที่
 เมื่อบุญมีคงจะมาอย่างปรารมภ์
 อุดสำห้ทำลำไฟเก็บประสม
 จะอุดมสินทรัพย์ไม่อัปจน
 อย่าทิ้งทอดเที่ยวไปไม่ได้ผล
 อย่าชุกชนคบเพื่อนไหล่เชื่อนแซ
 อย่าเที่ยวพลาญพุดผลอประจ้อประแฉ่
 ฟังให้แน่นเนื้อความค้อยถามกัน
 จะบกพร่องอะไรที่ไหนนั้น
 จงผ่อนผันเก็บเต็มให้เต็มลง
 อย่าให้ขาดสิ่งของต้องประสงค์
 อย่าจ่ายลงให้มากจะยากนาน
 ให้เป็นมือเป็นคราทั่วทั้งควาหวาน
 จงเลี้ยงท่านอย่าให้ออกระทดใจ
 ได้การุญเลี้ยงรักยามาจนใหญ่
 หมายจะได้ฟังพาธิดาดวง
 กุศลล้นเลิศเท่าภูเขาหลวง
 กว่าจะล่วงลุดถึงซึ่งพิมาน

เทพไทในห้องสิบหกชั้น
 ว่าสตรีนี้เป็นยอดอุพาทาล
 ๑ ที่บางนางนั้นก็ทำทุจริต
 เห็นพ่อแม่ยากไร้ไม่ไยดี
 เขาถามไถ่ว่ามีไช้เป็นพ่อแม่
 ให้ตามหลังบังคับด้วยคำคม
 คนผู้นั้นครั้นตายวายชีวิตรม
 ไม่เห็นเดือนเห็นตะวันพระจันทร์
 ถ้าอยู่ไปในมนุษย์โลกเล่า
 ให้ยากยับอับราอนาทร
 แม้จะมีเงินทองของทั้งหลาย
 จะเกิดโจรราวีอัคคีภัย
 หลึงเช่นนี้ชายอย่าได้ไปร่วมรัก
 แต่พ่อแม่เจียวยังใจไม่การุญ
 ซึ่งสตรีที่คือยาอุเยียง
 แม้ร่วมรอยก็จะพลอยระยำมั่ง
 ๑ จะสอนใจไว้ทุกสิ่งเป็นหญิงสาว
 ให้ฝันผ่อนเหมือนหนึ่งนอนในห้วงรุม
 อย่าทำนอกลักษณะจะเป็นโทษ
 ถึงจะรักรักให้ยี่ดอย่าจืดจาง
 จะพูดจาปราศรัยกับใครนั้น
 ไม่ควรพูดอ้ออิงขึ้นมึงกู
 แม้จะเรียนวิชาทางค้าขาย
 จึงซื่อง่ายขายดีมีกำไร
 เป็นมนุษย์สุคนิยมเพียงลมปาก
 แม้พูดดีมีคนเขาเมตตา
 ถึงชายใดเขาพอใจมาพูดเกี้ยว
 เมื่อไม่ชอบก็อย่าตอบเนื้อความตาม
 ถึงจะไปในพิภพให้จบทั่ว
 จงอุตสำหรับปกปิดให้มีคนเม้น

จะชวนกันสรรเสริญเจริญสาร
 ได้เลี้ยงท่านชนกชนนี
 มิได้คิดคุณท่านเท่าเกศี
 คุณเป็นที่อายเพื่อนเบือนอารมณ์
 ท่านพูดแก้เก้อกลับจะทับถม
 ไม่ขึ้นชมยกชูขึ้นบูชา
 คงไม่กลาดเกล้าวันรทกถลา
 ทรمان์หมกไหม้ในไฟฟอน
 เทพเจ้าท่านก็แข่งแสรังสังหรณ์
 ยิ่งกว่าทำมารครให้ร้อนใจ
 คงนิบหายมันคงอย่าสงสัย
 เพราะหัวใจหายบช้าคิดทารุณ
 จะเสื่อมศักดิ์เสียดเช่นเป็นสกุล
 เนรคุณมิได้คิดอนิจจัง
 จงหลีกเลี่ยงเสียให้พ้นคนจี้ถั่ง
 ดุดังเอาทองแดงเข้าแฝงกุม
 ให้พ้นคาวข้าวข้าวมาั่วสุม
 จงสุขุมคิดแบ่งให้เบาบาง
 ตัดประโยชน์พี่น้องเขาหมองหมาง
 จะไว้วางกริยาให้น่าดู
 อย่าตะคั่นตะคอกให้เคื่องหู
 คนจะหลอถ่วงลามไม่ขามใจ
 อย่าปากร้ายพูดจาอ้อฆมาสัย
 ด้วยเขาไม่เคื่องจิตระอิดระอา
 จะไต่ยากโหยหิวเพราะชีวหา
 จะพูดจาจงพิเคราะห์ให้เหมาะสมความ
 อย่าโกรธเกรี้ยวโกรธาว่าหยาบหยาม
 มันจะลามเล่นเลยเหมือนเคยเป็น
 แต่ความชั่วอย่าให้ผู้ใดเห็น
 จึงจะเป็นคนดีมีปัญญา

เมื่อจะจรนอนเดินค้ำเนินนั่ง
 อย่าเหม่อเมินเดินให้ดีมีอาญา
 เห็นผู้ใหญ่หรือใครเขานั่งแน่น
 ค่อยวอนว่าข้าขอจรคล
 แม้นสมรจะไปนอนที่เรือนไหน
 ใครเห็นเข้าเขาจะเล่านินทานาง
 ถ้าจะนั่งก็นั่งระวังผ้า
 ยามสำรวจก็อย่าสำรวจให้เมามัว
 เมื่อยามขี้มก็ขี้มไว้แต่ในพัคตร์
 อย่าเท้าแขนเท้าคางให้ห่างกาย
 จะแต่งตัวก็อย่ามัวแต่การแต่ง
 ไซ้บ้านนอกขอกอนามาแต่เอียง
 ๑ เมื่อยามตรุษยามสงกรานต์มีงานหลวง
 ครั้นสิ้นเขตเทศกาลทำงานไป
 เมื่อไปเป็นชาววังจึงนั่งแต่ง
 ด้วยสำราญการอะไรนั้นไม่มี
 อยู่สถานบ้านช่องนั้นต้องคิด
 เพื่อมีผิวพลเรือนเหมือนกันนา
 รู้วิชาก็ให้รู้เป็นครูเขา
 มีข้าไทใช้สอยค่อยสบาย
 การวิชาหาประดับสำหรับร่าง
 การมิดมีชั่วมันกลัวเกรง
 คิดแต่ยากแต่จนเร่งชวนขวย
 พออ้อมเข้าอ้อมเย็นไม่เป็นไร
 ค่อยเสี้ยมเจียมตนจนเสียก่อน
 อย่าเปื้อยเยือกใหญ่ออกให้เกิน
 อย่าอวดคิมิทรัพย์สินที่ขยับแจก
 ใครจะช่วยตัวเราก็เปล่าตาย
 เห็นผู้ดีมีทรัพย์สินประดับแต่ง
 ของตัวน้อยก็จะถอยไปทุกวัน

จงระวังในจิตขนิษฐา
 แม้นพลังพลาดบาทาจะอายุคน
 อย่าไกวแขนบิดเช่นไม่เห็นหน
 นั้นแหละคนจึงจะมีปราณีนาง
 อย่าหลับไหลลึ้มกายจนสายสาบ
 ความกระจำงออกกระจายเพราะกายตัว
 ไม่อาญาเขาจะพากันขี้มหัว
 แม้นจะหัวหัวร่อพอสบาย
 ข้าย้อมน้กลีสง่าพาสลาย
 อย่ากริดกรายกรอมเพลาะเที่ยวเราะเรียง
 อย่าทาแป้งจับกระหม่อมเข้าจนเหลือ
 ทำเซาะเซิงเขาจะโห่วิ่งโร่ไป
 แต่งให้งามตามกระทรวงหาว่าไม่
 อย่ำรำไรผัดหน้าทั้งตาปี
 แต่พอแจ้งเข้าก็จับกระจกหวี
 จะหาκούแต่ที่เจ้าพระยา
 ให้รู้จักการหญิงทุกสิ่งสา
 จะได้หาเลี้ยงกันจนวันตาย
 จึงจะเบาแรงตนเร่งชวนขวย
 ตัวเป็นนายโง่เง่าบ่าวไม่เกรง
 อย่าเอาอย่างหญิงโง่มั่นโงมเงง
 อย่าครั้นเครงขับร้องคะนองใจ
 อย่าให้กายตกยากลำบากได้
 อย่าพอใจเชื้อซ้ำเขาก้าเกิน
 ค่อยผันผ่อนทีหลังเขาสรรเสริญ
 ละเมิดเมินหมิ่นน้ก้มก็จะอาย
 ทำเกี้ยวแฝกมุงป่าพาฉิบหาย
 อย่ำมั่งง่ายเงินทองของสำคัญ
 อย่าทำแข่งวาสนากระยาหัน
 เหมือนตัดบั้นต้นทุนสูญกำไร

จงนุ่งเจียมห่มเจียมเสี้ยมหึงม
 อย่างนุ่งลายกรายกรุยทำนุขไป
 ๑ อย่างคบพวกหญิงพาลสันดานชั่ว
 สุริย์ฉายบ่ายคล้อยเที่ยวลอยนวล
 พอรุ่งเช้าเฝ้าแค้นมองต้องเกศ
 ตรงการงานซักร้านเป็นกัณฑ์
 ครั้นได้ยินเสียงกลองมาก้องหู
 วันนี้มีละครใครที่ไหนดมา
 นั่งพิณพิศโฉมประโลมหลง
 บ้างก็เห็นว่างามเลยตามไป
 บ้างก็รักข้านักเลงเล่นเครื่องครื้น
 ห่มเปลาะคำทำปลอมออกกรอมกาย
 ครั้นไปไปใจแตกลงแหกคอก
 ความหุมอโรไม่คิดเห็นผิดเชิง
 ใครจะห้ามปรามไว้ก็ไม่ฟัง
 ถือว่าตนเปรียบฉลาดปราชญ์ประเปรียว
 พุดก็มากปากก็บอแสบอนนักร
 เทียวรอนราญจนเพื่อนบ้านเขาระอา
 ที่ส่วนตัวถึงจะชั่วออกสันพัน
 ไม่ทำมาหากินจนสิ้นแกน
 หลึงเช่นนี้เห็นไม่มีเจริญแล้ว
 ลงสูบฝืนกินเหล้าอยู่เฒ่ามาย
 มือก็ไวใจก็กล้าหน้าก็ค้ำ
 แต่ผ้าขาดก็ไม่ปรารถนาเย็บ
 อันการเหี้ยไม่เอาเป็นธุระ
 คบกันได้แต่นิสัยพวกแซ่เขื่อน
 ชั้นจะขี้มของใครเขาไม่เชื่อ
 ปากก็หวานเหมือนน้ำตาลเพชรบุรี
 แม้นใครไปสมทบเข้าคบค้า
 มีแต่ภัยให้ระยำทุกคำสิ้น

อย่างกระหึ่มยศถาอัชฌาณ
 ตัวมิใช่ชาววังไม่บังควร
 ที่แต่งตัวไว้จจริตผิดกระสวน
 เป็นเชิงชวนพวกเจ้าชู้เจ้ารักกล
 ให้เวียนหัวได้วันละพันหน
 แต่งแต่ตนมิได้เว้นสักเวลา
 ยังไม่รู้เนื้อความที่เขวถามหา
 แม้นรู้ว่าเจ้ารับเดินหับไป
 คุณปลงกรรมฐานเหนือกาไฟไหล
 ช่างกระไรหนอนนิยฐไม่คิดอาย
 ที่ยวกลางคืนคบเพื่อนเดือนหงายหงาย
 พวกชายชักพาเที่ยวว่าเริง
 ปะแตกปลอกตัวผางวางจนเหลือ
 จะเปิดเปิงเข้าป่าไปทำเดี้ยว
 ทำส่งเสียงเถียงดั่งให้กราดเกรี้ยว
 ประจบเที่ยวรู้จักทุกพักตรา
 เห็นเขารักกันไม่ได้ใจอิจฉา
 นั่งที่ไหนให้หนักหนาเขาเป็นแดน
 สู้ปิดปากยกตนนี้สุดแสน
 ก็เลยเล่นเข้าบ่อนนอนสบาย
 ให้แว่วแว่วอยู่ข้างทางฉิบหาย
 ไม่เสียดายอินทรีย์เท่าจีเลียบ
 จะเอาขวานไปถากไม่เอากเจีบ
 ขี้เกียจเก็บพลัดวางได้กลางเรือน
 คิดแต่จะเที่ยวตลบไปคบเพื่อน
 จะคบคนพลเรือนก็เต็มที
 ด้วยตัวเหลือโปปดสบถถี่
 ข้าวของมิให้ไปไม่ได้คืน
 จนชั้นผ้าไม่คิดตัวแต่สักผืน
 ใครจะขึ้นชมชิดไปคิดคบ

หญิงไม่คืนนั้นก็มิอยู่หลายพวก
 ที่คนดีจะได้ดูให้รู้ครบ
 ๑ หญิงพวกหนึ่งนั้นขันทำปิ่นเจ้อ
 ไม่เจียมจนเลยว่าคนต่ำสันดาน
 ล้วนคุณดั่งคุณปู้ยู่ทุกแห่ง
 พวกผู้ดีไม่นึกตริเกรจา
 ช่างพูดได้ไม่อายแก่ปลายลิ้น
 ถึงพูดไปใครเขาจะเห็นจริง
 ถึงจะอวดอ้างไปที่ไหนนั้น
 ถ้าสันดานการผู้ดีคงมีรอย
 อันตัวต่ำแล้วอย่าทำให้เกินศักดิ์
 เปรียบเหมือนเกลือเจือปนกับชลธิ
 ที่บางคนจนยากไม่อยากทุกข์
 อุดสำห้แต่งแป้งขมิ้น ไม่สิ้นคราว
 ทำไมแก่เงินทองของทั้งหลาย
 ถือว่ารูปงามไม่คร่ำมจน
 สุภาพิตท่านประดิษฐ์ประดับไว้
 ถึงเป็นองค์สุริยวงศ์พระจักรี
 ทุกวันนี้มีทรัพย์เขานับหน้า
 ถึงงามพัตร์เขาจะรักเจ้าเพียงไร
 ๑ ที่บางคนเห็นที่ท่านมีทรัพย์
 ประกอบผูกผูกสะกดสร้อยสังวาลย์
 เจ้าคนจนมันให้รำจะทำข้าง
 แต่ตัวจนอันอันตันในคอ
 หาทองแท้แก่ไขมันไม่คล่อง
 แต่ล้วนเนื้อสับน้ำทองคำทวย
 แพงไม่เบาเขายังกล้าอุดสำห้ซื่อ
 ถึงจนยากอยากบำรุงให้รุ่งเรือง
 ก็สาสมกับอารมณ์ไม่เจียมศักดิ์
 ผู้ดีว่าแล้วชี้เข้าก็พลอยตาม

จำจะบวบออกใส่เสียให้จบ
 หล่อนจะได้ไม่คบพวกคนพาล
 เฝ้าเพื่อเอื้อหยิ่งเกินกับภูมิจาน
 เห็นที่ท่านเป็นขุนนางอ้างเข้ามา
 เทียวแอบแฝงฟังพาดวาสนา
 เป็นพี่น้องร่วมฟ้านั้นเห็นจริง
 เป็นคนสิ้นความคิดผดหญิง
 เขาว่าหยิ่งยกยศเหมือนมดตะนอย
 เขารู้ทันอยู่ว่าเช่นเจ้าเป็นหอย
 ไม่กล้าว่าถ้อยเขาก็รู้ว่าผู้ดี
 เขาจะมักหมิ่นปากเหมือนซากผี
 มันก็มีแต่จะจืดไม่ยี่ดยาว
 ถือว่าสุขอยู่แก่ตาข้าเป็นสาว
 ไม่สร้อยเส้าสู้อาประชาชน
 เห็นหางายสารพัดไม่ขัดสน
 ลงแต่งตนขายกินจนสิ้นดี
 ว่าผู้ใดงามพัตร์สมศักดิ์ศรี
 แม้นไม่มีสินทรัพย์ก็กลับไป
 อย่าถือว่าคุณงามตามวิสัย
 เขาคาดใจเสียว่าเจ้าก็เกียรการ
 แต่งประดับผิวพรรณในสัณฐาน
 แลละลานล้วนสุวรรณอันลออ
 เอาเยี่ยงอย่างอยากได้น้ำลายสอ
 ลงเทียวผลอไปผลเพทุบาย
 ต้องเอาทองเสาชิงช้าน่าใจหาย
 สายสร้อยสายหนึ่งก็ถึงสลึงเฟื้อง
 ผูกข้อมือแถมมอร่วมเหลืออง
 จนทองเหลือองไม่ละจะกละงาม
 ทรลักษณ์เหลือตัวชั่วล้ำสาม
 สมกับผู้ที่ไม่ตรินึกเฉลียว

เขาจึงว่าหน้าสดปรากฏอยู่
 เมื่อน้ำตื้นขึ้นจะพวยไปฝ่ายเดียว
 เหมือนหิ่งห้อยน้อยสีหรือหุบรู
 เห็นไม่ถึงดอกกออย่าโกยไปโดยแรง
 ๑ ยังมีพวกหนึ่งนั้นขยันยิ่ง
 เทียวยกย้ายร้ายชมภิรมย์รส
 จะรักไหนักก็ไม่รักสมกรรมัน
 ชูต่อชูรู้เรื่องเคืองระคาง
 เพราะนารีมิได้ตรงจางหมาย
 เหมือนพวกนางโมราวิลาวัณย์
 โอ้ใจนางอย่างนี้ก็มีมั่ง
 เพราะนิสัยใจนิยฐ์เล่นปลิดโยน
 ต่างคนต่างก็เชื่อนอกเบือนเบื้อ
 อันผัวดีที่จะได้อ่าหมายเลย

๑ บ้างลอบเล่นเพลงยาวเมื่อคราวขัด
 ที่ไม่สู้รู้กลอนยังร้อนรน
 บ้างก็เล่นปริศนาเที่ยวหาของ
 ครั้นห่อเสร็จส่งให้กับชายชาญ
 ครั้นคิดคิดปริศนานั้นซ้ำเน้น
 ทำคือด้านหาญหักไม่รักงาม
 ชนิดนางอย่างนี้มีชุนนักร
 ต้องกินยาเข้าสู่ราฟริกไทยปน
 รักสนุกครั้นได้ทุกข์แล้วถอยคิด
 เทพเจ้าท่านไม่เข้าด้วยคนร้าย
 ครั้นคิดล้างอย่างไรก็ไม่สูญ
 ทำอย่างไรมันก็ไม่มรรณา
 ถ้ารู้ถึงพ่อแม่ต้องแก้ไข
 แล้วหาผัวตัวประจำเป็นสำเนา

ไม่มีความอายจิตสักนิดเดียว
 ไม่ถึงเลี้ยวก็จะลุ่มไปจมแปลง
 จะแข่งสู้สุริยาอันกล้าแข็ง
 เขาจะแสรังสรรลว่าเป็นบ้ายศ
 เป็นหญิงสองใจไม่กำหนด
 ใครมาจดโผจับรับตะกาง
 เล่นประชันเชิงล่องทั้งสองข้าง
 ก็ขัดขวางหึงสาจะฆ่าฟัน
 ทำให้ชายเคืองแค้นแสนกระสัน
 ยื่นพระขรรค์ผัวให้กับไอ้โจร
 จนลือคังข่าวก้องดังกลองโชน
 จนมาโดนกันกระดากไม่ยอมเกษ
 ต้องเป็นเรือขึ้นคานอยู่เฉยเฉย
 ด้วยมากเขยหลายชูเขารู้กล

ผีปากจืดตอบต่อข้อสนธิ
 เทียววานคนแต่งให้พอได้การ
 ให้ถูกต้องตามอารมณ์ประสมประสาน
 บอกอาการเรื่องรักประจักษ์ความ
 ชวนกันเดินหลีกออกนอกสนาม
 จนเลยลามลิมบ้านสถานตน
 เป็นโรครักเกิดมารศีระขณ
 หมายประจัญจะให้ดับที่อับอาย
 จะปกปิดเปลวไฟไม่เห็นหาย
 คงก่อกายขึ้นให้เห็นไว้เป็นตรา
 ก็อาดูรพุนเกิดสหัสสา
 เป็นเวรบาปนั้นไม่บรรเทา
 เอาลูกไปมุงหมกยกให้เขา
 พอบัดเป่าความอายุให้หายเคลง

ที่ชายโหดโหดเวลาเข้าไปปรับ
 ดั่งแผ่นดินสิ้นหญ้าสุธาเพลง
 ไม่คิดอายุขยหน้าจจาเอ๋ย
 ลูกของเขาเอาเป็นสิทธิ์เฝ้าซิดเชื้อ
 เหมือนเช่นเราเขาจะให้ก็ไม่รัก
 ถึงรูปร่างอย่างยุพินกินรี
 เป็นขนิษฐชอบแต่คิดให้เป็นหนึ่ง
 เอ่ยว่ารักแล้วให้ได้ร่วมเรียง
 ท่านเปรียบมาเหมือนหนึ่งตราราชสีห์
 เป็นอนงค์แล้วก็คงจะเป็นเมีย
 ที่เกิดมาเป็นนรีไม่มีค่า
 เหมือนกรวดทรายปรายเล่นไม่เว้นวาง
 เมื่อไม่ถือตราภูมิไว้คุ้มห้าม
 แม้นรู้จักรักษาถือตราไว้
 อย่าจับปลาสองหัตถ์จะพลัดพลาด
 จึงนับว่าคนดีไม่มีมีว
 เป็นหญิงสิ่งใดจะล้ำเลิศ
 ถึงรูปทรงนางคราญจะพาลคลาย
 ๑ บ้างมีผิวตัวอยู่เป็นคู่ขึ้น
 ทำรักซ้อนซ่อนสนิทปิดเนื้อความ
 ครั้นรู้ความถามไถ่ก็ไม่รับ
 พลอยประจบหลบความไปตามเพลง
 ทำองอาจพลาดพลั้งลงทั้งคู่
 ไม่แปรดแปร้นแสนสลดเหมือนทศกัณฐ์
 เคยที่นอนหมอนหนุนละมุนน่ม
 เส้นกั๊กหมัดก็กินจนสิ้นนวล
 ครั้นเห็นชูคู่ชมภิรมย์รื่น
 จะพึงชูชูก็เพียบกรอบเกรียบใจ
 ตระลาการท่านถามเอาความชั่ว
 เขาเฮฮาหน้าสลดต้องอดทน

มันช่างหลับตาสนิทไม่คิดเหนง
 มาแอบแฝงเอามันเป็นว่านเครือ
 เหมือนไม่เคยพบปะจะกละเหลือ
 นึกว่าเนื้อบุญธรรมกรรมไม่มี
 มันขายพัศตร์สารพัดจะบัดสี
 แต่เช่นนี้แล้วไม่ปองประคองเคียง
 ไม่ควรถึงอย่าให้ถึงกับปากเสียง
 เป็นคู่เคียงของตัวว่าผิวเมีย
 ไม่พอที่เสียนวลไม่ควรเสีย
 ย่อมมีเบี่ยปรับไหมวิสัยนาง
 จะเกิดมาทำไมให้หมองหมาง
 จะเอาอย่างนางโมราหรือว่าไป
 คนจึงลามเลยลวนมากวนได้
 จะคุ้มภัยให้พ้นมีคนกลัว
 จับให้คงลงให้ขาดว่าเป็นผิว
 ถ้าชายชั่วร้ายไปมิใช่ชาย
 สุดประเสริฐก็แต่ใจไม่เสื่อมสลาย
 ก็จะกลายส่งสวดยด้วยใจงาม
 ยังหาอื่นเข้าประคองเป็นสองสาม
 จนเลยลามเป็นระฆังดังขึ้นเอง
 เขาเขียนขับตีคำว่าข่มเหง
 เพราะตัวเองจับไม่ได้ไล่ไม่ทัน
 เขาจับได้ชายชูคู่หน้าชั้น
 ต้องโศกศัลย์เศร้าใจอยู่ในตรวน
 ไปนอนทมิทรากกร้าเฝ้ากำสรวล
 แลแต่ล้วนลูกความออกหลามไป
 ก็ไม่ชื่นชมชิดพิสมัย
 จะพึงผิวตัวก็ไม่เมตตาตน
 ข้างตัวกลัวก็บอกออกนุสนธิ์
 แแทบจะค้นคำคืนให้สิ้นอายุ

ครั้นชักไซ้ไต่ถามได้ความชัด
 ถ้าวรชู้ก็ให้อยู่กับชู้ชาย
 ก็สาสมกับอารมณ์สตรีชู้
 ไปคบชู้ชู้ชกหักทั้งยืน
 ที่ใครเห็นจะเมตตานั้นหายาก
 ก็เพราะเหตุตัวชู้ลือขจร
 ครั้นลำบากยากจิตสิได้คิด
 ไซ้ไม่รู้เขาห้ามความถ้อยมี
 เออก็ใจเป็นโจนะน้องเอ๋ย
 ช่างไม่คร้ามความชั่วติดตัวตน
 มันเสียแล้วถึงจะฝันไม่คืนศักดิ์
 อันความชั่วติดตัวว่าจะตาย
 ถึงบินออกนอกตำบลให้พ้นเขต
 ห้ามมันยากปากมนุษย์นี้สุดยาว
 ผู้ใดคิดผิดพลั้งเหมือนอย่างว่า
 ควรยับยั้งชั่งใจเสียให้ดี
 แม้นชั่วช้าใครว่าแล้วโทษเขา
 จะวิบัติบาปกรรมช้ำหนักไป
 แม้นคนดีมีปัญญาถ้าไม่โทษ
 ให้พ้นทุกข์สุขเป็นศรีเมือง
 ๑ เป็นสตรีมิใช่ชายเสียตายศักดิ์
 อันความดีมีอยู่จำไว้
 จะมีคู่ก็ให้รู้ปรนนิบัติ
 อย่าคิดร้ายร้ายแยกทำแปลกปลอม
 อย่าคบชู้ผู้สมนิยมหวัง
 เขารักหลอกหยอกเล่นดอกเช่นนี้
 รุระอะไรจะให้มันเสียของ
 เพราะเชื่อใจภรรยาดีกว่าเกลือ
 จะมีจิตพิศวาสไม่คลาดเคลื่อน
 แม้นนอกจิตคิดร้ายหมายประจัญ

จึงจำกัดศักดิ์นาราคาขาย
 มันเปื้อนหน้าขายกลับเอาทรัพย์คืน
 อยู่กับผัวร่วมใจว่าไม่ชู้
 ต้องกล้ำกลืนชลนัยน์อาลัยวอน
 มีแต่ปากแข่งองงค์ส่งสลอน
 ที่เคยนอนนั่งสบายว่าไม่ดี
 แต่มันผิดเสียถนัดต้องบัดสี
 ชู้หรือดีไต่ยิ้นสิ้นทุกคน
 มันจึงเลยไหลน้ำดังน้ำฝน
 ทำชุกชจนจนได้ยากลำบากกาย
 จะลงรักทองปิดไม่มีคหาย
 เปรียบเหมือนกายกามีราศีคว
 คงบอกเหตุรู้ว่าไซ้กาขาว
 ไม่แกลังกล่าวก่อนว่าแก่นริ
 ถูกตำราแล้วอย่าโทษพิโรธพี่
 ถ้าหลีกเล็กเล็กเล่นไม่เป็นไร
 เช่นตัวเราผู้แต่งแกล้งไซ้
 ถึงตกได้ทเวทเพราะขัดเคือง
 เห็นประโยชน์ตัดชู้ในตัวเปลื้อง
 อย่าแค้นเคืองคำข้าออกภัย
 จะปลูกรักเรรวนหาควรไม่
 อย่าพอใจรักชู้ให้มัวมอม
 จงซื่อสัตย์สุจริตคิดถนอม
 มโนน้อมเสน่หาต่อสามี
 ไม่จิ้งจกกาลดอกบอกโฉมศรี
 ถ้าแม้นมีข้าวของต้องบำเรอ
 อันเงินทองพัลวิทำสนำเสนอ
 ควรบำเรอลูกผัวของตัวตน
 เพราะแม่เรือนร่วมใจจึงได้ผล
 จะพาดนยากยับอ้ประมาณ

จงกันภัยในเล่ห์เสนาหา
 เอาความสัจตัดตั้งปัญญา
 จงชื่อต่อภัสตาสวามี
 อย่าให้มีราคะที่กินใจ
 ถึงที่สุดทดลองก็ทองแท้
 หญิงเดี๋ยวนี้แม่นมีศตยา
 ๑ แม่นเขารักแล้วอย่าคือทำถือจิต
 คำนับนอบสามิทุกวัน
 ยามสิ้นแสงสุริยาอย่าไปไหน
 ระวังคุปัดสลัดที่นอน
 ถ้าแม่นว่าภัสตาเข้าไสยาสน์
 เขาเหนียวเหน็บเจ็บปวดในทรวงทรง
 ประพฤติกายสยสมรจะนอนหลับ
 นอนให้คิมิสติสิริเรา
 จงรีบฟื้นตื่นก่อนภัสตา
 จึงหุงข้าวต้มแกงแต่งสำรับ
 ทั้งกระโถนคนที่ขัดสีไว้
 อีกน้ำทำอย่าให้ผกลงไปกวาน
 แม่นรู้ว่าสามิจะไปไหน
 ประจงปลุกภัสตาอย่าช้านาน
 จงระวังนั่งคูอยู่ใกล้ใกล้
 อย่าให้ต้องร้องตะโกนโพนทนา
 อยู่จนผัวรับประทานอาหารแล้ว
 อย่ากินก่อนภัสตาคูน่าซัง
 ๑ ถ้าผิวทำราชการพระผ่านเกล้า
 ทั้งล่วมปิดจัดแจงแต่งให้ดี
 อุตส่าห์ทำบำเรอเสนอนสนอง
 ปรนนิบัติภัสตาอย่าราคะ
 ๑ เกิดเป็นหญิงให้เห็นว่าเป็นหญิง
 เป็นหญิงครึ่งชายครึ่งอย่าพึงใจ

อย่าให้มาปนปะจงประหาร
 ถึงเกิดการยากเข็ญไม่เป็นไร
 จนชีวิตศรีสวัสดิ์เจ้าตัดชัย
 อุปไมยเหมือนอนงค์องค์สีดา
 ด้วยนางแน่ออยู่ในสัจจริยฐาน์
 ภัสตาก็ยังรักขึ้นหนักครัน
 เร่งเกรงผิดกลัวใจใหญ่มหันต์
 อย่าคุณคือคิงตะบึงบอน
 จุดไฟไฟเข้าไปส่องในห้องก่อน
 ทั้งผูกหมอนอย่าให้มีธุลีลง
 จงกราบบาททุกครั้งอย่าพลั้งหลง
 ช่วยบรรจงนวดพื้นให้บรรเทา
 อย่ากลิ้งกลับมือไม่ไปป้ายเขา
 อย่าชมเขาอยู่จนแจ้งแสงพยับ
 น้ำล้างหน้าหาไว้ให้เสร็จสรรพ
 จัดประดับเทียมทำให้น้ำนวล
 ให้ส่องใสสวยตาคุณ่าบัววัน
 จงใคร่ครวญพิเคราะห์ให้เหมาะการ
 แต่ยังไม่ตื่นพรากจากสถาน
 ให้ลุกขึ้นรับประทานโภชนา
 เพื่ออะไรมันขาดจะเรียกหา
 จงอุตสาห์ตั้งใจระไวระวัง
 นางน้องแก้วเจ้าจกนเมื่อภายหลัง
 เขาจะรังเกียจใจดูไม่ดี
 เคยเข้าเฝ้าผู้วังนรังศรี
 หมากบุญหรีหาใส่ให้ไปกิน
 ตามทำนองมิ่งมิตรเป็นนิจลิน
 จึงจะภิญโญยศปรากฏไป
 อย่าทอดทิ้งภริยาอัมมาสัย
 ใครเขาไม่สรรเสริญเมินอารมณ์

แม่นิ้วเด็ดเจ้าจงดับระงับไว้
 เขาเป็นไฟเราเป็นน้ำค้อยพร้าพรม
 อันโมโหโทโสไม่อดได้
 ที่ชาวบ้านท่านไม่รู้จะรู้ความ
 เอาใจผู้ผู้จะรักเจ้าหนักหนา
 แม่นิ้วทุกขั้วก็ใช้ไม่เสวย
 จงแยมสรวลชวนปดอบให้ชอบขึ้น
 ค้อยถนอมกล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูทัย
 จะพูดจาสารพัดประหยัดปาก
 ความสิ่งไรในจิตจงปิดงำ
 การสิ่งไรที่ชั่วผู้เขาห้าม
 อย่างคิงคือถือนคนเป็นคนเขื่อน
 ๑ แม่นพิโรธ โกรธซึ่งกับภัสดา
 ฟุ้งข่มขื่นกลืนไว้ในอุรัง
 จึงจะว่านารีมีความคิด
 ถึงใครรู้ว่าคุณต้องชมเรา
 การนิทานค่าผู้นั้นชั่วถ้อย
 ถึงร้างหย่าหาใหม่วิสัยมี
 บ้างทำกลัวตัวสั้นแต่ต่อหน้า
 ครั้นผู้เดินเกินเลยเฉยเฉียดไป
 ทำเสียมเจียมตัวผู้ไม่เห็น
 ครั้นว่าเขาเข้าใจรู้ไหวพริบ
 ๑ บางนารีที่เป็นนางใจร้ายกาจ
 สำรากก้องร้องแทรกแหกกระแซง
 ชูคำรบับว่าค่าประชด
 ลุอำนาจไม่อาจขยาดตัว
 ทรมานภัสดาน่าสังเวช
 ยังมีหน้าซ้ำปาวเหล่านารี
 ข้างฝ่ายผู้ใจดีมิได้ว่า
 ดูเหมือนแม่กับลูกผูกขึ้นชู

อย่าพอใจขึ้นเสียงเถียงประสม
 แม่นระคมขึ้นทั้งคู่จะดูวาม
 ความในใจก็จะดังออกกลางสนาม
 อย่าทำตามใจนักมักจะเคย
 หมั่นนำพาการเรือนอย่าเชื่อนเฉย
 อย่าวายเลยลามลวนให้กวนใจ
 เห็นเริงรีนหัตถยาจึงปราศรัย
 แม่นสิ่งไรเขาไม่ขึ้นอย่าขึ้นทำ
 อย่าพูดมากเติมต่อซึ่งข้อำ
 อย่าควรรนำแนะออกไปนอกเรือน
 ประพฤติตามแบบแผนให้แม่นเหมือน
 จะเอ่ยเอื่อนโอภาให้น่าฟัง
 อย่างนินทาว่าผู้ตัวลับหลัง
 อดสำห้บังกลบเกลื่อนที่เงื่อนเงา
 รู้ปกปิดมิดโทษไม่โฉดเขลา
 หนึ่งผู้เขาเล่าก็เห็นว่าเป็นดี
 เป็นคนน้อยปัญญาเสียวราสี
 ชายที่ดีรู้กำพืดก็จัดไป
 ถึงดีด่าก็นิ่งไม่ดิงไหว
 ก็ด่าให้ไม่ดิงตั้งกระซิบ
 ดูเหมือนเช่นปากว่าตาขยิบ
 ก็ต้องรีบต้องร้างระคางแคลง
 หมิ่นประมาททุ่มเถียงส่งเสียงแข็ง
 ตะคอกแกล้งข่มขี้ให้ผู้กลัว
 ให้สามมีอภัยสลงหดหัว
 มัดมือผู้ผูกแขนแก่นเฉียนดี
 ดูเหมือนเปรตเวทนาน่าบัดสี
 ที่ไม่มีภัสดาให้มาดู
 นิ่งให้เมียเฉียนดำน่านอดสู
 มิได้ผู้รับรับสัพพะทุกข์

ช่างกระไรใจคอมันอดได้
 จึงยอมตัวกลัวเมียจนหัวมุด
 เหมือนเช่นเราแล้วไม่ต้องให้ตีตบ
 จะถีบถองเสียให้ยับไล่จับกัน
 ๑ สุภายิตซึ่งประดิษฐ์มาไว้
 ไซ้จะแกลิ่งแต่งคำมารำพัน
 จะรำไปสักเท่าไรก็ไม่หมด
 อุตส่าห์ตรองตริตริกนึกจำเนียร
 พอเป็นเรื่องสำหรับดับทุกข์โทษ
 เป็นคำหรับแบบฉบับไปยี่ดยาว
 ซ้อไหนชั่วแล้วอย่ามัวไปจีนทำ
 เก็บประกอบเอาแต่ชอบในเรื่องความ
 อย่าฟังเปล่าเอาแต่กลอนสุนทรเพราะ
 ไว้เป็นแบบสอนคนพ้นราคี
 ให้สุจิตศรีเมืองเลื่องลือฟัง
 เป็นที่ชื่นเช่นอย่างนางสีดา

ดูเหมือนไม่มีจิตผิตบุรุษ
 น้อยมนุษย์ที่จะเป็นได้เช่นนั้น
 คงสู้รบโต้เต็มให้เข้มข้น
 ร้างหยามันเสียให้ค้างอยู่กลางคัน
 ล้วนแต่มีเขี้ยวอย่างดั่งเสกสรร
 คนทุกวันอย่างนี้มีอาเกียรณ์
 จี้เกียดจืดเหน็ดเหนื่อยเมื่อมือเขียน
 ตั้งความเพียรผูกข้อต่อเรื่องราว
 เป็นประโยชน์แก่สตรีที่สวยสาว
 ในเรื่องราวสุภายิตลิจิตความ
 จงจดจำบุญบาปอย่าหยาบหยาม
 ประพฤติตามห้ามใจเสียให้ดี
 จงพิเคราะห์คำเลศประเสริฐศรี
 กันบัดลี้คำก่อนคนนินทา
 หอมจรวงลิ้นกลัวทั่วทิศา
 ในใต้หล้าหมายประคองตัวน้องเอย